

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filologie – český jazyk

Mgr. Veronika Štěpánová

Česká ortoepická kodifikace

Czech orthoepic codification

Disertační práce

Vedoucí práce: doc. Mgr. Robert Adam, Ph.D.

Konzultant: PhDr. Pavel Machač, Ph.D.

2016

Upřímně děkuji všem, kteří mají zásluhu na vzniku této práce, zejména jejímu vedoucímu, konzultantovi a svým nejbližším.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

Veronika Štěpánová

Abstrakt

Disertační práce pojednává o výslovnostní kodifikaci spisovné češtiny. Zaměřuje se na specifika zkoumání a popisu zvukové roviny jazyka a obecněji na problematiku ortoepické kodifikace, její kritéria, zdroje, vztah k ortografii atp. Rozebírá rovněž historii českého ortoepického zkoumání, podrobně se zabývá zejména prvními kodifikačními snahami, přípravami příruček Výslovnost spisovné češtiny I (ed. B. Hála; 1955, 1967) a Výslovnost spisovné češtiny II (ed. M. Romportl; 1978) a nově shrnuje i vývoj v oblasti výzkumů české spisovné výslovnosti od 80. let 20. století do současnosti. Těžiště práce spočívá zejména v analýze obsahů významných ortoepických příruček, a to nejen publikací Výslovnost spisovné češtiny I a II, ale i prací starších a novějších. Explicitně je upozorňováno na jevy, jejichž hodnocení se postupně proměňovala (např. výslovnost skupin zapisovaných jako *mě* a *sh*, užívání rázu, zjednodušování vybraných souhláskových skupin, znělostní asimilace před jedinečnými souhláskami) nebo jejichž pojetí je z pohledu současné výslovnostní normy problematické. Se vznikem práce je těsně spjata vybudování korpusu Monolog, jenž obsahuje nahrávky a ortografické přepisy veřejných projevů profesionálních mluvčích veřejnoprávního Českého rozhlasu a slouží jako jeden z dosud mála zdrojů výzkumu současné výslovnostní normy. Data z tohoto korpusu umožnila provést analýzy vybraných segmentálních jevů, které potvrdily vhodnost budoucích úprav některých ortoepických pravidel, avšak poukázaly také na omezení dostupných korpusových nástrojů. Zpracována byla dále problematika uvádění výslovnosti v českých výkladových slovnících a zkoumány byly také dotazy týkající se zvukové roviny jazyka, které obdržela jazyková poradna Ústavu pro jazyk český AV ČR. Popis nápadných a častých odchylek od spisovné výslovnosti pak vychází z analýz nahrávek různých typů mluvených projevů začínajících studentů herectví. Části věnované kolísání vokalické kvantity a konsonantické znělosti u přejatých slov a vlastních jmen v češtině jsou založeny na výsledcích rozsáhlého výzkumu výslovnostního úzu provedeného v roce 2014. Veškeré závěry, které disertační práce přináší, by měly posloužit při předpokládané budoucí tvorbě publikací zaměřených na aktuální českou spisovnou výslovnost, případně i při vzniku výkladových lexikografických děl.

Abstract

This doctoral thesis deals with the codification of standard Czech pronunciation. It focuses on how the phonetic level of the language is studied and described and, more generally, on orthoepic codification, its criteria, sources, relationship to orthography, etc. A historical overview of Czech orthoepic research, in particular of the first attempts at codification, work carried out for the orthoepic manuals *Výslovnost spisovné češtiny I* (ed. B. Hála; 1955, 1967) and *Výslovnost spisovné češtiny II* (ed. M. Romportl; 1978) is presented. In addition, research into standard Czech pronunciation from the 1980s to the present day is summarised from a new perspective. The primary focus of the thesis is a critical analysis of the principal Czech orthoepic manuals: not only *Výslovnost spisovné češtiny I* and *II* but also some older and newer works. Special attention is given to features (1) whose evaluation has changed over time (e.g. the pronunciation of *mě* and *sh*, the use of the glottal stop, simplification of certain consonant clusters, or voice assimilation before sonorants) and (2) which are problematic from the point of view of the contemporary pronunciation norm. This thesis is closely connected with the recently created Monolog corpus, which comprises recordings and orthographic transcriptions of official speeches of professional speakers on Czech Radio and is one of the few available sources that linguists may use for investigating the contemporary pronunciation norm. The corpus data enabled the author to carry out an analysis of the selected segmental features, which confirmed that some amendments should be made to certain orthoepic rules in future; they have also revealed some limitations of the available corpus tools. Part of the dissertation is devoted to methods for presenting pronunciation in Czech monolingual dictionaries as well as to speakers' inquiries about pronunciation that have been addressed to the Language Consulting Centre of the Institute of the Czech Language of the Academy of Sciences of the Czech Republic. A description of salient and frequent deviations from the standard pronunciation is based on the analysis of recordings of various types of speeches of dramatic arts students. The parts of the dissertation devoted to variation in vocalic quantity and voicing of consonants in loanwords and proper names in Czech are based on the results of extensive research into loanword pronunciation carried out in 2014. All the conclusions presented in this thesis are seminal to the further publications relating to

contemporary standard Czech pronunciation or even to monolingual lexicographic works.

Klíčová slova

čeština, fonetika, výslovnost, ortoepie, kodifikace, korpus Monolog

Key words

Czech language, phonetics, pronunciation, orthoepy, codification, corpus Monolog

Obsah

1 Úvod	11
1.1 Specifika zkoumání a popisu zvukové roviny jazyka v českém prostředí ...	11
1.2 České ortoepické kodifikační příručky	14
1.3 Problematičnost kodifikačního statusu ortoepických příruček	15
1.4 Kritéria a zdroje kodifikace zvukové roviny jazyka	17
1.5 Vztah výslovnostní a pravopisné kodifikace	22
1.6 Vztah ortoepické výslovnosti a jevištní řeči	25
1.7 Kodifikace výslovnosti vybraných cizích jazyků	27
1.8 K obsahu této disertační práce	30
1.9 Seznam fonetických znaků a dalších symbolů	31
2 Historie české ortoepie	32
2.1 Příručky zabývající se historií české ortoepie	32
2.2 První popisy české (ortoepické) výslovnosti (15.–19. století)	32
2.3 Česká ortoepie ve 20. století	37
2.4 Česká ortoepie ve 21. století	73
2.5 Shrnutí	77
3 Analýza vybraných starších ortoepických příruček	79
3.1 J. Durdík: Kallilogie čili o výslovnosti (1873)	79
3.2 A. Frinta: Novočeská výslovnost (1909)	81
3.3 M. Weingart: Základy české orthofonie (1932)	86
3.4 F. Trávníček: Správná česká výslovnost (1935)	88
3.5 F. Trávníček: Spisovná česká výslovnost (1940)	90
3.6 K. Rektorisová: Česká divadelní mluvnice (1942)	93

3.7 Shrnutí	94
4 Analýza příruček Výslovnost spisovné češtiny I, II a vybraných novějších prací obsahujících ortoepická pravidla	96
4.1 Výslovnost spisovné češtiny I	96
4.2 VSČ I – výslovnostní styly	96
4.3 VSČ I – transkripce	97
4.4 VSČ I – struktura příručky	98
4.5 VSČ I – výslovnost jednotlivých hlásek	98
4.6 VSČ I – užívání rázu	103
4.7 VSČ I – spojování hlásek	109
4.8 VSČ I – přízvuk	137
4.9 VSČ I – větné zvukové prostředky	140
4.10 VSČ I – dodatky a doslov	141
4.11 Porovnání 1. a 2. vydání VSČ I	142
4.12 Ohlasy na 1. vydání VSČ I	147
4.13 Ohlasy na 2. vydání VSČ I	149
4.14 Výslovnost spisovné češtiny II	149
4.15 Ohlasy na vydání VSČ II	155
4.16 Novější příručky obsahující ortoepická pravidla	159
4.17 Z. Palková: Fonetika a fonologie češtiny (1994)	160
4.18 J. Hůrková: Česká výslovnostní norma (1995)	161
4.19 J. Zeman: Základy české ortoepie (2008)	163
4.20 Shrnutí	164
5 Pojetí výslovnosti v českých výkladových slovnících	166
5.1 Možné přístupy k uvádění výslovnosti ve slovnících	166

5.2 Problematika způsobu transkripce	169
5.3 Shrnutí	184
6 Fonetická problematika v jazykové poradně	186
6.1 Úvod, metoda, výsledky	186
6.2 Výslovnost slov domácích	188
6.3 Výslovnost cizích slov (apelativ)	198
6.4 Výslovnost vlastních jmen	211
6.5 Výslovnost zkratk	219
6.6 Suprasegmentální rovina	220
6.7 Ostatní fonetické dotazy	221
6.8 Specifika výslovnostních dotazů	221
6.9 Shrnutí	223
7 Časté nebo nápadné odchylky od kultivovaného projevu (na materiálu projevů studentů herectví)	224
7.1 Rovina segmentální	225
7.2 Rovina suprasegmentální	230
7.3 Shrnutí	234
8 Korpus Monolog a výslovnostní výzkumy v něm provedené	236
8.1 Představení korpusu Monolog	236
8.2 Práce s korpusem Monolog	239
8.3 Další možnosti korpusového zkoumání zvukové roviny češtiny	240
8.4 Analýza vybraných segmentálních jevů v korpusu Monolog	241
8.5 Budoucnost zkoumání zvukové roviny češtiny	262
9 Vokalická kvantita v přejatých slovech v češtině	264
9.1 Úvod	264

9.2 Data	265
9.3 Výsledky – zakončení s převahou krátkého vokálu	266
9.4 Výsledky – zakončení s převahou dlouhého vokálu	273
9.5 Výsledky – zakončení ve výslovnosti značně kolísající	274
9.6 Výsledky – zakončení chovající se ve výslovnosti nejednotně	275
9.7 Výsledky – výslovnost zakončení, v nichž je kodifikován výhradně krátký vokál, respektive krátké samohláskové písmeno	278
9.8 Výsledky – výslovnost zakončení, v nichž je kodifikován výhradně dlouhý vokál, respektive dlouhé samohláskové písmeno	280
9.9 Výsledky – vokalická kvantita mimo zakončení	282
9.10 Diskuse a shrnutí	283
10 Kolísání znělosti souhlásek v přejatých slovech v češtině	285
10.1 Úvod	285
10.2 Data	287
10.3 Výsledky – kolísání <i>s/z</i>	287
10.4 Výsledky – kolísání <i>k/g</i>	294
10.5 Výsledky – kolísání znělosti u dalších souhlásek	298
10.6 Diskuse a shrnutí	300
11 Závěr	304
Seznam literatury a dalších zdrojů	306
Příloha	330

1 Úvod

Stejně jako v ostatních jazykových rovinách dochází i v oblasti zvukové stránky češtiny k vývoji, který je nutné sledovat a popisovat. Případná doporučení určená široké veřejnosti je pak vhodné podle potřeby aktualizovat. Součástí fonetického vědního odvětví, jež se zvukovými vlastnostmi lidské řeči zabývá, je také ortoepie, nauka o spisovné výslovnosti, která zároveň spadá i do problematiky jazykové kultury (srov. např. Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 297). Do ortoepie (v širším smyslu) tradičně patří i ortofonie, která popisuje náležité tvoření a znění jednotlivých hlásek. Ortofonie úzce souvisí s oborem logopedie, a přesahuje tak i do sféry speciální pedagogiky a medicíny. Tato lingvisticky orientovaná disertační práce se zabývá především ortoepií v užším smyslu slova, tj. zásadami spisovného užívání hlásek v souvislé řeči a jejími modulačními faktory.

1.1 Specifika zkoumání a popisu zvukové roviny jazyka v českém prostředí

Ačkoli se značná část mezilidské komunikace odehrává nikoli písemně, ale formou mluvenou, není zvukové stránce češtiny v současnosti věnována dostatečná pozornost (samotnými mluvčími, ve školní výuce ani v odborném prostředí – srov. např. Stich, 1993; Uličný, 1993; Svobodová, 2008; Palková, 2008–2009). Již několik desetiletí se výslovnostní problematikou se zaměřením na poznávání současné ortoepické normy a její kodifikaci žádné české vědecké pracoviště soustavně a hlouběji nezabývá. Např. v Ústavu pro jazyk český AV ČR (dále jen ÚJČ) od roku 1993 fonetické oddělení vůbec neexistuje (srov. Hůrková, 1995, s. 12), foneticky zaměřený výzkum češtiny zde tehdy zcela ustal a až do roku 2013 se v této instituci ani žádná jiná pracovní skupina českou výslovností nezabývala. Zejména v souvislosti se vznikem nového všeobecného výkladového slovníku současné češtiny středního rozsahu (viz Kochová–Opavská, 2016) je v ÚJČ následkem toho pocíťován nedostatek specialistů (fonetiků) zabývajících se intenzivně výslovnostním výzkumem, kteří by zároveň měli potřebné lexikografické zkušenosti. Nikdo z tehdejších členů fonetického oddělení již v ÚJČ zaměstnán není, což ztěžuje snahu kvalitní fonetická bádání rychle obnovit a s lexikografy na výslovnostních podobách uváděných ve slovníku spolupracovat. Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy byly před rokem 1989 fonetické vědy výrazně

omezovány, s čímž souvisí i nynější nedostatek odborníků na tuto problematiku; ve Fonetickém ústavu FF UK v současnosti nepatří ortoepie mezi hlavní výzkumné směry.

Z. Palková vyjádřila názor, že diskuse o kultuře českého jazyka jsou stále aktuální, je jim střídavě věnována větší či menší pozornost, avšak téměř v nich chybí téma zvukové realizace jazyka (viz Palková, 2008–2009, s. 19). Nedostatek konstruktivních debat o české výslovnosti a příbuzných tématech je evidentní, v současnosti v českém lingvistickém světě ustoupily do pozadí i ostatní jazykověkulturní výměny názorů.¹ Důvod jejich absence lze spatřovat např. v aktuálním zaměření značné části vědecké pozornosti pouze k deskripci (často neformální) komunikace bez přesahu k posuzování míry vhodnosti užití jednotlivých jazykových prostředků v daném typu diskurzu. Někteří jazykovědci (srov. např. Cvrček, 2008a, 2008b) navíc považují jakoukoli preskripci a lingvistickou intervenci a priori za negativní jev a nepřijatelné ovlivňování přirozeného vývoje jazyka. Nejen v jeho zvukové rovině je však zřetelně patrné, že předepisování pravidel (podporujících především srozumitelnost; viz 1.4) je naopak prospěšné, protože díky jejich dodržování se mohou mluvčí naučit přizpůsobovat svůj projev co nejlépe komunikačnímu záměru a účinek své řeči zefektivnit.² Pokud dochází v celém jazykovém systému k přirozeným změnám, není žádoucí, aby tento vývoj směřoval např. ke snížení srozumitelnosti a tím ke ztížení celé komunikace. Uvážlivá a dobře podložená preskripce tudíž není samoúčelné určování, který jazykový prvek je spisovný, respektive nespisovný, ale naopak vede k usnadnění komunikačního procesu. Odmítání preskripce se může jevit jako „sobecký“ postoj mluvčích, kteří z pohodlnosti odmítají jakoukoli snahu o přizpůsobení své řeči ve prospěch posluchačů. Popírání potřeby (jednotné, preskriptivní) kodifikace jazyka se nadto neslučuje s potřebami, požadavky a pocity značné části veřejnosti.³

---

¹ Srov. např. diskusi o tzv. konceptu minimální intervence a teorii jazykové kultury, která proběhla zejména v časopise *Slovo a slovesnost* (Cvrček, 2008a; Adam, 2009; Beneš–Prošek, 2011; Homoláč–Mrázková, 2011; Cvrček, 2012). Ta již několik let nepokračuje, a proto ji považujeme za ukončenou.

² Jak podotýká Z. Palková (2008–2009, s. 19): „Rozhodneme-li se, že pro nás kultura řeči znamená žádoucí hodnotu, rozhodujeme se zároveň pro jazykovou výchovu. Otázkou není zda, ale jak. Z hlediska vědomé výchovy řečových kompetencí je pak existence nějakého jednotného a výběrového standardu užitečným (a v některých aspektech nepostradatelným) nástrojem.“ Již začátkem 80. let 20. století vyjádřily R. Buchtelová a J. Hůrková (1981, s. 112) názor, že v oblasti výslovnosti není podstatná klasifikace správně/chybně, ale jednotlivé jevy jsou lépe postihnutebné z hlediska jejich přiměřenosti a vhodnosti vzhledem k celkovému stylu promluvy, k čemuž by měla směřovat i formulace ortoepických pravidel.

³ Tuto skutečnost přiznává sám autor konceptu minimální intervence (Cvrček, 2008a), podrobněji ji rozebírá např. Adam (2005 a 2006). Stejně zkušenosti s názory veřejnosti má také jazyková poradna ÚJČ, v níž působí i autorka této disertační práce.

Ačkoli cílem této práce není podat obecně platné definice a vyčerpávající výklad základních obecných pojmů, jakými jsou např. *úzus*, *norma*, *kodifikace*, *spisovnost* (o nich podrobněji a s odkazy na příslušnou odbornou literaturu viz např. Encyklopedický slovník češtiny, 2002; Nebeská, 1996), je namístě alespoň stručně pojednat o specifikách některých z nich s ohledem na zvukovou stránku češtiny.

S pojmem *spisovný jazyk* se kromě mnoha jiných problémů pojí i nesnáz vycházející přímo z jeho pojmenování – kvůli slovotvorné souvislosti s výrazy *spis*, *psát* apod. může být adjektivum *spisovný* vnímáno primárně spíše ve vztahu k jazyku psanému, ačkoli se v definicích spisovnosti obvykle vždy objevuje i zmínka o užívání spisovného mluveného jazyka např. ve veřejných oficiálních projevech (srov. Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 90).⁴ Vzhledem k tomu, že v češtině neexistuje vhodný vžitý ekvivalent, kterým by jej bylo možné neproblematicky nahradit, užíváme spojení typu *spisovná výslovnost* i v této práci. V případech, kdy jsou popisované formy usouvztažňovány s kodifikačními příručkami, se pak dále v textu vyskytuje i spojení *ortoepická výslovnost*. V některých nejen fonetických publikacích (srov. např. Palková, 2008–2009, s. 19) se v daných významech, podobně jako v tradici anglosaského prostředí, vyskytuje výraz *standard* (respektive *standardní*), který však bývá s ohledem na svůj příliš široký význam v češtině mnohdy doplňován dalšími přívlastky (např. *výběrový*, nebo dokonce *spisovný standard*). Z důvodu této nejednoznačnosti a i z důvodů dalších (srov. kritiku zacházení s tímto termínem od R. Adama, 2007) se mu zde proto vyhýbáme. Rovněž neužíváme ani spojení *hovorový jazyk*. V současnosti se tento pojem (respektive termín *hovorová čeština*) nechápe jednotně a některými lingvisty je odmítán (srov. Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 91), což však není důvod hlavní. Vzhledem k úzkému vztahu hovorového jazyka s jazykem mluveným (ať již samotnou *hovorovost* definujeme jakkoli) je nasnadě, že spojení *výslovnost hovorová* by terminologickou nesnáz nevyřešilo, neboť by bylo podobně tautologické jako spojení *výslovnost mluvená*.

---

⁴ Tuto skutečnost popsal již např. M. Weingart (1932, s. 157): „Dosavadní úvahy o správnosti a o tříbení našeho spisovného jazyka se týkaly jazyka psaného a tištěného, jazyka knižního, tedy jazyka, který se zpravidla vnímá očima. Ale to jest jen jedna stránka spisovného jazyka. Nedejme se másti jeho českým názvem, jako by šlo jen o jazyk „spisů“, tedy o jazyk papírový; bylo by lépe, kdybychom spisovný jazyk nazývali jako Poláci „kulturním“ (*język kulturalny*). Druhá totiž a neméně důležitá a složitá stránka téhož jazyka je to veškeré jeho užívání, které je určeno výhradně nebo především vnímání sluchem.“

1.2 České ortoepické kodifikační příručky

Prvními, avšak zároveň dosud posledními, dnes již ovšem obtížně dostupnými ortoepickými kodifikačními příručkami jsou *Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých* (ed. B. Hála, 2. vyd. 1967; dále jen VSČ I) a *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník* (ed. M. Romportl, 1978; dále jen VSČ II).⁵ Veškeré novější publikace zaměřené na popis spisovné výslovnosti jsou dílem jednotlivců (např. Palková, 1994a; Hůrková, 1995; Zeman, 2008); většinou zcela respektují pravidla uvedená ve VSČ I (1967) a VSČ II (1978), případně přinášejí pouze dílčí návrhy změn (zejména v oblasti přejaté slovní zásoby, v níž došlo k nejvýraznějším posunům ve výslovnostní normě). Neobsahují tedy nově zpracovaný popis spisovné výslovnosti, navíc obvykle proklamativně ani samy sebe za kodifikační nepovažují a nejsou natolik rozšířené, aby byly veřejností jako kodifikační všeobecně vnímány.⁶

Ačkoli reforma pravopisných pravidel v roce 1993 s sebou přinesla i úpravy v oblasti doporučovaných výslovnostních podob, za aktuální ucelené kodifikační ortoepické příručky nelze bez zásadních výhrad považovat ani např. Pravidla českého pravopisu (1994, 1999) nebo výkladové slovníky češtiny, protože vzhledem ke svému hlavnímu zaměření na jinou jazykovou oblast obsahují informace výhradně o zvukové podobě jednotlivých lexémů, nikoli pravidla pro spojování slov v souvislé řeči a její celkové zvukové aspekty atp. Tyto novější zdroje (tj. zejména Pravidla českého pravopisu, 1994 a 1999; Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 2003; Nový akademický slovník cizích slov, 2005), které výslovnost zaznamenávají a které jsou obecně považovány za kodifikační, v některých případech přejatých slov pouze přebírají údaje o výslovnosti z VSČ II (1978), jindy doporučují odlišné varianty, avšak ne vždy ve vzájemné shodě (viz např. 6.3.6.5). Dalším problémem pak je, že výslovnostní výzkum, který je v souvislosti s uváděním fonetických podob zmiňován v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005, s. 8), není nikde blíže specifikován (srov. též např. 6.3.1 a 6.3.2).

---

⁵ O možné spornosti kodifikačního statusu těchto příruček viz 1.3. O důvodech pro užívání zkratky VSČ II viz 2.3.3.5.

⁶ Nepopíráme však, že za kodifikační být pokládány mohou např. určitými skupinami jazykovědců, učitelů, herců nebo profesionálních mluvčích v médiích, již jsou zvyklí s některými ze jmenovaných příruček pracovat.

1.3 Problematičnost kodifikačního statusu ortoepických příruček

VSČ I (přesněji její 2. vydání z roku 1967) a VSČ II (1978) bývají obecně vnímány jako příručky kodifikační. Svědčí o tom např. explicitní vyjádření lingvistů ve Slově a slovesnosti v článku zabývajícím se perspektivami jazykové kodifikace (Kraus a kol., 1981, s. 228–229): „Zásady ortoepické jsou souborně a institucionálně vlastně poprvé zpracovány ve Výslovnosti spisovné češtiny I (1955 a 1967) a II (1978). Kodifikaci pravopisnou a ortoepickou podávají ovšem i slovníkové podoby lexikálních jednotek ve slovnících a vzájemné propojení existuje i mezi příručkami pravopisnými a ortoepickými.“ Nověji jsou obě publikace uvedeny mezi kodifikačními příručkami např. v článku M. Proška a K. Smejkalové (2012) nebo v odpovědi na dotaz, který obdržela jazyková poradna ÚJČ a byl zveřejněn v publikaci Jsme v češtině doma? (Pravdová, ed., 2012, s. 100).

Zvláště v případě VSČ II (1978) je však v tomto ohledu zajímavé připomenout názor na kodifikační platnost této příručky, který před jejím vydáním zveřejnily přímo její spoluautorky (Buchtelová–Švestková, 1975, s. 138): „Vzhledem k tomu, že uvedená příručka je prvním zpracováním kodifikace přejatých slov, nepovažuje ji autorský kolektiv za definitivní, ale předkládá ji k prověření a diskusi všem uživatelům spisovného jazyka.“ O dva roky později zformulovaly tytéž autorky postoj tvůrců VSČ II (1978) k její kodifikační platnosti podobnými, opět ne zcela jednoznačnými slovy: „Uživatelé spisovného jazyka tak dostanou do rukou prvý pokus o kodifikaci české výslovnostní normy přejatých slov, kterou jim výslovnostní příručka předkládá jako ‚normativní příručku k prověření v praxi‘“ (Buchtelová–Švestková, 1977, s. 154). Možné problematičnosti tohoto vyjádření si byly patrně vědomy, proto připojily vysvětlení: „Zdánlivá rozpornost této formulace vystihuje současnou situaci v živé spisovné normě, její rozkolísanost v podobě mluvené (ale i psané), která je důsledkem postupující socializace spisovného jazyka.“

Nakonec se v úvodu VSČ II (1978, s. 9) objevil text, který je obsahově velmi podobný předcházejícím dvěma citovaným formulacím: „Tento prvý pokus o kodifikaci české výslovnostní normy přejatých slov předkládají autoři uživatelům spisovného českého jazyka jako normativní příručku k prověření a k diskusi.“

Upozornění na „ne definitivnost“ ortoepické kodifikace nalézáme i ve vysokoškolských skriptech J. Hubáčka (1981, s. 76), který komentuje 2. vydání VSČ I (1967): „Uvedený spis není míněn jako definitivní kodifikace, nýbrž chce spíše přispět

k normování české výslovnosti; nicméně závěry a pravidla v něm vyslovená považujeme za normu obecně platnou a závaznou pro všechny uživatele spisovného jazyka.“

Shodou okolností ve stejném roce, kdy vyšel výše citovaný příspěvek Krause a kol. (1981), zhodnotil tehdejší ředitel ÚJČ Jan Petr (1981, s. 7) v článku věnovaném jubileím ÚJČ rovněž situaci s kodifikací výslovnosti. Z jeho vyjádření lze získat dojem, že na definitivní verze obou (!) výslovnostních kodifikačních příruček čeština opravdu teprve čeká: „Na úseku ustálení ortoepické normy se vykonal v posledním období velký kus práce. Ortoepická komise ÚJČ zpracovala a vydala již v r. 1955 zásady a pravidla výslovnosti slov českých (2. vyd. vyšlo r. 1967). V r. 1978 k nim přibyla publikace věnovaná výslovnosti slov přejatých s výslovnostním slovníkem. Obě publikace prošly diskusí v okruhu uživatelů mluvené formy spisovného jazyka. Na základě připomínek bude pak zpracována definitivní verze pravidel výslovnosti spisovné češtiny.“ Zpracováním „definitivní verze pravidel“ bylo zřejmě míněno vytvoření příruček s již opravdu jasně deklarovanou kodifikační platností, nikoli ustavení pravidel konečných, navždy neměnných, což by popíralo skutečnost, že jazyk se neustále přirozeně vyvíjí.

V této práci považujeme příručky VSC I (1967) a VSC II (1978) za jediné komplexní ortoepické publikace s kodifikačním statusem,⁷ což však neznamena, že veškerá pravidla v nich uvedená lze pokládat za stále aktuální a platná. V současnosti se na jejich aktualizaci nepracuje (situace ohledně fonetického výzkumu v ÚJČ je blíže popsána jinde; viz 1.1 a 2.4.1), avšak doufáme, že se tento stav podaří i s využitím výsledků této disertační práce v budoucnu změnit.

Již bylo naznačeno výše (viz 1.2), že je rovněž otázkou diskuse, zda lze za kodifikační v oblasti ortoepie považovat některé z novějších příruček (především Pravidla českého pravopisu, 1994 a 1999; Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 2003; Nový akademický slovník cizích slov, 2005). Zejména v případě výslovnosti přejaté slovní zásoby totiž příručka VSC II (1978) v současnosti v mnoha ohledech uživatelům nemůže vyhovovat (neuvádí řadu novějších přejímek; především u cizích slov v mezidobí kromě pravopisných změn došlo evidentně i k významným posunům ve výslovnostní normě, a to hlavně v oblasti vokalické délky a konsonantické znělosti; viz 9. a 10. kapitoly). Pravidla českého pravopisu (1994, s. 92) ovšem

---

⁷ Jak bývá v souvislosti s problematikou kodifikační platnosti opakovaně zmiňováno, intence autorů se mnohdy liší od vnímání díla jeho uživateli, srov. např. konstatování K. Smejkalové (in Pravdová, ed., 2012, s. 100): „Ačkoli určité dílo nemá ambice být kodifikační, stává se jím v důsledku toho, že je jeho obsah veřejností jako kodifikační vnímán.“

deklarují, že „nepřejímají úkol normativní ortoepické příručky; poučení o spisovné výslovnosti najde uživatel v příručkách speciálních.“ Domníváme se však, že běžný uživatel považuje v Pravidlech českého pravopisu za závazné nejen podoby pravopisné, ale i údaje o výslovnosti. Jak již bylo zmíněno, vzhledem k tomu, že na rozdíl od Pravidel českého pravopisu nebyla ortoepická kodifikace znovu vydávána a od 60., respektive 70. let 20. století nedošlo k její revizi, je v případě potřeby nutno spokojit se s těmi kodifikačními zdroji, které se zabývají primárně jinou než výslovnostní problematikou.

1.4 Kritéria a zdroje kodifikace zvukové roviny jazyka

Při sestavování jakýchkoli kodifikačních pravidel je nutné mj. stanovit kritéria určení spisovnosti jednotlivých jazykových jevů. Nejde přitom pouze o otázku, co je či není spisovné, ale jako důležité se jeví určit, kdo normy spisovného jazyka utváří (srov. např. Stich, 1982; Dovalil, 2012).

Jak deklaroval již A. Frinta (1929b, s. 141), neproblematické pravidlo „consensus omnium“ se uplatňuje tehdy, pokud se dané slovo (jev) vyslovuje na celém území u všech mluvčích jednotně, naopak je nepřijatelné kodifikovat takové podoby, které se v úzu vůbec nevyskytují.⁸

S obezřetností je však třeba zacházet s „demokratickým“ principem většiny. Plošné uplatnění tohoto přístupu by mohlo vést např. k liberálnímu připuštění některé výslovnostní podoby jen proto, že je užívána většinou mluvčích, ačkoli týmiž jedinci nemusí být jako spisovná vnímána. Nezbytným předpokladem pro kodifikaci je totiž důkladné poznání normy, nikoli pouze běžného úzu všech uživatelů jazyka.⁹ Jak konstatovala J. Hůrková (Novotná-Hůrková, 1974, s. 120): „Normu výslovnosti spisovné češtiny nelze stanovit jen na základě pouhého zjišťování tendencí ve výslovnostním úzu (eventuálně i zjišťování statistických dat). Nehledě k obtížnosti takového zjišťování je třeba mít na zřeteli, že poznání stavu skutečného výslovnostního úzu je pouhým materiálem, z něhož práce na zjišťování ortoepické normy a stanovení

---

⁸ Tyto zásady se mohou jevit na první pohled jako nadbytečné, avšak např. při neuvážené a výzkumy nepodložené kodifikaci přejímek a propíí k jejich porušení může docházet (srov. též Stich, 1982).

⁹ Podrobněji a s odkazy na názory pocházející zejména z německého jazykovědného prostředí se k problematice frekvence určitého jevu ve vztahu k jeho noremnosti vyjádřil V. Dovalil (2012, s. 143–144): „Velké množství dat svádí k zacházení s vysokými četnostmi výskytu konkrétních variant jako s důkazy jejich bytí v souladu s normou. Vyvolává fakticita vždy normativní účinky? [...] Je proto adekvátnější spatřovat v pravidelnostech spíše podklady pro formulování hypotéz o normách, nikoli hned automaticky důkazy pro jejich existenci.“

její kodifikace vychází. Je však třeba dodat, že je to materiál nutný a že bez něho není toto stanovení dobře možné.“

V úvahách o jednotlivých kritériích ortoepické kodifikace se často objevuje otázka, jakou měrou je ve vztahu k přijatelnosti/spisovnosti podstatná územní rozšířenost určitého prvku. Zejména ve 30. a 40. letech 20. století se vedly polemiky, zda je ortoepická norma určována mluvou vzdělaných obyvatel Prahy jako národního kulturního centra, nebo je třeba počítat se všemi intelektuálními vrstvami po celém českém území. První názor zastávali např. A. Frinta (1929b), J. Chlumský (1933b) nebo později B. Hála (1947), ke druhému se přikláněli M. Weingart (1932), dále F. Trávníček (1940), V. Mathesius (1947), F. Daneš (1948), který kritérium vzdělanosti mluvčích nahradil požadavkem na uvědomělé běžné užívání spisovného jazyka, a v neposlední řadě A. Jedlička (in Daneš a kol., 1954); srov. též Staněk (1956) a zde 2.3.2.3.

Ortoepická komise, jejímž úkolem bylo výslovnostní kodifikaci připravit, byla složena ze zastánců obou pojetí; jak uvádí M. Komárek (1957), převážil následně názor Trávníčkův a dalších, kteří odmítali vycházet pouze z výslovnosti regionálně omezeného okruhu mluvčích.¹⁰ Autoři tedy určili za základ spisovné mluvy v 1. vydání VSČ I (1955, s. 10): „výslovnost oněch uživatelů spisovného jazyka, kteří se snaží o spisovný projev kultivovaný po všech stránkách, s hlediska výslovnosti tedy prostý zvláštností jak místních, tak i osobních.“ Ve 2. vydání byla formulace mírně modifikována a rozšířena: „výslovnost uživatelů spisovného jazyka po celém jazykovém území, snažících se o spisovný projev kultivovaný po všech stránkách, z hlediska výslovnosti tedy prostý zvláštností nářečních, místních a individuálních“ (VSČ I, 1967, s. 10). Pokud se na tato kritéria zaměříme nikoli z hlediska mluvčích, ale posluchačů, vyjadřují zejména požadavek celouzemní všeobecné přijatelnosti jednotlivých výslovnostních jevů (jeho důležitost z hlediska úspěšnosti kodifikace připomíná např. R. Adam, 2005).¹¹

---

¹⁰ Bylo tedy přijato tzv. sjednocující řešení, avšak za jádro ortoepické kodifikace lze považovat existující výslovnost typickou pro středočeskou oblast, u vybraných pravidel je tak možné spatřovat jistou preferenci variant užívaných (zjednodušeně řečeno) spíše v Čechách než na Moravě a ve Slezsku (např. v případě asimilace znělosti). To souvisí s principem upřednostnit při kolísání zejména ty varianty, které jsou celouzemně nejčetnější.

¹¹ Tento požadavek je zcela náležitý, avšak zřejmě ne vždy mu lze jednoduše vyhovět; srov. např. skupinu *sh*, jejíž znělá výslovnost je (zjednodušeně řečeno) mluvčími z Čech často pokládána za příznakovou pro moravská nářečí, naopak výslovnost neznělá bývá Moravany a Slezany hodnocena jako prvek tzv. obecné češtiny, ve spisovné mluvě nepřijatelný (viz zkušenosti s rozhlasovými posluchači, které zprostředkovaly J. Hůrková-Novotná a H. Makovičková, 1986, s. 20). Dubleta tedy nemusí být uspokojivá ani pro jednu ze skupin, všeobecně vyhovující řešení zde však evidentně neexistuje.

Rozhodnutí, kteří mluví jsou uživatelé spisovné výslovnosti, jejichž promluvy by mohly v kodifikačním procesu sloužit jako vhodný výzkumný pramen, není triviální (srov. např. Stich, 1982). V každém případě je však nezbytné shromáždit a analyzovat rozsáhlý materiál (srov. již např. Zima, 1958), aby byl vyloučen vliv náhodných realizací, individuálních zvláštností atp. Pouhou „statistickou“ analýzou noremních mluvených projevů však kodifikační proces nekončí, v úvahu je třeba brát i další důležité aspekty (např. funkčnost, systémovost; viz Daneš, 1977).

Hlavním zdrojem výzkumu spisovné výslovnosti by se v současnosti měly stávat zejména veřejné oficiální projevy (srov. např. Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 91), v nichž se mluví snaží o co nejlepší srozumitelnost a které jsou považovány za kultivované (po všech stránkách), prestižní a adekvátní dané komunikační situaci. Jako vhodní aktéři normy se pro tyto účely jeví tzv. modeloví mluví, kterými jsou především profesionální uživatelé jazyka (srov. např. Ammon, 1995; tuto koncepci formování spisovnosti v českém prostředí představil V. Dovalil zejména v textech ve Slově a slovesnosti v letech 2006 a 2012). V českém prostředí se lze spíše setkávat s termínem řečový/mluvní vzor, jehož vymezení je však širší (srov. zvláště Palková, 2008–2009, s. 21; a déle též např. Hůrková-Novotná – Makovičková, 1984; Hůrková, 1992–1993; Janíková, 2001b). Řečovými vzory mohou být rodiče, učitelé, mluví v médiích, osobnosti kultury a politiky atp. Ti ovlivňují svou mluvní činností jedince ve svém okolí, prostřednictvím sdělovacích prostředků pak někteří z nich i širokou populaci. Jejich působení, které může být jak pozitivní, tak i negativní, si většinou neuvědomujeme. Za modelového mluvího je tedy možné pokládat jen takový řečový vzor, který splňuje i další podmínky, tj. jde o profesionálního uživatele jazyka usilujícího o kultivovaný projev, jenž je prezentován veřejně v oficiální komunikační situaci a bývá předem připravený; nejčastěji se jedná o rozhlasové a televizní hlasatele, moderátory atp.¹²

Na rozdíl od jazykových jevů, které lze zjišťovat z psaných textů, je s výzkumem výslovnosti stále spojeno obtížnější získávání příslušného zvukového materiálu, včetně jeho zpracovávání a neméně náročného rozboru. Zatímco pro češtinu existují rozsáhlé

---

¹² O velkém vlivu rozhlasového vysílání na všeobecnou kulturu mluveného slova byl přesvědčen již V. Mathesius (1935b, 1943). Na nutnost zkoumat řeč mluvích z rozhlasu a z televize upozornil v souvislosti s kodifikací výslovnosti přejímek a proprií A. Stich (1982). Ze slovenských lingvistů konstatoval velký vliv médií na utváření jazykových norem např. S. Ondrejovič (2010). V německojazyčném prostředí se koncept modelových mluvích ujal a je v současnosti využíván; srov. kritickou analýzu německých ortoepických pravidel ve vztahu k aktuální výslovnostní normě, kterou provedla K. Ehrlichová (Ehrlich, 2008). Pracoval s ním v tematicky obdobné práci i H. Takahashi (1996).

korpusy psaného jazyka (především řada SYN Českého národního korpusu), zdroje zachycující mluvenou řeč jsou značně omezené jak svým rozsahem a uživatelskými možnostmi, tak i typem materiálu. Při cílených výslovnostních výzkumech je pak problematické např. žádaná slova nebo hlásková spojení u respondentů spontánně vyvolávat, případně omezit vliv psané předlohy. Důsledkem těchto nesnází, pokud by se je nedařilo úspěšně překonávat, by mohlo pak být např. to, že by novější lexikografické zdroje pouze (takřka mechanicky) přejímaly výslovnostní podoby ze starších slovníků, aniž by je měly podloženy aktuálnějšími (socio)fonetickými výzkumy normy, případně že by zvukové formy byly do příruček uváděny jako noremní pouze na základě značně subjektivního povědomí zpracovatelů. Podobné metody se jeví jako nepřijatelné. Na nezastupitelnou úlohu empirických či experimentálních výzkumů z hlediska současné jazykové kultury ve vztahu ke kodifikaci upozornil např. M. Beneš (2012).

Při výběru konkrétních forem, které jsou českou výslovnostní kodifikací doporučovány jako spisovné, hraje zásadní roli kritérium srozumitelnosti (srov. VSČ I, 1967, s. 44; dále např. Palková, 2008–2009, s. 19–21). Např. v situaci, kdy je zapotřebí zaujmout z hlediska spisovnosti stanovisko k jevu, jehož podstatou je zjednodušení určité souhláskové skupiny objevující se v mluvní praxi poměrně frekventovaně, jeví se jako vhodné uvážit zejména vliv daného artikulačního usnadnění na celkovou snadnou srozumitelnost či transparentnost slova/spojení, v němž se vyskytuje (obvykle bez nutnosti spoléhat na širší kontext).¹³ V tomto ohledu je možné vidět zvukovou stránku češtiny ve srovnání s ostatními rovinami jazyka jako poměrně jedinečnou a „jednodušší“ – kritérium srozumitelnosti se v kodifikačním procesu totiž jeví jako užitečné, relativně objektivní a nezpochybnitelné, ne vždy je ovšem samo o sobě dostačující.

Pokud přijmeme kritérium podpory srozumitelnosti v oblasti kodifikace výslovnosti za kardinální, klademe tím zároveň určité nároky na mluvčího, který k dosažení tohoto požadavku musí vynakládat jisté úsilí ve prospěch posluchače čili preferovat pohodlí recipienta i na úkor pohodlí produktora. Jestliže by totiž docházelo k opaku, posluchač by musel vynakládat nepřiměřené úsilí, čímž by mohla klesat jeho ochota vnímat a v krajním případě by se nedozvěděl nic. Takovýto postoj v jisté

---

¹³ Srov. Z. Palková (2008–2009, s. 20): „*snadnou srozumitelnost* je třeba považovat za inherentní vlastnost spisovného projevu.“ Česká ortoepická kodifikace upřednostňuje srozumitelnost na úrovni slova, v případě souhláskových skupin pak zejména varianty odpovídající pravopisné podobě daných slov (tj. varianty nezjednodušující). Z hlediska snadné srozumitelnosti jsou však zásadní rovněž např. suprasegmentální jevy (logičnost a nestereotypičnost intonace, náležité frázování, predikovatelný rytmus řeči, dostatečná hlasitost atp.). Kritérium srozumitelnosti tedy v této práci chápeme značně široce.

nadsázce formulovala Z. Palková (2008b, s. 20) jako: „Mluv, jak chceš, posluchač se přizpůsobí. A ne-li, má prostě smůlu.“ V důsledku by tak tato situace byla nevýhodná i pro mluvčího, jehož sdělení by nemuselo vyvolat žádoucí efekt. Respektování ortoepických pravidel založených na široce pojatém kritériu srozumitelnosti je tedy žádoucí nejen z pohledu jazykové kultury, ale zejména vede k úspěšnému dosažení primárních komunikačních cílů.

V neposlední řadě považujeme za zásadní, že ortoepická kodifikace by neměla vznikat pouze jako dílo jednotlivce, ale je nezbytné, aby vycházela z práce kolektivní.¹⁴ Není v silách jedince realizovat a vyhodnotit v přijatelném časovém rozmezí takové množství potřebných jazykových analýz, aby v nich byla obsažena celá výslovnostní problematika. Z kolektivního konsenzu by měla vycházet kodifikační kritéria. Dále je důležité co možná nejvíce eliminovat vliv subjektivních preferencí jednotlivých variant, proto by v kolektivu měli být zastoupeni jazykovědci pocházející z celého území Česka a např. v případě kodifikace výslovnosti přejímek by měla být navázána spolupráce se specialisty na cizí jazyky, u odborné terminologie pak s informátory majícími příslušnou specializaci (což ovšem neznamená, že by výsledná pravidla byla určována výhradně na základě této součinnosti). Z těchto důvodů nelze jakékoli závěry, které tato disertační práce přináší, považovat za pravidla kodifikující současnou českou výslovnost, ale pouze za podklady k následnému kodifikačnímu procesu, který by měla pomoci vyvolat.

V přístupu ke kodifikaci zvukové roviny jazyka lze stále vhodně uplatňovat tři známá Danešova kritéria (srov. Daneš, 1977): noremnost, adekvátnost (přiměřenost) k funkcím, systémovost. Noremnost výslovnostních jevů je důležité nejen zkoumat na zvukových materiálech získaných od tzv. modelových mluvčích, ale zároveň i ověřovat jejich přijatelnost v jazykovém společenství. Hledisko funkční adekvátnosti zde představuje především dobrá srozumitelnost dané formy s ohledem na konkrétní komunikační situaci. Kritérium systémovosti je pak důležité brát v úvahu při formulování obecných pravidel, stanovování variant atp. Jako zásadní se jeví zejména

---

¹⁴ Srov. již starší vyjádření S. Ondrejoviče (1988, s. 100): „Z vonkajších dejín spisovných jazykov je známe, že kodifikačné práce v oblasti jazyka sa robia zvyčajne dvoma spôsobmi. Jazyk kodifikujú buď jednotlivci, ktorí sú na to odborne dobre pripravení, alebo túto činnosť vykonávajú celonárodné vedecké inštitúcie. Kým v minulosti mali kodifikačné akty prevažne individuálny charakter, smerom do súčasnosti sa podmienky kodifikačnej činnosti silne inštitucionalizujú.“

při popisu nových, dosud neustálených jevů, jakými mohou být např. výslovnostní podoby přejímek.¹⁵

1.5 Vztah výslovnostní a pravopisné kodifikace

V přirozených jazycích se komunikace uskutečňuje prostřednictvím zvuku nebo písma. Jazykovědci obvykle považují písemnou komunikaci za odvozenou od zvukové či pokládají oba systémy za na sobě nezávislé (podrobněji viz Adam, 2009; tam i odkazy na další literaturu). Řešení této sporné problematiky není předmětem předkládané disertační práce, omezíme se tedy pouze na komentáře ke vzájemnému vztahu ortografické a ortoepické kodifikace.

Zmínky o nutné provázanosti prací při normování zvukové i písemné podoby češtiny nalezneme již v odborné literatuře staré téměř sto let. Např. J. Zubatý (1919) a A. Frinta (1920) vyslovili požadavky, aby se před jakýmkoli dalšími reformami pravopisnými stanovila nejprve norma výslovnostní,¹⁶ aby při ortografických změnách byl brán ohled na fonetický aspekt,¹⁷ a dokonce do jisté míry prosazovali závislost ortografie na ortoepii.¹⁸ Nezbytné zohledňování obou těchto jazykových systémů je pak připomínáno opakovaně, a to např. i v kolektivním prestižním díle, které samo bývá často vnímáno jako kodifikační, jakým je tzv. akademická Mluvnice češtiny:

---

¹⁵ Za stále aktuální a platný považujeme v tomto ohledu i starší názor F. Daneše (1965, s. 171): „Každému, kdo se podrobněji, na rozsáhlejší materiál, zabýval zkoumáním současné ortoepické normy cizích slov v češtině, je zřejmé, že je v ní značná rozkolísanost a nepravidelnost. Proto kodifikace takové normy musí být velmi uvážlivá, nemá-li se stát brzdou ve skutečném postupném ustalování normy, nemá-li ji ještě více rozkolísávat, místo aby ji perspektivně sjednocovala. A takové nebezpečí skrývá v sobě každý kodifikační postup, který řeší výslovnost každého slova izolovaně, případ od případu. Soudím, že v dané situaci nestačí jen zjišťování výslovnostního obyčeje u jednotlivých slov, nýbrž neméně důležité, ne-li důležitější, je hledat obecné zákonitosti nebo tendence, které jsou za těmito jednotlivými jevy skryty.“

¹⁶ Jak však podotkl Romportl a kol. (1973, s. 233): „Je téměř obecným jevem, že z jazykových norem se poměrně nejpozději ustaluje norma výslovnostní a obvykle dochází také nejpozději k její oficiální kodifikaci.“ Na časový odstup mezi vznikem první ortografické a první ucelené ortoepické kodifikace následně poukázal např. D. Šlosar (1979, s. 320): „Zatímco první obecně závazná Pravidla českého pravopisu byla vydána už v roce 1902 (a od té doby je pravopisná norma uzákonována a doplňována dalšími vydáními), správná výslovnost byla závazně kodifikována teprve r. 1955 spisem Výslovnost spisovné češtiny I. Tato příručka (která mezitím vyšla v druhém vydání r. 1967) však stanovila pouze pravidla výslovnosti slov domácích, českých. Její pokračování stanovící výslovnost slov přejatých, a tudíž z hlediska výslovnostního ožehavějších a problematičtějších, dávalo na sebe dost dlouho čekat.“

¹⁷ Srov. např. vyjádření Zubatého (1919, s. 104): „v otázkách týkajících se pravomluvy a pravopisu i fonetikům náleží slovo velmi významné, a až se bude jednat o otázkách pravopisu českého, nebudou naši fonetické směti zůstat stranou.“

¹⁸ Viz např. shrnutí závěrů ankety o reformě pravopisu (Frinta, 1920, s. 26): „dříve, než se provedou některé opravy pravopisné, třeba teprve stanovití správnou, jednotnou, vzornou výslovnost spisovnou. Prohlášená zkrátka *závislost ortografie na ortoepii* (pravopisu na pravomluvu) a tím dán autoritativní popud ke zpracování této stránky živé řeči, v češtině dosud zanedbané, kolísavé a nerozhodnuté, zvláště co do kvantity samohlásek, i souhlásek t. zv. zdvojených.“

„Při kodifikaci jedné normy (pravopisné či výslovnostní) je třeba brát ohled na normu druhou, protože psaná podoba jazyka nutně ovlivňuje jeho podobu mluvenou a naopak“ (Mluvnice češtiny 1, 1986, s. 92). Přesto však v českém prostředí nelze práce na ortoepických a ortografických kodifikačních příručkách považovat vždy za optimálně vyvážené a zkoordinované.

Při přípravě pravopisných pravidel v 50. letech 20. století zjevně ke spolupráci mezi odborníky na pravopis a na výslovnost docházelo, srov. konstatování F. Váhaly (1951, s. 117): „Správnou spisovnou výslovnost těchto [tj. přejatých] slov – jakož i slov čistě českých s rozkolísanou kvantitou – stanoví orthoepická komise České akademie, s níž jsou pracovníci Ústavu pro jazyk český a pravopisná komise České akademie ve stálém těsném styku.“

Avšak při tvorbě ortoepické kodifikace přejímek obsažené ve VSC II (1978) k žádné souběžné revizi pravopisných pravidel nedošlo a je patrné, že se její autoři museli spíše podřizovat tehdy platné kodifikaci pravopisné, která ovšem obsahovala i doporučení výslovnostní. Bylo tedy poněkud obtížné zajistit vzájemný soulad s ohledem na tehdy aktuální výslovnostní normu. Na tento nedostatek upozorňoval v recenzním příspěvku i A. Stich (1982, s. 86): „Přitom autoři výslovnostní kodifikace přejatých a cizích slov neměli ve svém rozhodování ani zdaleka volné ruce; byli nuceni vyrovnat se s výslovnostní kodifikací, jak je už obsažena v platných pramenech jiného zaměření (zvláště v Pravidlech českého pravopisu, Slovníku spisovného jazyka českého – SSJČ – a paralelně vznikajícím Slovníku spisovné češtiny – SSČ –). Byli při své práci do jisté míry šachováni tím, že nemohli přinést řešení zásadněji odlišné od uvedených příruček, protože výsledkem by bylo zmatení veřejnosti a oslabení prestiže kodifikace vůbec, a že především nemohli podstatněji měnit grafický (pravopisný) obraz slovních jednotek, jak ho uvádějí zmíněné prameny. Proto také byl text příručky v době, kdy se blížil ke konečné fázi, předmětem rozsáhlých a všestranných porad, na nichž se zúčastnili i členové pravopisné komise; to jistě přispělo vcelku k zkvalitnění celé kodifikace, ale na druhé straně to v některých dílčích otázkách nutně vedlo k řešení kompromisnímu.“ Na značný nesoulad mezi kodifikací pravopisu a výslovností u slov přejatých (zejména v případě kvantity a intervokálního *s/z*) upozornil A. Stich spolu s dalšími rovněž v kolektivní publikaci ve Slově a slovesnosti o rok dříve (srov. Kraus a kol., 1981).

U příležitosti vzniku aktuálně platných pravopisných pravidel v roce 1993 naopak nebyla souběžně vydána nová kodifikační příručka výslovnostní, ačkoli byly změny s fonetikou údajně konzultovány (podle osobních sdělení několika tehdejších pracovníků

ÚJČ). Podrobnou kritiku výslovnostních podob uváděných ve školním vydání Pravidel českého pravopisu (1993) publikoval O. Uličný (1993, s. 64); ocitujme z ní zde jen obecnou část bez konkrétních příkladů: „Školní vydání Pravidel z praktických důvodů podávalo vždy nejen kodifikaci pravopisnou, ale i výslovnostní a tvaroslovnou. Letošní vydání nŠP přináší novinky ve všech třech oblastech. Některé změny v kodifikaci spisovné výslovnosti (ortoepie) jsou přitom na nové pravopisné úpravy vázány, jiné nikoliv. [...] Některé z těchto úprav lze vysvětlit příklonem autorů k výslovnosti považované dosud za nespisovnou, jiné ukazují k výslovnosti hyperkorektní nebo možná individuální, část z nich je prostě obtížně pochopitelná a je přijatelná za předpokladu trpné poddajnosti uživatelů. Spisovné výslovnosti se u nás ovšem ani dnes nedostává v jazykové kultuře náležitě pozornosti – proto možná tato kodifikační aktivita kritikům nŠP poněkud unikla.“

Na nutnost pracovat systematicky, rozhodovat uvážlivě a s ohledem na vzájemnou propojenost kodifikace pravopisné, výslovnostní i morfologické přitom nepříliš dlouho před započítím prací na nových pravopisných pravidlech upozorňovali např. sami členové ortoepické komise (srov. Buchtelová, 1986, s. 75): „V diskusi všichni členové komise shodně konstatovali, že je nezbytné, aby kodifikační problémy byly řešeny vždy komplexně, tj. aby se při stanovení výslovnosti přihlíželo vedle pravopisné podoby i k potřebě slovo skloňovat. Proto je nutné navrhovanou kodifikaci vždy pečlivě uvážít.“

Při úvahách o vztahu výslovnostní a pravopisné kodifikace je rovněž zapotřebí zmínit jejich odlišnou povahu. Máme tím na mysli zejména skutečnost, na niž explicitně upozornil A. Stich (1982, s. 87): „grafika připouští často jen dvojí, od sebe naprosto zřetelně oddělené a proti sobě postavené řešení, zatímco výslovnostní realizace může zahrnout leckdy celou škálu řešení, plynule na sebe navazujících (tak například můžeme napsat samohláskové písmeno buď krátké, nebo dlouhé, ale vyslovit můžeme nejen zcela zřetelnou krátkost nebo délku, ale mezi tím celou stupnici polodélek). Z toho plyne i další závažný fakt psycholingvistický: při psaní si je pisatel obvykle jasně vědom toho, co činí, a vědomě se rozhoduje, zatímco při mluveném projevu volí podobu často podvědomě, nezáměrně, a leckdy se jeho představa o tom, co vyslovuje, a jeho skutečná výslovnost rozcházejí.“ Ortoepická kodifikace tedy může uvádět i taková pravidla, která by v písmu nebyla realizovatelná, avšak v řeči jsou takovéto jevy běžné, např. ne zcela plné vyslovení dvou stejných sykavek za sebou, ale jejich pouhé naznačení, respektive mírné protažení jedné souhlásky ve slovech typu *rozzlobit*. Zároveň je také nutno pečlivě zvažovat metody poznání reality zvukové stránky jazyka.

Neosvědčilo se např. introspektivní pozorování, které bývá navzdory dobré vůli respondentů velmi nepřesné (srov. Buchtelová–Hůrková, 1981; Hůrková, 1990).

Na rozdíl od příruček zachycujících pravopisnou normu není ortoepická kodifikace běžně známa a rozšířena ve školní výuce.¹⁹ Poukazy na nízkou kvalitu veřejných mluvených projevů jako následku nedostatečného tréninku ve škole se v odborné literatuře vyskytují již po desetiletí, aniž by však většinou jejich autoři navrhovali konkrétní opatření, která by mohla mít větší efekt. Již M. Weingart (1932, s. 160–161) tvrdil, že „zvuková kultura spisovné češtiny je nedokonalá, ba že o ní můžeme mluvit vlastně jen ve výjimečných případech, a rozhodně je mnoho níže než kultura spisovné češtiny tištěné. [...] Do jisté míry se mohou v tom stavu vidět následky školní výchovy, která dříve (až do poslední předválečné středoškolské osnovy češtiny z r. 1910) věnovala málo pozornosti t. zv. ‚mluvním cvičením‘ a zřejmě ještě dodnes nestačila dospět na žádoucí stupeň ve zvukovém výcviku.“ Na přílišnou pozornost věnovanou pravopisu v kontrastu s opomíjením jazyka mluveného poukázal dále např. A. Jedlička (in Daneš a kol., 1954) a nověji M. Krčmová (1995, 1996), která upozorňuje na fakt, že VŠČ I (1967) a VŠČ II (1978) jsou obecně nejméně známými kodifikačními příručkami, nevzala je v úvahu škola a daná pravidla nejsou aktualizována v souladu s normou, kterou je navíc potřeba nově prozkoumat. S tímto názorem nelze než souhlasit, stejně jako s požadavky, které na kodifikaci obecně klade R. Adam (2005, s. 201): „musí být jasně a srozumitelně formulovaná, přehledně uspořádaná, snadno a levně dostupná a v nepřiliš dlouhých intervalech aktualizovaná.“ Vzhledem k tomu, že české ortoepické kodifikační příručky nyní nesplňují téměř žádný z těchto nároků, je dnes nereálné na základních i středních školách vyžadovat jejich užívání.

1.6 Vztah ortoepické výslovnosti a jevištní řeči

Pojmy spisovná/ortoepická/noremní výslovnost a jevištní řeč/mluva nelze pokládat za synonymní, volně je zaměňovat a směšovat. Zároveň však není namístě se domnívat, že podstata a pravidla výslovnosti, která je užívána v hereckém prostředí, se od „běžných“ spisovných projevů zásadně odlišují;²⁰ adekvátní je považovat spisovnou

---

¹⁹ Tento fakt potvrzuje mj. i vlastní zkušenost autorky této práce. Při zodpovídání maturitní otázky týkající se jazykové kultury byly zmíněny také kodifikační příručky VŠČ I (1967) a VŠČ II (1978). Následoval údiv obou zkoušejících češtinářů nad tím, že něco takového opravdu existuje.

²⁰ Srov. Hůrková-Novotná – Makovičková (1984, s. 13): „Jevištní mluva [...] neexistuje sama o sobě jako nějaký zvláštní druh řeči. Vychází ze stejných zákonitostí jako řeč každodenní.“

výslovnost za základ specifické mluvy na jevišti a za předpoklad její dobré úrovně a srozumitelnosti.

Problematika jevištní řeči je značně široká. Kromě přesné, výrazné artikulace a ovládnutí pravidel spisovné výslovnosti a jejich tvůrčí aplikace v daném hereckém výkonu zahrnuje i např. zásady náležitého zacházení s dechem a hlasem. Zužování jevištní řeči pouze na správnou výslovnost tedy není náležité. Znalost ortoepie je sice nezbytným předpokladem kvalitní herecké mluvy, avšak ne vždy se jednotlivá pravidla mechanicky respektují. Funkční, záměrné a tvůrčí (avšak stále srozumitelné) odchylky od výslovnostní normy mají mj. estetický cíl a slouží jako prostředky tzv. stylizace (srov. Hůrková-Novotná – Makovičková, 1984).

V českém prostředí nelze, a to ani s ohledem na minulost, hovořit o kontrastu mezi výslovností jevištní (v německém prostředí známou jako tzv. Bühnenaussprache, tj. speciální výslovnost hereckých profesionálů, která je akusticky výhodná ve velkých prostorech) a standardní výslovností spisovného jazyka obecně; podrobněji viz např. Palková (1990a). Rovněž herečka a divadelní pedagožka K. Rektorisová, která se od 40. let 20. století soustředila především na jevištní mluvu, požadovala totožnost jevištní výslovnosti s ortoepickými pravidly (Rektorisová, 1971).²¹ Tomu také odpovídá úvodní část VŠČ I (1967, s. 7), v níž je vymezen okruh uživatelů, pro něž je příručka určena a kteří se informací o kultivované výslovnosti nejčastěji dožadují. Jsou to především řečníci, učitelé, vědci, hlasatelé, moderátoři, ale také pracovníci divadla, filmu, rozhlasu, televize, tj. mimo jiné herci.

Speciální technice mluveného projevu, kterou je zapotřebí ovládat kvůli srozumitelnosti v akusticky specifických prostorech, a obdobným tématům se tato disertační práce nevěnuje, nebudeme je proto ani zde otevírat. Základní poučení o nich podaly např. J. Hůrková-Novotná s H. Makovičkovou (1984, 1986) nebo Z. Palková (1990a, 1999).

---

²¹ Stranou zde ve shodě s Rektorisovou ponecháváme již výše zmíněné situace, kdy herec svou mluvou vystihuje řeč např. regionálně nebo sociálně příznakovou (nikoli tedy spisovnou). Podobně se vyjádřil i V. Staněk (1968, s. 35): „Herec samozřejmě může užít různých prvků nespisovné výslovnosti, ale nikoli samoúčelně, a zejména ne z neznalosti výslovnostní normy nebo z pohodlnosti, nýbrž z důvodů funkčních, tj. se zřetelem k optimální realizaci záměrů autora divadelní hry anebo jejího scénického pojetí.“ Stejný požadavek uplatnil také L. Dvorský (1967) v článku týkajícím se recitace.

1.7 Kodifikace výslovnosti vybraných cizích jazyků

Podívejme se nyní ve stručnosti na situaci výslovnostní kodifikace v zahraničí, a to v jazycích dvou zeměpisně i jazykově nejbližších zemí (slovenština, polština) a rovněž ve dvou jazycích světových (němčina, angličtina).

Na Slovensku²² je oficiálně zřízena ortoepická komise Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, avšak oficiální kodifikační příručka Pravidlá slovenskej výslovnosti má jediného autora, kterým je Á. Král'.²³ Tato publikace byla vydána poprvé roku 1984, byla schválena ortoepickou komisí a v letech 1988 a 1996 vycházela beze změn ve Slovenském pedagogickém nakladatelství. Stejnomená kniha od téhož autora vyšla i v roce 2005 (v nakladatelství Matica slovenská, bez doporučení ortoepické komise), nese navíc i podtitul Systematika a ortoepický slovník; jde přitom stále o téměř identický text pouze s drobnými úpravami, toto vydání však nemá kodifikační status. V roce 2009 pak byla v Matici slovenské znovu publikována Pravidlá slovenskej výslovnosti (ve stejném znění jako o čtyři roky dříve), která sice rovněž nebyla schválena ortoepickou komisí, na základě rozhodnutí Ústřední jazykové rady jako poradního orgánu Ministerstva kultury SR je však toto vydání zařazeno mezi základní kodifikační příručky (srov. Ondrejovič, 2009).²⁴

Za předchůdce Pravidel slovenské výslovnosti lze označit spisy Správna výslovnosť slovenská (Bartek, 1944) a Slovenská výslovnosť (Stanislav, 1953), které však nebyly uznávány jako kodifikační (srov. Horák, 1986, s. 268). Sám Á. Král' vydal také Príručný slovník slovenskej výslovnosti (1979a, opravené vydání pak 1982). Pozoruhodným jazykově výchovným počinem byl vznik souboru osmi učebních gramofonových desek s názvem Slovenská výslovnosť (Král', 1978), na nichž jejich autor hovoří společně s hercem V. Záborským a které byly doprovázeny 174stránkovým tištěným výkladem, avšak vyšly pouze v nízkém nákladu (srov. Rendár, 2003).

---

²² Za konzultaci ohledně slovenské ortoepie děkuji M. Ološtiakovi.

²³ S. Ondrejovič (1988, s. 100) upřesnil, že Pravidlá slovenskej výslovnosti jsou sice výsledkem práce ortoepické komise, jejich text však vypracoval jediný její člen. V samotné příručce (srov. Král', 1996, s. 199–200) je daný stav popisován takto: „Pravidlá slovenskej výslovnosti vznikali v stálom kontakte s Ortoepickou komisiou Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, no v detailoch a v mnohých formuláciách sú poznačené osobným autorovým prístupom k skúmaným a opisovaným ortoepickým javom.“

²⁴ Celá situace je na Slovensku poměrně paradoxní zejména vzhledem k existenci tzv. jazykového zákona, podle něhož může nedodržování kodifikace teoreticky vést k pokutám (srov. Ondrejovič, 2009); Král'ova ortoepická pravidla jsou však opakovaně terčem odborné kritiky (např. Bosák, 1986; Horák, 1986; Ondrejovič, 1988, 1996 a 2009).

V letech 1999–2001, 2001–2004 a 2006–2008 se v rámci grantových projektů VEGA v Jazykovedném ústavu Ľ. Štúra SAV pracovalo na Ortoepickém slovníku slovenského jazyka (viz např. Ondrejovič, 2004), který dosud není k dispozici, avšak v budoucnu by se měl stát novou ortoepickou kodifikací slovenské výslovnosti.

V Polsku²⁵ vzešla iniciativa kodifikovat spisovnou výslovnost z hereckého prostředí, a to již ve 20. letech 20. století. Prvním (informativním, nikoli normativním) pojednáním se stal spis T. Benniho *Ortofonja polska* (1924), téhož roku vznikla komise, která uspořádala ortoepickou anketu. Za první kodifikaci se pak považuje publikace *Prawidła poprawnej wymowy polskiej* (Klemensiewicz a kol., 1930), která později vyšla ještě v několika vydáních, naposledy roku 1995. V roce 1947 byla vydána ortoepická pravidla spolu se slovníkem nazvaná *Zasady poprawnej wymowy polskiej* autorů W. Doroszewského a B. Wiczorkiewiczze, která popisují normu školní a divadelní (podrobněji viz VŠČ I, 1967, s. 82–83). Dále je polská výslovnost kodifikována také formou slovníků, např. *Słownik wymowy polskiej* (1977), *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* (Lubaś–Urbańczyk, 1990), *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* (2004). Nejnověji se problematice polské ortoepie věnuje učebnice T. Karpowicze (2009), která však vyvolala negativní kritiku (srov. např. Nowakowski–Wiatrowski, 2013).

Prvními německými²⁶ ortoepickými příručkami jsou *Die Aussprache des Schriftdeutschen* od Wilhelma Viëtora (1885), a především *Deutsche Bühnenaussprache* od Theodora Siebse (1898). Ten uspořádal roku 1896 anketu týkající se tzv. vzorné výslovnosti, adresovanou zejména významným německým divadlům, a na jejím základě spolu s komisí složenou z herců, germanistů a fonetiků vypracoval výše jmenovanou publikaci (srov. VŠČ I, 1967, s. 81). Tato výslovnostní pravidla pak prošla na začátku 20. století revizemi a prosadila se všeobecně – ačkoli se původně jednalo o publikaci určenou zejména pro jevištní výslovnost (*Bühnenaussprache*), její platnost byla roku 1922 výborem pro jevištní výslovnost rozšířena i pro školy, tj. na oblast spisovné výslovnosti jako celku (tzv. *Hochsprache* nebo *Hochlautung*; podrobněji viz VŠČ I, 1967, s. 82). V rozšířené a přepracované podobě vyšlo toto dílo ještě několikrát, naposledy pod názvem *Deutsche Aussprache. Reine und gemäßigte Hochlautung mit Aussprachewörterbuch* (Siebs, 1969).

---

²⁵ Za konzultaci ohledně polské ortoepie děkuji W. Hofmaňskému.

²⁶ Za konzultaci ohledně německé ortoepie děkuji Z. Palkové.

V době před 2. světovou válkou sílily v Německu snahy o vytvoření nových příruček, protože diskrepance mezi řečovou realitou a Siebsovými ortoepickými pravidly byla příliš veliká.²⁷ Po válce zřídil ve východním Německu Hans Krech z Halle ortoepickou komisi a rozvinul průzkum reálného řečového úzu. Roku 1964 (tři roky po Krechově smrti) vyšlo první vydání slovníku německé výslovnosti, který sestavila Eva-Maria Krechová s kolektivem (*Wörterbuch der deutschen Aussprache* – Krech a kol., 1964). Ten byl na základě dalších výzkumů znovu vydáván a aktualizován. Poslední, rozšířené vydání vyšlo v roce 1982 pod názvem *Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache* (Krech a kol., 1982). Na východoněmeckou tradici nejnověji navazuje německý výslovnostní slovník (*Deutsches Aussprachewörterbuch*) od Evy-Marie Krechové, Eberharda Stocka a dalších autorů z univerzity v Halle, vydaný v Berlíně v roce 2009 (Krech a kol., 2009). V západním Německu vycházel od 60. let 20. století v nakladatelství Duden výslovnostní slovník, jehož hlavním autorem byl Max Mangold (*Duden, Das Aussprachewörterbuch*, 6; nejnovější vydání 2005) a který je aktualizován a vydáván i po Mangoldově smrti (zatím naposledy 2015).

Výslovnost rakouské němčiny byla nejprve zachycena v rakouské příloze k Siebsově kodifikaci (*Österreichisches Beiblatt zu Siebs*; in Siebs, 1957), nově ji pak deskriptivně popisuje *Österreichisches Aussprachewörterbuch* (Muhr, 2007); ortoepii rakouské němčiny se podrobně věnuje ve své disertaci K. Ehrlichová (Ehrlich, 2009). Výslovnost švýcarské němčiny byla prvně kodifikována rovněž v roce 1957, a to v publikaci *Die Aussprache des Hochdeutschen in der Schweiz*, kterou ve spolupráci se švýcarskou „Siebs-Kommission“ sestavil B. Boesch. Některé švýcarské výslovnostní podoby byly posléze zohledněny v dalším vydání Siebsova slovníku (1969), nověji pak (podobně jako rakouské varianty) v německém výslovnostním slovníku (Krech a kol., 2009), ne však např. ve výslovnostním slovníku z nakladatelství Duden (2005). Za švýcarskou výslovnostní kodifikaci bývá rovněž považována obtížně dostupná publikace A. Hofmüllerové-Schenckové *Die Standardaussprache des Deutschen in der Schweiz* (Hofmüller-Schenck, 1993; srov. Takahashi, 1996). Situaci spisovné výslovnosti švýcarské němčiny podrobně rozebrala I. Hoveová (Hove, 2002); německým (v užším slova smyslu), rakouským a švýcarským ortoepickým příručkám se rovněž detailně věnovali U. Ammon (1995) a H. Takahashi (1996).

---

²⁷ Siebsově kodifikaci bylo nejvíce vytýkáno, že se příliš silně řídí psanou podobou, vyžaduje např. každé koncové *-e* realizovat plně (nikoli redukovatě) atp. V dnešní době se tato pravidla užívají jen okrajově, např. v operním zpěvu nebo v parodicky míněných písních skupiny Rammstein.

Českému pojmu spisovná/ortoepická výslovnost odpovídá v angličtině termín Received Pronunciation (RP). RP je dnes považována za prestižní a svůj původ má ve výslovnostní varietě užívané v jižní Anglii. Kodifikace (standardizace) angličtiny se děje zejména formou slovníků, v nichž bývají foneticky přepisována veškerá heslová slova. Prvním anglickým výslovnostním slovníkem bylo dílo J. Walkera *Critical Pronouncing Dictionary* (1791). Zásadní význam má zejména lexikografická publikace D. Jonese *English Pronouncing Dictionary* (1917), jež vychází v aktualizovaných vydáních dodnes (naposledy 2011; editoři pro zachycovanou výslovnostní varietu užívají termín BBC Pronunciation). Dalšími dnes hojně užívanými slovníky jsou Longman Pronunciation Dictionary od J. C. Wellse (2008) a Oxford Dictionary of Pronunciation for Current English sestavený C. Uptonem a kol. (2001).

Na rozdíl od polské a německé výslovnostní kodifikace, které vznikly primárně v divadelním prostředí o mnoho let dříve a byly následně přizpůsobovány pro veřejný neutrální projev (srov. Hůrková-Novotná – Makovičková, 1984, s. 21; tytéž 1986, s. 21), vycházely české i slovenské ortoepické příručky z obecně platných norem spisovné výslovnosti. Jak se explicitně konstatuje ve VSC I (1967, s. 84), česká ortoepická komise měla za to, že až na základě spisovné výslovnosti lze případně stanovovat speciální zásady, které budou brát ohled na specifika řeči na jevišti apod. Odlišnou tradici má kodifikace výslovnosti angličtiny, kde je za prestižní považována geograficky určená varieta.

1.8 K obsahu této disertační práce

Po této úvodní části, zaměřené zejména obecně na problematiku kodifikace české výslovnosti, následuje 2. kapitola, která podrobně shrnuje dějiny české ortoepie. Po ní je představena analýza obsahů některých významných starších ortoepických příruček (3. kapitola). Ve 4. kapitole je v disertaci obsažen detailní rozbor výslovnostních pravidel uvedených v ortoepické kodifikaci VSC I (1967), stručnější pojednání o VSC II (1978) a také o vybraných novějších pracích obsahujících ortoepická pravidla (část této kapitoly věnovaná publikaci J. Zemana *Základy české ortoepie* byla převzata z recenze vyšlé ve *Slově a slovesnosti*; viz Štěpánová, 2011a). Také další kapitoly této disertační práce vycházejí alespoň částečně z autorčiných mírně upravených článků již

publikovaných, případně odevzdaných do tisku.²⁸ Základem 5. kapitoly, rozebírající pojetí výslovnosti v českých výkladových slovnících, je příspěvek uveřejněný ve Slově a slovesnosti (Štěpánová, 2013e) a jeho předchůdce ve formě konferenčního výstupu uveřejněného však až se zpožděním (Štěpánová, 2014b). 6. kapitola sdružuje dva články z Naší řeči týkající se fonetické problematiky v jazykové poradně ÚJČ (Štěpánová, 2013c a 2013f). 7. kapitola, popisující nejčastější odchylky od spisovné výslovnosti, je rozšířenou verzí textu ze slovenského sborníku (Štěpánová, 2010). Další, tj. 8. kapitola, obsahuje informace o korpusu Monolog, jehož vznik je s tvorbou této disertační práce úzce spjat, a představuje výsledky výzkumů v něm provedených. Některé z nich byly rovněž již samostatně publikovány či dány do tisku (srov. Štěpánová, 2013d, 2014a, 2015a, 2015b a v tisku a). Kapitoly 9. a 10. jsou věnovány problematice kolísání vokalické kvantity, respektive konsonantické znělosti – obě vycházejí z výzkumu výslovnostního úzu provedeného v roce 2014 (více o něm viz např. Duběda a kol., 2014b) a byly nabídnuty časopisu Naše řeč (Štěpánová, 2015c a v tisku b). Konečně 11. kapitola pak zejména přináší shrnující obecnější poznatky.

1.9 Seznam fonetických znaků a dalších symbolů

V celé práci je užívána tzv. česká fonetická transkripce²⁹ s výjimkou míst (zejména v 5. kapitole), kde je z věcné podstaty nezbytně nutné zachovat jiné způsoby prepisu přebrané z citovaných zdrojů. Jednotlivé znaky, které jsou odlišné od běžných písmen české abecedy, a také další symboly vyskytující se v této disertaci jsou uvedeny v následujícím přehledu:

Symbol	Význam	Symbol	Význam
:	délka	˙	polodélka
˘	větší otevřenost	˘	větší zavřenost
˘	redukovanosť z hlediska trvání	˘	diftong, afrikáta
˘	absence slyšitelné exploze	()	oslabená výslovnost
˘	nosové zabarvení	h	aspirace
˘	neznělost	'	přízvuk
˘	slabičnost	/	hranice slabiky
ɪ	krátký <i>i</i> -ový vokál	i:	dlouhý <i>i</i> -ový vokál
ə	neutrální vokál (šva)	ʔ	ráz
ɟʝ	znělá alveolární afrikáta	ɟʝ	znělá postalveolární afrikáta
x	neznělá velární frikativa	ɣ	znělá velární frikativa
ŋ	velární varianta hlásky <i>n</i>	ɱ	labiodentální varianta hlásky <i>m</i>
V	jakýkoli český ortofonický vokál	K	jakýkoli český ortofonický konsonant

Tabulka 1. Speciální fonetické znaky a další symboly užívané v této práci

²⁸ Rovněž v úvodním pojednání lze nalézt některé pasáže, jejichž podstata byla náplní konferenčního příspěvku v německém sborníku; viz Štěpánová (2013a).

²⁹ Viz např. <http://fonetika.ff.cuni.cz/o-fonetice/foneticka-transkripce/ceska-foneticka-transkripce/> (cit. 2016-06-21).

2 Historie české ortoepie

2.1 Příručky zabývající se historií české ortoepie

Dějiny české ortoepie byly zpracovány ve 2. vydání VSC I (1967, s. 77–81); jde o přepracovaný a rozšířený text, který vyšel v 1. vydání VSC I (1955, s. 10–13). Informace o historii české ortoepie lze nalézt i v textech se širším zaměřením na dějiny celé české fonetiky (např. Weingart, 1932, s. 171–189; Hála, 1962, s. 21–53; Schulzová, 1995, s. 41–59). Nejnověji zpracoval toto téma J. Zeman (2008, s. 160–172).

V této kapitole stručně shrnujeme poznatky, které přinesly všechny citované fonetické publikace zahrnující dějiny české ortoepie,³⁰ a doplňujeme je jednak o další zjištěná fakta (týkající se např. prvních ortoepických pojednání v mluvnicích a brusech z 2. poloviny 19. století, a především činnosti ortoepických komisí ve 20. stol.), jednak o popis současného stavu bádání v oblasti ortoepie.

2.2 První popisy české (ortoepické) výslovnosti (15.–19. století)

2.2.1 Úvod

Mezi autory zabývajícími se dějinami české ortoepie panuje shoda, že již v některých středověkých dílech lze nalézt popis české výslovnosti. Nejedná se však v žádném případě o soustavný a úplný soubor výslovnostních pravidel (tím méně o ortoepické kodifikační příručky v dnešním slova smyslu). Z tohoto důvodu se zde tímto časovým obdobím nebudeme detailněji zabývat, připomeneme pouze (z hlediska ortoepie) nejdůležitější osobnosti a jejich práce.

2.2.2 Díla vzniklá dříve než v 19. století

Zájem o výslovnost češtiny zaznamenáváme např. již u díla přisuzovaného J. Husovi *De orthographia bohemica* (čerpáno z českého překladu J. Nechutové *O českém pravopisu*; viz Hus, 1982); tento text se obvykle uvádí jako nejstarší dílo týkající se české fonetiky a fonologie (srov. např. Schulzová, 1995, s. 41; Šefčík, 2007, s. 281–282).³¹ Autor zde v rámci pravopisného výkladu připojuje i poznámky k zvukovému plánu jazyka (např. stručný popis artikulace hlásky *l*). V Husově spise

³⁰ Zaměříme se výhradně na ortoepickou problematiku, nikoli na vývoj české fonetiky obecně.

³¹ Je možné, že informace o výslovnosti češtiny budou obsaženy i v některých starších pramenech, ani po konzultacích s odborníky na toto historické období se nám však zatím nepodařilo je objevit. První alespoň nepřímé zmínky o zvukové stránce češtiny v dílech židovských gramatiků pocházejících zřejmě ze 13. století doložila nově L. Uličná (2012).

Výklad víry z roku 1412 (čerpáno z edice J. Daňhelky; viz Hus, 1975) se např. setkáváme se známou kritikou³² fonetické podoby hlásek v písmu označovaných jako tvrdé *l* a *y/ý* (v té době již evidentně začala výslovnost *l*-ových a obou párů *i*-ových hlásek splývat).³³ M. Weingart (1932, s. 171) a B. Hála (1962, s. 23) tuto pasáž z Husova díla pokládají za první ortoepické pravidlo, které bylo pro češtinu formulováno. Z dnešního pohledu jde (přesněji) o postřeh ortofonický, který nyní spadá do sféry zájmu diachronní fonetiky/fonologie, každopádně však vypovídá o Husově schopnosti analyzovat fonetickou rovinu jazyka (srov. Romportl a kol., 1973, s. 233). A. Frinta ve své přednášce na půdě Pražského lingvistického kroužku (dále jen PLK) konané 11. 5. 1936 uvedl, že v Husově díle postrádá zásady, z nichž Husovy ortoepické poznámky vycházejí (srov. v časopise Slovo a slovesnost z roku 1936 přehled nazvaný Přednášky v Pražském lingvistickém kroužku od března do června 1936, s. 262).

Zmínky, často jen velmi obecné, o výslovnosti češtiny (především o čtení jednotlivých písmen, respektive artikulaci jednotlivých hlásek, obvykle ve srovnání s výslovností latinskou nebo německou) se vyskytují i v gramatikách ze 16., 17. a 18. století, nejvíce v dílech autorů Optáta–Gzela–Philomathese (1533), Benedikta z Nudožer (1603), Štajera (1668), Rosy (1672), Jandita (1704), Tomsy (1782) a dalších.³⁴

J. Blahoslav ve spise De pronunciatione (čerpáno z edice M. Čejky a kol.; viz Blahoslav, 1991, s. 377–380), který je součástí jeho Gramatiky české z roku 1571, pouze obecně upozorňuje na nutnost pečlivé artikulace (zmiňuje např. vokalicovou délku a uvádí příklady slovních dvojic, které se liší pouze kvantitou samohlásek: *uhel* × *úhel*; *lepé* × *lépe* atp.) a zaměřuje se spíše na estetiku projevu (srov. Blahoslav, 1991, s. 377): „slov pojení aby bylo slušné i případné, kteréž by nečinilo nehladkosti neb drsnosti řeči, jako by se slova kácela, přes hlavu kotrlce metala a jedna k druhým se rozbíhala etc.“). Kritizuje rovněž některé zejména pražské církevní kazatele, kteří vyslovují

---

³² Znění dotyčné pasáže uvádíme podle edice J. Daňhelky (Hus, 1975, s. 189): „Těž nynie hodni by byli mrskanie Pražené i jiní Čechové, jenž mluvie od poly česky a od poly německy, řiekajíc tobolka za tobolka, líko za lýko, [...] A kto by mohl vše vypsati, co sú řeč českú již zmietli, tak že kdy pravý Čech slyší, ani tak mluvie, nerozumie jim, co mluvie. A odtud pocházie hněv, závist, rozbroj, svárové a české potupenie.“

³³ Tento Husův postoj je zajímavý zejména v kontextu jeho přístupu k jiným rovinám jazyka. Např. v lexikální a gramatické oblasti vycházel ze středočeské (pražské) formy tehdejší češtiny, avšak v rovině zvukové preferoval výslovnost archaickou, případně výslovnost nářeční (tj. svůj jihočeský mateřský dialekt), nerespektoval tedy změny, které se ve středočeské oblastní variantě češtiny udály a postupně se šířily dále (srov. Romportl a kol., 1973, s. 234).

³⁴ Tato i další gramatická díla jsou zpřístupněna elektronicky s možností vyhledávání podle různých jazykových rovin a termínů, viz <http://vokabular.ujc.cas.cz/modules/mluvnice> (cit. 2016-06-25).

hlásku *é* příliš otevřeně.³⁵ Naráží zde přitom na obtíž, jak tento výslovnostní jev náležitě a výstižně čtenářům popsat (srov. Blahoslav, 1991, s. 379: „Není lze toho tak vypsatí jako by snadné bylo ukázati.“). Všimá si i odlišné výslovnosti samohlásek na Moravě oproti Čechám.

Předchůdcem dnešních učebnic rétoriky byl Blahoslavův spis Vady kazatelův z roku 1571 (čerpáno z edice F. A. Slavíka; viz Blahoslav, 1905). Ani toto dílo neobsahuje komplexní soubor pravidel, jak by měli mluvčí na veřejnosti náležitě vyslovovat. Kapitola De vitiis při tom, což v sobě zdržuje pronunciatio, náležející do třetího oddílu, který se nazývá Vady samé k toliko řeči kazatele náležející, zahrnuje především obecnější postřehy o formě mluvených projevů. Text začíná pesimistickým výrokiem (viz Blahoslav, 1905, s. 75): „Zlé a šeredné pronuciací žádného není konce. Protož mohlo by se o tom mnoho psáti, ale s nevelikým užitkem.“ Blahoslav kritizuje např. častý výskyt hezitačních zvuků (které výstižně popisuje jako protahování hlásky *m* nebo *aaa*; srov. Blahoslav, 1905, s. 81), pozoruhodné je především zachycení průběhu melodie řeči pomocí notového záznamu (viz zejména s. 79–80). Ryze ortoepická problematika zde však probírána není.

Tematicky obdobný spis zaměřený na kazatele sestavil i J. A. Komenský. Jedná se o Zprávu a naučení o kazatelství z roku 1621 (cit. podle edice z roku 1983; toto dílo bylo vydáváno i pod názvem Umění kazatelské, srov. např. edici z roku 1893), avšak fonetická stránka jazyka v něm (podobně jako v dalších nám známých Komenského lingvistických dílech) stojí stranou, až na několik obecných poznámek, např. o příjemném hlasu a „líbezném“ znění kázání (viz Komenský, 1983, s. 92).

2.2.3 Díla vzniklá v 19. století

2.2.3.1 Díla vzniklá do 70. let 19. století

J. Dobrovský se problematikou zvukové stránky jazyka ve své obsáhlé vědecké práci zabýval spíše jen okrajově, přesto mu však např. A. Frinta přiznává průkopnické místo v dějinách české fonetiky (Frinta, 1929a, s. 94). Pokud se ve svých dílech (např. Dobrovský, 1809 a 1815) dotýká fonetické problematiky, jedná se především o zmínky fonologické (často je to navíc fonologie historická a srovnávací) nebo fonotaktické, případně popisuje artikulaci jednotlivých českých hlásek a jejich třídění, neformuluje

---

³⁵ Jde o známý výrok (Blahoslav, 1991, s. 379): „Některí, a téměř všickni pláštěm Antykrystovým přikrytí popi, kaplani, a bez poroka děkané a nebo desátníci pražští, na kázáních svých tu literu *é* tak tropsky, tlustě, a neokrouchaně, plnou tlamou ji naberouce, proferunt, až jest ošklivo slyšeti.“

pravidla ortoepická (srov. také zhodnocení A. Frinty, 1929a, a rozbor P. Malčíka, 2011). Dobrovského přínos je však zásadní, pokud jde o výzkum přízvuku v češtině (viz především jeho stať *Böhmische Prosodie*, 1795). Nejde však ani zde o formulaci prozodických pravidel zaměřených primárně ortoepicky, ale o popis směřující k praktické aplikaci zejména v poezii, který měl sloužit jako argument pro nevhodnost časoměrné poezie v češtině (srov. Frinta, 1929a, s. 93; Krbec, 1953, s. 181).

Popisy jednotlivých českých hlásek nalezneme v 19. století i v různých gramatikách a dalších příručkách věnovaných zejména pravopisné stránce češtiny (např. Nejedlý, 1804; Šmitt, 1816; Hanka, 1849; Hattala, 1854), podrobněji o některých z nich viz Malčík (2011).

2.2.3.2 Díla vzniklá v poslední třetině 19. století

První pojednání, která lze z dnešního pohledu považovat za ortoepická, vznikala až zhruba v poslední třetině 19. století. V této době se ještě zpravidla nejednalo o samostatné příručky věnující se pouze výslovnostním pravidlům, ale zmínky o nich nalézáme v některých mluvnicích, rukovětích, brusech atp. V mnohých z nich do značné míry splývají obecné požadavky ortoepické se subjektivními názory autora na libozvučnost.

V České mluvnici J. S. Tomíčka (1860) je jedna strana věnována rozdílům ve znělosti souhlásek mezi psanou a vyslovovanou podobou jednotlivých slov (Tomíček, 1860, s. 6): „tak u př. vysloveno *prozba* a psáno *prosba*“ a rovněž celá jedna strana pojednává o českém přízvuku (s. 10). Vysvětluje se zde, že v češtině se přízvuk vyskytuje vždy na první slabice. Ve spojení jednoslabičná předložka + jméno, které tato předložka řídí, přebírá podle Tomíčka (1860, s. 10) přízvuk předložka, protože přízvuk „je vždy na určovací slabice, jež pojem nejhlavněji určuje: *chvála*, *pole*, *město*, mají přízvuk na první slabice, ježto slabiky *chvál*, *pol* a *měst* pojem nejvíce určují; že pak předložky daný pojem ještě blíže ve prostoru určují, jsou pravidelně přízvukem opatřeny. Protož i staří spisovatelé to vše v jednom psali, jako by to jedno bylo slovo.“ Dvou- a víceslabičné předložky jsou pak podle Tomíčka rovněž přízvučné, avšak přízvuk si ponechávají i za nimi následující jména.

Podrobnější výslovnostní pravidla nalezneme u estetika a filozofa J. Durdíka v knize *Kallilogie čili o výslovnosti* (1873), kterou rozebíráme samostatně; viz 3.1.

J. Gebauer v *Uvedení do mluvnice české* (1876) popisuje některé výslovnostní jevy, avšak nejedná se o systematická ortoepická pravidla, ale spíše soubor „jazykových

proměn“, které vznikají z příčin fyziologických (tj. zejména usnadnění artikulace). Z ortoepických jevů zaznamenává Gebauer např. vynechávání hlásek (např. *šecho*, *ždycky/dycky*), zjednodušování souhláskových skupin (ve slovech typu *dětský*, *mužský* atp.), spodobu znělosti i artikulace (vícekrát věnuje pozornost skupině *sh* a slovům typu *hanba*).

Zmínky o náležitě výslovnosti nalezneme i v některých příručkách-brusech. Např. v Brusu jazyka českého (1877), který sestavila komise zřízená Maticí českou, se v souvislosti s náležitým skloňováním cizích vlastních jmen vyskytují i poměrně detailní návody, jak číst jednotlivé grafémy v cizích jazycích (zejména s. 36–55). Zpracování zde na první pohled připomíná principy uvedené v kapitole Zásady české výslovnosti cizích vlastních jmen ve VŠČ II (1978, s. 57–105), ačkoli se pochopitelně svým obsahem i rozsahem odlišuje.

Téma kultivace výslovnosti bylo zahrnuto i v metodické příručce Karla Vorovky s názvem Krasočtení a přednášení, zvláště ve škole (1890). Problematika ortoepie je zde probírána v oddíle Mluvnické krasořečnictví neboli nauka o zřetelnosti, který se věnuje jak segmentální, tak suprasegmentální rovině jazyka.

František Bartoš (1891, s. 92–96) v Rukověti správné češtiny uvádí heslo *výslovnost' správná*. Zde připomíná, že „jsme se dosti napsali i nahádali o pravopise, ale o správnou výslovnost' jednotlivých hlásek jsme se mnoho nestarali“ (s. 92), což vysvětluje skutečností, že čeština byla dlouho ve vzdělané společnosti více jazykem psaným než mluveným.

Z oblasti ortofonie se věnuje výslovnosti samohlásky *e* (kritizuje realizaci, kterou popisuje jako ztemnělou, podobající se německému *ä*). Poměrně podrobně se Bartoš věnuje vokalické délce, o níž konstatuje, že není náležitě ustálena. Za zbytečnou a pošetilou snahu považuje zejména požadavek dodržovat ve slovech přejatých kvantitu podle původního jazyka (Bartoš, 1891, s. 94).

V dalších pasážích, věnujících se ortoepii, preferuje ve spojení *s* + vokál (pokud je *s* předložkou nebo předponou) výslovnost znělou, tj. *z* + vokál. Tuto „moravskou“ výslovnost (jako příklad uvádí spojení *s Abelem*, *s otcem* atd.; viz Bartoš, 1891, s. 92) považuje za „lahodnější“ než „ostře syčící“ *s*. Podobně upřednostňuje tzv. moravskou asimilaci znělosti, zejména ve skupině *sh* (s. 93). Dále Bartoš kritizuje obecněčeské měkčení sykavek i jiných konsonantů (např. *sahat* – *šahat*, *důlek* – *d'ůlek*). Pozoruhodný je postřeh související (podle Bartoše, 1891, s. 94) s násilným vymáháním neobvyklého vyslovování hlásky *j* ve tvarech slovesa *být*, které začínají na *js-*. Je prý pak možné od

herců v divadle slýchat vsouvání této hlásky i tam, kam vůbec nepatří, např. *bud' – bujd', at' – ajť*. Pokud by se mělo stát, že by se na hranici dvou po sobě následujících slov měly setkat dva stejné konsonanty (nebo i stejné slabiky), doporučuje Bartoš (1891, s. 95) se tímto nepěkným, někdy nevyslovitelným hláskovým shlukům vyhnout (např. *ač číslo – ačkoli číslo; slunce celý den – slunko celý den*).

Bartoš si všímá i problematiky umístování českého přízvuku ve spojení jednoslabičná předložka + jméno, které tato předložka řídí. Zdůrazňuje, že v tomto případě předložka přízvuk přebírá a „v jedno splývá“ s následujícím slovem. Na toto pravidlo se podle něj čím dál více zapomíná, snad „působením špatných jambů našich básníků“ (Bartoš, 1891. s. 96).

2.3 Česká ortoepie ve 20. století

2.3.1 České ortoepie na počátku 20. století

Větší pozornosti se české ortoepii dostává od začátku 20. století. Zásahu na prvotním zpracování této problematiky má především A. Frinta.³⁶ Jeho disertační práci, která vyšla knižně pod názvem *Novočeská výslovnost* (1909), analyzujeme podrobněji dále; viz 3.2.

Díky Frintovi začal v květnu 1920 také vycházet časopis *Živé slovo* s podtitulem *Odborný list pro studium mluvidel a jejich výkonů* (t. j. pro fyziologii řeči, fonetiku, ortoepii, metodiku vyučování hluchoněmých), pro techniku fonografickou, jakož i pro otázky pravopisné; spolu s A. Frintou byli v redakční radě ještě J. Hurt, V. Parma, J. Vinař a F. V. Žlábek. Existence tohoto čtvrtletníku však neměla kvůli nepříznivým finančním podmínkám dlouhého trvání, poslední, čtvrtý sešit byl vydán v květnu 1921, tj. přesně rok od vzniku tohoto periodika. Většina příspěvků se týkala výuky neslyšících, v *Živém slově* však nalezneme i několik příspěvků tematicky spjatých s ortoepií. Např. v článku *Přízvuk na předložce a české verše* (Frinta, 1920, s. 5) autor deklaruje, že časopis se bude zabývat rovněž řešením naléhavého problému, kterým je neexistence ortoepické kodifikace. Tamtéž Frinta navrhuje, aby byly ve slabikářích předložky tištěny dohromady s následujícím slovem (případně s mezerou, avšak spojeny s následujícím slovem obloučkem), což by mělo zajistit náležité kladení přízvuků na jednoslabičné předložky; k běžnému pravopisu by se přistoupilo až tehdy, když budou

---

³⁶ Antonín Frinta (1884–1975) byl profesorem na FF UK v Praze, zabýval se především slavistikou a fonetikou (zde byl zastáncem poslechových metod, experimentální přístupy odmítal). Působil také jako učitel ortoepie v dramatickém oddělení státní konzervatoře v Praze (srov. Večerka, 2008, s. 37).

žáci schopni rozlišovat jednotlivé slovní druhy. V rámci reakce na čtenářský podnět v rubrice Hovorna v příspěvku nazvaném Výslovnost cizích jmen vlastních zmiňuje Frinta (1921, s. 127–128) základní ortoepická pravidla pro propria cizího původu.

V brzký vznik ortoepické kodifikační příručky doufala celá redakce Živého slova, jak je patrné ze zprávy Zvýšený zájem o výslovnost u nás (1920); rovněž z ohlasů čtenářů (zejména učitelů neslyšících žáků) vyplývá, že by pravidla správné české výslovnosti uvítali (srov. např. rubriku Hovorna, 1920).

V jedné z pozdějších prací se Frinta (1929b) zabýval i obecnější problematikou, např. vzájemným vztahem ortoepie a ortografie, stylovými vrstvami výslovnosti nebo (jako jeden z prvních u nás) kritérii ortoepické kodifikace a rovněž českým ekvivalentem termínu *ortoepie*.³⁷

Další články o výslovnostní problematice nalezneme na počátku 20. století zejména v Listech filologických. Např. F. Černý (1902) se zabýval realizací spojení neslabičné předložky a následujícího slova v češtině. Popsal výslovnost splývavou, ale rovněž takovou, při níž cítíme „jakýsi náraz“ (s. 246; tj. dnešní terminologií ráz), přičemž také zohlednil z toho plynoucí rozdíly ve znělosti daných předložek. Domnívá se, že bezrázová výslovnost není v jazyce ničím novým, protože lze díky ní vysvětlit kupř. vznik slov typu *vůbec* (stč. *vóbec*, ze spojení *v obec*) a *vůči* (stč. *vóči*, ze spojení *v oči*).

Ostatní foneticky zaměřeni badatelé se až do začátku 30. let věnovali spíše ortofonii (např. E. Šrámek publikoval v roce 1927 Pokus o stanovení jakosti českých samohlásek) nebo teorii českého verše (srov. O prosodii české od J. Krále z roku 1923).

V příručkách z dané doby, které se zaměřovaly na problematiku řečnictví, obvykle žádná konkrétní ortoepická pravidla nenalezneme. O nutnosti správné výslovnosti sice autoři nepochybuji, avšak nijak hlouběji se jí nevěnují. Jako příklad uvedme publikaci O umění řečnickém od F. Papírníka (1914), který ortoepii věnoval pouze 8 řádek (na s. 30) z celkem 74 stran věnovaných teorii rétoriky.

O výslovnosti českých hlásek a jejich spojení se tak v této době lze dočíst především v mluvnicích. Nejedná se však obvykle o pojednání orientovaná přímo ortoepicky (tj. nebývá zřejmé, které varianty považuje autor za správné/spisovné a které nikoli; často jde pouze o výčty příkladů konkrétních slov a spojení, ne o obecněji formulovaná pravidla). Výklad bývá zaměřen především na popis jednotlivých

---

³⁷ Frinta (1929b, s. 139) navrhoval podobu *pravomluva* nebo *krasomluva*. O deset let dříve totiž upozornil J. Zubatý (1919), že český ekvivalent termínu *ortoepie* chybí a navrhoval označení *pravomluv*.

hláskových změn, které v proudu řeči nastávají, a to se zvláštním zřetelem na jevy, jimiž se odlišuje výslovnost od pravopisu (srov. např. Gebauerovu Mluvnici českou, kterou přepracoval a v roce 1926 vydal V. Ertl, s. 21–33; později např. Gregorovu Mluvnici jazyka českého pro vyšší třídy středních škol, 1932).

2.3.2 Česká ortoepie ve 30. a 40. letech 20. století

2.3.2.1 Pražský lingvistický kroužek a první kolektivní pokus o ortoepickou kodifikaci

Ve 30. a 40. letech 20. století se ortoepie ustavila jako svébytný vědní obor, srov. Zeman (2008, s. 165) a rovněž např. poměrně rozsáhlé heslo Orthoepie z pera Miloše Weingarta v Ottově slovníku naučném nové doby (1937); v původním Ottově slovníku naučném (1902) ještě nebyly u tohoto hesla uvedeny žádné bližší informace, pouze stručná definice pojmu. Počátky intenzivnějšího bádání o spisovné výslovnosti jsou úzce spjaty s působením PLK. Pro ortoepii to znamená především kritické zhodnocení předchozích příruček (viz Weingart, 1932, s. 171–190). To vyústilo v nový přístup k výslovnostní problematice z hlediska teorie spisovného jazyka a jazykové kultury (zejména konceptu normy a kodifikace),³⁸ což vedlo k potřebě ustavení příruček věnujících se spisovné zvukové podobě jazyka. Nutnost kodifikovat tuto jazykovou rovinu byla rovněž vyvolávána potřebou společenskou – v této době se díky technickému pokroku začalo masově šířit rozhlasové vysílání a zvukový film, předtím se ortoepická pojednání zaměřovala především na oblast divadelní. Ve spolupráci právě s pracovníky Československého rozhlasu (a rovněž s divadelními odborníky) lze z iniciativy PLK zaznamenat první kolektivní pokusy o vypracování kodifikace spisovné výslovnosti.

Zájem o problematiku spisovné výslovnosti souvisel s úsilím PLK pěstovat kulturu mluveného slova.³⁹ Tento úkol byl formulován nejprve především ve stati M. Weingarta Zvuková kultura českého jazyka ve sborníku Spisovná čeština a jazyková

---

³⁸ Další požadavek PLK, a to diferencovat více typů spisovné výslovnosti v závislosti na druhu/účelu jazykového projevu, byl sice formulován již roku 1932 (viz kapitolu Obecné zásady pro kulturu jazyka ve sborníku Spisovná čeština a jazyková kultura, Havránek–Weingart, eds., 1932, s. 245–258), avšak k jeho realizaci docházelo až později. Rozlišování funkčních stylů se pak projevilo např. v diferenciaci tří základních stylových výslovnostních vrstev: neutrální, běžné, zvláště pečlivé ve VŠČ I (1967, s. 12); srov. též 4.2.

³⁹ Na začátku 30. let 20. století evidentně probíhala mezi členy PLK kromě jiného i čilá soukromá diskuse o různých výslovnostních jevech. Svědčí o tom např. úryvek z dopisu B. Trnky, který zaslal B. Havránkovi 12. 10. 1932 (srov. Havránková, 2008, s. 88): „Podle mého názoru by se v Pravidlech za slovy jako dcera měla připojovat kulturní běžná výslovnost, Weingart souhlasí.“

kultura (Weingart, 1932, s. 157–244), o ní více viz 3.3. Zvukovou rovinou jazyka (zejména fonologií) se však zabývali i další členové PLK – když se v Londýně konal 2. sjezd fonetických věd (22.–26. 7. 1935), zúčastnili se jej J. Mukařovský, B. Trnka, N. S. Trubeckoj a J. Vachek (srov. Havránková, 2008, s. 126; viz též zprávu o kongresu od B. Trnky a J. Mukařovského ve Slově a slovesnosti, 1935).⁴⁰

Za vhodný podklad k diskusi a východisko k další soustavné práci (po odchodu M. Weingarta) pokládal PLK (srov. Havránek, 1935) spis Správná česká výslovnost od F. Trávníčka (1935), podrobněji o něm viz 3.4. Na půdě PLK měl Trávníček v květnu 1935 rovněž zásadní metodologickou přednášku o výslovnostní kodifikaci nazvanou Otázky vzorné české výslovnosti (zmiňuje se o ní B. Havránek v dopise B. Trnkovi ze dne 5. 5. 1935, viz Havránková, 2008, s. 132; a rovněž ve svém článku ve Slově a slovesnosti, Havránek, 1935).⁴¹ Vydání Trávníčkova ortoepického spisu a následně jeho přednáška byly hlavním impulzem k ustavení ortoepické komise PLK, explicitně a veřejně ke zřízení komise vyzval Bohumil (sic) Mathesius v příspěvku O jevištní češtinu, otištěném na první straně Literárních novin ze dne 31. 5. 1935.

V ortoepické komisi PLK, která vznikla v červnu v roce 1935 (srov. zprávu Návrh se ujal... v Literárních novinách č. 16 z 28. června 1935, s. 5),⁴² zasedli jazykovědci V. Mathesius, B. Havránek, F. Trávníček spolu s rozhlasovými režiséry J. Hurtem⁴³ a

---

⁴⁰ Zájem PLK o fonetiku a fonologii je všeobecně znám, členové Kroužku svými takto zaměřenými pracemi upoutali pozornost zahraničních lingvistů, o čemž svědčí i fakt, že známé označení Pražská škola bylo pravděpodobně vůbec poprvé použito v prospektu, kterým holandští fonetikové zvali badatele na první mezinárodní fonetický kongres, který se konal v roce 1932 v Amsterdamu (srov. Vachek, 1999, s. 13).

⁴¹ B. Havránek (1935, s. 182) uvádí datum přednášky 19. 5. 1935, avšak např. podle J. Vachka (1999, s. 104) se přednáška konala již 13. 5., totéž datum zaznamenává také zpráva o přednáškách PLK (viz text Přednášky v Praž. ling. kroužku od ledna do června 1935 v časopise Slovo a slovesnost, 1935) i nejnovější průzkum archivních dokumentů PLK (viz Čermák a kol., 2012, s. 168). Zájem přednášet o ortoepii projevil F. Trávníček na výborové schůzi PLK konané 25. 3. 1935 (viz Čermák a kol., 2012, s. 638), na výborové schůzi dne 29. 4. 1935 se stanovil předběžný termín přednášky na 11. 5. 1935 a účastníci schůze navrhli pozvat na ni rovněž „Dr. Tetauera, Buriana, Frejku, Honzla“ (viz Čermák a kol., 2012, s. 641).

⁴² „Návrh se ujal... Pražský linguistický kroužek na četné výzvy divadelních praktiků, které se ozvaly v debatě o zásadách české ortoepie po přednášce prof. Trávníčka v Kroužku, a na podněty v tisku, mezi nimiž zvláště energický projev o potřebě normy české výslovnosti byl v Literárních novinách č. 14 ze dne 31. května t. r., ustavil komisi, v níž je vedle univ. profesora Fr. Trávníčka z Brna, autora nejnovější studie o správné české výslovnosti, univ. prof. dr. B. Havránek z Brna, známý svými pracemi o normě spisovné češtiny, a univ. prof. Vilém Mathesius, který v posledním čísle Slova a slovesnosti uveřejnil rozsáhlou studii o výslovnosti cizích slov ve spisovné češtině. Komise tato vstoupila již v součinnost s Čsl. rozhlasovou společností, která má o otázky správné výslovnosti velký zájem praktický, a společně komise vyslala do komise Kroužku jako členy režiséra J. Hurta a V. Ruta (sic). Dále bude ustavená komise spolupracovat s činiteli divadelními a filmovými.“

⁴³ Jaroslav Hurt (1877–1959) byl herec, režisér a pedagog. Působil jako člen činohry a režisér Národního divadla v Praze, poté přešel do Radiojournalu, kde zastával funkci vedoucího režiséra. Kromě toho se podílel na výchově mladých rozhlasových pracovníků a přednášel rétoriku na Právnické fakultě UK. Vydal publikaci Řečnictví v teorii i v praxi (Hurt, 1934). Další informace o J. Hurtovi viz na webových

V. Růtem⁴⁴ (srov. Havránek, 1935; VŠČ I, 1967, s. 79).⁴⁵ O činnosti této komise v následujícím roce 1936 svědčí zejména zápisy z valných hromad a výborových schůzí PLK (např. na valné hromadě konané 30. 3. 1936 byl F. Trávníček potvrzen ve funkci svolavatele této komise; srov. Čermák a kol., 2012, s. 38),⁴⁶ dále pak zpráva o činnosti PLK za rok 1936 (Vachek, 1999, s. 97; Čermák a kol., 2012, s. 652–653). Podle zápisů z jednání byla komise velmi aktivní především v roce 1938 (srov. Čermák a kol., 2012, s. 39–40). Např. 25. 4. 1938 diskutovali o práci ortoepické komise účastníci výborové schůze PLK (Mathesius, Jakobson, Trnka, Mukařovský) a konstatovali, že pokročil rozbor výslovnosti cizích slov a že o románských slovech by mohl pojednat A. Frinta, o germánských pak B. Trnka s J. Jankem (Čermák a kol., 2012, s. 668–669). 19. 12. 1938 se na výborové schůzi rozhodlo, že o vypracování výslovnosti románských slov bude požádán V. Buben,⁴⁷ o slova germánská pak L. Zatočil⁴⁸ (Čermák a kol., 2012, s. 669). Ze zápisu výborové schůze ze začátku ledna 1939 (přesné datum není uvedeno) vyplývá, že B. Havránek zaslal do rozhlasu (Radiojournalu, konkrétně V. Růtovi) dopis týkající se ortoepické ankety, na který PLK zatím nedostal odpověď (Čermák a kol., 2012, s. 670). O jakou akci šlo, se nám nepodařilo blíže zjistit.

K sestavení ortoepických pravidel z pera PLK (ortoepické komise ani jiných členů) však nikdy nedošlo, což bylo pravděpodobně nemalou měrou zapříčiněno i tehdejšími osobními rozpory jak uvnitř PLK (zejména názorovým rozchodem s M. Weigartem způsobeným zejména metodologickými neshodami), tak i mezi členy

---

stránkách Českého rozhlasu (http://www.rozhlas.cz/srt/99osobnosti/_zprava/hurt-jaroslav--528017, cit. 2016-06-24).

⁴⁴ Václav Růt (1908–1958) byl vysokoškolský pedagog, rozhlasový redaktor, režisér a literární kritik. V rozhlase pracoval mimo jiné jako lektor přednáškového oddělení, režisér vzdělávacího programu a vedoucí literárně-dramatického odboru. Rovněž učil na divadelních a novinářských školách, posléze přednášel na školách vysokých. Jeho odborný zájem byl velmi široký, věnoval se i otázkám jevištní řeči. Další informace o V. Růtovi viz na webových stránkách Českého rozhlasu (http://www.rozhlas.cz/srt/99osobnosti/_zprava/532947; cit. 2016-06-24).

⁴⁵ Zmínku o ortoepické komisi obsahuje zápis z výborové schůze PLK z října 1935 (viz Čermák a kol., 2012, s. 645; přesné datum jednání není uvedeno): „Jednání orthoepické komise. Referuje prof. Mathesius o stavu vyjednávání.“ Další zápis z výborové schůze PLK konané 3. 10. 1935 zní (viz Čermák a kol., 2012, s. 646): „Prof. Mathesius referuje o dalším jednání orthoepické komise. Součinnost slíbili všichni, kterým dopsáno. Bude dopsáno i Hackenschmiedovi, který vede školský film u Bati, a příležitostně jednáno i s prof. Frintou (Havránek).“

⁴⁶ Referát o jednání ortoepické komise podal B. Havránek na výborové schůzi PLK dne 9. 3. 1936. Vyplývá z něj, že na přípravě slovníku cizích slov se bude podílet V. Mathesius (pro angličtinu), B. Ryba (pro latinu a řečtinu), M. Krausová-Lesná (pro severské jazyky) a H. Siebenschein (pro němčinu); srov. Čermák a kol. (2012, s. 650).

⁴⁷ Vladimír Buben (1888–1956), od r. 1927 profesor románské filologie na FF UKo v Bratislavě, od r. 1946 srovnávací mluvnické jazyků románských na FF UK v Praze, člen PLK (srov. např. Havránková, 2008, s. 189).

⁴⁸ Leopold Zatočil (1905–1992) byl germanista, vysokoškolský pedagog na FF MU; viz http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=13091 (cit. 2016-06-25).

PLK a ostatními osobnostmi zabývajícími se ortoepií. Např. J. Mukařovský v osobním dopise v roce 1937 upozorňuje B. Havránka na přednášku, kterou předem hodnotí negativně a obává se jejích následků (srov. Havránková, 2008, s. 155): „Zítra pořádá Weingart v Společnosti pro slovanskou jazykovědu přednášku Rektorisové o jevištní češtině. Zve nás (Mathesia, mne – Vy jste taky dostali asi pozvání). Škoda že nelze jít a rozbít mu to – jít sám vypadalo by trochu legračně. Jen aby nic zas nenadrobil.“

I na začátku 40. let cítili členové PLK potřebu zabývat se otázkami spisovné výslovnosti. Např. J. Mukařovský 21. června 1940 píše B. Havránkovi (srov. Havránková, 2008, s. 216–217): „S Mathesiem jsme včera mluvili o ortoepii, on napsal takový malý článek (nemyslím, že právě šťastný) do časopisu Burianova divadla. Ale tak jsme si říkali, že líp než dělat slovník ortoepický, kde je otázka roztržena v detaily, bylo by nejlíp promyslet ty jednotlivé normy (např. normu pro intonaci, pro artikulaci atd.) každou celkově, a pak teprv vyjít k podrobnostem. Myslím si: nebyl by tohle možný cyklus pro Kroužek na příští rok? (Třeba na podzimní sezonu?) Nehledě k tomu, že by se taková práce aspoň zčásti týkala úkolu tak dlouho odkládaného, totiž strukturního popisu češtiny.“ Z editorské poznámky (viz Havránková, 2008, s. 219) vyplývá, že Mukařovský měl na mysli stát' Výslovnost jako faktor sociální a funkční (Mathesius, 1940–1941) a že zamýšlený cyklus nebyl v PLK realizován.

2.3.2.2 Kruh přátel českého jazyka a jeho snaha o ortoepickou kodifikaci

Kromě badatelů z okruhu PLK měl snahu o kodifikování spisovné výslovnosti i Kruh přátel českého jazyka (dále jen KPČJ). Zde se na řešení ortoepické problematiky podíleli především V. Mathesius, M. Weingart, K. Rektorisová⁴⁹ a J. Haller (srov. VSČ I, 1967, s. 79). Odbor pro jevištní češtinu při KPČJ zmiňuje např. i A. Frinta (1943, s. 44), v článku J. Hallera shrnujícím činnost KPČJ za 2. světové války se hovoří o odboru pro jazyk jevištní (Haller, 1945, s. 89). Ten byl veden K. Rektorisovou a i za války údajně připravoval příručku správné české výslovnosti.⁵⁰ Když však byla při České akademii věd a umění (dále jen ČAVU) zřízena ortoepická komise (viz zde 2.3.2.4), byla tato činnost ukončena (srov. Haller, 1945, s. 94) a K. Rektorisová se stala členkou nově vzniklé pracovní skupiny.

---

⁴⁹ Klementina Rektorisová (1906–1973), profesorka AMU, docentka českého jazyka a literatury na DAMU (viz Machová a kol., 2007).

⁵⁰ Žádný konkrétní vypracovaný materiál se nám nepodařilo nikde dohledat.

2.3.2.3 Další ortoepické práce vzniklé ve 30. a 40. letech 20. století

Výsledkem práce PLK a KPČJ v oblasti ortoepie není celistvá výslovnostní příručka, inspirativní jsou však některé články ve Slově a slovesnosti na dané téma (a to nejen z pera členů PLK a KPČJ, otiskovány zde byly i příspěvky jiných autorů, kteří se snažili přispět svými názory do diskuse) a v Časopise pro moderní filologii; o vybraných z nich zde stručně pojednáme.

Vilém Mathesius již v roce 1935 shrnuje v časopisecké rámcové studii své názory na správnou výslovnost cizích slov v češtině (Mathesius, 1935a). Zdůrazňuje, že podobně jako v jiných kulturních jazycích nelze u těchto výrazů vyžadovat přesnou nápodobu jejich původní výslovnosti (kromě tzv. citátové výslovnosti, která ovšem může snadno způsobit dojem afektovanosti); je však alespoň u jazyků nám kulturně blízkých třeba z původní výslovnosti vycházet (tj. nikoli pouze z ortografické podoby slova).⁵¹ Přízvukování by se mělo zcela přizpůsobit poměrům v češtině a rovněž cizí hlásky by se měly nahradit těmi, které patří do českého fonetického inventáře.

Mathesius tak formuluje v podstatě stejné obecné zásady, které jsou uplatněny v kodifikaci cizích slov ve VŠČ II (1978). Podobně rovněž upozorňuje na kolísání souhlásek [k] a [g], realizace typu [gâuč], [plaga:t] hodnotí jako výslovnost lidovou a vulgární, které se jen občas „podařilo vniknout i do řeči kultivované“ (Mathesius, 1935a, s. 98); podle VŠČ II (1978) je u těchto dvou vybraných výrazů uvedená forma ortoepická. Za ještě častější („které se v posledních létech rozšířilo jako přívál“) považuje Mathesius (1935a, s. 99) v přejatých slovech náhradu [s] hláskou [z], např. [reži:ze:r], [diskuze], [drezu], kterou hodnotí jako hrubou a vulgární, nepatřící do kultivované mluvy. Připouští pouze několik výjimek, u nichž počítá s kolísáním: *disertace*, *renesance* či u nichž je (zřejmě vlivem němčiny) již zcela rozhodnuto ve prospěch znělosti: *bazén*, *drezura*, *dezert*, *fazona*.⁵² Kolísání znělosti u jiných sykavek pozoroval Mathesius (1935a, s. 100) např. u výrazu *koncert* (srov. též 6.3.6.1): „U slova *koncert* má kultivovaná výslovnost podle mého pozorování *dz*.“ V případě samohlásek upozorňuje na častá kolísání délky.

U cizích slov v lidové výslovnosti dále Mathesius zaznamenal výskyt rázu uvnitř slov typu [teʔoreticki:], [ʔideʔalizmus], což považuje za nekultivovanost. Otevírá také

---

⁵¹ Mezi příklady slov, u nichž Mathesius (1935a, s. 97) kritizuje českou výslovnost vycházející z původní psané, nikoli mluvené podoby, se vyskytuje i *voley-ball*, u něhož se „nesprávná“ zvuková realizace [volejbal] ustálila, je kodifikovaná (jako jediná možná) a ovlivnila dnešní způsob zápisu. Přílišnou snahu kombinovanou s neznalostí při vyslovování slov anglického původu dokládá Mathesius na příkladu výrazu *rugby* čteného jako [rudžbi].

⁵² Zajímavé je, že u slova *dezert* připouští později VŠČ II (1978) kromě podoby [dezert] i [desert].

(dodnes aktuální) otázku, ze které výslovnostní podoby vycházejí, dostal-li se k nám daný výraz nepřímou, tj. prostřednictvím jiného cizího jazyka. Vědeckou práci na této problematice považuje za podstatnou (Mathesius, 1935a, s. 105): „Ve všem zbývá ještě mnoho práce pro další pracovníky, kteří se zaberou do těchto velmi důležitých a nadmíru vděčných problémů.“ Z výše uvedených okruhů otázek a příkladů je patrné, že v případě cizí slovní zásoby řeší česká ortoepie analogické problémy dodnes, srov. zejména 6., 9. a 10. kapitoly této disertační práce.

Na Mathesiův příspěvek navázal článkem Česká výslovnost slov původu slovanského, zvláště ruského Antonín Frinta (1937). Dalšími příspěvky týkajícími se spisovné české výslovnosti bylo např. pojednání B. Ryby Ke kvantitě latinských slov v české výslovnosti (1936). O. Malec⁵³ (1938) přispěl do diskuse článkem o moravské variantě české spisovné výslovnosti. Zabývá se zde např. zvukovou realizací psaného *mě*, dvojí podobou hlásek *i* a *l*, výskytem rázu a asimilacemi znělosti. V. Buben (1941) se pak věnoval výslovnosti slov románského původu.

26. května 1941 se v PLK konala přednáška B. Trnky Výslovnost cizích slov, zvláště vlastních jmen v češtině (srov. Vachek, 1999, s. 109; Čermák a kol., 2012, s. 275), která byla otištěna zčásti v Slově a slovesnosti (Trnka, 1942a) a zčásti v Časopise pro moderní filologii (Trnka, 1942b). Trnka uvádí zejména na anglickém materiálu příklady náležité výslovnosti cizích proprií v češtině a volá po jejich normování, což je podle něj realizovatelné pouze pořízením výslovnostního slovníku, na němž by pracovali i bohemisté (Trnka, 1942b, s. 181). K rozdělení textu na dva samostatné články (část o fonologických cizostech v češtině vyšla ve Slově a slovesnosti a druhá část o výslovnosti cizích jmen v Časopise pro moderní filologii; viz výše) přiměl Trnku V. Mathesius, jak vyplývá z jejich soukromé korespondence z 31. 10. 1941 (viz Čermák a kol., 2012, s. 495).

Částečně ortoepický charakter má i příspěvek J. Vachky (1935) v Naší řeči, věnující se přenášení přízvuku z jednoslabičných předložek na následující jméno. J. Vachek se evidentně později zúčastnil např. i debaty o jevištní řeči v Umělecké besedě, jak vyplývá z jeho korespondence s V. Mathesiem z roku 1943 (srov. Havránková–Petkevič, 2014, s. 359–360).

---

⁵³ Nepodařilo se nám identifikovat, o koho se jednalo. Pouze ve sbírkách Regionálního muzea v Litomyšli jsme dohledali jméno *Otto Malec*. Ten žil v 1. polovině 20. století; šlo zřejmě o občana Litomyšle z okruhu přátel J. Portmana (<http://sbirky.rml.cz/slovník-fa-osobnost.php?zobraz=M>; cit. 2016-06-25).

Ve 40. letech 20. století pak vyšlo několik knižních publikací, jejichž součástí byly i kapitoly věnované přímo ortoepii češtiny. Máme na mysli především příručky K. Rektorisové (1940 a 1942; viz níže), dále knihu Hlas – řeč – sluch od B. Hály a M. Sováka (1. vyd. 1941, kapitola Orthoepie na s. 181–187; 2., rozšířené a přepracované vydání 1947, kapitola Orthoepie na s. 208–216) a Mluvnici spisovné češtiny od F. Trávníčka (1948).⁵⁴ U Hály se Sovákem i v případě Trávníčka jde spíše o stručnější nastínění ortoepické problematiky (v publikaci Hály a Sováka můžeme zaznamenat zmínky, že výklad je stručný, protože nechce předbíhat práci ortoepické komise); tyto texty zde proto nebudeme probírat detailněji, všeobecně rozšířenými a uznávanými ortoepickými příručkami se totiž nestaly. F. Trávníček navíc nedlouho předtím (1935 a 1940) vydal samostatné publikace zaměřené výhradně na ortoepická pravidla (viz 3.4 a 3.5), B. Hála se pak v téže době zasazoval o ustavení ortoepické komise a poté se významně podílel na vzniku první ortoepické kodifikační příručky (viz 2.3.2.4 a 2.3.3.1).

K. Rektorisová (žačka M. Weingarta) nejprve vydala Českou mluvnici pro herce (1940), kterou následně rozšířila a změnila název na Českou divadelní mluvnici (1942); o nich podrobněji viz 3.6. Na tyto publikace kriticky reagoval A. Frinta recenzí ve Slově a slovesnosti, kterou zakončil konstatováním (Frinta, 1943, s. 44): „Proto je mi kniha Rektorisové poslední pobídkou, abych konečně připravil do tisku svou příručku české pravomluvy na základě více než dvacítileté praxe vyučovací na dramatickém oddělení pražské konservatoře. Pak bude možno přikročiti – jak se to stalo již jinde – k závěrečné *anketě odborníků*, která jediné může dospět k závěrům normativním. Doufáme, že se tak stane v době dohledné, když se příslušným materiálem zabývá od let orthoepická komise Pražského linguistického kroužku a nověji odbor pro jevištní češtinu při Kruhu přátel českého jazyka a když letos byla ustavena vrcholná příslušná komise při České akademii věd a umění, což byl poslední organizační čin jejího zvěčnělého tajemníka, prof. O. Hujera.“ K vydání zamýšlené knihy však zjevně nikdy nedošlo.

Je pravděpodobné, že publikace K. Rektorisové nebyly, pokud jde o ortoepická pravidla, všeobecně kladně přijímány ani v samotném hereckém prostředí a stále bylo pocíťováno, že vhodná zevrubná ortoepická příručka chybí. Nepřímo o tom svědčí např. „hořká poznámka“ režiséra a divadelního teoretika Jiřího Frejky, která uzavírá jeho

---

⁵⁴ V Mluvnici spisovné češtiny (Trávníček, 1948) jsou některé z ortoepických zásad obsaženy v kapitole o hláskosloví. Tuto část považuje recenzent mluvnice F. Kopečný za velmi zdařilou, ortoepické postřehy označuje jako závažné (Kopečný, 1949). Pozoruhodný je pak zejména obsáhlý samostatný výklad věnovaný přízvuku a větné melodii (s. 100–199).

knihu *Jevištní verš a tragedie* (Frejka, 1944, s. 23): „Kdybyste se zeptali režiséra a herců, proč asi jevištní čeština je na tak nedůstojném a nízkém stupni, ačkoli linguistický zájem je u nás takřka už tradiční, asi by vám odpověděli: Proklínáme gramatikáře, kteří obskakují jevištní umělce s varovně zdviženým prstíčkem, červenou tužkou podtrhují chyby skutečné i zdánlivé, sami lenošně prospávají desítky let, nenávratně ztracených pro jevištní češtinu. Někdejší omyl Weingartův byl klasický. Opakují svoje anathemata proti hercům a jejich způsobu, jak si každý takřka na svůj vrub či ve skupině se svým režisérem musí razit cestu nepřehlednou džunglí české orthoepie, ale ani ve vzdálené budoucnosti není vidět byt' sebeskromnější náznak řešení a skutečné služby českému jevišti. A pokud aspoň výslovnost jednotlivého slova nebude řádně kanonizována v lehce přístupném soupisu, pokud český *herec*, který často ke své práci přichází ne z universitních škamen, ale z velmi skromného a ke vzdělání málo vhodného prostředí, *nebude* mít svůj přehledný slovník výslovnosti a základních dikčních pouček, nepostoupíme o mnoho za dnešní primitivní stav jevištní češtiny.“

Pokud jde o dosud nezmiňované časopisecké studie vzniklé ve 40. letech 20. století, nemělo by zůstat bez povšimnutí, že na stránkách *Naší řeči* pojednal o výslovnosti cizích slov v češtině, konkrétně o vokalické délce, Emil Votoček (1945), jeden z našich nejvýznamnějších chemiků, který se podílel i na ustanovení odborného názvosloví tohoto oboru. Votoček kritizuje především krácení samohlásek, např. v zakončeních typu *-in*, *-iv*, *-iva*, *-on*, *-ura*, které slýchává od profesionálních mluvčích pražského rozhlasu.⁵⁵ Uvádí řadu konkrétních příkladů z praxe a podrobně rozebírá i náležitou výslovnost chemické terminologie. K článku je na s. 209 připojena redakční poznámka o nutnosti výslovnost cizích slov kodifikovat: „Rádi a ochotně otiskujeme tento poučný výklad p. prof. Votočka, a to jako námět nebo podnět k normalisaci výslovnosti, neboť takto autor sám na svůj příspěvek hledí. I když snad budou v jednotlivostech mínění různá, přece jen se z podaných příkladů zřejmě jeví naléhavá nutnost, aby orthoepická komise při České akademii věd a umění co nejdříve rozhodla o výslovnosti všech slov tohoto rázu a vydala normativní pravidla výslovnosti.“

V roce 1948 uveřejnil František Daneš v časopise *Slovo a slovesnost*, který v tomto roce začal po nucené válečné pauze znovu vycházet, příspěvek týkající se obecných postojů ke spisovné výslovnosti, stanovování její normy atp. (Daneš, 1948).

---

⁵⁵ Tento Votočkův postřeh podporuje myšlenku, že krátká výslovnost vokálů v zakončení cizích slov má původ u rozhlasových mluvčích, kteří byli při čtení textů ovlivněni grafickou podobou těchto slov. Ke krácení tedy nedocházelo spontánně ve zvukové rovině jazyka, ale vlivem písma na čtenáře. Více o problematice vokalické kvantity viz v 9. kapitole.

Jednalo se o reakci na článek Bohuslava Hály Rozhlas a výslovnost, který byl publikován v Rozhlasové práci (Hála, 1947) a vyvolal rovněž kritické poznámky od Františka Trávníčka, jež poté vyšly ve Svobodných novinách (Trávníček, 1947). Daneš nesouhlasí především s Hálovým názorem, že by bylo vhodné uznat za vzornou (spisovnou, noremní) výslovnost obecnou výslovnost pražských vzdělaných vrstev (srov. 1.4). Odvolává se zejména na Weingarta (1932), dále na Mathesia (1947) a Trávníčka (1940) jako na základní práce na tomto poli, přičemž poznamenává, že spisovná výslovnost je „výslovnost všech mluvčích, kteří uvědoměle a běžně užívají spisovného jazyka“ (Daneš, 1948, s. 175).

Mezi ortoepické texty lze zařadit i články v časopise Zprávy pro češtináře (např. Daneš, 1947–1948; Hála, 1947–1948); jednalo se obvykle o didakticky zaměřená obecnější pojednání o zvukové kultuře češtiny, nikoli o rozbor konkrétnější problematiky, detailní popis jednotlivých jevů atp.

2.3.2.4 Ortoepická komise při České akademii věd a umění

Dne 25. 2. 1942 přednesl B. Hála návrh, aby při III. třídě ČAVU vznikla tzv. ortoepická komise. Po projednání v užším organizačním výboru ČAVU (ve složení B. Hála, O. Hujer, E. Smetánka) byla komise v ČAVU ke dni 13. 5. 1942 zřízena (srov. redakční zprávu Orthoepická komise ve Slově a slovesnosti, 1943, s. 168). Kolektivní práce měla především předcházet subjektivnímu vlivu individuální výslovnosti na stanovení spisovné výslovnosti (srov. VŠČ I, 1967, s. 79), impulzem pro její vznik byla i inspirace zahraničními metodami práce. Členy této ortoepické komise nebyli pouze fonetici a bohemisté, ale i další lingvisté a zástupci herecké konzervatoře. Předsedou se stal J. Janko,⁵⁶ jednatelem B. Hála. Z tehdejších členů akademie se do činnosti komise zapojili B. Havránek, E. Smetánka, F. Trávníček a B. Trnka, k nimž se přidali A. Frinta a K. Rektorisová (srov. zprávu Orthoepická komise ve Slově a slovesnosti, 1943, s. 168).⁵⁷ Do komise postupně přibývali další členové. Z dostupných zdrojů se nám nepodařilo zjistit přesnější data příchodů a odchodů jednotlivých členů. Prameny se navíc při vyjmenovávání osobností, které se práce v komisi v letech 1942–1952 účastnily, mírně liší. VŠČ I (1967, s. 80) uvádí kromě výše jmenovaných ještě

---

⁵⁶ Josef Janko (1869–1947) byl germanista a slavista, působil na UK (srov. Večerka, 2008, s. 65).

⁵⁷ V téže zprávě (viz Orthoepická komise, 1943, s. 168) redakce informuje, že komise „intenzivně pracuje na svém úkolu, ale protože jde o závažnou práci kolektivní a dílčí referáty jsou podrobovány podrobné diskusi a zhusta i pronikavým změnám, vyžádá si vypracování konečné úpravy ještě drahně času.“

V. Šmilauera,⁵⁸ V. Vážného,⁵⁹ později pak (tj. evidentně po roce 1943) přišli V. Buben, A. Jedlička, J. Jílek,⁶⁰ V. Lesný,⁶¹ J. Mukařovský. Ještě později (pravděpodobně na začátku 50. let) byli kooptováni M. Romportl (z Fonetického ústavu UK), který plnil funkci zapisovatele, a F. Daneš (z ÚJČ). B. Hála (1953, s. 176) mezi členy komise uvádí (jinde nezmíněného) B. Rybu.⁶² V 1. vydání VSČ I (1955, s. 13) se B. Hála zmiňuje, že „Velký počet členů učinil však komisi poněkud těžkopádnou. K tomu přistoupila pracovní vytíženost jejích členů od r. 1945; tehdy, když bylo přikročeno k opětovnému vybudování vysokých škol a zároveň i k plnění nově se vynořujících úkolů a závazků, pracovní tempo v komisi se zvolnilo. Leč i tak dokončila svůj první úkol, jímž bylo stanovení normy obecné, a přikročila ihned ke druhému, jehož předmětem je výslovnost slov cizích a jejich slovník.“ Tato poznámka byla z 2. vydání VSČ I (1967) vypuštěna.

Ortoepická komise měla tyto úkoly: stanovení české výslovnostní normy, stanovení výslovnosti slov cizích a vydání normativních výslovnostních pravidel (společně s ortoepickým slovníkem) tiskem (srov. Hála, 1953, s. 176).

B. Hála (1953, s. 176) dále uvádí: „Takto ustavená komise konala za předsednictví prof. Janka a později Havránka celkem 32 schůzí, z nichž prvních 23 bylo věnováno stanovení normy slov českých. Od 24. schůze bylo začato s pracemi na české výslovnosti slov cizích, jejichž výslovnost stanovit je třeba pro normu pravopisnou. [...] Tento druhý úkol, stanovení výslovnosti slov cizích, ještě dokončen nebyl; jeho splnění přechází na vědecké pracoviště nové Akademie.“

Jak vyplývá ze zmínek z dobových pramenů, o činnost ortoepické komise projevovaly zájem i další osobnosti české lingvistiky (nečleni komise). Zejména

---

⁵⁸ Díky osobnímu sdělení M. Šmejkalové z prosince 2015 je nám známo, že v pozůstalosti V. Šmilauera umístěné v literárním archivu Památníku národního písemnictví se nacházejí i dokumenty týkající se práce ortoepické komise. Veškerý tento materiál byl však v době dokončování této disertační práce z důvodu rekonstrukce depozitáře nedostupný. M. Šmejkalová (2015) podrobně zpracovala Šmilauerův život a dílo v publikaci *Praporu věren i ve ztraceném boji*.

⁵⁹ B. Hála (1953, s. 176) píše, že V. Vážný v komisi nahradil O. Hujera. Oldřich Hujer (1880–1942) se zabýval především indoevropistikou, slavistikou a historickou bohemistikou, působil na UK v Praze a MU v Brně (srov. Večerka, 2008, s. 58); Václav Vážný (1892–1966) vyučoval na Univerzitě Komenského v Bratislavě a později na pražské UK, věnoval se především slovakistice, dialektologii a historické bohemistice (srov. Večerka, 2008, s. 175).

⁶⁰ Podle osobního sdělení R. Buchtelové jde pravděpodobně o chybu a správně má být F. Jílek, tj. jednalo se o Františka Jílka-Oberpfalcera.

⁶¹ Vincenc Lesný (1882–1953) byl klasický filolog a zakladatel moderní české indologie (srov. Kdo byl kdo, 1999).

⁶² Bohumil Ryba (1900–1980) byl profesorem pražské UK, věnoval se především klasické filologii a bohemistice (srov. Večerka, 2008, s. 136).

ze strany PLK byla tato aktivita sledována, z jejich hlediska se totiž v dané době jednalo o „konkurenční“ podnik.

V této souvislosti píše např. V. Mathesius B. Havránkovi (2. 3. 1942; viz Havránková, 2008, s. 243): „Trnka mi dále píše, že Jste byl zvolen do pravopisné komise a že byla nově utvořena komise ortoepická. [...] Při ortoepické komisi zaráží, že do ní nebyl zvolen Trávníček, který přece psal u nás o ortoepii v poslední době nejvíce. Je to také ukázka naší objektivity. Návrh Hálův na volbu komise je ostatně jistě namířen proti Trávníčkovi, proti němuž chce postavit autoritu Akademie.“ O dva dny později, tj. 4. 3. 1942, píše v podobném duchu Mathesius i B. Trnkovi (viz Čermák a kol., 2012, s. 500): „V komisi orthoepické je příznačné, že do ní nebyl zvolen Trávníček, který o české orthoepii v posledních letech nejvíce psal, kdežto Smetánka a Hujer nikdy nedali najevo zájem o tyto problémy. Je to také ukázka naší objektivity. Zdá se mi ostatně, že Hála dal podnět k této komisi proto, aby se Trávníček nestal u nás v orthoepii autoritou.“

Na výše citovaný dopis B. Havránek Mathesiovi 12. 3. 1942 odpovídá (viz Havránková, 2008, s. 249–250): „Co se týče komise ortoepické, na tu si budeme moci dát velký pozor. Prozatím nebylo dobře možné zasahovat návrhy, protože Hujer se Smetánkou byli navrženi jen do přípravné komise, která má uvažovat, co s návrhem Hálovým dělat. Ovšem návrh na členství Trávníčka zůstane jen návrhem, protože Trávníček členství více než pravděpodobně odmítne. Hála však vydal nyní knihu s MUDr. Sovákem (Hlas, řeč a sluch) a předtím v jednom časopise pro vyučování výslovnosti úchylných dětí měl stať o správné výslovnosti; na obou místech jsou názory o správné výslovnosti hodně naivní a bude třeba o nich psát. To udělám nejraději sám anebo se dohodnu s Trávníčkem, aby to udělal u nás on.“

O něco později (dne 28. 6. 1943) V. Mathesius v dopise B. Trnkovi píše (viz Čermák a kol., 2012, s. 517): „O čem pak jednala vlastně ortoepická komise? Buďte tak hodný a napište mi o tom něco. Z referátu Frintova o Hálově-Sovákově spise, vyšlého v ČČF, mne zajímalo konstatování, že Hála v bibliografii uvádí vlastně jen sebe. Doufám, že jste si přečetl Frintův posudek o Rektorisové v posledním čísle S a S. Musíte se přece seznamovat s kolegy z ortoepické komise.“

Přes počáteční nedůvěru PLK ke vznikající akademické ortoepické komisi v ní nakonec zasedl kromě B. Trnky a B. Havránka i F. Trávníček (srov. VSČ I, 1967, s. 80). Původní ortoepickou komisi PLK s nově vzniklou komisí při Akademii věd tak spojovali dva členové – B. Havránek a F. Trávníček.

2.3.3 Česká ortoepie v 50. až 70. letech 20. století

2.3.3.1 Ortoepická komise ÚJČ v 50. letech 20. století a 1. vydání VŠČ I

Když byl na základě rozhodnutí ze dne 17. 11. 1952 začleněn do nově vzniklé Československé akademie věd (dále jen ČSAV) i Ústav pro jazyk český (srov. Dvořáčková, 2011, s. 59), převzala koncem roku 1952 úlohu ortoepické komise při ČAVU komise nová, zřízená při ÚJČ ČSAV (srov. VŠČ I, 1955, s. 13). Jejím hlavním úkolem bylo zjistit stav výslovnosti na celém národním jazykovém území, na tomto základě vypracovat kodifikační příručku, která by pomohla sjednotit a stabilizovat spisovnou výslovnostní normu a odstranila nežádoucí kolísání (srov. Romportl a kol., 1973, s. 235).

Zásadním činem ortoepické komise při ÚJČ, který přímo vedl k 1. vydání VŠČ I (1955), bylo uspořádání dvoudenní konference v Tupadlech.⁶³ Ta se konala 21. a 22. 1. 1954 a dostavili se na ni jak členové ortoepické komise, tak i část vědecké rady ÚJČ a také další zaměstnanci pražského i brněnského pracoviště ÚJČ. B. Hála ve VŠČ I (1967, s. 80) zmiňuje tyto účastníky: J. Běliče, F. Daneše, M. Dokulila, B. Hálu, B. Havránka, J. Chloupka, A. Jedličku, J. Ondráčkovou,⁶⁴ K. Rektorisovou, M. Romportla, V. Šmilauera, F. Váhalu.⁶⁵ Písemné podklady zaslali A. Frinta, F. Trávníček a V. Vážný. Na tupadelské konferenci byla provedena revize materiálů, které zpracovala ortoepická komise při ČAVU, a následně bylo stanoveno definitivní znění ortoepických pravidel, které byly vydány tiskem (za vědecké redakce B. Hály)⁶⁶ v roce 1955 jakožto 1. vydání VŠČ I. Z předmluvy (viz VŠČ I, 1955, s. 5) vyplývá, že příručka nemá mít kodifikační status (tj. takový, jaký měla např. tehdejší Pravidla českého pravopisu): „Ve svém nynějším zpracování není tato publikace míněna jakožto kodifikace definitivní, alespoň ne ve všech podrobnostech; chce spíše přispět k normování české výslovnosti a poskytnout zároveň podklad pro diskusi všech, jimž na správné a jednotné české výslovnosti záleží. Po zkušenostech pak bude možno popis normy v jednotlivostech ještě zpřesnit a doplnit.“ V poznámce pod čarou je na tomtéž

⁶³ Kde přesně se konference konala, není v literatuře blíže specifikováno (obcí nazvaných Tupadly je více). Zcela jistě se však jednalo o Tupadly v okrese Mělník (informace ověřena osobním sdělením R. Buchtelové), kde se tehdy nacházel jeden z tzv. domů vědeckých pracovníků ČSAV (srov. zmínku u Šedivého, 2007, s. 9; snímek vily v Tupadlech viz v příloze).

⁶⁴ Jana Ondráčková (1924–2005) působila jako fonetička v ÚJČ, zkoumala zejména fyziologickou činnost mluvidel (srov. Machová a kol., 2007; Dvořáčková, 2012, s. 144–146).

⁶⁵ František Váhala (1911–1974) byl bohemista působící po roce 1946 v ÚJČ (i jako vedoucí oddělení pro současný spisovný jazyk), byl jedním z autorů Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971); v rámci zájmu o jazykovou kulturu se zabýval i ortoepickou kodifikací (srov. Večerka, 2008, s. 171).

⁶⁶ Bohuslav Hála byl v letech 1952–1967 mj. vedoucím fonetického kabinetu při ÚJČ ČSAV (srov. Schulzová, 1995, s. 53).

místě uvedeno, že „Diskusní příspěvky mohou být zasílány Ústavu pro jazyk český (orthoepické komisi), Praha III, Letenská 4.“ Podobnou výzvu učinila i redakce časopisu *Naše řeč* v příspěvku Před novým vydáním příručky spisovné výslovnosti (1960, s. 116): „Obracíme se proto i na čtenáře *Naší řeči*, kteří se zajímají o otázky spisovné výslovnosti, aby své připomínky a návrhy zaslali do konce května t. r. ortoepické komisi Ústavu pro jazyk český, Praha – Malá Strana, Valdštejnská 14, do rukou sekretářky komise R. Kosinové.“

VŠČ I (1955) měla u čtenářů kladný ohlas, její náklad byl zanedlouho rozebrán (srov. Romportl, 1964) a objevovaly se požadavky, aby byla znovu vydána (srov. redakční zprávu Před novým vydáním příručky spisovné výslovnosti uveřejněnou v časopise *Naše řeč*, 1960). Ani vědecká veřejnost nenechala vydání ortoepické příručky bez odezvy.⁶⁷ Jednalo se veskrze o kladné přijetí knihy, která byla již dlouhou dobu zapotřebí. K obsahu VŠČ I (1955) a k recenzím na ni viz 4.11 a 4.12.

Po stanovení zásad výslovnosti domácí slovní zásoby (1955) byly v rámci ortoepické komise ÚJČ ČSAV vytvořeny dvě pracovní skupiny (srov. Romportl, 1964). První z nich připravovala 2. vydání VŠČ I, druhá skupina (nazvaná subkomise pro slova přejatá) měla definitivně zpracovat ortoepické zásady u slov přejatých a připravit k vydání výslovnostní slovník cizích obecných jmen.⁶⁸ Subkomise pro slova přejatá pracovala pod vedením M. Romportla ve složení F. Daneš, J. Ondráčková, V. Šmilauer, F. Váhala (viz VŠČ II, 1978, s. 7). V 70. letech přibyla J. Novotná-Hůrková,⁶⁹ R. Buchtelová⁷⁰ a L. Švestková⁷¹ (obě ve funkci tajemnic), spolupracovala také J. Michálková⁷² (srov. VŠČ II, 1978, s. 8). Předpokládalo se, že příručka zabývající se

---

⁶⁷ Ještě v roce 1955 vychází v *Naší řeči* článek, v němž se na právě vyšlou ortoepickou příručku upozorňuje (Jedlička, 1955), stručně o ní referoval také M. Romportl (1955).

⁶⁸ Výslovností cizích proprií se ortoepická komise nezabývala, srov. Romportl (1964, s. 169): „Normování české výslovnosti jednotlivých vlastních jmen, zvláště osobních, není ovšem úkolem této komise. Kromě jmen, která zobecněla nebo od nichž jsou obecná jména hojně odvozována, nebudou ostatní v novém výslovnostním slovníku obsažena, neboť jeho úkolem bude zachytit toliko výslovnost přejatých jmen obecných.“

⁶⁹ Jiřina Hůrková, roz. Novotná (1933–2007), absolvovala obor fonetika na FF UK, působila v ÚJČ, kde se v letech 1990–93 stala vedoucí oddělení fonetiky a mluvené komunikace. Poté přešla na divadelní fakultu pražské AMU a do Ústavu dějin a výzkumu divadla (srov. Večerka, 2008, s. 59).

⁷⁰ Růžena Buchtelová (1935) je česká fonetička, která působila v ÚJČ a zabývala se zejména výslovností přejatých slov (srov. Machová a kol., 2007; Schulzová 1995, s. 58).

⁷¹ Ludmila Švestková (1929) je bývalá pracovníce FF UK a ÚJČ, která se věnovala zejména ortoepii, dialektologii a onomastice (srov. Večerka, 2008, s. 162).

⁷² Jiřina Michálková, roz. Laňková (1945) je bohemistka, která v letech 1969–1974 pracovala ve fonetickém oddělení ÚJČ (zdroj: osobní sdělení).

problematikou přejatých slov bude vydána co nejdříve.⁷³ VŠČ II však vyšla až o 23 let později.

2.3.3.2 Další ortoepické práce vzniklé v 50. letech 20. století

V 50. letech 20. století se stručný výklad o spisovné české výslovnosti objevuje např. v tehdy nové Havránkově–Jedličkové České mluvnici (1951; kapitola Spisovná výslovnost, s. 18–25). Nedlouho před 1. vydáním VŠČ I (1955) vznikla metodická příručka O mluveném slově (Daneš a kol., 1954), jejíž součástí je kapitola Spisovná výslovnost od Aloise Jedličky. Podle recenze F. Trávníčka (1954) jde o knihu popularizační, která nepřináší nová důležitá fakta, ale shrnuje dosavadní poznatky o výslovnosti. Vzhledem k tomu, že v době vzniku dané práce (a rovněž České mluvnice) byl A. Jedlička členem ortoepické komise, není překvapivé, že zde nalzáme vesměs stejné ortoepické zásady, které se pak staly součástí 1. vydání VŠČ I (1955), kde jsou však ještě rozšířeny a detailněji propracovány.

Výslovnosti konkrétních vlastních jmen spisovatelů a jejich děl se věnovali autoři (konkrétní jména nejsou uvedena, zjevně šlo o zaměstnance propagačního odboru SNKLHU) malé knížky s názvem Jak je čist? (1956).⁷⁴

Pokud jde o časopisecké články s ortoepickou problematikou, nejčastěji se vyskytovaly v Naší řeči a jejich autorem byl v této době především M. Romportl. Zabýval se např. výslovností zkratkových slov (1951–1952a), zvukovou podobou ruských vlastních jmen v češtině (1951–1952b), později pak přispěl obecnějším pojednáním o výslovnosti cizích slov v češtině, kde mimo jiné upozorňuje na nutnou provázanost zvukové formy s pravopisnou podobou daného slova (Romportl, 1953, s. 273): „Pro budoucnost by bylo ovšem třeba, aby k jejímu ustálení [tj. k ustálení spisovné výslovnosti přejatých slov] v živé jazykové praxi přispělo nejen oficiální normování výslovnosti samé, nýbrž i přiblížení pravopisné podoby k výslovnosti, aby tak působením a tlakem odchylného pravopisu nedocházelo již k jejímu zbytečnému novému rozkolísávání.“ Spolu s P. Zimou se M. Romportl v Naší řeči zabýval také spisovnou výslovností slova *kosmický* (Zima–Romportl, 1959). Tiskem vyšla i Romportlova přednáška o základních otázkách české ortoepické normy, jejím vývoji,

---

⁷³ Srov. VŠČ I (1955, s. 13): „Po stanovení výslovnosti slov českých pracuje se nyní dále na stanovení výslovnosti slov cizích; i tento úkol přes veškerou svou složitost i rozsáhlost (jde celkem asi o 20 000 slov) blíží se již k svému ukončení a bude v dohledné době publikován.“

⁷⁴ Obálka této knížčky se bohužel neobešla bez chyby, jméno *Shakespeare* je zde přepsáno jako [šekspír], u příslušného hesla je již náležitá podoba [šejkspír].

kodifikaci, o tzv. jevištní výslovnosti atd., která byla přednesena v květnu 1957 na Lutherově univerzitě v německém Halle (Romportl, 1958).

Pozoruhodně propracovaný je dále příspěvek M. Nohy (1956) ve Slově a slovesnosti věnovaný obecným pravidlům znělostní asimilace u souhláskových skupin, zejména se zaměřením na asimilaci znělosti před sonorními hláskami. Článek byl odevzdán ještě předtím, než vyšlo 1. vydání ortoepické příručky VSČ I (1955), a jak sám autor v dodatku při korektuře zmiňuje, jeho výklady se v mnohém s VSČ I shodují.

2.3.3.3 Ortoepická komise ÚJČ v 60. letech 20. století a 2. vydání VSČ I

Na počátku roku 1960 se ortoepická komise na svém zasedání rozhodla, že je nutné publikovat přepracované vydání VSČ I, které by tentokrát mělo kodifikační platnost.⁷⁵ Tato práce byla svěřena fonetickému kabinetu ÚJČ, kde se práce účastnili především F. Daneš a M. Romportl (srov. Dvořáčková, 2011, s. 143). Drobnější pozměňovací návrhy směřující často k dubletám byly probírány na společných seminářích členů fonetických pracovišť FF UK a ÚJČ (Dvořáčková, 2011, s. 143). Rozbor rozdílů mezi 1. a 2. vydáním VSČ I viz 4.11; podrobně o recenzích na 1. vydání VSČ I (1955) viz 4.12.

Komise se rovněž vypořádávala s připomínkami pocházejícími zejména z divadelního prostředí. V roce 1956 proběhla diskuse v časopise *Divadlo* (viz *Diskuse*, 1956), které se aktivně zúčastnili Milan Romportl, Milan Obst (divadelní historik) a Vladimír Halada (odborný asistent AMU). Neřešily se zde však konkrétní problémy ortoepické kodifikace, ale pouze obecně vztah mezi spisovnou výslovností a zásadami výslovnosti jevištní. V. Halada vytýkal autorům VSČ I (1955), že kodifikace je málo přísná, M. Obst naopak přivítal připuštění dublet. M. Romportl se snažil vysvětlit, že ortoepická kodifikace nebrání hercům, aby užívali, pokud je to funkční, prostředků nespisovných, avšak zdůraznil nutnost mít neutrální ortoepickou normu, což pak umožňuje, aby odchylky od ní vykreslily např. nářeční původ postav nebo jejich emoční vypětí. Jak je však patrné, ke shodě nedošlo, redakce v závěru uznává nutnost existence norem výslovnosti, avšak brání se ztotožňování normy spisovné se zásadami jevištní mluvy (což ale lingvisté, jak je patrné z Romportlova příspěvku, nečinili a činit nehodlali). Autoři kodifikace podle názoru redakce nemají problematiku komplikovat tím, že se budou snažit vtěsnat do spisovných norem neobyčejně mnohotvárnou jevištní

---

⁷⁵ Kodifikační platnost u 1. vydání VSČ I postrádal např. J. Michal (1959, s. 153–154 a 162).

mluvu, jež čerpá ze všech jazykových oblastí. Tím redakce diskusi ukončila se zdůvodněním, že „otázky jevištní řeči přece jen nepatří dnes k nejdůležitějším problémům českého divadelnictví“ a „obecným otázkám spisovné výslovnosti se mají věnovat spíše odborné jazykovědné časopisy (Slovo a slovesnost, Naše řeč)...“ O celé diskusi kriticky referovala J. Ondráčková (1957) v Naší řeči. Podle jejího názoru je škoda, že tímto jediným článkem redakce téma uzavřela a neumožnila tak, aby se o výslovnostní kodifikaci rozvinula další plodná diskuse herců a ostatních divadelních pracovníků.

Tiskem dále vyšlo pojednání o ortoepii z hlediska jevištní mluvy od Jaromíra Michala (1959), učitele ortoepie na JAMU. Ten nejprve kritizuje redakci časopisu Divadlo, že oslabuje význam spisovné výslovnosti (v souvislosti s diskusí zmíněnou výše), a dále se věnuje vztahu výslovnosti spisovné a jevištní. Dochází k závěru, že pro výslovnost v divadle musí platit ortoepická norma spisovného jazyka, ovšem s přihlédnutím ke specifickým rysům jevištní mluvy (odchylky ovšem musí být funkční). Pozoruhodné na Michalově textu jsou poznámky ke konkrétním ortoepickým pravidlům ve VŠČ I (1955); k tomu podrobněji viz 4.12. Obecně J. Michal konstatuje, že mnohdy je VŠČ I (1955) příliš vágní a nestaví se k jednotlivým jevům dostatečně jasně. Protože se jedná o text, který jeho autor prezentoval na konferenci, jsou zde připojeny i záznamy diskusních příspěvků K. Ohnesorga a K. Rektorisové, kteří se s ním názorově shodují.

J. Pačesová (1969, s. 7) uvádí, že ortoepická komise obdržela další připomínky od A. Frinty, V. Vážného, M. Dokulila, K. Rektorisové, V. Kůsta (překladače a středoškolského učitele ve středních Čechách) a F. Formana (člena činohry Státního divadla v Ostravě). Po zpracování všech došlých připomínek schválila komise (rozšířená o A. Lamprechta a K. Ohnesorga; srov. Pačesová, 1969, s. 7) nové znění pravidel spisovné výslovnosti a opět za redakce B. Hály vyšlo 2. vydání Výslovnosti spisovné češtiny I (1967). Jak je patrné z vyjádření M. Romportla (1964, s. 169), příručka vyšla se zdržením oproti původnímu předpokladu: „Již po vydání prvního dílu zřídila ortoepická komise dvě pracovní skupiny, které mají za úkol připravit vydání obou dílů. První skupina, připravující novou verzi pravidel výslovnosti domácích slov, v podstatě svou práci ukončila; přihlédla k připomínkám, které došly k dosud publikovaným materiálům buď přímo komisi, nebo byly otištěny v odborném tisku, a na základě nových nebo prověřených dokladů upravila nebo opravila některé formulace i celé partie práce. Ukázalo se však ještě potřebným ujasnit kritéria, podle nichž je

výslovnost spisovné češtiny stylově rozvrstvena, uvážit, do jaké míry je třeba, aby byly tyto vrstvy a oblasti užívání zvukových prostředků zachyceny při kodifikaci výslovnostní normy. Přes toto zdržení se může předpokládat, že nové vydání prvního dílu vyjde již v příštím roce.“

Bádání v oblasti spisovné výslovnosti domácí slovní zásoby po vydání kodifikační příručky zjevně neustalo. V 70. letech 20. století ortoepická komise např. teoreticky řešila možnosti pojetí budoucí kodifikace a zaznamenávala posuny v normě, jak vyplývá z následujícího vyjádření (Romportl a kol., 1973, s. 236): „Naskýtá se otázka, jak se k takovým jevům, pronikajícím i do neutrálního spisovného projevu, má stavět ortoepická komise, jakou míru tolerance bude možno povolit. Kodifikovat zde – podle principu většiny – jevy, které převažují, jako normu?“⁷⁶

Zpracování nové verze pravidel výslovnosti slov domácích bylo dokonce naplánováno v rámci 6. pětiletky na rok 1978 (srov. Knappová, 1977, s. 12). Teprve v tomto roce však shodou okolností poprvé vyšla ortoepická příručka pojednávající o slovech cizích – VSC II. Ve zprávě o činnosti ÚJČ za rok 1978 se uvádí, že výzkum zvukové stránky češtiny probíhá a že se nová verze pravidel výslovnosti slov domácích připravuje (Knappová, 1979, s. 143), totéž vyplývá i ze zprávy o činnosti ÚJČ za rok 1979 (Šoltys, 1981, s. 53). Podle osobního sdělení R. Buchtelové však pravděpodobně žádné konkrétní práce, které by měly přímo vést k nové kodifikaci domácí slovní zásoby, v dané době neprobíhaly.

2.3.3.4 Další ortoepické práce vzniklé v 60. letech 20. století

S pracemi na 2. vydání ortoepické kodifikace VSC I (1967) nepochybně souvisí článek M. Romportla, který vyšel počátkem 60. let ve Slově a slovesnosti (viz Romportl, 1961). Autor se zde podrobně věnuje problematice spisovnosti a kodifikace suprasegmentální roviny jazyka, zejména intonaci. O ní totiž 1. vydání VSC I (1955) vůbec nepojednávalo (srov. 4.11), avšak Romportl zastává názor, že popis těchto jevů je nejen možný, ale i nutný, protože noremní podoby intonace nepochybně existují. Naznačuje i možnosti, jak vyřešit transkripční záznam suprasegmentálních prostředků a navrhuje ke kodifikační příručce připojit i nosič se zvukovými ukázkami, které by vhodně doplňovaly slovní popis a schematickou grafiku. Ke 2. vydání VSC I (1967) sice žádné nahrávky připojeny nejsou, avšak např. základní intonační kontury se zde

---

⁷⁶ Tato otázka patrně souvisí s tehdejšími požadavky na změny obecných teoretických zásad kodifikace, vyplývajících z demokratizačních tendencí ve spisovném jazyce (srov. např. Kraus, 1982).

popisují. Teoreticky se pak kodifikaci výslovnosti věnuje článek Jedličkův (1963), v němž se řeší především metody zjišťování ortoepické normy a s tím spojená kodifikace oblastních variant. S pracemi na revizi ortoepické kodifikace souvisel i výzkum výslovnosti souhláskových skupin, který popisuje v Naší řeči J. Novotná (1962). Z tehdejších soustavných výzkumů výslovnosti cizích slov, které prováděla ortoepická komise, vyšel i důležitý teoretický článek F. Daneše (1965) popisující silné tendence směřující k přehodnocení fonologického protikladu fonémů /s/ a /z/ v cizích slovech na vztah pouhých dvou variant jediného fonému, jehož základní variantou je znělé [z] (příspěvek navazoval na text otištěný v zahraničí, srov. Daneš, 1964; blíže viz 10.1). Do sborníku Slyšet se navzájem věnovaného uměleckému přednesu pak F. Daneš přispěl textem Výslovnostní norma z hlediska funkční jazykovědy (1966). V německém sborníku publikoval M. Romportl (1969) příspěvek týkající se zvukové podoby obecných slov a vlastních jmen, která čeština přejala z němčiny; uvádí zde mj. způsoby fonetické/fonologické adaptace, které se vyskytovaly před ustálením výslovnostní normy. Výzkumu v suprasegmentální rovině jazyka, konkrétně přízvukování předložkových spojení, se věnovaly M. Krčmová-Hrabáková (1964) a E. Habětínová (1966).

Na neexistenci ortoepické příručky zabývající se výslovností cizích slov poukázal F. Hladiš (1963) s nadějí, že práce na ní již běží. Autor si je však vědom, že tato publikace nemůže veškeré problémy vyřešit, a proto poukazuje na neuspokojivý stav uvádění náležité výslovnosti v encyklopediích, v odborných slovnících atp., které buď neuvádějí informace o výslovnosti vůbec, nebo jen nesoustavně, nepromyšleně, někdy dokonce zcela chybně.

Ortoepií v praxi se zabývají např. příspěvky L. Dvorského (1967) o odsouvání počátečních souhlásek při recitaci a H. Prouzové (1965), která mj. sledovala výslovnost rozhlasových mluvčích. Ortoepickým podobám jednotlivých slov se věnovaly např. drobnosti R. Buchtelové (1964) a M. Knappové (1967).

Základní poučení o výslovnostních pravidlech mohli čtenáři nalézt v publikacích věnujících se fonetice obecněji. V dalším vydání oblíbené příručky Hlas – řeč – sluch (Hála–Sovák, 1962), v Uvedení do fonetiky na obecně fonetickém základě (Hála, 1962) a např. také ve skriptech B. Koudely (1962) jsou pravidla pochopitelně ještě v souladu s 1. vydáním VSČ I (1955), ve skriptech J. Pačesové (1969) je pak již zohledněno 2., kodifikační vydání VSČ I (1967).

2.3.3.5 Práce na VSČ II a její vydání

Souběžně s přípravou 2. vydání VSČ I (1967) pracovala ortoepická komise i na publikaci věnované výslovnosti slov přejatých. V roce 1964 informoval M. Romportl na stránkách Naší řeči o činnosti ortoepické komise směřující ke kodifikaci cizí slovní zásoby: ujišťoval odbornou veřejnost, že ačkoli VSČ II dosud nevyšla, práce na ní nijak neustrnuly. Výsledky práce subkomise pro slova přejatá je možno vidět v jiných slovníkových publikacích, např. v Pravidlech českého pravopisu z roku 1957 a ve Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971). Romportl (1964) dále uvádí, že (stále se zvětšující) kartotéka tehdy čítala cca 38 tisíc cizích výrazů, z nichž u velké většiny je výslovnostní podoba zcela jednoznačná a neproblematická. U slov výslovnostně problematických komise zjišťovala obvyklou podobu u odborníků z oborů, k jejichž terminologii výraz patří, dále pak poslechem odborných projevů atp. Snažila se také postupovat u analogických případů co možná nejjednodušeji. K vydání publikace pak podle Romportla mělo dojít v roce 1966. Podobně jako u VSČ I (1955) se nemělo jednat o definitivní podobu kodifikace, ale o podklad k diskusi o ní.

Dva roky po Romportlovi referovala o činnosti ortoepické komise R. Buchtelová v Jazykovědných aktualitách (Buchtelová, 1966). V té době již byla činnost skupiny zabývající se domácí slovní zásobou prakticky ukončena a pracovala jen subkomise pro slova přejatá. Materiál, z něhož se vycházelo, čítal tehdy 42 tisíc hesel, což bylo přibližně 90 % předpokládaného rozsahu.⁷⁷ Subkomise měla k dispozici i retrogradní rejstřík lexikálního materiálu, aby bylo možno rozhodovat o analogických případech jednotně. Základem pro excerpci se stal Příruční slovník jazyka českého (1935–1957) a Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971), doplňkovými prameny byla Pravidla slovenského pravopisu z roku 1962 a německý Fremdwörterbuch z let 1954 a 1964.⁷⁸ Excerpta byla následně roztríděna do dvou skupin. První z nich byla tvořena ze slov, jejichž česká výslovnost byla jednoznačná (tj. záznamy o jejich české výslovnosti se ve všech zdrojích shodovaly a stejný byl i názor členů ortoepické komise), ta obsahovala 60 % případů. Ve zbývajících 40 % materiálu šlo o výrazy z výslovnostního hlediska sporné a rozkolísané. U nich bylo zapotřebí zjišťovat konkrétní uзуální výslovnostní podoby, protože rozhodovat se jen podle povědomí členů ortoepické komise by nebylo dostatečné. Využito bylo především metod poslechových (výslovnost odborníků při

⁷⁷ Konečný rozsah VSČ II (1978) je však necelých 22 tisíc hesel; viz 4.14.

⁷⁸ VSČ II (1978, s. 8) dále jakožto zdroje pro excerpci do rozsáhlého lístkového archivu uvádí ještě Malý encyklopedický slovník A–Ž (1972), blíže nespecifikované slovníky cizích slov, specializované odborné slovníky a rovněž mluvené odborné projevy.

přednáškách v rozhlas⁷⁹ nebo ze záznamů přednášek), dále kladení přímých dotazů na výslovnost jednotlivých slov (v průběhu práce byla vybudována celá síť spolupracujících odborníků)⁸⁰ a plánovaly se i výzkumy experimentální (ve fonetické laboratoři ÚJČ),⁸¹ provádění poslechových testů a zařazení dokladů výslovnosti některých hlasatelů a reportérů Československého rozhlasu.

Jak uvádí VSC II (1978, s. 8–9), v polovině 60. let byl nasbíraný materiál zpracován, dán k dispozici pravopisné komisi i redakci Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971) a připraven ke zveřejnění. Na základě doporučení vědeckého kolegia jazykovědy ČSAV se však ortoepická komise rozhodla, že závěry dosavadních výzkumů ještě doplní o výsledky širšího průzkumu spisovné výslovnosti. Tyto sondy ve velké většině dosavadní závěry ortoepické komise potvrdily, v některých případech byl návrh kodifikace upraven (tj. přibyly výslovnostní varianty).

Na přelomu 60. a 70. let 20. století realizovala fonetická laboratoř ÚJČ pro ortoepickou komisi sociolingvisticky zaměřené šetření, které odráželo postoje uživatelů jazyka k některým návrhům kodifikace výslovnostní normy (srov. Buchtelová, 1971).⁸² Průzkum se týkal kolísání kvantity (především u fonémů /e/ a /o/) v přejatých slovech a výslovnostních dublet *s/z*. První sondy se zúčastnilo 12 osob – přednášejících v pořadech *Věda a technika mládeži* a *Meteor* v Československém rozhlasu (bylo tedy možné porovnat jejich výslovnost skutečnou s výslovností proklamovanou). Vzhledem k nereprezentativnosti sledovaného vzorku nebyly z tohoto výzkumu vyvozovány definitivní závěry. Druhá sonda měla za cíl zjistit, za jakých okolností dochází u respondentů k odchylkám od spisovné výslovnosti; jednalo se pouze o zjišťování výslovnosti reálné, nikoli proklamované. Podařilo se získat materiál (magnetofonové nahrávky) od 81 studentů a vědeckých pracovníků různých bohemistických kateder. Po vyhodnocení výsledků se ukázalo, že např. vliv pohlaví na počet odchylek od spisovné výslovnosti je zanedbatelný, počet odchylek je vyšší ve věkové skupině nad 45 let

---

⁷⁹ Jednalo se především o relace *Věda a technika* vysílané v Československém rozhlasu, které analyzovaly pracovnice ÚJČ Z. Hrušková a R. Buchtelová.

⁸⁰ Tato metoda se ukázala jako nepřiliš spolehlivá – téměř všichni dotazovaní měli jasnou představu o náležitě zvukové podobě slova, avšak ve vlastních projevech často užívali varianty jiné.

⁸¹ Snímek technického vybavení fonetické laboratoře z tohoto období viz v příloze.

⁸² Ortoepická komise si při tom uvědomovala, že je jejím úkolem postihovat i ty tendence ve vývoji výslovnostní normy, jejichž projevy jsou různá kolísání. Podle Romportla a kol. (1973, s. 237) však nelze „při kodifikaci respektovat jakýkoli jev, který se v úzu objeví, ukáže-li se, že je dočasný, krátkodobý, vynucený pomíjejícími příčinami. Je však třeba, aby komise ‚zmapovala‘ existující stav výslovnosti i stav kolísání výslovnosti.“

(oproti mladším respondentům) a u vyššího dosaženého vzdělání počet odchylek klesá. Ani tyto závěry však nebyly považovány za reprezentativní.

V úvodu VSC II (1978, s. 9) je zmíněn výslovnostní výzkum provedený zejména ve spolupráci s pedagogickými fakultami (částečně se rovněž podílel Ústav pro výzkum veřejného mínění), díky němuž byl získán „homogenní materiál výslovnosti 135 uživatelů spisovného jazyka“, který následně poslechnově analyzovali členové fonetické laboratoře ÚJČ. Pravděpodobně se jedná o rozšíření akce, o níž referovala R. Buchtelová (1971; viz zde výše).

R. Buchtelová později zveřejnila informace o dalším výzkumu (Buchtelová, 1974); jednalo se o příspěvek zaměřený především metodologicky, který hodnotil techniku výběru posuzovatelů výslovnosti přejatých slov. Předmětem zkoumání se stala opět vokalická kvantita; jak z článku vyplývá, navazovalo se úzce na výzkum předcházející (viz Buchtelová, 1971).

Poslední úpravy, jež znamenaly zejména uznání některých výslovnostních dublet,⁸³ byly dojednány na dvou plenárních zasedáních ortoepické komise, která se konala 16. 4. 1974 a 23. 4. 1974 (srov. VSC II, 1978, s. 9). Jelikož vytvoření ortoepické příručky cizích slov bylo v té době dílčím úkolem tzv. státního plánu badatelského výzkumu, práci zakončilo oponentní řízení, jež se konalo 19. 12. 1974 (srov. VSC II, 1978, s. 9).

Výsledky práce ortoepické komise následně zpracoval autorský kolektiv (R. Buchtelová, F. Daneš, J. Michálková, J. Novotná-Hůrková, J. Ondráčková, V. Šmilauer, L. Švestková, F. Váhala⁸⁴) pod vedením M. Romportla⁸⁵ do podoby příručky VSC II.⁸⁶ Na závěrečných pracích před vydáním se podílela rovněž H. Pelešková⁸⁷ (srov. Buchtelová, 1978, s. 164). Podle J. Hůrkové (1995, s. 12)

---

⁸³ Jednalo se např. o dubletní výslovnost u zakončení *-log, -nom, -on*.

⁸⁴ F. Váhala však zemřel již 29. 12. 1974 (srov. Machová a kol., 2007).

⁸⁵ M. Romportl byl v letech 1967–1974 mj. externím vedoucím fonetického pracoviště ÚJČ (srov. Schulzová, 1995, s. 54).

⁸⁶ M. Romportl provedl celkovou redakci, připravil text úvodu, transkripční tabulku, kapitoly 2., 3., 7. a úvod k 8. kapitole (tj. zásady české výslovnosti slov cizího původu; český pravopis a výslovnost přejatých slov; zásady české výslovnosti cizích vlastních jmen; úvod k slovníku výslovnosti slov cizího původu), spolu s F. Váhalou zpracoval 6. kapitolu (výslovnost při spojování částí slov a při odvozování). 1. kapitolu (přejímání slov) sestavil V. Šmilauer. Na 4. kapitole (Samohlásky ve slovech cizího původu) se podíleli J. Ondráčková, J. Novotná-Hůrková a F. Váhala. 5. kapitolu (souhlásky v slovech cizího původu) napsal F. Daneš. Na sestavení výslovnostního slovníku pracoval celý autorský kolektiv, zejména pak R. Buchtelová, L. Švestková a J. Michálková (srov. VSC II, 1978, s. 9).

⁸⁷ Hana Pelešková (1952) je bohemistka a germanistka, která v letech 1975–1979 působila na fonetickém pracovišti ÚJČ (viz Machová a kol., 2007).

probíhaly dokončovací práce na VŠČ II „v ovzduší nervozity“ a činnost ortoepické komise byla poznamenána obdobím normalizace.

Vydání VŠČ II se však neobešlo bez dalších zdržení. V roce 1974 ve čtvrtém čísle Naší řeči konstatuje L. Švestková, že příručka byla předložena subkomisí pro výslovnost slov přejatých ke schválení ortoepické komisi, a ačkoli dojde ještě k některým drobnějším úpravám, jako celek je „podstatně připravena“ (Švestková, 1974, s. 217). V následujícím roce ve třetím čísle Jazykovědných aktualit R. Buchtelová a L. Švestková (1975, s. 138) knihu představují a uvádějí, že je připravena k vydání, avšak VŠČ II nakonec vyšla až v roce 1978.⁸⁸ Podle osobního sdělení R. Buchtelové byla časová prodleva mezi dokončením a vydáním příručky způsobena nejspíše finančními problémy a nesnáze v tiskárně – v publikaci je totiž užito velké množství písmen, která se v češtině nevyskytují. Neobvyklé litery nebyly k dispozici a trvalo dlouhou dobu, než se je podařilo opatřit.

Nikde na obálce ani v tiráži knihy není uvedeno, že se jedná o 2. díl ortoepické kodifikace.⁸⁹ I v soudobých zmínkách o této publikaci se na 1. díl (tj. VŠČ I, 1955 a 1967) většinou neodkazuje a VŠČ II (1978) se cituje jako Výslovnost spisovné češtiny – Výslovnost slov přejatých (srov. např. Knappová, 1979, s. 146). Tuto pozoruhodnou skutečnost explicitně negativně hodnotí A. Stich (1982, s. 86): „Podle poněkud dětinských představ o obchodní taktice není kniha označena jako 2. díl, tvořící celek s knihou uvedenou v pozn. 1 [tj. VŠČ I], kromě toho na obálce není uveden ani podtitul o výslovnosti slov přejatých, takže méně informovaní zájemci jsou uváděni v omyl, a někteří i – právem – reagují podrážděně, většinou však bohužel – neprávem – vůči autorům.“

Na absenci popisu na obálce, že se jedná pouze o výslovnostní kodifikaci slov cizích, upozorňuje i V. Šmilauer (1980, s. 24): „Snad se i někomu z vás stalo, že vás upoutala kniha s nadpisem ‚Výslovnost spisovné češtiny‘. Když jste si pak knihu nákladem 35 Kčs koupili, zjistili jste k svému překvapení, že se v knize mluví jen o slovech přejatých z cizích jazyků. [...] Ta byla do nakladatelství zadána jako ‚Výslovnost spisovné češtiny II‘. To se však nelíbilo nakladatelství. Kdo by si prý

---

⁸⁸ Vydání příručky o výslovnosti cizích slov bylo naplánováno v rámci úkolů 6. pětiletky (srov. Knappová, 1977, s. 13), 6. pětiletkou bylo označováno období mezi lety 1976–1980. Hůrková s Buchtelovou (1979) uvádějí, že rukopis VŠČ II (1978) byl do tisku odevzdán v roce 1976.

⁸⁹ V návaznosti na název VŠČ I (1967) – tj. Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých – chybí u 2. dílu ortoepické kodifikace označení římskou II. Na obálce navíc schází i podtituly (Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník), uvádí se tedy pouze Výslovnost spisovné češtiny.

kupoval druhý díl knihy, jejíž první díl je již dávno rozebrán. To je sice správné, ale aspoň do podtitulu se mělo dát upozornění, že jde jen o výslovnost slov přejatých.“ Tentýž problém komentuje i D. Šlosar (1979, s. 320): „Konečně vyšlo koncem roku 1978, kupodivu pod názvem Výslovnost spisovné češtiny, který nenaznačuje, že tato část navazuje na dřívější popis výslovnosti slov domácích, naopak u nezasvěceného čtenáře budí dojem, že jde o výslovnostní kodifikaci v celém rozsahu.“ Rovněž M. Uher (1979, s. 61) začíná svou zprávu o VŠČ II poněkud kritickou poznámkou: „Kolektiv jazykovědců za vedení M. Romportla vydal kodifikační příručku, jejíž titul na obálce je poněkud nepřesný, a tím více je proto zapotřebí obsah a poslání knihy zájemcům, především učitelům, přiblížit. Příručka není reedicí, doplněním nebo renovací Hálovy knihy s obdobným názvem (Výslovnost spisovné češtiny I), která poučovala o výslovnosti domácích slov.“

Podle osobního sdělení R. Buchtelové k rozhodnutí neuvádět v publikaci, že se jedná o 2. díl kodifikace, kromě faktu, že v době jeho vydání byl 1. díl již delší dobu rozebrán, přispělo i to, že zejména editor M. Romportl si přál, aby byla příručka vnímána jako samostatné dílo, nikoli pouze jako pokračování VŠČ I. Z čistě praktických důvodů jsme se však rozhodli v této práci užívat pro kodifikaci cizích slov zkratku VŠČ II, jak je i jinde běžné (srov. např. Zeman, 2008). Jak navíc vyplývá z textů vyšlých ještě před jejím vydáním, původně se zřejmě měla publikace jmenovat Výslovnost spisovné češtiny II – Výslovnost slov přejatých; srov. např. příspěvek s názvem Výslovnost spisovné češtiny II (sic) od R. Buchtelové a L. Švestkové z roku 1975 nebo text Před vydáním příručky Výslovnost spisovné češtiny II od týchž autorek z roku 1977.

O vydání VŠČ II (1978) informovala např. R. Buchtelová na stránkách časopisu Jazykovědné aktuality (1978). Stručnou zprávu doplňuje seznam oprav, které si čtenáři mají možnost v příručce provést (většinou jde o zjevné překlepy). Jakožto jazyková příručka „pro každodenní potřeby veřejnosti“ je rovněž zmiňována v souhrnu činnosti ÚJČ za rok 1978 (viz Knappová, 1979, s. 146). Blíže k obsahu VŠČ II (1978) a k recenzím na ni viz 4.14 a 4.15.

2.3.3.6 Další ortoepické práce vzniklé v 70. letech 20. století

Kromě přípravy vydání VŠČ II (1978) neustal v 70. letech 20. století ani zájem fonetiků o obecněji zaměřený výslovnostní výzkum. Jak dokládá článek J. Novotné-Hůrkové ve Slově a slovesnosti (1974), prováděly se v té době ve fonetické

laboratoři rozboru rozhlasových besed, jichž se účastnily osoby, u nichž lze předpokládat znalost a užívání spisovné češtiny (např. vědci). Na tomto materiálu zkoumala Novotná-Hůrková vývojové tendence v noremní výslovnosti a konstatovala určité změny oproti stávající kodifikaci, které se týkaly výslovnosti některých souhláskových skupin a realizace rázu. Jedním z jejích zjištění např. bylo, že spojení konsonantů $d + s$, $d + š$, $t + s$, $t + š$ na prefixových švech se i ve spisovných projevech realizuje jako jednočlenné (tj. jakožto afrikáty c , $č$; např. *pod sada* [pocada], *podšívka* [poči:fka], *představitel* [přectavitel]), nikoli plně ([potsada], [potši:fka], [přetstavitel]), což je v rozporu s ortoepickou kodifikací VŠČ I (1967).⁹⁰ Z dnešního pohledu je zajímavé další konstatování Novotné-Hůrkové, že výslovnost rázu je na ústupu, a to např. i ve spojení neslabičná předložka + slovo začínající na vokál, kde je realizace rázu podle VŠČ I (1967) obligatorní. Toto zjištění totiž není v souladu s aktuálním výzkumem (viz 8.4.1). O ústupu rázu v češtině a začínající převaze spojitě výslovnosti informovali čeští fonetikové mimo jiné na sedmém mezinárodním sjezdu slavistů, který se uskutečnil ve Varšavě v roce 1973. Ve společném vystoupení, které bylo následně publikováno, M. Romportl, J. Novotná a R. Buchtelová (1973) podali kromě dalšího zobecnující pohled na vývojové tendence české ortoepické normy, které byly zjištěny tehdejším výzkumem spisovné výslovnosti s pomocí sociolingvistických metod. Zdůraznili nutnost důkladného zkoumání české výslovnosti a v závěru textu vyslovili předpoklad, že představené metody a prvotní zjištěné závěry povedou k nové ortoepické kodifikaci.

Obecně o otázkách kodifikace spisovné výslovnosti pojednaly J. Hůrková a R. Buchtelová (1979) ve sborníku *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Zajímavá je zde především informace na s. 172, že „v současné době přistupuje fonetická laboratoř k zpracování materiálu, který by sloužil jako podklad pro přepracování příručky *Výslovnost slov domácích*.“

S pokračující prací na vydání ortoepické kodifikace přejatých slov mohl souviset příspěvek J. Ondráčkové a M. Romportla (1975) v *Naší řeči*, který se věnoval výslovnosti samohlásek u přejatých slov v češtině. Další, kratší ortoepické články se týkaly nejčastějších odchylek od ortoepické normy na dětských recitačních soutěžích (Novotná-Hůrková, 1973), výslovnosti cizích názvů vín, např. *chianti*, *grappa*, *cinzano*,

---

⁹⁰ Situace, jak ji popisuje Novotná-Hůrková, je pravděpodobně stejná dodnes, srov. 8.4.4. Kodifikace nespílyvavé výslovnosti v tomto kontextu se jeví spíše jako snaha autorů VŠČ I (1967) doporučit pečlivější realizaci, než jaká byla obvyklá. Těto problematiky se dotýká i článek A. Jedličky (1971) pojednávající o stylové diferenciaci spisovné výslovnosti.

sherry (Novotná-Hůrková, 1976),⁹¹ výslovnosti španělských toponym (Polívková, 1979b) atp. Při celkovém jazykovém rozboru mluvených projevů v televizi zaměřila M. Knappová (1970) pozornost také na (ne)dodržování ortoepických zásad. Spíše z dialektologického hlediska se věnoval výslovnosti číslovek *sedm* a *osm* J. Bělíč (1972b).

Obecněji se zvukové stránce češtiny věnovaly drobnější publikace, např. O kultuře mluvených projevů (Novotná–Tejnor, 1972; tato příručka byla určena pro členy sborů pro občanské záležitosti a později byla upravena a znovu vydána, srov. Tejnor, 1980) a Slovníček uměleckého přednesu (Musilová a kol., 1976; příručka později vyšla v rozšířené verzi, srov. Musilová a kol., 1981). Ortoepická poučení obsahovala rovněž nově vyšlá vysokoškolská skripta, z nichž některá pak byla později k dispozici ještě v několika dalších vydáních (např. Rektorisová, 1971; Romportl, 1973;⁹² Ohnesorg, 1974; Švejdová, 1978), a jiné příručky pojednávající o češtině (např. Šmilauer, 1972). Velmi stručně se problematice ortoepie věnuje také např. Hálova publikace *Fonetika v teorii a v praxi* (1975).

Publikaci, která obsahovala fonetický přepis velkého množství vlastních jmen světových osobností, sestavila I. Kasková (1971) podle předmluvy zejména pro potřeby knihovníků (jedná se o 178 jednostranně potištěných listů s hustými sloupci). Vzhledem k tomu, že tuto užitečnou příručku vydala okresní knihovna v Karlových Varech pravděpodobně v minimálním nákladu, zůstala prakticky neznámá. Obdobné konstatování platí i pro publikaci *Jak správně číst jména cizích spisovatelů* (1976), vydanou Knihovnou J. Mahena v Brně. Výslovnost dále uvádí např. výběrový slovník cizích slov od K. Kučery (1978).

2.3.4 Česká ortoepie v 80. letech 20. století

2.3.4.1 Ortoepické výzkumy a ortoepická komise ÚJČ ČSAV po roce 1978

Výzkumy výslovnostního úzu a zjišťování spisovné normy se v ÚJČ prováděly i po roce 1978 (tj. v době, kdy již byly vydány obě ortoepické kodifikační příručky).

---

⁹¹ Tento text rovněž potvrzuje (srov. tamní poznámku 3), že v době jeho vzniku (1976) byla již VSČ II v nakladatelství Academia v tisku.

⁹² V ortoepických pravidlech uvedených v této publikaci je pozoruhodné hodnocení výslovnosti spojení neslabičná předložka + slovo začínající na samohlásku. U výslovnosti bez rázu (se znělým konsonantem, tj. např. v *okně* [vokně]) je uvedeno, že „není zcela neortoepická“, za neortoepickou se považuje pouze realizace neznělá, tj. [fokně]. Je patrné, že na spisovnou realizaci takovýchto spojení nepanoval mezi fonetiky jednoznačný názor (srov. formulaci v kodifikační VSČ I, 1967, s. 39; více viz též 4.6 a 4.11).

Analýzám byla podrobena jak domácí slovní zásoba, tak i výrazy přejaté.⁹³ Důraz byl kladen především na analýzu sociolingvistických aspektů (tj. např. závislost výslovnostních jevů na sociální struktuře mluvčích; srov. např. Buchtelová, 1987). R. Buchtelová a J. Hůrková (1981) referovaly o dotazníkovém průzkumu, který se zaměřil na jevy, u nichž bylo tehdy pozorováno kolísání, popř. zřejmý rozpor mezi tehdejší normou a platnou kodifikací. V první etapě byl tento výzkum uskutečněn mezi studenty herectví pražské DAMU a mezi herci pražských divadel (jako významných řečových vzorů; k výsledkům ankety provedené u herců viz Hůrková, 1990). Zjišťoval se postoj k odchylkám od kodifikace (míra rušivosti), nikoli její znalost.⁹⁴ Výsledky ukazovaly, že u řady jevů dochází ve spisovné normě k posunům, případně se projevuje rozpor mezi výslovností proklamovanou a výslovností reálnou. Ve stejném roce vyšel ve Slově a slovesnosti zásadní článek od kolektivu autorů z ÚJČ věnující se perspektivám jazykové kodifikace (Kraus a kol., 1981). Byl zde rovněž zdůrazňován takový kodifikační postup, který více respektuje reálný stav úzu, a to zvláště tam, kde nabývá noremní povahy, avšak je odlišný od kodifikace. Dále autoři upozorňují na některé nedůslednosti a omyly v kodifikačních příručkách, zejména pak na nesoulad mezi pravopisem a výslovností u slov přejatých, který by měly nové kodifikace výslovnosti i pravopisu vyřešit (Kraus a kol., 1981, s. 236). Problematice zjišťování ortoepické normy se věnovaly i dva příspěvky publikované německy (Buchtelová–Hůrková, 1982; Buchtelová, 1984c).

Ze zprávy o činnosti ÚJČ za rok 1982 (Šoltys, 1983) pak vyplývá, že se v této době v ÚJČ pracovalo mj. na dílčím úkolu Současná spisovná čeština a jazyková kultura, v jehož rámci se řešilo téma Fónická stránka spisovné češtiny. Součástí této oblasti byl i výzkum spisovné výslovnosti, zpracovával se materiál získaný z výslovnostního dotazníku a pozornost se soustředila i na „přípravné práce spojené s vydáním nové kodifikační příručky zahrnující pravidla výslovnosti slov domácích i přejatých“ (Šoltys, 1983, s. 260).

---

⁹³ Dvořáčková (2011, s. 144) uvádí (bez dalších podrobností a odkazů), že na přelomu 70. a 80. let byly podnikány kroky k vydání nové kodifikační příručky, která by obsahovala jak slova domácí, tak i cizí. Tomu nasvědčuje např. zmínka ve zprávě J. Petra (1981); viz 1.3.

⁹⁴ Dotazník měl pětistupňovou škálu, respondenti měli uvést, který způsob výslovnosti preferují ve spisovných projevech. Např. u slova *literatura* by se měl vokál *u* vyslovovat: rozhodně krátce – spíše krátce – nevím – spíše dlouze – rozhodně dlouze (Buchtelová–Hůrková, 1981, s. 111).

Situaci ohledně výslovnostní kodifikace bylo z pohledu ÚJČ zjevně potřebné řešit intenzivněji, proto došlo k obnovení ortoepické komise ÚJČ ČSAV.⁹⁵ Její ustavující zasedání se konalo 24. 11. 1983 (srov. Buchtelová, 1984b). Řádné členy komise⁹⁶ jmenoval tehdejší ředitel ÚJČ J. Petr, předsedkyní se stala J. Hůrková. Přizváni ke spolupráci byli rovněž i zástupci Československého rozhlasu a Československé televize a DAMU, kteří působili jakožto členové-experti.⁹⁷ Jak dále uvádí R. Buchtelová (1984b), hlavním úkolem ortoepické komise tehdy bylo zhodnotit některé velmi rozkolísané výslovnostní jevy (jak v oblasti domácí, tak i přejaté slovní zásoby), a to zvláště ty, jejichž kodifikace se rozchází s většinovým územ i noremním cítěním uživatelů spisovného jazyka. Dále se měla komise zabývat kodifikací vybraných jevů suprasegmentálních a řešením otázek výslovnosti cizích vlastních jmen.⁹⁸ Vzhledem k tomu, že dosavadní stylová diferenciaci rozlišující tři výslovnostní styly (základní, vyšší a nižší) nebyla pro komisi dostačující, bylo potřeba věnovat se i problematice výslovnostních stylů. Pokud jde o slova cizího původu, zavázala se ortoepická komise „úzce a koordinovaně“ spolupracovat s pravopisnou subkomisí pro slova přejatá (Buchtelová, 1984b, s. 48).

V roce 1984 se zasedání ortoepické komise pravděpodobně nekonalo, další se uskutečnilo 28. 2. 1985, předmětem jednání bylo formulování zásad potřebných pro stanovení noremní spisovné výslovnosti u přejatých slov a u cizích vlastních jmen (viz Buchtelová, 1985, s. 93). Jak vyplývá z citované zprávy v Jazykovědných aktualitách, v té době se připravovala další ortoepická kodifikační příručka; o stavu prací na ní se na zasedání ortoepické komise rovněž informovalo. V této fázi byla zpracována výslovnost slov začínajících písmenem L, ta vytvořila podklad pro jednání. Za nejdůležitější rozhodnutí, které bylo výsledkem tohoto zasedání, považujeme připuštění dubletní výslovnosti s krátkým i dlouhým vokálem u cizích slov zakončených v písmu

---

⁹⁵ Jak však uvádí J. Hůrková (1995, s. 12): „Snaha obnovit práci ortoepické komise v osmdesátých letech narážela na celou řadu nikoli odborných překážek.“

⁹⁶ Přesný seznam jmenovaných osob se nám nepodařilo nikde dohledat, z osobních sdělení pamětníků vyplývá, že kromě J. Hůrkové a R. Buchtelové mezi řádné členy v 80. letech patřil např. František Daneš, Jaroslav Hubáček, v 90. letech např. Zdena Palková.

⁹⁷ Podle osobního sdělení R. Buchtelové patřil mezi členy-experty např. herec Radovan Lukavský či ředitel Československé televize Jan Zelenka (který byl do komise dosazen nejspíše především z politických důvodů). Konzultanti pro cizí jazyky spolupracovali s komisí nejčastěji pouze jednorázově, patřila mezi ně např. Olga Krijtová, která se specializovala především na nizozemštinu, nebo Jiřina Smrčková orientovaná na rumunštinu.

⁹⁸ Podnětem k tomuto úkolu bylo i zjištění, že se informace o náležité zvukové realizaci cizích propriet v různých pramenech rozcházejí. Buchtelová (1984b, s. 48) zmiňuje např. třídílnou ilustrovanou encyklopedii (jedná se o Ilustrovaný encyklopedický slovník od kolektivu autorů Encyklopedického institutu ČSAV, 1980–1982), popularizační příručku Původ zeměpisných jmen (Lutterer a kol., 1976) nebo knihu Čteme je správně? (Honzáková–Romportl, 1981).

na *-iv, -iva, -ivum, -ivní, -ida, -una, -ura* (VSC II, 1978, považuje za ortoepické pouze podoby s dlouhým vokálem). Tato změna měla odstranit jeden z nejnápadnějších rozdílů mezi pravidly ve VSC II a praxí (srov. Buchtelová, 1985, s. 93). K dalším výsledkům jednání patřilo stanovení transkripčních zásad v plánované příručce a obecné principy kodifikace cizích proprií (např. ve sporných případech měly být připuštěny dublety ve větším rozsahu než u apelativ).

Poslední zasedání ortoepické komise, o němž jsme našli tištěnou zprávu (Buchtelová, 1986), se konalo 17. 12. 1985.⁹⁹ Padla zde další rozhodnutí týkající se plánované kodifikace cizí slovní zásoby (apelativ i proprií). Stejně jako na předchozím jednání dospěla komise k připuštění některých výslovnostních dublet (v návaznosti na výzkum výslovnostního úzu a noremního povědomí mluvčích užívajících spisovnou češtinu). Tentokrát se jednalo o vokalickou délku u slov zakončených na *-in, -ina, -en, -gen* a u slov s komponenty *proto-* a *dodeka-*. V případě slov obsahujících spojení *i* + jiné samohláskové písmeno (např. *iont, iónský*) komise rozhodla, že bude kodifikována pouze podoba [jo-], případně [jo:-], nikoli dubleta [ijo-] a [jo-], jako je tomu ve VSC II (1978). V případě vlastních jmen převzatých ze španělštiny by pak měla být za náležitou považována výslovnost psaného *v* jako [v], nikoli [b], jak uvádí VSC II (1978).

V dostupných písemných pramenech jsme nenašli žádné zmínky o tom, že by ve druhé polovině 80. let a na počátku let 90. ortoepická komise jednala a že by práce na vydání nové ortoepické kodifikace pokračovaly.¹⁰⁰ Podle osobního sdělení Z. Palkové bádání v oblasti ortoepie v ÚJČ pokračovalo, avšak ortoepická komise se téměř nescházela, většina jejích členů totiž pocházela z téhož pracoviště, takže zřejmě konzultovali průběžně jakožto kolegové v ÚJČ.

J. Hůrková (1995, s. 52) zmiňuje, že se v letech 1988–1989 uskutečnil výzkum výslovnostního úzu a postojů k výslovnostní normě. Pravděpodobně se jednalo o pokračování již zmíněného dotazníkového průzkumu z přelomu 70. a 80. let, o němž podaly zprávu R. Buchtelová a J. Hůrková (1981).

---

⁹⁹ V. Dvořáčková (2011, s. 144) uvádí, že ortoepická komise zanikla na počátku osmdesátých let. Vzhledem k tomu, že se její poslední (nám známé) zasedání prokazatelně konalo na konci roku 1985, považujeme tento údaj za nepřesný.

¹⁰⁰ V časopise *Naše řeč* se tehdy sice objevovaly příspěvky s výslovnostní tematikou, jde však o drobnosti, k jejichž napsání často přispěl podnět od tazatelů jazykové poradny ÚJČ. Jediný datovaný interní pracovní materiál, který se nám z tohoto období podařilo získat (od R. Buchtelové), je ze 4. 9. 1986 a týká se opět vokalické kvantity.

2.3.4.2 Další ortoepické práce vzniklé v 80. letech 20. století

V 80. letech 20. století vyšlo více publikací, které se zaměřovaly na zvukovou stránku češtiny a často také podávaly čtenářům rady, jak náležitě a úspěšně veřejně mluvit (v širokém smyslu slova, nejednalo se pouze o otázky výslovnosti). Autorem dvou z nich byl Jaroslav Hubáček – publikace O zvukové stránce českého jazyka (1981) navazuje na stejnojmenná skripta pro posluchače pedagogických fakult (Hubáček, 1976 a 1978) a obsahuje mj. stručně shrnutá ortoepická pravidla, která korespondují s výklady ve VŠČ I (1967) a VŠČ II (1978); jazykové kultuře mluvených projevů (včetně stručného pojednání o spisovné výslovnosti), ale i různým otázkám rétorickým se věnuje kniha Jak mluvit a přednášet (1983; recenzi na ni viz Povolná, 1985). Byly vydány i učebnice zabývající se výslovnostní normou v uměleckém přednesu a jevištní řeči (Hůrková–Makovičková, 1983; Hůrková–Novotná – Makovičková, 1984 a 1986). Dále jsou ortoepická pravidla shrnuta např. v brožurce Stručně o správné výslovnosti (Zemínová, 1988), o nejčastějších výslovnostních chybách se lze dozvědět u Holmana a Strahla (1986).

Další publikací věnující se praktické rétorice byla kniha Mluvím, mluvíš, mluvíme (Dohalská a kol., 1985), v níž jsou stručně shrnuta základní ortoepická pravidla v rámci kapitoly o technice mluveného projevu, jejíž autorkou je J. Hůrková–Novotná.

Významným praktickým příspěvkem k problematice výslovnosti vlastních jmen se stal slovníček vyšlý pod názvem Čteme je správně? (Honzáková–Romportl, 1981; recenzi na něj publikovala L. Švestková, 1982). Uživatel v něm nalezne poučení o české výslovnosti přibližně 2 700 osobních proprií cizího původu. Tato publikace pak vyšla ještě dvakrát, pokaždé přepracovaná a doplněná o další jména (srov. Honzáková a kol., 1996; Honzáková a kol., 2004; recenzi na 2. vydání viz Šimandl, 1996).

Kapitoly pojednávající o spisovné výslovnosti obecně jsou obsaženy i v gramatikách, které v tomto období vyšly. Mluvnice češtiny 1 (1986, tzv. „akademická“) věnuje ve své fonetické části ortoepii oddíl F (s. 92–106). Z nepřilíš jasně formulované předmluvy (s. 5) není zcela evidentní, kdo přesně je autorem/autory daného oddílu, avšak je zjevné, že se na něm pravděpodobně podíleli M. Romportl, J. Hůrková a další fonetici těsně spjatí s výzkumem spisovné výslovnosti v ÚJČ, a tedy i s ortoepickou kodifikací. Není proto překvapivé, že pravidla spisovné výslovnosti obsažená v Mluvnici češtiny 1 kodifikačním příručkám VŠČ I (1967) a VŠČ II (1978) přesně odpovídají, jen je zde omezena širě i hloubka výkladu.

V České mluvnici Havránka-Jedličky (1981, s. 39–52) jsou ortoepická pravidla uvedena rovněž ve shodě s VŠČ I (1967), s výjimkou pojednání o rázu. V rozporu s kodifikací se zde totiž připouští výslovnost bez rázu u spojení neslabičná předložka + slovo začínající na vokál, ačkoli 2. vydání VŠČ I (1967) s kodifikační platností, které však v seznamu literatury na konci příslušné kapitoly v Havránkově–Jedličkově mluvnici nechybí, v daném spojení považuje realizaci bez rázu za neortoepickou. Zřejmě jde o nedopatření, které vzniklo tak, že se v tomto přepracovaném vydání nezrevidovala daná pasáž důkladně, a je zde tak ponecháno pravidlo, jež odpovídá 1. vydání VŠČ I (1955).

Dalšími nově vyšlými zdroji, odkud bylo možné čerpat alespoň základní poučení o ortoepických pravidlech, byla vysokoškolská fonetická skripta (např. Havlová a kol., 1983; Krčmová, 1984; Kavka, 1984; poslední dvě publikace následně vyšly v dalších, přepracovaných vydáních).

Pokud jde o publikace v odborných lingvistických časopisech (zejména v Naší řeči a ve Slově a slovesnosti), v 80. letech 20. století se zde hojněji objevují spíše pouze drobnější příspěvky věnované obvykle výslovnosti konkrétních cizích výrazů/jmen. Řešila se tak např. náležitá česká výslovnost příjmení amerického tenisty *McEnroea* (Koudelová, 1982), ortoepická podoba příjmení pocházejících z němčiny zakončených na *-er* nebo *-el* (Suchánková, 1984), výslovnost toponyma *Belize* (Polívková, 1989), názvu nemoci *aids* (Šoltys, 1987), označení hry *softball* (Pecušová, 1987), slova *bufet* (Polívková, 1988), výrazu *dublé* (Flídrová, 1988) nebo pojmenování *čatní* a *nika* (Buchtelová, 1989a a 1989b). Na rozšiřující se slangovou výslovnost iniciálových zkratk (např. [səsəmə] místo [ʔesʔesʔem]) upozornil F. Daneš (1989).

Obsáhlejší jsou příspěvky J. Zemana týkající se přízvukování primárních jednoslabičných předložek (Zeman, 1980b a 1983) vycházející z autorovy disertační práce (Zeman, 1980a). Na nebývale rozsáhlém materiálu (celkem 22 600 předložkových spojení vyexcerpovaných z 500 nahrávek 20 různých hlasatelů Československého rozhlasu) Zeman zkoumal závislost přízvukování předložek na délce slova, které po ní bezprostředně následuje, a rovněž závislost na konkrétním mluvčím, dále vliv artikulační a významový. Autor v praxi ověřil předpoklad, že přízvuk se přesouvá z primární předložky na první slabiku následujícího slova tím častěji, čím delší přízvukový takt by měl tímto spojením vzniknout (ve spojení s jedno- nebo dvouslabičným slovem docházelo k přízvukování první slabiky slova po předložce pouze v jednotkách procent, ve spojení s pěti- a víceslabičnými slovy však šlo o desítky

procent); nepřízvučnost primárních jednoslabičných předložek je tak mj. ovlivňována rytmizačním faktorem a závisí na frekvenci mluvnických taktů (z hlediska počtu jejich slabik) v češtině. Zejména pak Zeman díky svému výzkumu mohl upřesnit ortoepické pravidlo o přízvukování jednoslabičných primárních předložek, které je ve VŠČ I (1967) formulováno poněkud vágně. Podle kodifikace totiž k nepřízvučnosti těchto předložek dochází mj. tehdy, „následuje-li za předložkou slovo nebo takt o nezvykle velkém počtu slabik, takže by vznikl rytmický celek příliš dlouhý“ (VŠČ I, 1967, s. 68). Ze Zemanovy analýzy vyplývá, že do této kategorie zcela jistě spadají slova šesti- a víceslabičná, u mnohých mluvčích pak i pětislabičná.

Kulturou jazykových projevů v médiích se zabývali dva autoři. Z. Palková (1982) se soustředila na výslovnost rozhlasových mluvčích a všímala si nejnápadnějších nedostatků (odchylek od ortoepické kodifikace), které se v rozhlasových projevech profesionálů vyskytují. Příspěvek J. Filipce (1987), který pojednal o mluvě televizní, je obecnější, netýká se pouze fonetické roviny, ale i zde se upozorňuje na různé výslovnostní nedostatky, které jsou podle autora velmi rušivé a nakažlivé.

Výslovnost rozhlasových a televizních mluvčích se stala podkladem také k článku R. Buchtelové (1984a), která na tomto materiálu zkoumala soudobou normu realizace dvou typů francouzských proprií. Šlo o jména zakončená v grafice nejčastěji na *-au*, *-eau*, *-eaux*, *-ai*, *-ais*, *-aix* (např. *Rousseau*, *Bordeaux*, *Montreux*, *Calais*), která se ve francouzštině podle autorky vyslovují s krátkým koncovým [o], respektive s krátkým [e], avšak v češtině zde často dochází k dloužení (což má následně vliv i na deklinaci). Příručky (odborné jazykové i např. encyklopedické), které se tímto jevem zabývají, se v doporučení rozcházejí, ortoepická kodifikace VŠČ II (1978) dokonce požaduje ve všech případech krátký vokál, což ovšem není v souladu s jazykovou praxí. R. Buchtelová zjistila, že výslovnost s dlouhým koncovým vokálem převažuje (více či méně podle typů a míry ustálenosti jednotlivých jmen) a navrhuje, aby příští kodifikace počítala u takovýchto proprií s realizací dubletní.

2.3.5 Česká ortoepie v 90. letech 20. století

2.3.5.1 Ortoepická komise a fonetické oddělení ÚJČ na začátku 90. let 20. století

Podle osobního sdělení Z. Palkové, které potvrdila i R. Buchtelová, se zasedání ortoepické komise konalo jistě ještě i po roce 1989, pravděpodobně v roce 1990.¹⁰¹

¹⁰¹ M. Krčmová (2010, s. 192) však píše, že činnost ortoepické komise byla ukončena koncem 80. let 20. století, zdroj této informace ani přesnější okolnosti neuvádí.

Práce ortoepické komise se v tomto období však „nerozběhla naplno“ (srov. stručné vyjádření J. Hůrkové, 1995, s. 12). Podle osobního sdělení R. Buchtelové se komise v této době sice sešla, avšak z jednání nevyplývaly žádné důležité závěry. Krátce poté také byly (zejména ze strany M. Čechové – osobní sdělení) vyvíjeny snahy o znovuoživení činnosti komise v souvislosti s komisí ortografickou (práce obou komisí měla být provázána), což se ovšem nerealizovalo. Na vzniku Pravidel českého pravopisu (1993) se z fonetiků podílela jen J. Hůrková, nikoli celá ortoepická komise.¹⁰²

Ve fonetickém oddělení ÚJČ¹⁰³ se na počátku 90. let 20. století pracovalo na Slovníku české spisovné výslovnosti. Většinu informací o tomto díle (i o jeho existenci) jsme získali pouze z interních materiálů ÚJČ, především z výkazů výsledků práce za jednotlivé časové úseky let 1990 až 1992. V žádné dostupné literatuře se příprava takovéto publikace nezmiňuje.¹⁰⁴ Např. v roce 1990 se průběžně doplňoval heslář přejatých apelativ, k čemuž se využíval počítač SAPI-86, pro který vznikl i speciální program fonetické transkripce. Pracovalo se také na rejstříku osobních a zeměpisných jmen ze severských a baltských jazyků a z angličtiny, ruštiny, ukrajinštiny, italštiny, portugalštiny, albánštiny a turečtiny, rovněž se doplňoval soubor lexikálních citátů. Jednotlivé výslovnostní podoby se ověřovaly a konzultovaly s příslušnými odborníky. Na této práci se v letech 1990–1992 podíleli J. Hůrková, R. Buchtelová, O. Suchánková, D. Flídrová a S. Hlaváč (ne všichni však po celou tuto dobu). Poslední zmínku o Slovníku české spisovné výslovnosti jsme našli ve zprávě ÚJČ za rok 1992 (interní materiál ÚJČ): „Byla zpracována základní verze dvousvazkového Slovníku české spisovné výslovnosti; příprava pravidel spisovné výslovnosti do tisku.“¹⁰⁵ R. Buchtelová také v této době pro lexikografické oddělení zpracovávala výslovnostní podoby do vznikajícího Akademického slovníku cizích slov (1995).

Personální situace se v těchto letech postupně zhoršovala, přibližně v polovině roku 1991 musela R. Buchtelová odejít nuceně do důchodu (navzdory tomu, že patřila k nejdůležitějším pracovníkům), s oddělením dále spolupracovala pouze v rámci dohod

---

¹⁰² Srov. výkaz práce odd. fonetiky a dialektologie ÚJČ k 1. čtvrtletí 1990 (interní dokument ÚJČ).

¹⁰³ Název oddělení se, jak vyplývá z interních materiálů ÚJČ z dané doby, často proměňoval, oddělení bylo spojováno s dalšími pracovními kolektivy atp. Pro usnadnění budeme v této práci toto pracoviště nazývat pouze jako „fonetické oddělení“, materiály zaznamenávající přesně, jak se kdy oddělení jmenovalo, zřejmě neexistují. Z dokumentů, které jsme měli k dispozici, vyplývá, že v roce 1990 šlo o oddělení fonetiky a dialektologie, v roce 1991 o oddělení fonetiky a mluvené komunikace.

¹⁰⁴ Přípravu dvou výslovnostních slovníků tematizovala jen J. Hůrková (1995, s. 15), avšak až po svém odchodu z ÚJČ. Tyto slovníky nebyly nikdy dokončeny a je pravděpodobné, že podklady pro ně (po smrti J. Hůrkové v roce 2007) nejsou nikde dochovány.

¹⁰⁵ V ÚJČ se nám zatím nepodařilo najít žádné další písemné dokumenty, které by se ke Slovníku české spisovné výslovnosti vztahovaly, ani do tisku připravená ortoepická pravidla.

o pracovní činnosti (srov. výkazy práce oddělení, interní materiál ÚJČ). Kromě vedoucí J. Hůrkové a technika S. Hlaváče působily ve fonetickém oddělení na počátku 90. let vesměs velmi mladé pracovnice,¹⁰⁶ které zde většinou psaly doktorské práce a nezůstávaly tu delší dobu.

Ve fonetickém oddělení byly na začátku 90. let rovněž řešeny grantové projekty (podle osobního sdělení R. Buchtelové šlo pravděpodobně o dva grantové projekty vztahující se k ortoepii, které měly přispět ke vzniku nové ortoepické kodifikace). O jednom z nich se zmiňuje J. Hůrková (1995, s. 12): „V r. 1991 byl sice schválen grantový projekt s velmi skromným finančním krytím, který umožnil sběr části zvukového materiálu i dokončení některých výzkumů v oblasti zjišťování výslovnostního úzu a postojů uživatelů češtiny k výslovnostní normě.“ V interních materiálech ÚJČ se podařilo dohledat informace o projektu č. 96117 s názvem Pravidla české spisovné výslovnosti, který udělila zřejmě v polovině roku 1991 Grantová agentura ČSAV.¹⁰⁷ 1. 10. 1991 odešly z ÚJČ další grantové přihlášky, mezi nimiž byl opět projekt, který vedla J. Hůrková. Žádné další bližší informace o grantových projektech se nám však získat nepodařilo. Podle osobního sdělení R. Buchtelové nebyl žádný z projektů dokončen a nepřinesl ani žádný zveřejněný výstup.

V souvislosti s reorganizací ÚJČ a se špatnou personální situací ke konci roku 1992 oddělení fonetiky a mluvené komunikace zaniklo (srov. Hůrková, 1995, s. 12).¹⁰⁸ Od této doby v Akademii věd výzkum fonetické jazykové roviny ustoupil do pozadí. Nejpozději od roku 1993 tedy žádná ortoepická komise (jejíž činnost nebyla zřejmě nikdy formálně ukončena) již v Česku fakticky neexistuje.

---

¹⁰⁶ Byly to zejména Olga Suchánková a Dana Flídrová, podle sdělení pamětníků dále Nora Zelenková a Yvonna Vašíčková.

¹⁰⁷ Grantová přihláška byla odeslána z ÚJČ prokazatelně 25. 4. 1991 a 8. 8. 1991 se již grant č. 96117 objevuje ve výkazu činnosti ÚJČ (zdroj: interní materiály ÚJČ). J. Hůrková se na něm podílela 60 % úvazku, D. Flídrová 80 %, S. Hlaváč 20 %.

¹⁰⁸ Špatnou personální situaci projednávala i vědecká rada ÚJČ na svém 13. zasedání 29. 11. 1991 (srov. interní materiál ÚJČ – zápis z tohoto jednání sestavila E. Macháčková a schválil A. Stich): „Další bod byl věnován situaci v oddělení fonetiky a mluvené komunikace. Dr. Hůrková seznámila vědeckou radu s problémy oddělení. V oddělení je technické vybavení, přístrojová technika, oddělení má nosné úkoly a jeden úkol grantový. Chybí však personální zajištění; vyškolených fonetiků je málo, chybí zájem u studentů. Laboratoř v Mánesově ul. má výpověď, rýsuje se možnost přestěhování do Žitné ul. Místnost pro laboratoř je třeba adaptovat. Vědecká rada nevidí možnosti rychlého řešení; doporučuje vzbudit zájem o obor u studentů, především u studentů nižších ročníků. K tomuto účelu doporučuje vědecká rada vedení ústavu, aby se obrátilo na děkanát, na vědeckou radu filozofické fakulty a na katedru obecné jazykovědy a fonetiky na fakultě s žádostí o výchovu perspektivních studentů a o jejich získání pro práci v ústavu. Spojení je třeba v tomto směru navázat i s fakultou elektrotechnickou.“

2.3.5.2 Ortoepické práce vzniklé v 90. letech 20. století

Nejvýznamnějšími publikacemi z 90. let 20. století, které obsahují pojednání o ortoepii, jsou knihy Fonetika a fonologie od Z. Palkové (1994a; dotisk 1997b) a Česká výslovnostní norma od J. Hůrkové (1995). Jejich obsahu se podrobněji věnujeme dále; viz 4.17 a 4.18. Z. Palková rovněž pro potřeby Českého rozhlasu vydala praktickou publikaci Stručná pravidla české ortoepie (1994c).¹⁰⁹

Především na výslovnost cizích proprií je zaměřena publikace V. Strahla, dlouholetého rozhlasového hlasatele a lektora hlasové výchovy,¹¹⁰ s názvem Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině (1999), recenzi na ni viz Zeman, 2001. Příručka ovšem poskytuje i praktické obecnější návody, jak s cizími slovy (nejen s proprií) pocházejícími z různých jazyků zacházet, jak číst zkratky, atp. Jde o knihu určenou primárně pro praktické užití ve sdělovacích prostředcích; autor v úvodu deklaruje, že nejde o pokus o novou kodifikaci, pouze o zaznamenání zkušeností rozhlasového praktika, které se opírají o dodržování zásad z VSČ II (1978) doplněných o novější poznatky, zejména z příruček J. Hůrkové (1995) a J. Zemana (1998).¹¹¹ Její součástí jsou proto různá praktická cvičení a také pojednání o skloňování cizích jmen. Oproti VSČ II obsahuje Klíč i kapitoly o výslovnosti proprií původem slovenských a latinských. Nedávný výzkum uskutečněný v Českém rozhlase ukázal (srov. Havlík a kol., 2015), že pokud při získávání informací o výslovnosti zdejší profesionální mluvčí nahlízejí do tištěných příruček, používají nejčastěji (a téměř výhradně) právě Strahlův Klíč, nikoli ortoepickou kodifikaci.

Výslovností cizích slov se zabýval J. Diblík (1991), který vydal 16stránkovou brožurku s názvem Malý slovník výslovnosti cizích slov z učebnic českého jazyka a čítanek. Jak konstatoval J. Zeman, tato práce obsahuje řadu chyb a nepřesností (srov. Zeman, 1991–1992). Podobně problematický je také časopisecký příspěvek J. Kolaříka Problémy ortoepie u výchovných pracovníků učňovského školství (1995).

---

¹⁰⁹ Pro potřeby Československé televize byla evidentně vydána interním tiskem skripta, která obsahovala rovněž pojednání J. Hůrkové (1991) s názvem Pravidla normativní výslovnosti. Tuto publikaci se však nepodařilo v žádných českých knihovnách ani v archivu ČT dohledat, je na základě osobního sdělení její autorky zaznamenána pouze v bibliografii české lingvistiky.

¹¹⁰ O V. Strahlovi více viz Königová (2009). Jeho Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině (Strahl, 1999) je přepracovaným, aktualizovaným a pro pedagogické potřeby upraveným vydáním publikací, které dříve vyšly jakožto interní tisky určené pro pracovníky Československého rozhlasu (srov. Výslovnost cizích jmen v češtině, 1974 a 1985).

¹¹¹ Na nedostatek příruček pro profesionální mediální mluvčí upozornil krátce před vyjitím Strahlova Klíče nepodepsaný článek Jak to často bývá s výslovností cizích vlastních jmen v češtině v časopise Kmit (1998).

Stručný výklad o spisovné výslovnosti (odpovídající zásadám uvedeným ve VSČ I, 1967, a VSČ II, 1978) obsahují i foneticky zaměřená vysokoškolská skripta (např. Hubáček, 1990; Junková, 1991 a 1996; Krobotová, 1992) nebo učebnice pro všechny, kdo se chtějí zdokonalit v mluveném projevu (např. Cmíralová, 1992). V učebnici rétoriky od T. Holasové (1992) se lze dozvědět o nejčastějších ortoepických chybách.

Pokud jde o časopisecké články, převažovaly v 90. letech 20. století drobnější příspěvky zaměřené na spisovnou výslovnost konkrétních cizích slov. Pozornost vzbudila např. fonetická podoba jednotky práce *joule* (Buchtelová, 1991), slovo *konsensus* (Suchánková, 1992), *airbrush* (Flídrová, 1993), *leasing* (Polívková–Hůrková, 1993), *ombudsman* (Uhlířová, 1993), *pizza* (Polívková, 1993) a zeměpisného jména *Albertville* (Hůrková–Polívková, 1993). Obecně se k problematice spisovné výslovnosti vyjádřila Z. Palková na stránkách časopisu *Český jazyk a literatura* (1989–1990), především zde upozorňuje na nutnost rozvoje kultury mluveného projevu u budoucích učitelů. Z. Palková publikovala i další obecněji laděné příspěvky o mluvených (zejména veřejných) projevech (Palková, 1990b, 1994b, 1995b a 1997a), podobnými tématy se zabývala i M. Krčmová (1995, 1996 a 1998) a J. Hůrková (1992–1993).

Rozsáhlejší a teoretičtější články zaměřené přímo na spisovnou výslovnost se v této době již neobjevují (s výjimkou pojednání o užívání vytýkavé melodické kadence; viz Bartošek, 1992), což nepochybně souvisí s útlumem, respektive úplným zánikem ortoepických výzkumů v ÚJČ. Je příznačné, že i zmíněné drobnosti v Naší řeči se vyskytují pouze na začátku 90. let, po roce 1993, tedy od doby, kdy bylo fonetické oddělení v ÚJČ bez náhrady zrušeno, jsme již nezaznamenali ani jedinou. Zdá se být ironií osudu, že právě v roce 1993 vychází v Literárních novinách recenze knihy O. Müllerové, J. Hoffmannové a E. Schneiderové *Mluvená čeština v autentických textech*, v níž A. Stich (1993, s. 6) mimo jiné konstatuje, že „jsme žebráci, pokud jde o spisovnou výslovnost.“

2.4 Česká ortoepie ve 21. století

2.4.1 Česká ortoepie na počátku 21. století

Úkoly zaniklého fonetického oddělení nepřevzalo ani např. současné oddělení jazykové kultury ÚJČ. Shodou okolností přesně po 20 letech po zániku fonetického oddělení se podařilo třem pracovníkům ÚJČ, M. Havlíkovi, L. Jílkové (oba z oddělení stylistiky a lingvistiky textu) a V. Štěpánové (z oddělení jazykové kultury), ve

spolupráci s T. Dubědou z Ústavu translologie FF UK, získat grantový projekt GA ČR (č. 13-00372S; 2013–2015) s názvem Výslovnost neintegrovaného lexika v češtině a alespoň částečně tak začít v ÚJČ fonetickou problematiku opět řešit. Mezi hlavní výstupy patří mj. Databáze výslovnostního úzu cizích slov (2015) či publikace Dubědy a kol. (2014a, 2014b) a Havlíka a kol. (2015). Na tento výzkumný úkol ihned navázal další projekt GA ČR (č. 16-06012S; 2016–2018), který byl nazván Fonologie českých anglicismů a který vede A. Bičan (z etymologického oddělení ÚJČ); členy týmu jsou T. Duběda, M. Havlík a V. Štěpánová.

Jediným čistě fonetickým pracovištěm v Česku v dnešní době je nevelký Fonetický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Zdejší pracovníci se však (kromě toho, že zajišťují výuku fonetických předmětů nejen pro své kmenové studenty, ale rovněž pro velké množství studentů jiných pracovišť FF UK, zaměřených zejména na živé světové jazyky) specializují na výzkum v oblasti laboratorní fonetiky, méně již na problematiku jazykové kultury, do níž ortoepie spadá.

2.4.2 Ortoepické práce vzniklé na počátku 21. století

Významným publikačním počinem v oblasti české ortoepie je v současnosti (tj. na počátku 21. století) především příručka Jiřího Zemana *Základy české ortoepie* (2008). Podrobněji o ní viz 4.19.

J. Zeman je také autorem rozsahem nevelké, ale přesto informačně cenné a hutné kapitoly *Výslovnost* v publikaci *Styl mediálních dialogů* (Čmejrková a kol., 2013). Jde o výslovnostní analýzu řeči mediálních pracovníků. Autor zaznamenává shody reálné výslovnosti s ortoepickou kodifikací i odchylky od ní. Některé neshody s ortoepickými pravidly podle něj poukazují na potřebu změnit kodifikaci, protože se staly noremními.

Jiří Zeman se zvukovou stránkou jazyka zabývá systematicky; potřebné, poučné i poměrně rozšířené jsou jeho příručky týkající se výslovnosti cizích osobních jmen v češtině (Kučera–Zeman, 1998;¹¹² Zeman, 2000, 2002,¹¹³ 2003, 2005, 2006). Obsahují velké množství konkrétních antroponym včetně jejich výslovnosti zaznamenané na základě poslechu řeči profesionálních mluvčích Českého rozhlasu. Nejde tedy o určení náležité výslovnosti na základě teoretických poznatků (zvláště u vlastních jmen se někdy „správná“ varianta v úzu skoro vůbec nevyskytuje a případný boj s „chybnou“, avšak pevně ustálenou podobou je pak odsouzen předem k neúspěchu), ale o zachycení

---

¹¹² Recenzi na tuto publikaci viz Brádková (1998–1999).

¹¹³ Recenzi na tuto publikaci viz Konečná (2003–2004).

běžného mediálního úzu (dané mluvčí lze dokonce považovat za reprezentanty spisovné výslovnostní normy); příručky však proklamativně nemají kodifikační ambice.

Výslovnosti proprii se věnují i další publikace, často zaměřené pouze na určitou jazykovou nebo kulturní oblast, z níž jména pocházejí. Na vlastní jména z francouzštiny nejen po stránce výslovnostní se zaměřili K. Sekvent a D. Šlosar (2002), recenzi na tuto publikaci viz Šimandl (2002) a Zeman (2002–2003). Výslovnosti i skloňování antických jmen se věnovala J. Hůrková (2005a), recenzi viz Zeman (2005–2006). Přes tři tisíce osobních jmen různého původu z oblasti vědy, umění, politiky, historie a sportu obsahuje slovník *Jak správně vyslovovat cizí jména osobní* (Hamplová–Štoček, 2012), který je určený zejména jako školní pomůcka.

Ortoepická pojednání nalezneme mimo jiné ve vysokoškolských učebnicích zaměřených na fonetiku. Liší se co do rozsahu probírané látky, ne však co do obsahu – pravidla spisovné výslovnosti všichni autoři přebírají z knih Z. Palkové (1994a) či J. Hůrkové (1995), případně zároveň odkazují na VSČ I (1967) a VSČ II (1978); viz např. Bartošek, 2003; Hájková, 2006; Svobodová–Kuldanová, 2006; Kuldanová 2007, 2013a a 2013b; Krčmová, 2005b a 2008; Svobodová, 2008; Kročil, 2010. Výslovnostní normou a styly se mimo jiné zabývá J. Lipowski v elektronicky publikovaných studijních materiálech (Lipowski, 2014). Prakticky zaměřené jsou např. vysokoškolské učebnice M. Krobotové (2000), D. Svobodové (2009) a cvičebnice K. Ondráškové (2013). Pro studenty AMU i pro tu část veřejnosti, která potřebuje kultivovaný projev ke svému povolání, je určena publikace R. Lukavského *Kultura mluveného slova* (2000) i se zvukovými ukázkami (recenzi viz Zeman, 2001–2002).

Ortoepické problematiky se dotýkají rovněž časopisecké a sborníkové příspěvky zaměřené obecněji na kulturu a úroveň mluvených projevů. Zvláště ve Fonetickém ústavu FF UK, ale i na jiných pracovištích vznikl větší počet příspěvků věnovaných analýzám tzv. řečových vzorů (viz 1.4), a to jak profesionálních mluvčích působících v médiích (viz např. Janíková, 2001a a 2001b; Šrajerová–Marek, 2001; Kuldanová, 2001b, 2001c, 2008 a 2009; Palková a kol., 2003; Pavelková, 2003; Janoušková, 2004; Palková, 2004a a 2004b; Hůrková, 2005b; Janoušková–Veroňková, 2008; Machač, 2008; Svobodová–Kuldanová, 2008; Veroňková–Janoušková, 2010), tak učitelů (viz např. Balkó, 2004, 2007 a 2012–2013; Adámková, 2010). Na nízkou kvalitu současné výslovnosti, příčiny tohoto stavu a cesty, jak situaci zlepšit, upozorňuje např. Kuldanová (2001a, 2010a, 2010b a 2010c), Adámková (2004), Krčmová (2005a), Balkó (2005–2006), Machač (2006), Palková (2008–2009).

Dále jmenujme několik, většinou drobnějších příspěvků, v nichž se alespoň částečně pojednává o ortoepické problematice: kvantitě českých vokálů se stručně věnovala V. Mistrová (2000–2001), G. Entlová (2004) zkoumala anglicismy *backhand* a *forehand*, I. Pavelková (2004) analyzovala výslovnost konsonantu *v* ve spojení s jinými souhláskami a J. Světlá (2005) upozornila na náležitou výslovnost chrématonyma *Carrefour*. A. Říhová (2005) se na základě vlastního výzkumu podrobněji zabývala výslovností slova *croissant*, o výslovnosti portugalských osobních jmen v češtině psala L. Robovská (2009–2010) a V. Lábus (2012) se zaměřil na výslovnost toponyma *Nisa*.

Mezi další, nejnovější časopisecké příspěvky, které jsou alespoň zčásti zaměřeny na problematiku české ortoepie, lze zařadit následující studie: ve foneticky zaměřeném čísle *Naší řeči* zkoumal užívání rázu v současné češtině J. Volín (2012);¹¹⁴ výsledky analýzy R. Skarnitzla (2012) zachycující vlastnosti českého krátkého a dlouhého *i*-ového vokálu mohou přispět mimo jiné k aktuálnějšímu popisu těchto hlásek v budoucí revidované ortoepické kodifikaci. Autorka této disertační práce pak na stránkách *Naší řeči* představila dotazy, které se týkaly výslovnosti, došlé e-mailem do jazykové poradny (Štěpánová, 2013c; Štěpánová, 2013f), a v článku ve *Slově a slovesnosti* se zabývala problematikou uvádění výslovnostních podob v českých výkladových slovnících (Štěpánová, 2013e).

V současnosti jsou na knižním trhu dostupné různé příručky zaměřené na praktickou rétoriku. V těch někdy nacházíme shrnutí základních ortoepických pravidel (viz např. Hájková–Říhová, 2006; Hájková, 2011), někdy bohužel i s četnými nepřesnostmi (srov. např. Buchtová, 2006); pojednat o spisovné výslovnosti však není pravidlem, jak bychom u takovýchto titulů mohli předpokládat.

Krátce se o odchylkách od ortoepické normy zmiňuje např. kniha J. Krause a kol. (2011) nebo kapitola věnovaná výslovnosti z pera M. Havlíka v kolektivní publikaci zaměřené na mluvenou češtinu (Havlík, 2011). Dialogické texty rozhlasové publicistiky z hlediska dodržování spisovné (nejen ortoepické) normy zkoumá práce P. Sojky

---

¹¹⁴ Výzkum menšího rozsahu zaměřený na výskyt rázu v současné češtině provedla dříve Pavelková (2001). J. Volín je rovněž autorem kapitoly věnované fonetické a fonologické rovině jazyka v *Mluvnici současné češtiny 1* (Cvrček a kol., 2010). Vzhledem k celkové snaze této mluvnice o výhradně deskriptivní přístup však nejde o pojednání ortoepické, tj. jednotlivé výslovnostní jevy (zahrnuté zejména do části *Změny na úrovni hlásek při produkci řeči*; viz Cvrček a kol., 2010, s. 50–55) se zde nehodnotí z hlediska spisovnosti atp.

(2012).¹¹⁵ Ortoepické a ortofonické problematiky v češtině, slovenštině a polštině se dotýkají také některé části monografie J. Lipowského (2011), tentýž autor pojednal i o problematice (anti)normy v ortoepii (Lipowski, 2012).

V příručkách zaměřených primárně na logopedii obvykle ortoepické kapitoly neočekáváme, výjimkou je rozsáhlá publikace J. Pokorné a M. Vránové (2007), která obě navzájem si blízké oblasti spojuje. Recenzi na ni viz Janoušková (2008).

V poslední době vznikaly rovněž diplomové práce, které se alespoň částečně zabývají ortoepickou problematikou. Většinou se jedná o rozbor výslovnosti vybraných veřejných mluvčích a zjišťování jejich „prohřešků“ proti ortoepické kodifikaci – mluvu učitelů češtiny na 2. stupni ZŠ zkoumala M. Galinová (2000), výslovnost v televizních reklamních spotech analyzoval J. Kolář (2010), řeči rozhlasových moderátorů se zabývaly D. Richterová (2010), M. Bocková (2012) a K. Gaurová (2013), úroveň projevů moderátorů veřejnoprávní České televize hodnotily T. Augustinová (2012) a K. Synčáková (2013).¹¹⁶

2.5 Shrnutí

Tato rozsáhlá kapitola věnovaná historii české ortoepie podává nejen výčet prací, které jsou pro problematiku české spisovné výslovnosti relevantní, ale má zejména osvětlit okolnosti vzniku ortoepické kodifikace a poukázat na nepříliš radostný vývoj ortoepického bádání v posledních desetiletích. Soudis zde citovaných prací jistě není vyčerpávající, např. příručky zaměřené na výuku cizinců a učebnice pro základní a střední školy do něj nebyly zahrnuty záměrně, protože ze své podstaty nemohou danou problematiku pojímat detailně a rovněž obvykle nepřinášejí žádné nové poznatky, pouze stručně shrnují pravidla uvedená jinde. Také publikace logopedické a učebnice rétoriky jsou citovány jen výběrově; pokud je v nich poučení o ortoepii vůbec obsaženo, hlavní důraz je obvykle kladen zejména na ortofonii hlásek (a artikulaci z hlediska fyziologického), nikoli na ortoepii v užším slova smyslu (tj. pravidla výslovnosti souvislé řeči). Lze v mnohém souhlasit s názorem M. Krčmové (2010, s. 208), která svou zkušenost s takovými publikacemi shrnuje: „Náhodné poznámky ze současných

---

¹¹⁵ Zvláště v případě této publikace je z pohledu fonetika politováníhodné, že příložené CD obsahuje pouze přepisy analyzovaných nahrávek, nikoli přímo zvukový materiál nebo alespoň ukázky z něj.

¹¹⁶ Další diplomová práce s názvem Kodifikace ortoepické a ortografické normy slov přejatých vznikla v roce 1999 na Pedagogické fakultě v Ústí nad Labem (viz Figová, 1999). Vzhledem k velmi obecnému titulu a kvůli obtížnosti text práce nebo alespoň její anotaci získat, nevíme o tématu této práce nic bližšího.

příruček rétoriky nebo rady z logopedie, i když mohou být opřeny o vědecké práce a obsahovat i praktická doporučení k nácviku, raději nebereme v úvahu. Bývají jednostranné a ani jejich formulace nejsou bez zásadních odborných nedostatků, zejména často zaměňují hlásky a písmena, přeceňují lokální úzus nebo představu autora o estetičnosti, akcentují hlavně znění hlásek bez ohledu na to, že mluvený projev působí jako celek atd. Je těžko zde desítky podobných prací rozebírat jednotlivě.“

Informace o výslovnosti jednotlivých (zejména cizích) slov nalezneme samozřejmě v lexikografických dílech, která vznikala v průběhu celého 20. století. Nejčastěji se veřejnost s ortoepickými podobami zřejmě setkává v pravidlech českého pravopisu a ve slovnících cizích slov. Podrobněji se těmto příručkám ve vztahu ke kodifikaci a uvádění výslovnostních podob věnujeme v 5. kapitole.

3 Analýza vybraných starších ortoepických příruček

Tato kapitola přináší analýzu ortoepických pravidel publikovaných pěti autory, o nichž lze s větší či menší mírou tolerance prohlásit, že byli předchůdci pozdějších kodifikátorů, kteří sestavili příručky VSČ I (1955, 1967) a VSČ II (1978). Ty sice detailně rozebíráme až v následující 4. kapitole, avšak již nyní na ně budeme v případě potřeby odkazovat, zejména kvůli upozornění na sporné jevy.

3.1 J. Durdík: Kallilogie čili o výslovnosti (1873)

Publikaci J. Durdíka Kallilogie čili o výslovnosti (1873), určenou zejména pro divadelní herce, je možné označit za přímého předchůdce ortoepických pojednání.¹¹⁷ Vlastní ortoepická pravidla zabírají pouze menší díl této příručky, další části jsou věnovány některým otázkám gramatickým, slovtvorným, stylistickým, rétorickým atd. Projevuje se zde rovněž fakt, že autor nebyl zaměřen primárně lingvisticky, v textu se klade důraz na libozvuk, krásu,¹¹⁸ lahodnost,¹¹⁹ poukazuje se na „znečištění“ jednotlivých hlásek atp. Obecně lze konstatovat, že se Durdík často řídí pouze subjektivními estetickými náhledy a volně mísí jevy z různých jazykových rovin (srov. rovněž Šefčík, 2007, s. 284).

3.1.1 Hlásky a jejich spojování

Konkrétně věnuje Durdík pozornost kvalitě a kvantitě vokálů (kritizuje příliš otevřenou výslovnost samohlásky *e*), asimilaci znělosti (na konci slova před pauzou i uvnitř slova) a zjednodušování výslovnosti některých souhláskových skupin uvnitř slova (např. *ts* na *c*), v čemž zachází z pohledu dnešních ortoepických pravidel příliš

---

¹¹⁷ M. Weingart (1932, s. 175) v souvislosti s Durdíkovou příručkou hovoří o první soustavné a vědecky založené rukověti zvukové kultury češtiny, která je „dosud nepředstižená.“ Romportl a kol. (1973, s. 234) pokládá Durdíkův spis za první „skutečně systematický pokus o stanovení českých výslovnostních norem.“ M. Sedláček (1972, s. 208) ve stejné době uznává, že Durdíkova Kallilogie „znamená významný krok v dějinách ortoepie českého jazyka“, podle jeho názoru (Sedláček, 1972, s. 202) však „Durdík jazykovědcem nebyl a žádné jazykovědné dílo nenapsal. Není jím ani jeho *Kallilogie čili o výslovnosti* (1873). Autor v ní totiž mísí výklady z oblasti fonetiky, ortoepie a mluvnice s úvahami literárněteoretickými, estetickými i obecně kulturními, takže těžko lze toto dílo označit jako jazykovědné.“ Přesto se domníváme, že Durdíkovu Kallilogii je možné mezi lingvistická díla zařadit; mnohé jeho ortoepické postřehy jsou cenné, výslovnostní pravidla zpracoval poměrně komplexně a velká část z jeho doporučení se shoduje se současnou kodifikací.

¹¹⁸ Příručku proto Durdík označil přiléhavěji jako kalilogii (tj. nauku o krásné, dokonalé výslovnosti), nikoli ortoepii (nauku o správné výslovnosti); srov. též Mathesius (1982, s. 88).

¹¹⁹ Durdík měl zřejmě averzi vůči sykavkovitým souhláskám, doporučoval je proto vyslovovat co nejkratčeji, konsonant *ř* dokonce označil za „vřískavku“ (Durdík, 1873, s. 5).

daleko, když např. doporučuje zjednodušovat sykavkové skupiny ve slovech typu *mužský, božství*. Podobně se má podle Durdíka v souladu s „lidovou“ výslovností vynechávat počáteční hláska *j* nejen v určitých tvarech slovesa *být* (*jsi, jsme, jste* atd.), ale i v určitých tvarech slovesa *jít* (*jdu, jdeš* atd.) a ve slovech typu *jméno, jmění* atp. V případě zjednodušování souhláskových skupin dokonce Durdík prosazuje vyslovovat slovesná minulá přičestí (typu *kladl, sedl, řekl*) bez koncového konsonantu *l*, aniž by však byl změněn způsob psaní.¹²⁰ Všimá si i výslovnosti číslovek *sedm, osm*, u nichž doporučuje (ze svého hlediska libozvučnější) podoby s vkladným vokálem *u*.

3.1.2 Ortofonie a prozódie

U Durdíka (1873, s. 7) nalezneme rovněž postřehy ortofonické, kritizuje např. nesprávnou výslovnost hlásky *ch* (způsobenou vlivem němčiny) a „rachotnou“ podobu hlásky *r* (způsobenou vlivem němčiny a angličtiny). Cenný je poměrně rozsáhlý výklad o přízvuku (s. 9–10). Durdík zde dokonce položil základ i ortoepickým pravidlům u přejatých slov, když konstatuje, že v češtině se přízvuk umísťuje na první slabiku slov, a to i u všech cizích slov, ať mají ve svém původním jazyce přízvuk kdekoli jinde. Kritizuje rovněž častý jev, kdy se ve spojení jednoslabičná předložka + slovo, které tato předložka řídí, neklade přízvuk na předložku, ale až na další slabiku. Nechybí ani poučení, že u víceslabičných předložek toto pravidlo neplatí. Další části Durdíkovy příručky se věnují problematice větného důrazu a větné intonace. Pokud jde o prozodické jevy, jsou zde tak zmíněny prakticky všechny okruhy, o nichž pojednává i současná ortoepická kodifikace.¹²¹

3.1.3 Význam Durdíkova díla

Durdíkovo dílo znali a uznávali např. i členové PLK. M. Weingart (1932, s. 176–183) ocenil leckteré Durdíkovy myšlenky jako stále živé a moderní. V. Mathesius (1982, s. 88) se vyjádřil, že základní Durdíkův názor na jazykovou kulturu byl správný,

---

¹²⁰ Obdobné pasáže vedly M. Sedláčka (1972, s. 208) k hodnocení, že „Durdík i v otázkách české spisovné výslovnosti měl na svou dobu dosti radikální názory.“

¹²¹ Této části Durdíkova díla si cení i M. Sedláček (1972, s. 209): „Většinou však obsahuje Kallilogie solidní a dobře podané výklady (např. o asimilaci znělosti v souhláskových skupinách, o artikulaci české souhlásky *r* aj.). Podle našeho mínění jsou dokonce některé postřehy nedoceny, zvláště ty, které se týkají fonologie výpovědi, jak bychom dnes řekli. Durdík např. na výpovědi *Loňský podzim byl krásný* velmi instruktivně ukazuje, jak při nezměněném pořádku slov každá změna polohy intonačního centra (Durdík mluví ovšem o větném důrazu) začleňuje výpověď vždy do jiného kontextu. Rozlišuje přitom větný důraz od emfáze a poznamenává, že oboje souvisí s „tak zvanou modulací mluvy“.

i když ne vždy s jeho postoji lze souhlasit, zvláště pokud se týkaly české výslovnosti. Za stěžejní dílo své doby považoval Durdíkovu Kallilogii i B. Hála (1962, s. 41).

3.2 A. Frinta: Novočeská výslovnost (1909)

Antonín Frinta pokládal své dílo *Novočeská výslovnost* (1909) za první praktickou, popisnou fonetiku moderní češtiny, která by měla být podkladem pro nutnou reformu (zjednodušení) pravopisu. Při koncipování knihy se opíral zásadně o metody poslechové, exaktní experimentální přístupy nepoužíval. Podle Frinty (1909, s. 18) poskytují české školní mluvnice velmi málo fonetického poučení, „jsou přirozeně povrchní a zhusta po této stránce vadné.“ Rovněž praktické mluvnice češtiny pro cizince „taktéž nedostačují obyčejně, nechávající čtoucího mnohdy v nejistotě o výslovnosti, ba i falešným představám vznik dávající, poněvadž čeští skladatelé jejich důvěřují slepě zásadě (obyčejně v prvním odstavci důrazně vytýkané), že prý se v češtině nic nečte jinak než píše.“ Z těchto důvodů se Frinta rozhodl popsat českou výslovnost nově a důkladněji. Svůj přístup přitom vnímal spíše jako deskriptivní, nikoli preskriptivní (srov. Frinta, 1909, s. 19–20): „Autor nezamýšlí také podávati v dalším orthoepické pokyny, doporučovati nějakou vzornou výslovnost, ačkoliv i toho jeví se u nás potřeba vzhledem k deklamaci a zpěvu. Omezil se pouze na konstatování skutečného stavu věcí a za *normu* vzal si *průměrnou, nedialektální, klidnou výslovnost, běžnou v Praze* a též v Hradci Králové (odkudž sám pochází). Kde se liší od ní výslovnost spisovná, jest vždy napřed mluveno také o této. [...] Platí tedy bez výhrady zásada, že *v práci nemluví se o ničem, co autor buď sám nevyslovuje nebo vyslovovati neslyšel.*“

Ve svém díle Frinta (1909, s. 19) rozlišuje dva výslovnostní styly:¹²² výslovnost obvyklou (jinak také konverzační, obecnou, která se užívá např. v rodině nebo na ulici) a výslovnost umělou (jinak řečeno spisovnou, „aristokratičtější“, která patří do škol, divadel atp.). Ortoepii není v textu věnována samostatná část, jednotlivá ortoepická pravidla a postřehy jsou doslova rozesety v celé knize, která je kromě úvodních a závěrečných poznámek rozčleněna na kapitoly popisující jednotlivé české hlásky. Např. asimilačním procesům u souhlásek tak není věnována jedna komplexní (zobecňující) část, ale u každé souhlásky, které se asimilace může týkat, nalezneme příklady několika slov, v nichž se daný jev vyskytuje. V následujícím pojednání jsme se

---

¹²² Přímo termín *výslovnostní styl* však začal Frinta používat jako obdobu anglického *style* až později (srov. Frinta, 1929b, s. 140).

snažili shromáždit veškerá Frintova výslovnostní „pravidla“ a utřídit je podle běžných typů, nejedná se tedy o výtah z díla, který by postupoval chronologicky.

3.2.1 Samohlásky a ráz

Pokud jde o samohlásky, z ortoepického hlediska si Frinta všímá především jejich krácení nebo naopak dloužení. Kupř. koncové [u:] se podle něj vyslovuje obecně zkráceně, např. u slov *domů*, *dolů*; dlouhý vokál se vyskytuje podle jeho pozorování jen při pozorném čtení a ke krácení tohoto vokálu dochází i jinde, např. uvnitř slova *půjdu*. Prodlužování hlásky *e* upozoroval především ve východních Čechách, např. podoby [vje:řim], [le:žiš], a ve spisovné výslovnosti je považuje za nepřipustné. Pozoruhodný je postřeh o všeobecně rozšířené výslovnosti slova *tchyně* jako [txi:ňe].¹²³

Ráz se podle Frinty v češtině (a to nejen ve spisovné) vždy vyskytuje mezi neslabičnou předložkou a následujícím slovem, ve spisovné mluvě se ho kvůli zřetelnosti a zdůraznění užívá tehdy, když slovo začíná na samohlásku a předchozí končí na souhlásku. Pokud předchozí slovo končí rovněž na samohlásku, ráz se užít může, ne ale nutně. Uprostřed slov se ráz rovněž objevuje, a to hlavně tam, kde je zřetelný šev; uvnitř cizích slov typu *individuum* je výslovnost s rázem subjektivní a poněkud afektovaná.

3.2.2 Asimilační procesy

Jedním z mála obecných principů, které Frinta explicitně popisuje, je zákonitost, že v obecné i spisovné výslovnosti jsou koncové párové souhlásky (před pauzou) vždy neznělé. Dále se poměrně podrobně věnuje asimilaci znělosti u párových i jedinečných hlásek, rovněž poměrně zevrubně pojímá výklad znělostních asimilačních procesů u hlásek *ř*, *v* a u předložky *přes*.

U výkladů o jednotlivých hláskách pak nalezneme letmé zmínky o asimilačních procesech, při nichž se mění místo nebo způsob artikulace; u popisu hlásky [ŋ] se tak pojednává o asimilaci místa tvoření ve skupinách *nk* a *ng* v rámci slova. Spodobu u sykavek ve slovech typu *rozčilovat* [roščilovat], *sčítat* [šči:tat] nepovažuje Frinta za spisovnou, naopak ve spojení hlásek *nt'* a *nd'* se zmiňuje pouze o variantě asimilované,

---

¹²³ S tímto Frintovým poznatkem souhlasí i O. Kunstovný (1912, s. 300), který se dokonce domnívá, že „jistě každý píše proti Pravidlům: tchyně, chýše.“ Zatímco podoba *chýše* s dlouhým vokálem byla následně uznána za spisovnou (naopak *chyše* je dnes hodnocena jako zastaralá), podoba *tchyně* je slovníky stále hodnocena jako obecněčeská, ačkoli se běžně vyskytuje v jinak spisovných textech (srov. např. doklady ze SYN ČNK).

např. [puňt'i:k], [fiňt'i: se], [poňd'eli:], [ʔaňd'el]. Ve slovech typu *plzeňský* zaznamenává podobu [płzenski:], u které neuvádí, že by ji považoval za nespisovnou; jako takovou označuje pouze variantu [płzencki:].

Spojení hlásek *nz* a *nž* se podle Frinty vyslovuje všeobecně jako [ndž] a [ndž̃] (např. slova *Honza*, *brynza*, *benzín*; *jenže*, *manžel*, *inženýr*), kromě velmi pečlivé literární výslovnosti nebo při pomalé četbě. Podobně se skupiny *ns*, *ňs* a *nš* (např. ve slovech *panský*, *ženský*, *plzeňský*, *loňský*, *menší*) až na úmyslně pečlivou literární výslovnost realizují jako [nc], [ňč] a [nč].

Poněkud podrobněji se Frinta zabývá asimilačními procesy ve spojení hlásky *t/d* se sykavkami a polosykavkami. Neuvádí však opět obecná pravidla (ta jdou někdy odvodit z příkladových slov), ale vždy několik konkrétních výrazů s ohodnocením, zda jde o výslovnost spisovnou, nebo nikoli. Za spisovné pokládá např. podoby *osvědčit* [ʔosvječit], *Hradčany* [hračani], *větší* [vječi:], *radši* [rači], ale nikoli *chudší* [xuči:] nebo *nadšení* [načeňi:]. Spisovné je podle Frinty také zjednodušení dvou hlásek [dz] na hlásku jednu, a to [dž̃] ve slovech typu *podzámčí* a *podzim*, *nadzemský*, *podzemní* atp., zjednodušení [tc] na [c] připouští pak např. u slov *otcovský*, *matce*, *dcera*, *srdce*, *vládce*, *dětský*, *světský*, *bohatství*, *ctnost*, *lidský*, *poděbradský*, *podstata*, *předzpěv*, a dokonce i ve spojení výrazů typu *pod sebe*, *nad sebou*.

Zmínku o problematice výslovnosti skupiny zapisované jako *sh* nalézáme ve výkladu sice na dvou různých místech (Frinta, 1909, s. 88 a 97), avšak ani jednou s explicitním vyjádřením ve vztahu ke spisovnosti, konstatuje se pouze odlišnost mezi Čechami a Moravou. V pozdějším článku Frinta (1929b) uvádí, že podoba [sx] je podle něj ojedinělá, nedůsledná a „neorganická“, proto považuje za správnou jediné variantu [zh].

3.2.3 Zjednodušování souhláskových skupin

Ani téma zjednodušování souhláskových skupin nepojímá A. Frinta komplexně, v *Novočeské výslovnosti* (1909) nalezneme o tomto jevu pouze letmé zmínky v pojednáních o jednotlivých hláskách (zjednodušení považuje za běžné a spisovné především tam, kde se stýkají dvě stejné souhlásky uvnitř jednoho slova, např. u slov a spojení typu *panna*, *vyšší*, *poddaný*, *rozsypat*, *odtud*, *oddělení*, *rozzlobený*, *s sebou*, *francouzský*, *babiččin* – u tohoto výrazu plnou výslovnost označuje za umělou). K prodlužování souhlásky zde podle Frinty dochází jen zřídka (v řeči literární a afektované, a to vlivem písma). Ne vždy je však z textu zcela zřejmé, jaké doporučení

měl autor konkrétně na mysli. Např. zjednodušenou výslovnost u slov typu *rozsypati*, *rozsouditi*, *rozsaditi* (tj. s jedním [s]) popisuje Frinta pouze jako obvyklou (tj. nikoli jako spisovnou), u výrazu *bezstarostný* takovéto hodnocení nemá (ovšem neuvádí ani, že je zjednodušení spisovné). Pokud se vyskytne na rozhraní dvou slov za sebou táž souhláska, je podle Frinty obvyklé nevyslovovat obě plně, ale jednu prodlouženě, např. *vám musím* [va:m:usi:m]. Pozoruhodná je pasáž zabývající se kombinatorními jevy při styku dvou exploziv v rámci jednoho slova. Ve spisovné výslovnosti Frinta nepřipouští možnost úplného vynechání první z exploziv (např. *kdyby* [dɪbɪ]) a doporučuje artikulovat obě hlásky plně, ačkoli si je vědom možnosti „prostřední“ cesty, tj. nerealizovat explozi u první z hlásek. Pokud jde o odsouvání hlásek na počátku slov, u slov typu *jdu*, *jméno*, ale i *jsem* považuje vynechání hlásky za příznak nespisovnosti; podobně je tomu u skupiny *hř* (*hřeben*, *hřebík*, *hřích*, *hřibek*) – spisovně je pouze plná výslovnost, v obvyklé řeči se *h* vypouští kvůli namáhavé artikulaci (podobně *h* podle Frinty mizí např. i ve slově *tenhle*). Stejně pravidlo uplatnil Frinta i u slov typu *džbán*, *džber* – redukce na pouhé [ž] je sice obvyklá, avšak spisovná je pouze podoba s [dž̃]. Zjednodušit výslovnost skupin *dm* a *sm* (ve slovech typu *sedm*, *osm*) pomocí vkladného *u* Frinta za spisovné rovněž neuznává. V rámci zjednodušování artikulace si všímá také oslabování hlásky *m* tak, že zbude jen nosové zabarvení okolních vokálů, např. [tak jsě šel], což považuje za ortoepickou vadu zaviněnou pohodlností orgánů. Vyslovovat skupinu *mě* jako [mje] nepovažuje Frinta za spisovné, ale za nářeční.

3.2.4 Výslovnost přejatých slov

Výslovnost přejímek je u Frinty pojednána v rámci výkladu o jednotlivých českých hláskách (např. *ouverture* – spisovně [ʔuverti:ra], obecně [ʔovertu:ra]), v příručce tedy nelze konkrétní slovo snadno vyhledat. Problematika výslovnosti cizích slov zde navíc není probírána nijak detailně, spíše se jedná o občasné, náhodné doporučení (např. *mezzanin* spisovně jako [mezanɪn], nikoli [mezaňɪn]; *fasáda* jako [fasa:da], nikoli [fazáda]; *frekvence* [frekvence], nikoli [fregvence]; *koncert* [koncert], nikoli [kondžert]). Nejvíce konkrétních příkladů uvádí Frinta u cizích slov, v nichž se psané *s* vyslovuje jako [z], např. *poesie*, *fysika*, výrazy zakončené na *-ismus* a mnoho dalších.

3.2.5 Prozódie

Z jevů suprasegmentálních se A. Frinta soustřeďuje na přízvukování předložek (např. připomíná, že nevlastní předložky přízvuk od následujícího slova nepřejímají a že přízvuk si slovo následující po předložce nechává i tehdy, když je zdůrazňováno) a na stručný popis základních větných melodických typů. Pozornost věnuje i otázce slabikotvornosti některých konsonantů, jakožto slabikotvornou označuje i nesonorní souhlásku *s* ve slovech typu *pst* a jako příklady slabikotvorného *m* uvádí (kromě obvyklých číslovek) i výrazy *kapitalism* a *Rýzmburk*.

3.2.6 Ohlasy na Frintovo dílo

Frintův spis se v mnohém shoduje se současnou kodifikací, leckdy však pokládá za spisovné jevy z dnešního pohledu neortoepické, a to zvláště v případě asimilačních procesů, kdy více upřednostňuje pohodlí mluvčího na úkor pohodlí posluchače. Podle B. Hály (1962, s. 51) Frinta upřednostňoval svou východočeskou výslovnost a zřejmě i proto nedošla jeho pravidla, která se rovněž často příliš opírala o estetické kritérium, jednoznačného souhlasu.

V Časopise pro moderní filologii vyšly tři roky po vydání příručky rozsáhlé Poznámky k Frintově Novočeské výslovnosti od O. Kunstovného (1912, s. 193–196, 298–302 a 397–402). Ten zastával názor, že by knihu měli zhodnotit a okomentovat odborníci z dalších částí českého jazykového území – on jakožto Jihočechem tak tedy činí. Kunstovného postřehy se orientují zejména na problematiku ortofonie a nářeční výslovnosti, z vysloveně ortoepických poznámek jsou zajímavé především ty, které se týkají asimilace znělosti.¹²⁴ Dokládají totiž známou skutečnost, že v jižním (a jihozápadním) areálu Čech dochází na hranicích slov k analogickým znělostním procesům, jaké jsou typické především pro mluvčí z Moravy (a které jsou obvykle proto poněkud nepřesně označovány jako tzv. moravská asimilace znělosti). Kunstovný zachytil i jev, který byl důkladněji popsán až téměř o sto let později. Všiml si, že v některých souhláskových skupinách (např. ve slovech *jdu*, *jsem*, *mdlý*) dochází k usnadnění pečlivé výslovnosti ke vzniku nových slabik (srov. Kunstovný, 1912,

---

¹²⁴ Zajímavá je např. Kunstovného zmínka (1912, s. 397), že se v otčenáši udržela výslovnost [xle:b na:š] se znělým konsonantem na konci prvního slova. Autor se domnívá, že je tomu tak snad proto, že se lidově neříká [xle:p], nýbrž jen [xleba]. Spíše než o analogii s výrazem *chleba* jde však zřejmě o doklad jihočeské asimilace znělosti před jedinečnými souhláskami. Znělá výslovnost je Kunstovnému bližší i u předložky *s*, např. ve spojení [z na:rodem], ale nikoli ve spojení se zájmeny *náš*, *nám* atp., totéž platí pro předložku *k*. Kunstovný rovněž popisuje asimilaci před hláskou *v* na rozhraní slov běžnou v jižních Čechách (např. [tag vid'i:š]), ale všimá si, že ve spojení typu *s vámi*, *k vám* se zde neasimiluje.

s. 193–194). Popsal tak pravděpodobně vznik tzv. epentetického šva, tedy neodůvodněnou přítomnost vokálu [ə] mezi konsonanty, což lze dnešní terminologií označit za parazitní jev (typický především pro hyperartikulovanou řeč); srov. Machač–Skarnitzl (2009) a Skarnitzl–Machač (2012). A. Frinta následně reagoval na Kunstovného připomínky rovněž v Časopise pro moderní filologii (1913).

3.3 M. Weingart: Základy české orthofonie (1932)

První ucelenější ortoepické pojednání z hlediska funkčního přístupu k jazyku vyšlo ve sborníku Spisovná čeština a jazyková kultura od tehdejšího člena PLK Miloše Weingarta, který byl autorem oddílu Zvuková kultura českého jazyka, jehož součástí je i kapitola Základy české orthofonie (Weingart, 1932).¹²⁵ Stále se však nejedná o komplex jednoznačně formulovaných ortoepických pravidel sestavený soustavně (a mající kodifikační ambice), na což autor na konci kapitoly sám upozorňuje (Weingart, 1932, s. 224–225): „Tak jsme prošli vybranou řádkou příkladů, jimiž jsme chtěli osvětlit hlavní otázky české orthofonie. Vedle nesporných věcí jsme našli případy kolísavé nebo sporné, což jsem se snažil rozlišovati formulací svých výkladů. Ačkoli se snad na první pohled zdá, že je tu mnoho pravidel, je jisto, že ani zdaleka nebyly probrány všechny jednotlivosti. Dobře mluvití kulturním jazykem není vskutku věc jednoduchá a rozhodně se jí nedosáhne bez dlouhého a vytrvalého cviku.“ Zájemce o systematický popis Weingart odkazuje na specializované fonetické příručky, z nichž vyzdvihuje Trávníčkův Úvod do české fonetiky (1932) a spíše kritizuje Frintův text O správné výslovnosti češtiny a slovenštiny (1929b), sám se pak zabývá pouze těmi případy, v nichž se vyskytují výslovnostní chyby nebo které jsou jinak sporné.

3.3.1 Hlásky, jejich spojování a ráz

Nejprve Weingart teoreticky vymezuje ústřední pojem ortofonické výslovnosti (tj. „nynější, skutečně existující výslovnost intelektuálních vrstev“; Weingart, 1932, s. 202) a popisuje její vztah k tzv. výslovnosti obecné, dialektické a argotické. Jako časté výslovnostní nedostatky u vokálů uvádí kromě změn kvalitativních také krácení dlouhých a naopak prodlužování krátkých samohlásek, jakož i přetahování délek zvláště v řeči jevištní a u řečníků. Pokud jde o výslovnost souhlásek, formuluje Weingart často

---

¹²⁵ Weingart zde neuvádí termín *ortoepie*, ale *ortofonie*, přičemž konstatuje, že mezi nimi „není pojmového rozdílu“ (1932, s. 168). Z dnešního pohledu ve svém výkladu volně kombinuje témata čistě ortofonická (tj. náležitou artikulaci hlásek) s ortoepickými pravidly.

stejná nebo velmi podobná pravidla, která nalezneme v pozdější ortoepické kodifikaci: např. požaduje artikulaci velárního [ŋ] před hláskami *k* a *g*, odmítá některé jevy artikulační asimilace (typu *ženská* [žencka:]) a na rozdíl od J. Durdíka (viz 3.1.1) doporučuje ve velké míře plnou realizaci souhláskových skupin. Ve skupině *sh* považuje za primární výslovnost [sx], podobu [zh] přijímá jako variantní; uznávat dubletu rovněž požaduje v případě kombinace *mě*. Naopak v rozporu se současnou ortoepickou kodifikací je požadavek vyslovovat výrazy typu *sedm* a *osm* bez vkladného *u*. V případě souhlásek zdvojených v písmu nerozlišuje Weingart různé pozice uvnitř slova a nejen u sufixů (typ *měkký*), ale i u prefixů (typ *oddech*) pokládá za spisovné zjednodušování. Pozoruhodné je i konstatování o vlastních pochybnostech, co doporučit v případě skupiny *cc* ve tvarech jako *pecce* nebo *klicce*. Ráz pokládá Weingart za souhlásku a kromě spojení s neslabičnými předložkami vyžaduje jeho výskyt ve spisovné řeči také všude tam, kde je podle současné kodifikace pouze fakultativní (např. na morfoloickém švu).

3.3.2 Prozódie

Z oblasti suprasegmentální poukazuje Weingart na časté zanedbávání přízvukování jednoslabičných předložek a na nevhodnost realizovat v případě cizích slov přízvuk jinde než na první slabice, tj. na nutnost adaptovat přejatou slovní zásobu i po stránce fonetické (zde Weingart navazuje na Durdíka; viz 3.1.2).

3.3.3 Reakce na Weingartovo pojednání

Weingartovo pojednání recenzoval na vyžádání redakce časopisu *Naše řeč* J. Chlumský (1933b). Celkově hodnotil Weingartovu práci jako zajímavou, ač v ní našel některá pochybení, a uvedl výčet ortofonických i ortoepických pravidel, která by formuloval poněkud odlišně (např. by nepřipouštěl ve spisovném jazyce zadní, tedy čípkovou artikulaci hlásky *r*, zmínil by pravidla pro užívání hlasivkové explozivy, tj. rázu, avšak naopak by nepřipouštěl zjednodušenou výslovnost některých souhláskových skupin). Důležitá je zejména polemika, zda je náležité opírat spisovnou výslovnost o výslovnost pražskou (Weingart to odmítá, Chlumský naopak shledává nezbytným; srov. 1.4).

3.4 F. Trávníček: Správná česká výslovnost (1935)

Zejména pro potřeby divadelních herců vydal v roce 1935 F. Trávníček příručku *Správná česká výslovnost*, kterou jako „první naši orthoepickou příručku v moderním slova smyslu“ označil např. M. Komárek (1957, s. 38). Ta začíná ortofonií (kapitoly Mluvidla a jejich práce a Jednotlivé hlásky) a pokračuje vadami výslovnosti některých hlásek. Vlastní ortoepická pravidla popisuje v kapitole Hlásky v proudu řeči, která se člení na 5 významných celků: Souhlásky před pauzou, Hláskové, hlavně souhláskové skupiny, T. zv. ráz (‘), Přízvuk a Kvantita.¹²⁶ Např. o spodobě znělosti se tak hovoří jak ve výkladu o rázu a souhláskových skupinách, tak i v první části samostatně věnované chování souhlásek na konci slov před pauzou.

Vzhledem k tomu, že značná část Trávníčkových výkladů je víceméně v souladu s pozdějšími ortoepickými kodifikačními pravidly a až na výjimky se liší pouze v jednotlivostech¹²⁷ (což vzhledem k tomu, že F. Trávníček byl členem ortoepické komise, není příliš překvapivé; srov. 2.3.2.4), zaměříme se zde zejména na pasáže, které buď odrážejí odlišná stanoviska autora pocházejícího z Moravy ve srovnání s pozdější VSČ I (1955 a 1967), nebo jsou jinak pozoruhodné.

3.4.1 Skupina *sh*

Důkladně se Trávníček (1935, s. 33–34) věnuje výslovnosti souhláskové skupiny zapisované jako *sh*. Je si vědom toho, že názory na to, jaká realizace má být uznána jako spisovná, se mezi českými fonetiky rozcházejí (viz Trávníček, 1935, s. 33: „Frinta je pro výslovnost *zh*, Weingart by ji připustil jen jako variantu a za pravidelnou má výslovnost *sch*“; srov. 3.2.2 a 3.3.1). Trávníček sice uznává, že pro spisovnou výslovnost jako celek je důležitá její středočeská a zejména pražská podoba, avšak vzhledem k tomu, že i v těchto oblastech se v některých slovech (*shora*, *shůry*) vyskytuje pouze varianta [zh], ve spojení předložky *s* se slovem začínajícím na *h* se skupina *sh* rovněž vyslovuje vždy jako [zh] a že realizace [sx] může někdy vést

---

¹²⁶ V jinak nerozsáhlém pojednání o kvantitě Trávníček (1935, s. 61) mj. publikuje názor, že od pravopisné kvantity se lze ve výslovnosti odchýlit tam, kde „naše úřední ‚Pravidla českého pravopisu‘ zavedla proti obecnému zvyku kvantitu nepřírozenou; na př. *tchyně* místo *tchý-*, *zviřátko* m. *zví-*, *srdečko* m. *srděč-*, *chránítka* m. *chrá-*, *hřiště* m. *hří-*, *kupadlo* m. *kou-*. Je naděje, že tyto výstřelky přílišného normalisování kvantity podle jistých vzorů při nové úpravě pravopisu zmizí, a lze proto s právem vyslovovati tak, jak je obecným zvykem.“

¹²⁷ Oproti VSČ I (1967) Trávníček (1935) např. připouští jak neznělou, tak i znělou výslovnost souhlásek nacházejících se na rozhraní slov před jedinečnou souhláskou, naopak nepřipouští např. zjednodušení souhláskové skupiny *džb* (tj. výslovnost slov *džbán* a *džber* jako [žba:n], [žber]) a rovněž se nezmiňuje o možnosti vypuštění počátečního *j* v určitých tvarech slovesa *být*.

k významovým nejasnostem (např. u slov *schody/shody*, *schodit/shodit*),¹²⁸ uznává za správnou pouze výslovnost znělou a neznělou připouští pouze tam, kde nemůže vzniknout nezřetelnost.

3.4.2 Ráz

Ve výkladu o rázu Trávníček (1935, s. 47–51) připomíná jeho výskyt v pozici po samohlásce před pauzou a rovněž po pauze před souhláskou (v poslední době byly tyto stále nepříliš známé jevy reflektovány např. v textu R. Skarnitzla a P. Machače, 2012). Jde o nářeční realizaci záporky *ne* jakožto [ne?], respektive o vyražené [ʔne]. Trávníček takovéto výskyty rázu ve spisovné řeči odmítá. Ve shodě s J. Chlumským (1933b) pak na rozdíl od M. Weingarta (1932) nevyžaduje v mnoha pozicích důsledné užívání rázu a připouští větší míru kolísání. Navrhuje dokonce uznat za spisovnou i splývavou realizaci ve spojení neslabičná předložka + jméno začínající na samohlásku (např. *k otci* jako [kotci] nebo *v únoru* jako [vu:noru]), což podporuje argumentem, že i v Praze je možné se v těchto spojeních setkat s bezrázovou realizací.

3.4.3 Recenze Trávníčkovy Správné české výslovnosti

Na vydání Trávníčkovy publikace reagoval např. B. Havránek (1935), který ji označil jako vhodný podklad k diskusi o české ortoepii a za východisko při kodifikaci spisovné výslovnosti, kterou v té době začal vytvářet PLK. Havránek (1935, s. 183) rovněž vyjádřil důležitý názor, že „[p]rototypem normalisované výslovnosti, nelokalisované, měla by býti výslovnost hlasatelů v rozhlase.“ Poměrně obsáhlou a velmi pochvalnou zprávu s názvem *Správná česká výslovnost* uveřejnil v Lidových novinách v rubrice *Kulturní kronika* Alois Gregor (1935). Trávníčkovy výklady charakterizoval jako jasné, konkrétní a srozumitelné i filologicky ne právě školeným čtenářům, doklady z praxe označil za vhodné a zejména ocenil pasáže o rázu a přízvuku. Ačkoli si uvědomoval, že ne všechna pravidla dojdou všeobecného souhlasu, považoval za žádoucí sestavit ortoepickou kodifikaci v co nejkratší době (srov. Gregor, 1935, s. 9): „této naléhavé potřebě naší jazykové kultury“ přispěl Trávníček „v pravý čas a jakoby na zavalanou“ dobrým návrhem k diskusi. Stručnější zmínku o Trávníčkově práci pak otiskly *Rozhledy po literatuře a umění* (A. S., 1935).

---

¹²⁸ Není bez zajímavosti porovnat tyto argumenty s obsahem e-mailu od jednoho tazatele jazykové poradny, který neznělou výslovnost kategoricky odmítal; viz 6.2.1.1.

O rok později publikoval v Listech filologických obsáhlou a dosti kritickou recenzi Trávničkovy Správné české výslovnosti J. Chlumský (1936).¹²⁹ Úvod o mluvidlech a artikulaci se zdá Chlumskému příliš dlouhý a nepraktický, naopak postrádá odkazy na Durdíkovu Kallilogii (1873) a na Frintův článek O správné výslovnosti češtiny a slovenštiny (1929b), ačkoli oba texty stejně jako Správná česká výslovnost vyšly zejména pro potřeby divadelníků. Naopak chválí, že oproti Trávničkovu Úvodu do české fonetiky již vymizely některé pochybné a nesprávné výklady, avšak ne všechny, na něž v recenzi a následné debatě upozorňoval (viz Chlumský, 1932 a 1933a). Kromě drobných opomenutí v příkladech u asimilace znělosti Chlumský zmiňuje, že např. postrádá upozornění na nespisovnou, zavřenou výslovnost hlásky *e*, což hodnotí jako typicky moravský nářeční rys. Rovněž nesouhlasí s Trávničkovým návrhem, aby se skupina *sh* vyslovovala všude zněle. Toto pravidlo, které jistě „nedojde souhlasu“, navrhuje Chlumský zcela změnit: moravské [zh] buď ze spisovné řeči zcela vyloučit,¹³⁰ nebo dovolit jen jako výslovnost „podružnou“; podobně by u skupiny *mě* mělo být za základní považováno [mňe] a [mje] připuštěno pouze výjimečně. Stejně tak není podle Chlumského správné v případě asimilace znělosti před jedinečnými souhláskami doporučovat jako dubletní i znělou výslovnost, která je obvyklá pouze ve východní části českého území.

Chlumského kritika Trávničkových pravidel byla tedy vedena především nesouhlasem s přístupem k výslovnostním odlišnostem typickým pro Čechy versus Moravu/Slezsko (Chlumský preferoval jakožto spisovnou výslovnost vzdělaných vrstev hlavního kulturního centra, tj. Prahy; srov. 1.4). V závěru recenze proto Chlumský (1936, s. 174) podotýká, že „Trávničková knížka neprobírá všechny otázky správné české výslovnosti, ale jako příspěvek, a jmenovitě jako hlas z Moravy, může být užitečná.“

3.5 F. Trávniček: Spisovná česká výslovnost (1940)

S pětiletým odstupem připravil F. Trávniček druhé, změněné a doplněné vydání své ortoepické publikace (viz 3.4), a to s názvem Spisovná česká výslovnost (1940). Největších změn doznala struktura výkladu, sled jednotlivých výslovnostních jevů více

---

¹²⁹ Polemiky mezi Chlumským a Trávničkem nejsou neobvyklé, srov. např. diskusi v Listech filologických (Trávniček 1933; Chlumský 1933a), kterou vyvolala Chlumského recenze (1932) Trávničkovy Úvodu do české fonetiky (1932).

¹³⁰ V téže době znělou výslovnost zcela odmítala např. Naše řeč (srov. Haller, 1936, s. 6; nebo drobnost Rozhlasová výslovnost, 1936, s. 76).

připomíná řazení ortoepických pravidel v pozdější VSC I (1955 a 1967). Přibylo rovněž množství příkladů a výklad byl rozpracován do větších detailů. Není rovněž bez zajímavosti, že v roce 1954 vydal Trávníček německý překlad knihy Spisovná česká výslovnost s názvem *Phonetik der tschechischen Schriftsprache*.

3.5.1 Skupina *mě*

Zajímavé (vzhledem k moravskému původu autora) je např. tvrzení, že výslovnost psaného *mě* jako [mje] je řídká (Trávníček, 1940, s. 16).¹³¹ Trávníček ji sice považuje za spisovnou, ale na rozdíl od předcházející příručky evidentně preferuje jakožto spisovné většinové [mňe]. Dodejme, že VSC I (1967, s. 41) rovněž uznává obě podoby jako spisovné (s tím, že [mje] je oblastní varianta), avšak o jejich frekvenci se nezmiňuje.

3.5.2 Přízvuk

Oproti předešlé knize přibyla kapitola Tónový přízvuk, která (na rozdíl od dnešního chápání pojmu tónový čili melodický přízvuk) pojednává o větném přízvuku z intonačního hlediska (Trávníček zde graficky zachycuje příklady intonačních kontur, které by se v současnosti nazvaly nejspíše melodémy). Vznik této nové části knihy jistě vzájemně souvisí s publikací článku *Funkce českého přízvuku ve Slově a slovesnosti* o rok později (Trávníček, 1941).

3.5.3 Recenze Trávníčkovy Spisovné české výslovnosti

Na vydání Spisovné české výslovnosti okamžitě pochvalně reagoval v Lidových novinách v rubrice *Kulturní kronika* B. Havránek (1940). Ocenil zejména připuštění variant tam, kde ve spisovné řeči skutečně existují (např. v případě rázu). Havránek nesouhlasí pouze s drobnostmi, např. by nepřipustil jako spisovné realizovat *eu* jednoslabičně a ve spojení typu *přes oko*, pokud se vysloví bez rázu, na rozdíl od Trávníčka požaduje nespojovat *s + o* v jednu slabiku, ale zachovat slabičné dělení, tj. *přes-oko*.¹³²

Na Trávníčkovu ortoepickou příručku vyšla brzy také recenze od A. Gregora v časopise *Střední škola* (1940). Ten na knize oceňuje srozumitelnost a přehlednost,

---

¹³¹ Toto tvrzení je poněkud v rozporu se starším konstatováním (srov. Trávníček, 1935, s. 44): „Často se pozoruje výslovnost *mje* u těch, kdo vyrostli v nářečí, které má *mje*.“

¹³² Takováto realizace (kterou doporučuje i pozdější VSC I, 1967; srov. 4.6) je však obtížně proveditelná a rovněž pro posluchače prakticky nerozeznatelná od podoby s konsonantem přesunutým do následující slabiky.

avšak obává se, že některá doporučení (neuvádí ovšem, která má konkrétně na mysli) nenajdou plný souhlas a vyvolají diskusi.

Následně Trávníčkovu Spisovnou českou výslovnost (1940) důkladně recenzoval B. Hála (1943), který upozornil na některá pravidla, s nimiž nemůže souhlasit (např. jednoslabičnou výslovnost skupin *eu* a *eú* na morfeomatických švech ve slovech typu *neuctivý*, *neúroda*; dubletu u předložky *s* v postavení před jedinečnými souhláskami i dubletu ve výslovnosti skupiny *mě*). Rovněž kritizoval Trávníčka, že ne vždy formuloval přesné pravidlo, u některých jevů jen komentoval úzus¹³³ (např. u spojení *sh*), jindy byl nerozhodný nebo nesystematický (např. u výslovnosti souhláskových skupin, kdy Trávníček doporučil zjednodušení u slova *kratší* na [krači:], avšak požaduje plnou výslovnost u výrazů *kratčeji* a *krátce*). Především však Hála negativně vnímal fakt, že ortoepická pravidla sestavil Trávníček zcela sám bez konzultací s ostatními, a apeloval na nutnost spolupráce mezi odborníky: „normalisování vzorné české výslovnosti lze provést jen spoluprací všech odborníků, kteří mají zájem o zdárné řešení tohoto naléhavého úkolu“ (Hála, 1943, s. 171). Při té příležitosti rovněž oznámil, že začátkem roku 1942 podal návrh na zřízení ortoepické komise a vytyčil hlavní úkoly: 1) stanovení české výslovnostní normy, 2) stanovení výslovnosti cizích slov, 3) vydání českého ortoepického slovníku. Recenzi pak uzavírá slovy (Hála, 1943, s. 171): „Až do skončení nejnnutnějších prací jmenované komise pokládám uveřejňování knížek o vzorné výslovnosti ať divadelní či jiné za předčasné.“¹³⁴

Ač se Hála stavěl k Trávníčkovým výslovnostním pravidlům dosti kriticky, je zjevné, že právě Spisovná česká výslovnost (Trávníček, 1940) byla velkým zdrojem inspirace pro pozdější příručku VŠČ I (1955 a 1967), jejímž editorem se stal právě B. Hála. Při vzájemném srovnání zde totiž nacházíme řadu stejných příkladů, obě publikace mají podobné členění, mají poměrně vstřícný postoj k dubletám (např. dublety v případě znělosti předložky *s* v postavení před jedinečnými souhláskami nebo ve výslovnosti skupiny *mě*, které Hála původně u Trávníčka kritizoval) a vyskytují se tu i některé stejně řešené výjimky z obecně platných pravidel vztahující se pouze na konkrétní, často nepřilíš frekventovaná slova (např. samostatné pojednání o adjektivu *egyptský*; viz Trávníček, 1940, s. 50; VŠČ I, 1967, s. 64).

---

¹³³ Podobné výtky však lze mít i k VŠČ I (1955 a 1967), jejímž editorem byl B. Hála; viz 4.20.

¹³⁴ B. Hála pokračoval v poměrně negativním postoji k pracím F. Trávníčka po J. Chlumském, který již Spisovnou českou výslovnost recenzovat nemohl, protože rok před jejím vydáním (12. 3. 1939) zemřel (několik dní před zatčením plánovaným gestapem; srov. Švestková, 1989).

3.6 K. Rektorisová: Česká divadelní mluvnice (1942)

Počátkem 40. let 20. století, tedy krátce po dvou Trávníčkových „brněnských“ ortoepických příručkách určených pro herce, vyšly rovněž dvě publikace z pražského divadelního prostředí, jejichž autorkou byla Klementina Rektorisová (pozdější pedagožka jevištní řeči a děkanka DAMU). K. Rektorisová nejprve vydala jako zvláštní otisk z časopisu České divadlo stručnější publikaci Česká mluvnice pro herce (1940), o dva roky později pak Českou divadelní mluvnici, v níž je ortoepické problematice věnováno více prostoru, proto ji zde rozebereme podrobněji.

Česká divadelní mluvnice (1942) je evidentně koncipována jako publikace určená k souvislému čtení, nikoli jakožto příručka vhodná k rychlému a snadnému vyhledávání jednotlivých ortoepických zásad. Výslovnostní pravidla totiž na sebe v rámci textu plynule navazují a orientace je možná jen podle tučně vyznačených příkladů, zcela chybějí např. nadpisy, které by přiblížily obsah za nimi následujících odstavců. Výklad je pak přerušován mnohdy až několikastránkovými praktickými cvičeními a výjimkou není ani volné prolínání různorodých jevů mezi sebou (např. problematika asimilace znělosti je promíšena s asimilací místa i způsobu artikulace, pravidla výslovnosti zdvojených hlásek jsou uváděna na více různých místech).

3.6.1 Jednotlivá pravidla

Pozoruhodné je, že na rozdíl od většiny ortoepických příruček nezačíná Rektorisová výkladem o výslovnosti samohlásek, nýbrž souhlásek. Z konkrétních pravidel pak vyplývá, že v případě nářečního rozrůznění jednoznačně preferuje varianty typické pro Prahu, respektive Čechy (např. u asimilace znělosti); tzv. moravské podoby bývají někdy zmíněny (avšak např. u skupiny *sh* není zcela zřejmé, zda připouští jako spisovnou i variantu [zh], či nikoliv). Na jiných místech informace o nářečních jevech chybějí (např. u asimilace před *v*; výslovnost skupiny *mě* jako [mje] je dávana do souvislosti pouze s jihočeským nářečím).

Velkou praktickou zkušenost Rektorisové s výukou jevištní řeči odrážejí rady, jak vhodně realizovat souhláskové skupiny – doporučuje např. skupiny jako *ts*, *tš*, *tč* (*bohatství*, *větší*, *zatčeny*) vyslovovat nezjednodušeně, avšak explozivou nevyrážet, jen naznačit, aby řeč nepůsobila přehnaně pečlivě. Rovněž počáteční *j* u určitých tvarů slovesa *být* doporučuje zachovávat, avšak produkovat nenásilně bez vyřazení.

Oproti pozdější VSČ I (1967) neuznává Rektorisová za spisovnou znělou podobu předložky *s* před jedinečnými souhláskami a rovněž analogickou asimilaci ve slovech typu *svatební, modlitební*. Ve výkladu o vokálech se zmiňuje jen redukce, krácení a dlužení, nikoli odchylky v kvalitě. Problematika rázu je vysvětlena podrobně s mnoha cvičeními, avšak neřeší se explicitně např. jeho užití po předložkách – z výkladu pouze vyplývá, že bezrázovou realizaci zjevně v jevištní řeči Rektorisová vůbec nikde nepřipouští. V části věnované přízvukování pak v souvislosti s primárními předložkami nepřipouští výjimky (které by údajně nastolily chaos), kdy by se mohl realizovat přízvuk jinde než na předložce (VSČ I, 1967, takové výjimky připouští, následuje-li po předložce velmi dlouhé slovo atp.).

Pojednání o ortoepii v České divadelní mluvnici uzavírá zmínka o výslovnosti cizích slov a krátký seznam nejčastěji chybně vyslovovaných výrazů (z něhož např. plyne, že Rektorisová pokládá za neortoepické vkladné *u* v číslovkách *sedm* a *osm*, ač takové pravidlo není součástí předchozího výkladu).

3.6.2 Recenze České divadelní mluvnice

Vydání České divadelní mluvnice kriticky zhodnotil ve Slově a slovesnosti A. Frinta (1943). Kromě toho, že vyjmenoval konkrétní omyly a vytkl nesnadnou orientaci v textu i absenci věcného rejstříku, vnímal negativně, že Rektorisová nerozlišuje různé výslovnostní styly a příliš podřizuje výslovnost pravopisu. Nesouhlasil dále s jejími názory na vokalickou kvantitu a upozornil na chyby v terminologii. V neposlední řadě Frinta (1943, s. 42) konstatoval, že výklad v divadelní mluvnici „prozradil velmi matné autorčiny představy jazykovědné.“

3.7 Shrnutí

Jak ukázala analýza starších ortoepických příruček, v české výslovnosti existují jevy, které jsou dlouhodobě problematické, respektive nikdy nepanovala shoda ohledně spisovnosti jejich jednotlivých variant. Jedná se zejména o následující oblasti: výslovnost skupin *mě* a *sh*, užívání rázu, výslovnost zdvojených souhlásek, artikulační asimilace v některých souhláskových skupinách (např. *ts, tš, tň, dň, nt', nd'*), výslovnost určitých tvarů slovesa *být*, zjednodušování vybraných souhláskových skupin (např. *ts,*

tc, tš, tč, dz, dž; skupiny sestávající ze sykavek).¹³⁵ Dále se v probíraných příručkách vyskytují zmínky o celých výslovnostních okruzích, které ještě nebyly nikým důkladně poznány a popsány (výslovnost přejatých slov, prozodické jevy atp.). V následující 4. kapitole, týkající se příruček VSC I (1955 a 1967) a VSC II (1978) i ortoepických děl novějších, bude o těchto tématech pojednáno důkladněji a bude možné sledovat, jak se názory na tuto problematiku dále vyvíjely.

---

¹³⁵ V. Staněk (1956) v recenzi na VSC I (1955) většinu z těchto dlouhodobě problematických jevů tematizuje a shrnuje i vývoj jednotlivých názorů na ně.

4 Analýza příruček Výslovnost spisovné češtiny I, II a vybraných novějších prací obsahujících ortoepická pravidla

4.1 Výslovnost spisovné češtiny I

Ortoepická příručka VSČ I vyšla ve dvou vydáních¹³⁶ (podrobněji viz 2.3.3.1 a 2.3.3.3). Z důvodu přehlednosti zde nejprve podrobně probereme obsah 2. vydání (1967), které je kodifikační a z nějž až dodnes vycházejí publikace věnující se české ortoepii. Vzhledem k tomu, že velká část pravidel uvedených v 1. vydání (1955) nedošla při následné revizi před 2. vydáním žádných změn, zmíníme poté jen rozdíly, které jsme při porovnání obou publikací našli (viz 4.11).

4.2 VSČ I – výslovnostní styly

Pro náležité pochopení některých formulací pravidel ve VSČ I (1967) je nezbytné, aby byl čtenář obeznámen s terminologií týkající se tří výslovnostních stylů,¹³⁷ které autoři definují v úvodu. Jsou totiž rozlišovány tři stylové vrstvy spisovné výslovnosti, a to 1) výslovnost základní/neutrální; 2) výslovnost běžná; 3) výslovnost zvlášť pečlivá. Zejména užití spojení *výslovnost běžná* může být pro nedostatečně poučeného uživatele až matoucí, např. formulaci „[v]e výslovnosti běžné se obvykle vyslovuje bez rázu“ (VSČ I, 1967, s. 36) lze bez znalosti terminologického vymezení interpretovat spíše jen jako popis výslovnostního úzu (bez ohledu na ne/spisovnost), nikoli jako implicitně formulované ortoepické pravidlo vztahující se ke stylové vrstvě realizované „v běžném denním styku (pokud se při něm užívá češtiny spisovné)“ (VSČ I, 1967, s. 12). Tzv. výslovností běžnou tedy není míněna výslovnost vyskytující se v tzv. běžně mluveném jazyce, jak jej později popsala např. M. Krčmová¹³⁸ nebo F. Daneš.¹³⁹ Výslovnost běžná se vztahuje spíše k situacím, v nichž se užívá tzv. hovorová čeština. Problematičnost spojení *běžná výslovnost* dokládá i nejednotnost v jeho užívání samotnou VSČ I (1967).

¹³⁶ Celý název 1. vydání z roku 1955 zní Výslovnost spisovné češtiny, její zásady a pravidla. Díl 1. Výslovnost slov českých; 2. vydání z roku 1967 se plně nazývá Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých.

¹³⁷ Termín *výslovnostní styl* začal v českém prostředí užívat A. Frinta (srov. Frinta, 1929b), vývoj definice pojmu *výslovnostní styl/vrstva* v českém prostředí podává J. Zeman (2007).

¹³⁸ M. Krčmová (1981, s. 9) definuje běžně mluvený jazyk takto: „Je to podoba národního jazyka, jejíž vymezení je možné jen na funkčním podkladě: za běžně mluvený jazyk pokládáme soubor jazykových prostředků užívaných v neveřejných spontánních mluvených dialogických projevech.“

¹³⁹ Pro F. Daneše (2009, s. 121) považuje za jazyk běžně mluvený „repertoár všech různých (různorodých) jazykových prostředků (nespisovných, ale zčásti i spisovných, resp. společných), kterých se užívá v situacích, v nichž se nepředpokládá závazné užívání spisovného jazyka.“

Např. na s. 63 je u neortoepické (sic) podoby souhláskových skupin uvedeno, že k popisovanému vypouštění hlásek dochází „v běžné výslovnosti“, avšak na téže straně je naopak „v běžnější výslovnosti“ jedna z ortoepických variant připuštěna.

Dalším terminologickým problémem, který může ve VSČ I (1967) znesnadňovat náležité porozumění pravidlům, je užití adjektiva *volný* ve spojení typu *mluva volná*, *výslovnost příliš volná*. Autoři takto označují jednak řeč, jejíž tempo je pomalé, jednak nepečlivou, tedy neortoepickou výslovnost. Např. na s. 39 se obě, významově naprosto rozdílná užití vyskytují zároveň.

4.3 VSČ I – transkripce

VSČ I (1967) užívá ke grafickému zaznamenání výslovnostních podob zjednodušenou fonetickou transkripci – v co největší míře jsou užívána běžná písmena české abecedy (nikoli tedy např. systém IPA), a to i např. pro hlásku *ch*, která je místo náležitého [x] přepisována jako [ch]. Speciální znaky, vycházející zejména z řecké abecedy, jsou užívány pro hlásky/alofony, pro něž nemá česká abeceda samostatné písmeno (např. velární *n* [ŋ]), dále pro suprasegmentální jevy atp.; jejich seznam se uvádí na začátku publikace (VSČ I, 1967, s. 6). K užití některých nekonvenčních symbolů, pro něž jsou ve fonetice ustálena jiná označení, mohly vést např. i technické problémy se sazbu (např. označení rázu ['] místo [?]); chyby v transkripci jsou však vzácností (neortoepická výslovnost výrazu *zvláštní* je zachycena jako [zláštní], má být [zláštní]); viz VSČ I, 1967, s. 63).

Autoři příručky (VSČ I, 1967, s. 11) deklarují, že kvůli přehlednosti bylo transkripce užíváno „šetrně a jen v nutných případech“, aby nebyl text přetížen hranatými závorkami. V některých případech však takto může naopak docházet k pochybnostem, zda se pravidlo týká kombinace hlásek, nebo písmen. Na rozdíl od mnohých publikací určených pro širokou veřejnost se skupiny zapisované jako *ty/tý*, *dy/dý*, *ny/ný* přepisují foneticky náležitě, tedy se znakem pro měkké *i*, nikoli tvrdé *y*. Upozornění na tento jev nalezneme nejen na s. 11, ale rovněž v úvodním seznamu fonetických transkripčních znaků (s. 6), kde je však pojato poněkud zavádějícím způsobem: „[ti, di, ni – tí, dí, ní] čti [ty, dy, ny – tý, dý, ný].“ V pasáži o výslovnosti hlásek *i/i* (s. 19) pak již tyto skupiny zmíněny nejsou, podstata rozdílu mezi grafikou a výslovností tak může zůstat některým nesoustavným čtenářům skryta.

4.4 VSČ I – struktura příručky

Kromě předmluvy, úvodu, dodatků, doslovu a rejstříků se VSČ I (1967) dělí celkem na pět velkých oddílů:¹⁴⁰ I. Správná výslovnost jednotlivých hlásek (ortofonie), II. Užívání tzv. „rázu“, III. Spojování hlásek, IV. Přízvuk, V. Větné zvukové prostředky.

Přehlednost textu má ve VSČ I (1967) zajišťovat průběžné číslování odstavců, souběžně je však užíváno další číslování římskými i arabskými číslicemi a rovněž členění pomocí malých a velkých písmen – orientace je tak poměrně komplikovaná, navíc se v rámci jednoho odstavce někdy slučují spolu naprosto nesouvisející jevy (např. výskyt rázu po neslabičných předložkách a před spojkami v předklonném postavení; viz VSČ I, 1967, s. 39).

Následující analýza jednotlivých ortoepických pravidel je strukturována v souladu s jednotlivými oddíly a jejich částmi ve VSČ I (1967). Ačkoli ne vždy považujeme toto členění za optimální, respektujeme jej; dále pak představujeme takové řazení pravidel, které je přehlednější a jednotnější (viz 4.17).

4.5 VSČ I – výslovnost jednotlivých hlásek

První oddíl ortoepické publikace VSČ I (1967) zaujímá pojednání ortofonické (jak již bylo řečeno v úvodu této disertační práce, ortofonie bývá považována za součást ortoepie, přičemž popisuje pouze správnou podobu jednotlivých hlásek, nikoli jevy vyskytující se při jejich spojování; srov. např. Palková, 1994a, s. 320). Výklad o ortofonii se ve VSČ I (1967) soustřeďuje především na frekventované odchylky od náležité artikulace (regionální i individuální) a na ukázání rozdílů mezi výslovností ortoepickou a neortoepickou, nikoli na detailní popis tvoření všech českých hlásek. Ten autoři vnímají jako úkol fonetiky a odkazují případné zájemce na jiné publikace (Hála–Sovák, 1962; Hála, 1962, aj.). Předpokládá se tedy, že „uživatel spisovného jazyka bezpečně ovládá základní zvukový materiál své mateřštiny“ (VSČ I, 1967, s. 14). V tomto pojetí tak ortoepická příručka nemůže sloužit např. nerodilým mluvčím češtiny, aby se naučili správnou artikulaci českých hlásek, ani nenahrazuje publikace logopedické, ač na některé rozšířené vady řeči upozorňuje.

---

¹⁴⁰ Označení *oddíl* je však dále užíván i pro drobnější celky uvnitř oddílů, takže se členění může jevit jako ještě méně přehledné; srov. VSČ I (1967, s. 44): „Pravidla o výslovnosti souhláskových skupin jsou v dalších výkladech rozdělena do těchto pěti oddílů.“

4.5.1 Kvalita a kvantita samohlásek

Výklad ortofonie vokálů se nejprve zaměřuje na rozdělení samohlásek podle kvality. Nelze než souhlasit s tvrzením, že pro vokály je naprosto přirozená určitá proměnlivost jejich zvukové podoby, tj. nejsou vždy absolutně stejné a i ve spisovné výslovnosti do jisté míry kolísají. Projevuje se zde však jistá nesnáze autorů, jak přesně stanovit a také slovně popsat hranici, jejímž překročením by již vznikla výslovnost neortoepická. Uchylují se tak ke konstatování typu „překročení mezi daných obecnými zvyklostmi“ (VSC I, 1967, s. 17), což zvláště pro foneticky neškoleného čtenáře nemůže být vysvětlení dostatečné. Některé pasáže lze pak navíc shledat přímo matoucími: „V češtině se vyskytují širší nebo užší odstíny základních typů buď jako zvláštnosti regionální (oblastní), nebo nářeční, anebo individuální. Výslovnost tohoto druhu je ovšem nespisovná. Zavřenější (užší) tvoření samohlásky *e* (a do jisté míry též *o*) je charakteristickým rysem oblasti moravské, která se tím odlišuje od oblasti české; je nutno ji připustit jako oblastní variantu.“ (VSC I, 1967, s. 16). Nejprve se tedy čtenář dozvídá, že žádné odchylky ve vokalické kvalitě ortoepické nejsou, posléze je připuštěna výjimka pro „moravské“ *e* a *o* bez bližšího odůvodnění (např. proč toto pravidlo neplatí také u dalších vokálů). V tomto ohledu je ortoepická příručka využitelná především tehdy, když je spojena s praktickou výukou vedenou vyškoleným mluvčím, který dokáže jednotlivé nuance předvést, vysvětlit jejich podstatu a naučit posluchače je rozlišovat; jistou náhradu by mohl poskytnout i poslech zvukových nahrávek (domníváme se, že v současnosti je připojení zvukových souborů k ortoepickým příručkám téměř nutným předpokladem, v době vydání výslovnostní kodifikace byly pochopitelně technické možnosti v tomto ohledu ztížené).¹⁴¹

Pozoruhodné je zdůrazněné tvrzení, že ve spisovné češtině nejsou nápadné kvalitativní rozdíly mezi krátkými a dlouhými samohláskami, ale posluchači vnímají především jejich nestejně trvání (VSC I, 1967, s. 17). Z dnešního pohledu lze konstatovat, že např. u *i*-ových vokálů není výjimečné, že se významně odlišují právě kvalitou a rozdíl v trvání dlouhého *i* oproti krátkému *i* není příliš výrazný (srov. např. Skarnitzl, 2012; Skarnitzl–Volín, 2012). Je však pravděpodobné, že zvláště neškolení uživatelé jazyka nedovedou identifikovat přesnou podstatu rozdílu a i v této situaci se domnívají, že diferenci způsobuje výhradně trvání hlásek, nikoli artikulační odlišnost.

---

¹⁴¹ Doplnit ortoepické příručky nosičem se zvukovými ukázkami však navrhoval již před vznikem 2. vydání VSC I (1967) M. Romportl (1961); srov. 2.3.3.4.

Nejen s ohledem na současný stav by tedy bylo třeba odlišovat v ortoepických pojednáních fonetickou realitu od subjektivního vnímání uživatelů jazyka.

Z výkladu o kvantitě samohlásek je zjevné, že ortoepická kodifikace nerozlišuje mezi kvantitou/délkou z fonologického pohledu a trváním vokálů z pohledu fyzikálního; srov. nadpis „Kvantita (trvání) samohlásek“ (VSČ I, 1967, s. 21).

Tabulka 2 přináší přehledný výtah pravidel pro výslovnost vokálů v češtině, respektive výčet neortoepických jevů, které se v souvislosti se samohláskami vyskytují. Písmeno V značí jakýkoli vokál (srov. 1.9).¹⁴²

Vokál	Neortoepický jev	Upřesnění
<i>a/á</i>	zabarvenost do <i>e</i>	individuální návyk (herci, hlasatelé, řečníci), zejména po přehnaně zdůrazněném <i>r</i>
<i>a/á</i>	zabarvenost do <i>e</i>	nářeční výslovnost v jihozápadních Čechách
<i>e/é</i>	zavřenost	moravská oblastní varianta, která proniká i do spisovných projevů
<i>e/é</i>	otevřenost	slangová a argotická výslovnost v Čechách
<i>i/í</i>	otevřenost	nedbalá artikulace zejména ve středních Čechách
<i>i/í</i>	zavřenost	individuální návyk, zvuk vokálu je doprovázen ostrým šumem
<i>i/í</i>	zavřenost	moravská oblastní varianta, která proniká i do spisovných projevů
<i>o/ó</i>	otevřenost	nedbalá artikulace zejména v Praze a ve středních Čechách
<i>u/ú</i>	otevřenost	ojedinele v emfatickém projevu
zejména <i>ú, í</i>	zkracování	nedbalá artikulace, základní a zejména pečlivá výslovnost žádá kvantitu zachovávat (polodélka je možná tehdy, pokud se zřetelně odlišuje od krátké podoby, a to zejména v koncovkách slov)
všechny V	zkracování dlouhých, redukce krátkých	vliv písma u slov přejatých z latiny
všechny krátké V	dloužení	zejména na konci vět
všechny V	dloužení	při důrazu, zejména při emfázi (do jisté míry přijatelné i ve spisovných projevech, nadměrné protahování však působí nepříjemným dojmem)
všechny V	zkracování i dloužení	důsledek nářeční výslovnosti i individuálních zvyklostí; takovéto odchylky jsou neortoepické, výjimku tvoří např. vědomé užití jako výrazového charakterizačního prostředku v umělecké mluvě

Tabulka 2. Ortoepická pravidla týkající se nejčastějších kolísání ve výslovnosti vokálů podle VSČ I (1967)

K obsahu tabulky 2 ještě poznamenejme, že ne vždy je interpretace ortoepických pokynů zcela jednoznačná. Např. ve výkladu o zavřenosti *e*-ových vokálů se ve VSČ I (1967, s. 18) píše: „Úzká výslovnost *e, é* je rozšířena hlavně na Moravě a proniká tam i do projevů spisovných.“ Tato formulace je více popisem výslovnostního úzu než jasnou proklamací, jak se z hlediska spisovnosti ortoepická kodifikace k takovýmto realizacím

¹⁴² Jakýmkoli vokálem máme na mysli 10 základních českých samohlásek *a, á, e, é, i, í, o, ó, u, ú*. O žádných odchylkách v kvalitě či kvantitě diftongů se na tomto místě nepíše, jsou zmiňovány v dalším výkladu o spojování dvou samohlásek.

vokalické kvality staví. Podobně je tomu pak i v případě výkladu o artikulaci *i*-ových samohlásek (VŠČ I, 1967, s. 20): „Moravská *i*, *í* bývají obvykle o trochu užší (tónově vyšší) než *i*, *í* česká; tuto výslovnost si lidé z Moravy většinou uchovávají, i když mluví jazykem spisovným.“

4.5.2 Výslovnost hlásek zapisovaných pomocí grafémů *y/ý* a *ě*

V pasážích věnovaných ortofonii *i*-ových vokálů nalezneme mj. poučení o grafému *y* (to znamená, že v současné spisovné češtině označuje psané *y* tutéž hlásku jako *i*) a ve výkladu o *e*-ových samohláskách pak vysvětlení funkcí grafému *ě*, respektive výslovnosti slabik zapisovaných *tě, dě, ně; pě, bě, fě, vě; mě*. Ačkoli se jedná spíše o záležitosti pravopisné než čistě ortofonické, je jejich zmínění jistě namístě. V případě ortoepického komentáře k výslovnostním variantám slabiky *mě* (tj. [mňe] versus [mje]) je však značně diskutabilní, zda by pro uživatele příručky nebylo praktičtější umístění tohoto pravidla nebo alespoň odkazu na něj v části věnované výslovnosti souhláskových skupin (což by lépe vystihovalo podstatu jevu), jak později učinily např. J. Hůrková (1995, s. 36), Z. Palková (1994a, s. 335), nikoliv však J. Zeman (2008, s. 31).¹⁴³

Podstatnějším problémem ve VŠČ I (1967, s. 19) je však samotná formulace pravidla týkajícího se výslovnosti slabiky *mě*: „Slabika *mě* se vyslovuje [mňe], tedy psané *měsíc, město, mě, v domě* jako [mňesíc, mňesto, mňe, v domňe]. Jen zřídka se objevuje též výslovnost *mje* [mjesíc, mjesto, mje, v domje]; tato výslovnostní varianta, nápadná každému, kdo jí neužívá, má svůj původ v nářeční výslovnosti hlavně v jižních Čechách a na severovýchodní Moravě [...] základní výslovnost je [mňe]; [mje] je pouhá varianta této výslovnosti.“

Domníváme se totiž, že výslovnost [mje] není a ani v minulosti nebyla řídce užívaná, zejména ve zmíněných regionech je poměrně častá. Naopak nepředpokládáme, že by byla při poslechu přirozené souvislé řeči většině uživatelů češtiny zvláště nápadná. Jak plyne z dotazů adresovaných jazykové poradně ÚJČ (srov. 6.2.4), někteří tazatelé si sice kolísání ve výslovnosti slabiky *mě* sami všimli, případně na něj byli upozorněni, avšak nedokážou si již uvědomit, jak tuto souhláskovou skupinu vyslovují např. profesionální mluvčí v médiích, z čehož by odvodili převažující uзуální podobu. Rozdíl

---

¹⁴³ Nejen z vlastní zkušenosti víme, že i opakované vyhledávání pravidla o výslovnosti skupiny *mě* činí uživatelům VŠČ I (1967) potíže, protože u výslovnostní příručky intuitivně předpokládají řazení jevů spíše podle fonetického hlediska, nikoli na základě grafiky. Návodný není ani rejstřík jednotlivých slov, protože neobsahuje odkaz na žádný z užitých příkladů typu *měsíc, město*.

mezi souhláskovými skupinami [mňe] a [mje] obvykle nebývá silný ani např. pro studenty seznamující se se základy ortoepie, pro některé dokonce není ani po důkladném vysvětlení a několikatém procvičení natolik zřetelný, aby byli schopni identifikovat, která z variant byla právě vyslovena.

Jak je patrné z citované pasáže ve VSC I (1967), kodifikace připouští obě možnosti výslovnosti slabiky *mě*, přičemž podobu [mňe] považuje za základní. Z rešerše dřívějších ortoepických prací je zjevné, že názory na tuto problematiku se poněkud lišily. A. Frinta (1909; srov. 3.2.3) se nejprve přiklání ve spisovné češtině pouze k (převažující) výslovnosti [mňe]. Stejný názor byl publikován i v Naší řeči zřejmě od Jaroslava Vlčka (srov. drobnost s názvem *Mě* podepsanou zkratkou J. V., 1928). Následně A. Frinta v reakci na názor uvedený v Naší řeči zdůraznil, že vzhledem ke své značné rozšířenosti v jihozápadních Čechách a na východní Moravě nemůže být varianta [mje] ani ve spisovné řeči „zakazována“ (Frinta, 1929b).¹⁴⁴ F. Trávníček (1935 a 1940; srov. 3.5.1) považoval za spisovné obě podoby, M. Weingart (1932; srov. 3.3.1) a J. Chlumský (1936; srov. 3.4.3) připouštěli rovněž obě varianty, avšak [mňe] považovali za základní. Není bez zajímavosti, že novější ortoepické příručky vycházející z pravidel uvedených ve VSC I (1967) doporučují jakožto spisovnou výhradně výslovnost [mňe]; srov. Palková (1994a, s. 335), Hůrková (1995, s. 36), Zeman (2008, s. 31). M. Krčmová (2010, s. 150) sice realizaci [mje] nepovažuje za nesprávnou, avšak hodnotí ji jako méně obvyklou a založenou na nářeční zvyklosti. Je zřejmé, že v hodnocení tohoto jevu z hlediska spisovnosti nebyla a není mezi fonetiky pocházejícími z Čech versus z Moravy a Slezska shoda.

Výslovnost skupiny *mě* je v ortoepické příručce zmíněna ještě jednou, a to v úvodu kapitoly o spojování hlásek (viz VSC I, 1967, s. 41). Ani na tomto místě však není snadno k nalezení, slouží pouze jako příklad oblastní výslovnostní obměny, která je kodifikací přijímána jako spisovná.

4.5.3 Souhlásky

V kapitole věnované ortofonii českých souhlásek se nejprve tyto hlásky třídí podle způsobu a místa tvoření a čtenář je seznamován s užívaným fonetickým

---

¹⁴⁴ Ve VSC I (1967, s. 19) je však zřejmě mylně uvedeno, že „Frinta dává přednost výslovnosti [mje] před [mňe]; to však odporuje skutečnému stavu výslovnosti.“ Pokud autoři kodifikace měli na mysli stejné Frintovy texty, z nichž jsme vycházeli (tj. Frinta, 1909 a 1929b), nelze s tímto tvrzením souhlasit. Naopak zejména ze staršího výkladu (srov. Frinta, 1909, s. 132) je patrný příklon k podobě [mňe], která se objevuje rovněž i v připojených ukázkách transkripce spisovné češtiny. Informaci z VSC I (1967) pak převzal pravděpodobně i J. Zeman (2008, s. 31).

názvoslovím.¹⁴⁵ Protože většina běžných kolísání ve výslovnosti souhlásek souvisí s jejich spojováním, čemuž jsou věnovány samostatné ortoepické kapitoly, jsou zde rozebírány pouze odchylky individuální, které vznikají nesprávným tvořením souhlásek (z hlediska místa nebo způsobu, např. rotacismy, sigmatismy), nepřesnou nebo oslabenou artikulací (především hlásek *v*, *j*, *h*; vlivem rychlého tempa řeči nebo nepečlivé artikulace ale i mnohých dalších), hyperkorektní, přehnanou výslovností (např. v příliš zdůrazňované řeči u herců se ztrácí znělost u souhlásek na začátku slov), případně jsou dané nářečně (např. tvrdé *l* [w], uchovávání koncové znělosti).

4.6 VSČ I – užívání rázu

VSČ I (1967) hodnotí ráz, tj. tvrdý hlasový začátek, jako méně výhodný z hlediska hlasové hygieny¹⁴⁶ oproti začátkům měkkým, je však kodifikací preferován kvůli lepší srozumitelnosti. Nesrozumitelnost ovšem podle autorů nebývá způsobena jen chybějícím rázem, ale spíše splývavou výslovností, která je toho důsledkem. Dále se konstatuje, že ráz se užívá méně na českém venkově oproti Praze, celkově pak na Moravě řidčeji než v Čechách. K formulaci samotných ortoepických pravidel týkajících se užívání rázu nutno podotknout, že jde ke škodě čtenářů o text pojatý značně komplikovaně a nepřehledně. Jako hlavní kritérium, podle něhož je výklad rozčleněn, byla zvolena (ne)přízvučnost slabiky, v níž se má samohláska s potenciálním rázem nacházet. To však není kritérium nejpodstatnější a orientaci čtenáři spíše ztěžuje, protože od sebe odděluje případy, v nichž přízvučnost slabik nehraje ve vztahu k rázu žádnou roli, a jsou na ně tedy aplikována identická pravidla.

Za hlavní kritérium je zřejmě vhodnější považovat typ místa, kde jsou pro výskyt rázu potenciální podmínky (tj. hranice složenin, hranice předpony a kořene, začátek slova po neslabičné předložce, začátek slova po jednoslabičné předložce, začátek slova po pauze atd.), tento způsob organizace výkladu uplatnila později např. Z. Palková (1994a; viz 4.17) i jiní, díky čemuž se formulace pravidel z hlediska uživatele značně zjednodušily a zkrátily, přičemž však jejich podstata zůstala nezměněna.

---

¹⁴⁵ Pro tzv. souhláskové varianty typu retozubné *m*, velární *n* atp. je opakovaně užíváno pojmenování souhláskové odstíny (VSČ I, 1967, s. 27). Vzhledem k tomu, že se jedná o svébytné hlásky (ačkoli v češtině nejsou samostatnými fonémy), nikoli např. pouze o individuální jemnou modifikaci konsonantů, nepovažujeme toto označení za vhodné.

¹⁴⁶ Škodlivost užívání rázu popírá např. Z. Palková (1994c, s. 11): „Je-li ráz tvořen přirozeně, bez křečovitého sevření v hrtanu, hlasivkám neškodí (jak bylo dříve tradováno).“

Veškerá ortoepická pravidla týkající se rázu, která jsou uvedena ve VSČ I (1967), jsme převedli do tabulky 3. Stejně jako i v následujících tabulkách většinou kvůli úspoře místa a ve snaze o zpřehlednění necitujeme přesné formulace pravidel, ale snažíme se co možná nejuvěrněji interpretovat jejich podstatu, a to poněkud stručněji. Příklady jsou převzaty autentické, pouze jsou převedeny do české fonetické transkripce. Písmeno K označuje jakýkoli konsonant, písmeno V pak jakýkoli vokál (srov. 1.9). Lomítkem jsou vyznačeny tzv. slabičné předěly, o které se VSČ I (1967) při formulaci pravidel často opírá. Je však velmi nesnadné rozpoznat (nejen z fonetického hlediska, ale především pro běžné uživatele kodifikační příručky), zda došlo v konkrétních realizacích k posunutí slabičné hranice, nebo nikoli. Jinými slovy: ortoepická podoba se od neortoepické liší zvukově často minimálně, takže je velice sporné tuto instrukci uplatňovat (např. při výuce spisovné výslovnosti). Za problematický dále považujeme neexplicitní nebo neúplný způsob formulace některých pravidel (srov. poznámky v tabulce 3).

Pozice rázu	Příklad (ortograficky)	Ortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Neortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Poznámka	Strana
před V po pauze	Udělám to ještě dnes.	ráz se vyskytuje automaticky	[ʔudʔela:m to ještě dnes]	-	-	s jinou možností výslovnosti než s rázem se nepočítá	35
před V v přízvučné slabice po slabice nepřízvučné zakončené na neznělý nebo jedinečný K	byl ospalý	užití rázu je fakultativní, ve výslovnosti základní (pečlivě) se vyskytuje, v běžné obvykle nikoli	[bil ʔospali:] i [bil/ospali:]	výslovnost bez rázu s posunutím slabičného předělu	[bi/lospali:]		36
před V v přízvučné slabice po slabice nepřízvučné zakončené na znělý K	nezlob otce	užití rázu je fakultativní, ve výslovnosti základní (pečlivě) se vyskytuje, v běžné obvykle nikoli (v obou případech musí být předcházející K realizován nezněle)	[nezlop ʔotce:] i [nezlop/otce]	výslovnost bez rázu s posunutím slabičného předělu a také výslovnost se znělým předcházejícím K	[nezlo/potce] nebo [nezlo/botce] nebo [nezlob/otce]		36–37
před V po nepřízvučné slabice zakončené na V	touto ulicí	v pečlivější výslovnosti s rázem, v běžném hovoru bez něj	[toutu ʔulici:] i [toutu/ulici:]	neortoepické varianty nejsou uvedeny, ačkoli jsou reálné (např. splynutí <i>o + u</i> v diftong)	-	formulace „ve výslovnosti běžného hovoru se ráz většinou netvoří“ není explicitní pravidlo	37
před V v nepřízvučné slabice po slabice přízvučné končící na K – spřežky (míněno zřejmě včetně složenin)	půlarch, pětadvacet	užití rázu je fakultativní	[pu:l/arx] i [pu:lʔarx], [pjet/advacet] i [pjetʔadvacet]	neortoepické varianty nejsou uvedeny, pouze je zde zmínka o nevhodném splývání dvou <i>a</i> ve slově <i>dvaadvacet</i> , které ovšem do této kategorie nespadá	-		37

před V v nepřízvučné slabice po slabice přízvučné končící na K – spojení s jednoslabičnou předložkou	nad okem	užití rázu je fakultativní, realizace s rázem je hodnocena jako zvlášť pečlivá	[natʔokem] i [nad/okem]	výslovnost bez rázu s posunutím slabičného předělu	[na/tokem]	chybí zde explicitní upozornění na fakt, že v ortoepické bezrázové realizaci má být K na konci předložky znělý	37–38
před V v nepřízvučné slabice po slabice přízvučné končící na K – hranice předpony a kořene slova	podobojí	užití rázu je fakultativní, ve spojení s rázem dochází k asimilaci koncového K v příponě, v bezrázovém spojení zůstává K znělý	[potʔoboji:] i [pod/oboji:]	výslovnost bez rázu s posunutím slabičného předělu	[po/doboji:]	součástí tohoto pravidla je i poznámka o výslovnosti slov přejatých – po předponách <i>des-</i> , <i>ab-</i> , <i>ad-</i> , <i>sub-</i> atd., kde se již necítí sklad slova, je ortoepická výslovnost pouze bez rázu s předcházející znělou souhláskou, což není vždy zcela v souladu s pozdějším řešením ve slovníkové části VSČ II (1978); srov. také 4.14	38
před V v nepřízvučné slabice po slabice přízvučné končící na K – superlativy	nejobtížnější	preferuje se výslovnost s rázem, připouští se i bez něj, ovšem se zřetelným vyznačením slabičného předělu	[nejʔoptʔi:žnejši:] i [nej/optʔi:žnejši:]	explicitně neuvedeno, z výkladu však vyplývá, že výslovnost bez rázu s posunutím slabičného předělu je neortoepická	[ne/joptʔi:žnejši:]		38
před V v nepřízvučné slabice po slabice končící na V – složeniny	pravoúhlý	užití rázu je fakultativní	[pravoʔu:hli:] i [pravou:hli:]	z dalšího výkladu implicitně vyplývá, že neortoepická je realizace s posunutím slabičného předělu, případně splnutím dvou stejných V	-		38

před V v nepřízvučné slabice po slabice končící na V – spojení s jednoslabičnou předložkou a také hranice předpony a kořene slova	po ulici, pouliční	užití rázu je fakultativní, obvyklejší je realizace bez rázu, ráz se užívá spíše v mluvě pečlivější nebo pomalé	[po/ulɪci] i [poʔulɪci], [po/ulični:] i [poʔulični:]	výslovnost bez rázu s posunutím slabičného předělu (doprovázená také vznikem diftongu nebo splynutím stejných hlásek)	[poulici], [poulični:]	toto pravidlo se vztahuje ke dvěma různým spojení, výše však bylo probíráno každé zvlášť, což může být matoucí	39
před V na hranici předpony a kořene slova, která již není počítována	poduška	ráz se nevyslovuje	[poduška]	-	-	s jinou možností výslovnosti než bez rázu se nepočítá	39
před V uvnitř přejatých slov	chaos	ráz se nevyslovuje	[xaos]	-	-	nedostatečně definovaná kategorie; ve slově <i>reakce</i> se navíc ráz připouští, pokud se výrazně cítí předpona	39
před V po neslabičných předložkách	k otci	ráz je nutný, i když může být jen mírně naznačen	[kʔotci]	výslovnost bez rázu (včetně podob s asimilovaným K)	[kotci] nebo [gotci]	mezi příklady se vyskytují nejen neslabičné předložky, ale i předpony (<i>zocelený, vústit</i>); běžný uživatel si však tohoto implicitního rozšíření daného pravidla zřejmě nepovšimne; více k této problematice viz níže pod touto tabulkou	39

před spojkami <i>a, i</i> v předklonném postavení	číst a psát	implicitně doporučena realizace s rázem	[či:st ʔa psa:t]	splynutí spojky s následujícím slovem, porušení smyslu slov	[či:sta psa:t]	formulace „Výslovnost bez rázu vede v případech tohoto druhu ke změně předklonného postavení v příklonné a tím ke splývání spojky s předcházejícím slovem [...] Smysl slov tím bývá mnohdy porušen.“ není explicitní pravidlo	39–40
---	-------------	---	------------------	--	----------------	--	-------

Tabulka 3. Ortoepická pravidla pro užívání rázu podle VSC I (1967)

Podrobnější komentář si zaslouží příručkami většinou zcela opomíjená problematika výslovnosti výrazů s neslabičnou předponou, po níž následuje vokál. Jak jsme konstatovali výše v tabulce 3, VŠČ I (1967) tyto výrazy typu *zocelený* a *vústit* zahrnula bez jakéhokoli upozornění do kategorie obligatorního výskytu rázu před samohláskou po neslabičné předložce. Domníváme se však, že tyto různé typy nelze směšovat a pro předložky i předpony předepisovat stejné pravidlo. Požadavek nutné výslovnosti rázu, tj. výhradně podob [sʔoceleni:] a [fʔu:sʔit], a odmítání variant [zoceleni:] a [vu:sʔit] považujeme za neudržitelné. Je sice pravděpodobné, že jednotlivá slova z hlediska výskytu rázu budou co do noremnosti a obvyklosti pociťována uživateli češtiny různě, avšak jako přijatelné obecné pravidlo se jeví připustit rázové formy vždy a z bezrázových podob přijmout tu, která odpovídá hlavní variantě morfonému (v případech předpon *z-* a *v-* je to tedy znělé [z] a [v]; neznělá bezrázová realizace typu [soceleni:] a [fu:sʔit] by tedy zůstala mimo spisovnost, jelikož analogická ztráta znělosti uvnitř slova neexistuje a rovněž po jednoslabičných předložkách je takovýto jev hodnocen jako neortoepický, srov. *nad okem* *[natokem]). Stejná pravidla by pak platila i pro výrazy s kmenem cizího původu, např. *zorganizovaný* (k tomu viz 4.14).

4.7 VŠČ I – spojování hlásek

4.7.1 Spojení dvou samohlásek

Při styku dvou vokálů lze v češtině rozlišit více různých situací. Pokud náležejí do stejné slabiky, vytvoří dvojhlásku (což se týká spojení *o + u*, *a + u*, *e + u*);¹⁴⁷ jestliže patří ke dvěma různým slabikám, připadá v úvahu výslovnost s rázem nebo bez něj, jak bylo popsáno výše (4.6). Poslední možností, kterou se VŠČ I (1967) zabývá, je vsouvání přechodové hlásky *j*. Děje se tak výhradně uvnitř přejatých slov, v nichž první ze samohlásek je *i*-ová.

Kapitola o spojování dvou samohlásek přibližuje tedy většinou jevy, které jsou probírány na jiném místě příručky (ráz) nebo které striktně vzato do publikace zaměřené na výslovnost domácí slovní zásoby nespádají (vkladné *j* u přejatých slov), a jsou proto podrobněji tematizovány v pozdější VŠČ II (1978). Výjimku tvoří pravidlo platící pro

---

¹⁴⁷ Spojení *e + u* se v přejatých slovech v češtině podle VŠČ I (1967) vyslovuje zpravidla jako diftong, VŠČ II (1978, s. 39) k tomu uvádí, že u některých uživatelů je pociťováno jako dvojslabičné. Domníváme se však, že není vhodné směšovat hledisko produkční a percepční a je nutné brát ohled především na různou situaci u jednotlivých výrazů. Z dosud nepublikovaných výsledků výslovnostního výzkumu současného úzu (o něm blíže viz Duběda a kol., 2014b) pak vyplývá, že např. ve slově *pneumatika* dvojslabičná realizace naprosto převládá.

slova složená, podle něhož není ve výrazech typu *triadvacet* výslovnost s vkladným *j* [třijadvacet] spisovná. Vzhledem k tomu, že v kapitole o rázu se u složenin typu *pěťadvacet* doporučuje jak realizace s rázem, tak i bez něj, je možné předpokládat (explicitně to však uvedeno není), že autoři kodifikace by výraz *triadvacet* doporučili vyslovit jako [třijadvacet] nebo [třiadvacet]. Je však otázka, zda jsou varianty [třijadvacet] a [třiadvacet] natolik produkčně i percepčně odlišné, aby bylo možné mezi nimi vést hranici spisovnosti, když navíc ortoepická kodifikace vzápětí připouští jakožto spisovnou podobu „nenápadně“ artikulované *j* uvnitř nesložených cizích slov typu *altruismus*, *stoický* atp.

4.7.2 Spojování souhlásek

Problematika výslovnostních změn odehrávajících se na styku sousedních souhlásek je v češtině mnohem rozsáhlejší než v případě samohlásek. Kapitola VSČ I (1967) věnovaná tomuto tématu je proto kromě úvodu dále rozdělena na šest částí¹⁴⁸ s dalšími podsekcemi.

Úvodní část slouží zejména k obecnému poučení o nejčastějších fonetických konsonantických změnách, nejsou zde ještě formulována ortoepická pravidla. Nabízí se např. otázka, z jakého důvodu autoři konstatují, že tzv. asimilace/spodoba je pouze dvojího druhu – znělostní a týkající se místa artikulace (VSČ I, 1967, s. 43). Dále v příručce je však popisován (ač není tak explicitně nazýván) i další běžný typ, tj. asimilace způsobu artikulace. Neustanovení této svébytné kategorie pak mj. přispívá k horší přehlednosti a roztržiténosti jednotlivých pravidel. Jako další fonetické změny v oblasti spojování souhlásek jsou zmíněny oslabování, zánik a vsouvání hlásek.

Mezi kritéria stanovení spisovné výslovnosti zde patří rozšířenost změn a zejména zřetelnost a srozumitelnost výsledných výslovnostních podob. Důležitá je také poznámka, že výklady o výslovnosti souhláskových skupin vycházejí z jejich pravopisné podoby (VSČ I, 1967, s. 45). Vzhledem k tomu, že ortoepická kodifikace se provádí psanou formou jazyka, je toto východisko pochopitelné a účelné, je však vždy

---

¹⁴⁸ Těmito částmi jsou: 1. Výslovnost skupin souhlásek stejných; 2. Výslovnost skupin souhlásek lišících se účastí hlasu (spodoba znělosti); 3. Výslovnost skupin souhlásek lišících se místem artikulace (spodoba artikulační); 4. Výslovnost skupin se souhláskami nosními *m*, *n*, *ň*; 5. Výslovnost skupin souhlásek měkkých (palatálních) a tvrdých (nepalatálních); 6. Výslovnost různých skupin souhlásek. V úvodu celé kapitoly na s. 44 jsou tyto části, označené jako oddíly (ačkoli oddíly jsou nazývány celky na vyšší úrovni), vyjmenovávány. Jejich názvy jsou však uvedeny nepřesně (srov. např. 3. Výslovnost skupin souhlásek lišících se artikulací), a zejména místo náležitých šesti je počítáno pouze s pěti částmi – schází č. 4 Výslovnost skupin se souhláskami nosními *m*, *n*, *ň*. Číslování dalších částí je pak oproti skutečnosti posunuto, což opět znesnadňuje orientaci.

nutné zdůrazňovat, že pravopis není pro výslovnost rozhodující a ortografii a ortoepii nelze zaměňovat či ztotožňovat (srov. Zeman, 2008, s. 17).

Z formulace ortoepických pravidel týkajících se souhláskových skupin ve VSČ I (1967) však někdy zcela jasně nevyplývá, zda jde o zápis fonetický, nebo ortografický. Některé skupiny jsou zaznamenány pouze foneticky, např. *gd* – ne vždy s použitím hranatých závorek, jindy pouze graficky (např. skupina *sh* je označena jako hlásková, ačkoli v této podobě se jedná o skupinu písmen), jindy, a to nejvhodněji, kombinací obou principů (např. *vs* [fs]).

4.7.2.1 Výslovnost skupin souhlásek stejných

Souhláskové skupiny, které jsou tvořeny dvěma foneticky stejnými souhláskami,¹⁴⁹ je v některých případech spisovně vyslovovat plně (nezjednodušeně), jindy jako souhlásku jedinou (zjednodušeně). Úvodní část věnující se této problematice (VSČ I, 1967, s. 45) vhodně upozorňuje, že zdvojená výslovnost nemá být artikulována příliš nápadně. V praxi se lze totiž zvláště u mluvčích snažících se přehnaně o korektní projev setkat s hyperartikulací, kdy jsou např. dvě závěrové po sobě jdoucí souhlásky vysloveny natolik „plně“, že mezi ně vnikne vokalický prvek, čímž vznikne dojem další slabiky: *oznamme* [ʔoznaməme] (srov. 7.1.4).

Následující tabulka 4 podává přehled jednotlivých pravidel týkajících se výslovnosti dvojic stejných souhlásek.

---

¹⁴⁹ Takovouto skupinu tedy mohou tvořit nejen souhlásky zapisované dvěma stejnými písmeny (*vyšší*), ale rovněž písmeny různými (*nižší*). Domníváme se, že více než dvojčlenné skupiny nejsou v běžné české slovní zásobě možné.

Pozice	Příklad (ortograficky)	Ortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Poznámka	Strana
uvnitř jednoduchého nebo neodvozeného slova, případně tam, kde se sklad dnes necítí	Anna, panna	nezdvojená	[ʔana], [pana]	není jasné, co autoři považují za „jednoduché“ slovo; vymezení na základě nezřetelnosti morf. švu může být problematické, avšak lze ho považovat za funkční a odlišná definice je obtížná	45
určité typy hranice přípony nebo předpony a kořene, případně i složeniny, u nichž se sklad již necítí	leccos, měkký, činnost, slezský, pražští, babiččin	základní, nezdvojená (ve zvlášť pečlivé výslovnosti rovněž zdvojená)	[lecos], [mňeki:], [činnost], [sleski:], [prašti:], [babičm]	poměrně různorodá skupina; plná výslovnost dvou závěrových hlásek by zřejmě u většiny výrazů působila hyperkorektně i v pečlivém projevu, naopak redukce u <i>pražští</i> způsobuje homofonii se slovesným tvarem <i>prašti</i>	45–46
slova s předponou z-	zsinalý	nezdvojená (při recitaci rovněž zdvojená)	[sinali:]	toto pravidlo se pravděpodobně netýká jiných slov než <i>zsinalý</i> a <i>zsinat</i>	46
komparativy	nižší, vyšší, tišší, jednodušší	základní, zdvojená, lze i nezdvojená	[ňršši:] i [ňrši:], [višši:] i [viši:], [ťršši:] i [ťrši:], [jednodušši:] i [jednoduši:]	u slov typu <i>tišší</i> a <i>jednodušší</i> zamezí zdvojená výslovnost homofonii s výrazy <i>tiší</i> , <i>jednoduší</i> – VSC I (1967) ji však explicitně nepreferuje, pouze na daný jev upozorňuje	46
slova s předponou roz-, bez-	rozzlobit, bezzubý	základní, zdvojená, zdvojení je však jen mírně naznačeno; v běžné výslovnosti nezdvojená; záleží rovněž na frekvenci daných výrazů	[rozzlobit], [bezzubi:]	pozoruhodné je, že se zde jako základní doporučuje „mezistupeň“, tj. výslovnost, v níž jsou dvě souhlásky pouze naznačeny, ne plně realizovány	46–47
slova s předponou před-, od-, pod-, nad-	předtančit, oddřít, poddolovat, naddobový	výhradně zdvojená pro zamezení dvojznačnosti; i jinde obvykle zdvojená	[přettaňčit], [ʔoddři:t], [poddolovat], [naddobovi:]	konstatování „uchovává se obvykle“ je spíše popis úzu než doporučení	47
slova typu oddech, oddaný	oddech, oddaný	zdvojená i nezdvojená	[ʔoddex i ʔodex], [ʔoddani:] i [ʔodani:]	není jasné, jak se tento typ slov liší od předchozí skupiny – podle kodifikátorů zřejmě zřetelností morf. švu	47
rozhraní slov	pan Novák, třes se	nutně zdvojená	[pan nova:k], [třes se]	nezdvojená výslovnost může vést ke změně významu (např. <i>třes se / třese</i>)	47

spojení předložky se jménem	před domem, kol Labe	zdvojená	[před domem], [kol labe]	poněkud nadbytečné pravidlo, jedná se rovněž o rozhraní slov; pokud předložka přebírá přízvuk, je spojení těsnější, tudíž zdvojení méně výrazné	48
šev složených slov	půllitr	zdvojená	[pu:llitr]		48
1. os. pl. rozkaz. způsobu sloves na <i>-miti</i>	uvědomme	zdvojená	[ʔuvjedomme]		48
předpona <i>nej-</i> + slovo začínající na <i>j</i>	nejjedovatější	zdvojená	[nejjedovat'ejši:]	u některých výrazů lze tímto zabránit homofonii (<i>nejjasnější/nejasnější</i>); přesnější formulace pravidla by zněla např. slova, v nichž po předponě <i>nej-</i> následuje hláska <i>j</i> ; případně by jej šlo sloučit s analogickým pravidlem pro slova s předponou <i>před-</i> , <i>od-</i> , <i>pod-</i> , <i>nad-</i>	48
3. a 6. pád sg. a 1. pád pl. u substantiv končících na <i>-cek</i> , <i>-cka</i>	racci, pecce	zdvojená	[racci], [pecce]	eliminace možné homofonie (<i>racci/raci</i> , <i>pecce/pece</i>)	48–49
adjektiva typu <i>cvrččí</i> , <i>křeččí</i>	cvrččí, křeččí	zdvojená	[cvrččí:], [křeččí:]	eliminace možné homofonie (<i>cvrččí/cvrčí</i> , <i>křeččí/křečí</i>)	49

Tabulka 4. Ortoepická pravidla pro skupiny stejných souhlásek podle VŠČ I (1967)

Pravidla uvedená v právě analyzované části VŠČ I (1967) by se dala obecně shrnout následovně: téměř ve všech případech je ortoepické obě stejné hlásky vyslovit,¹⁵⁰ nedoporučuje se to pouze ve výrazech, v nichž ze synchronního hlediska není na daném místě morfologický šev, případně je pocíťován jako málo výrazný (problematičnost přesného stanovení „výraznosti“ švu je okomentována v tabulce 4 u prvního pravidla). Více zdůrazněna by měla být možnost pouhého „naznačení“ zdvojenosti, tj. nikoli explicitní výslovnost dvou stejných souhlásek, ale prodloužení jednoho konsonantu (především u úžinových hlásek), případně vypuštění určité části jednoho z konsonantů (typicky vynechání exploze u první z exploziv). Takováto realizace je výhodná zvláště v případech, kdy je potřeba zabránit možné nežádoucí homofonii, avšak explicitní výslovnost by v dané komunikační situaci mohla působit až

¹⁵⁰ Na časté pronikání zjednodušené výslovnosti i do jinak plně spisovných projevů však Romportl a kol. upozorňuje již v roce 1973 v příspěvku Tendence vývoje české výslovnostní normy.

hyperkorektně. Mluvená řeč takováto řešení, na rozdíl od psaných textů, bez problémů umožňuje a není potřeba se jim v odůvodněných případech vyhýbat.

Jako problematické se v dané části jeví jednak řazení jednotlivých pravidel, jednak jejich vzájemné prolínání až opakování. Např. pravidlo pro slova s předponou *roz-*, *bez-* je uvedeno v části a) Výslovnost zpravidla nezdvojená, avšak předchází mu konstatování, že je „lze vyslovovat dvojím způsobem, buď nezdvojeně, anebo zdvojeně“ (VŠČ I, 1967, s. 46). Zásady pro výrazy s dalšími předponami se pak vyskytují na několika různých místech, což znesnadňuje orientaci, navíc se většinou jedná o podobná doporučení, která by se účelněji dala podat souhrnně. Rovněž není příliš jasné, do jaké míry je respektována jedna z hlavních zásad ortoepické kodifikace, tj. že zjednodušení je spisovné tehdy, pokud nemůže dojít k záměně slov s rozdílným významem. U výrazů typu *pražští* je zjednodušená realizace považována za základní (přestože výsledná podoba je homofonní se slovesným tvarem *praští*), naopak u adjektiva *křeččí* je vyžadována výslovnost obou stejných afrikát; díky kontextu je však záměna v obou případech představitelná zřejmě jen stěží.

Nejasnosti může vyvolávat i tato formulace (VŠČ I, 1967, s. 48): „Zdvojená výslovnost platí i pro předložkové výrazy, které se z hlediska významu a jinak i z hlediska výslovnosti musí považovat za jediné slovo, např. *bez sebe*. V běžné výslovnosti bývá tu první *s* (*z*) jen slabě naznačeno, mnohdy i zcela potlačeno; naopak velmi zřetelně se uplatňuje ve výslovnosti zvlášť pečlivé. [...] Výslovnost [besebe, půlitr] apod. je neortoepická.“ Pokud si čtenář uvědomí, že „běžná výslovnost“ je termín definovaný v úvodu příručky jakožto jeden ze stylů spisovné výslovnosti, shledá, že citát obsahuje rozpor. Nejprve se konstatuje, že ve spojení *bez sebe* je první *s* často zcela potlačeno, avšak následně je podoba [besebe] explicitně označena za neortoepickou. Přijatelné se v těchto případech přitom jeví zmíněné „kompromisní“ řešení nepřiliš výrazné artikulace (naznačení) obou sykavek, respektive prodloužení sykavky jedné. (K nevhodnosti zápisu *ů* ve fonetické transkripci viz 5.2.9.)

4.7.2.2 Výslovnost skupin souhlásek lišících se účastí hlasu (spodoba znělosti)

Tato část zabývající se pravidly asimilace znělosti začíná roztríděním jednotlivých českých hlásek v tabulce na základě jejich způsobu tvoření a párovosti spolu se znělostí (VŠČ I, 1967, s. 49). Jsou zde zařazeny rovněž souhlásky, které nefungují jako samostatné fonémy, ale pouze jako jejich varianty, chybí však např. znělé *ch* [χ], o němž se příručka zmiňuje o dvě strany dále. Za touto tabulkou následuje pojednání

vysvětlující podstatu asimilace regresivní a progresivní, poté jsou uváděna jednotlivá ortoepická pravidla, a to nejprve pro souhlásky párové (viz zde tabulku 5 a 6), dále pro souhlásky jedinečné (tabulka 7) a nakonec jsou probírány tzv. případy zvláštní (tabulka 8).

Pozice	Příklad (ortograficky)	Ortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Poznámka	Strana
slova nesložená a neodvozená	kde	asimilace regresivní v celé skupině	[gde]		50
spojení základu slova s příponou	lebka	asimilace regresivní v celé skupině	[lepka]		50
spojení předpony se základem slova	odpárat	asimilace regresivní v celé skupině	[otpa:rat]		50
šev složenin	čtvrthodina	asimilace regresivní v celé skupině	[čtvřdhoďina]		50
spojení předložky se jmény	bez tebe	asimilace regresivní v celé skupině	[bes tebe]	netýká se výhradně jmen, ale všech slovních druhů, které mohou následovat po předložce	50
rozhraní dvou slov při spojitě výslovnosti (tj. následující za sebou bez pauzy)	vidíš daleko	asimilace regresivní v celé skupině	[vid'i:ž daleko]		50
rodná jména typu <i>Josef</i> , <i>Václav</i> před následující znělou souhláskou	Josef Hora, Václav Voska	v pečlivější výslovnosti se asimilace neprovádí, běžněji však ano	[jozef hora] i [jozev hora]; [va:claf voska] i [va:clav voska]	velmi zvláštní, navíc problematické pravidlo, druhý z příkladů je nevhodný; viz komentář pod tabulkou	50

Tabulka 5. Ortoepická pravidla asimilace znělosti pro skupiny párových souhlásek podle VŠČ I (1967)

Pravidla týkající se asimilace znělosti ve skupinách párových souhlásek se jeví jako zbytečně komplikovaná, morfemická stavba slov ani jejich slovnědruhová příslušnost totiž na tento proces nemají v češtině žádný vliv. Výčet jednotlivých pozic není, ani nemusí být kompletní, avšak jejich uvádění podstatu jevu spíše zatemňuje. Kromě posledního, problematického pravidla totiž platí, že veškeré skupiny párových souhlásek podléhají pravidelné asimilaci regresivní.

Problematickostí pravidla týkajícího se spodoby znělosti na konci rodných jmen (VŠČ I, 1967, užívá méně přesný termín *křestní jméno*) spatřujeme v několika aspektech. Není např. jasné, proč jsou výjimkou výhradně jména rodná a zda se pravidlo týká pouze jejich spojení s příjmením, jak by bylo možné dedukovat

z příkladů. Neprovádět asimilaci znělosti ve spojení typu *Josef Hora* není pro češtinu přirozené. Je možné, že se autoři snažili popsat jev, který je v pečlivější (tj. často i pomalejší) výslovnosti běžný, a to vyšší výskyt pauz. Pauza jakožto neznělý prvek proces mezislovní asimilace zastavuje; pauza mezi rodným jménem *Josef* a příjmením *Hora* by tedy zabránila mezislovní asimilaci $f > v$. Ve spojitě výslovnosti však k asimilaci u českých rodilých mluvčích dochází, tj. [jozev hora]. Druhý příklad uvedený u pravidla pro rodná jména vyskytující se před následující znělou souhláskou je *Václav Voska*. Vzhledem k tomu, že v je sice znělý konsonant, avšak při asimilaci znělosti se chová nestandardně (viz dále tabulku 8), nelze jej považovat za příklad vhodný. Podle obecných ortoepických pravidel souhláska v mezislovní asimilaci ve spisovné řeči nespouští, tj. chová se jako konsonant jedinečný a jemu předcházející souhláska by měla být realizována stejně, jako kdyby stála např. na konci slova před pauzou: [va:claf voska]. V souladu s jiným pravidlem, které VŠČ I (1967) uvádí, by tak podoba [va:clav voska] měla být považována za nenoremní, zde se však připouští.

Další, tzv. dodatková pravidla týkající se asimilace znělosti pro skupiny párových souhlásek shrnuje tabulka 6.

Pozice	Příklad (ortograficky)	Ortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Poznámka	Strana
souhlásky <i>c, č</i> před párovou znělou	leckdo	změna na <i>dz, dž</i>	[leđzgdɔ]		50–51
souhláska <i>ch</i> před párovou znělou	starých zámků	změna na <i>h</i> nebo na znělé <i>ch</i> [ɣ]	[stari:h za:mku:] i [stari:ɣ za:mku:]		51
ne/znělost souhlásky <i>ř</i>	dři, tři	souhláska <i>ř</i> je znělá, za jistých podmínek se mění na neznělou	[dřɪ], [třɪ]	místo vysvětlení je uveden pouze odkaz na § 80, ovšem ani tam není podstata jevu příliš ozřejměna; podrobnější výklad, na nějž odkaz chybí, je součástí sekce o individuálních odchylkách (viz VŠČ I, 1967, s. 29, § 35), což není logické	51
skupina souhlásek	šest hodin	spodoba znělosti postihuje vždy celou skupinu, nikoli pouze sousední souhlásku	[šezd hod'in]	jde o důležité pravidlo, které by mohlo být více zdůrazněno a uvedeno již dříve	51

Tabulka 6. Dodatková ortoepická pravidla asimilace znělosti pro skupiny párových souhlásek podle VŠČ I (1967)

Vzhledem k tomu, že souhlásky jedinečné (tj. nepárové) znělostní asimilaci nepodléhají, veškerá pravidla s nimi spojená se týkají situace, kdy jim předchází souhláska párová; asimilaci by ve spisovné češtině vyvolávat neměly, viz tabulku 7.

Pozice	Příklad (ortograficky)	Ortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Neortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Poznámka	Strana
kombinace párové a jedinečné souhlásky uvnitř slova	směna, změna	k asimilaci nedochází	[smněna], [zmněna]	-	-		51
kombinace neznělé párové a jedinečné souhlásky na rozhraní dvou slov	k jaru, vlak jede	k asimilaci ve spisovné češtině nemá docházet	[kjaru], [vlak jede]	tzv. moravská asimilace znělosti	[gjaru], [vlag jede]	termín moravská asimilace není zcela přesný, tento jev se běžně vyskytuje také např. v jihozápadních Čechách	51
kombinace znělé párové a jedinečné souhlásky na rozhraní dvou slov	had leze	koncové znělé párové souhlásky se stávají neznělými (podobně jako před pauzou), připuštěna je oblastní znělá varianta	[hat leze], případně i [had leze]	-	-	novější ortoepické příručky nepovažují oblastní variantu za spisovnou; v příkladech je uvedena rovněž nepatřičná kombinace <i>moc lidí</i> [modz lid'i:] – koncové <i>c</i> neoznačuje znělou párovou souhlásku ¹⁵¹	51
kombinace předložky zakončené znělou párovou souhláskou a slova začínajícího na jedinečnou souhlásku nebo na <i>v</i>	pod lesem, od vody	znělost souhlásky se uchovává	[pod lesem], [ʔod vodi]	výslovnost neznělá	[pot lesem], [ʔot vodi]		51–52

Tabulka 7. Ortoepická pravidla asimilace znělosti týkající se jedinečných souhlásek podle VŠČ I (1967)

¹⁵¹ V 1. vydání VŠČ I (1955) byl tento příklad zařazen náležitě k předchozímu pravidlu.

Pozoruhodné je zde především připuštění kombinace znělé párové a jedinečné souhlásky na rozhraní dvou slov jako spisovné oblastní varianty. Většina novějších ortoepických příruček ji (bez bližšího komentáře) totiž pokládá jednoznačně za neortoepickou (srov. Palková, 1994a, s. 329; Hůrková, 1995, s. 29; Zeman, 2008, s. 100), výjimku tvoří pouze z moravského prostředí pocházející publikace M. Krčmové (2010, s. 185).

Jak dále vyplývá z tabulky 7, ortoepická kodifikace nevěnuje pozornost kombinaci znělá párová + jedinečná souhláska na švu složenin. Ačkoli se nejedná o příliš frekventované případy, protože čeština obvykle při tvoření slov skládáním užívá vokalické interfixy, takže ke styku dvou konsonantů na švu pak nedochází, přece jen nalezneme příklady takovýchto slov (pocházejících často alespoň částečně z cizích jazyků): *čtyřletý*, *čtyřruční*, *strážmistr*, *lodmistr*, *garážmistr*, *webmaster*, *jazzman*, *klubman*, *selfmademan*, *trademark*, *imagemaker*, *kilopondmetr* atp. U těchto výrazů může vzniknout pochybnost, zda se mají spisovně vyslovovat jako [čtřřleti:], nebo [čtřřleti:]; [čtřřručni:], nebo [čtřřručni:]; [stra:žmistr], nebo [stra:šmistr]; [lod'mistr], či [lot'mistr]; [vebma:stř], anebo [vepma:stř] atd. Pravidlo pro znělostní asimilaci v takovéto pozici však není uvedeno ani ve VŠČ I (1967), ani v pozdější VŠČ II (1978), kodifikující přejatou slovní zásobu – zde navíc nejsou analogické případy v ortoepickém slovníku řešeny co do znělosti jednotně, zastoupeny jsou veškeré možné kombinace (srov. např. neznělost u hesla *klubman* [klupm-];¹⁵² znělost u hesel *selfmademan* [selfmejdmen]//[–man]; *trademark* [trejdma:rk]; dubleta u hesla *kilopondmetr* [–dm-]//[–tm-]).

Pokud je nám známo, zmíněná problematika není řešena ani v žádných jiných ortoepických příručkách. Primárně lze vycházet z obecného pravidla, že uvnitř slova nepodléhá spojení znělá párová + jedinečná ztrátě znělosti (např. na rozhraní předpony a kořene: *podložka* [podloška]), což by se mělo respektovat i ve složeninách. Mnohdy silné povědomí o slovním švu v kompozitech však může na mluvčí působit tak, že realizují podobu neznělou stejně jako např. ve spojení dvou samostatných slov (šev ale evidentně není pocíťován u běžných proprií typu *Ludmila*, *Radmila*, v nichž je neznělá výslovnost *[lutmila], *[ratmila] pro českého rodilého mluvčího zřejmě zcela nepřirozená). Argumentem pro znělou výslovnost je dále fakt, že v kombinaci jednoslabičné pravé předložky zakončené znělou párovou souhláskou a slova

---

¹⁵² V příkladech z VŠČ II (1978) zde záměrně ponecháváme původní způsob přepisu.

začínajícího na jedinečnou souhlásku se znělost souhlásky uchovává (tato spojení jsou jedním fonetickým slovem, tj. tvoří jeden takt s přízvukem na předložce, např. *pod lesem* ['podlesem], lze je tedy chápat jako tzv. kvazислоženinu). Naopak neznělou výslovnost by bylo možné zdůvodnit analogií se zvláštním případem (viz následující tabulku 8), kdy se znělé párové souhlásky vyslovují primárně nezněle před koncovkou *-me* u imperativních slovesných tvarů 1. os. pl., např. *povězme* [povjesme]; znělá výslovnost je zde pouze oblastní variantou.

Lze předpokládat, že výslovnost daných výrazů bude v závislosti na různých faktorech (doba přijetí, jazyk původu, míra integrace do češtiny, rozpoznatelnost jednotlivých složek a jejich možný samostatný výskyt, původ mluvčího atp.) kolísat, avšak jako přijatelné všeobecné pravidlo se předběžně jeví, že znělá podoba je vždy přípustná (i když může v některých případech působit nářečně) a u vybraných výrazů se přijímá i neznělá varianta (která může i převažovat, avšak jindy působit až hyperkorektně). Tuto analýzu by však před definitivním stanovením řešení bylo ještě třeba ověřit v praxi.¹⁵³

Další pravidla týkající se asimilace znělosti zahrnují tzv. zvláštní případy, tj. popisují výlučné chování konkrétních hlásek, případně určitých slovních typů. Shrnujeme je v následující tabulce 8.

---

¹⁵³ Za konzultaci této problematiky děkuji T. Dubědovi.

Pravidlo	Příklad (ortograficky)	Příklad (foneticky)	Neortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Poznámka	Strana
znělá hláska <i>v</i> je pravidelně asimilována, sama však neasimiluje (chová se jako jedinečná), předchozí hláska zůstává neznělá	tvůj, k vodě, tak vida	[tvu:j], [k vod'e], [tak vida]	předchozí hláska se mění na znělou, případně dochází k progresivní asimilaci <i>v > f</i> (tyto neortoepické podoby jsou nářeční)	[tfu:j], [g vod'e], [tag vida]		52
ráz mění předcházející znělou párovou hlásku na neznělou	od otce	[ʔot ʔotce]	-	-		52
znělé <i>ř</i> je asimilováno nejen regresivně, ale i progresivně	dvířka, tři	[dvi:řka], [třɪ]	-	-		52
hláska <i>ř</i> způsobuje asimilaci pouze tehdy, stojí-li na začátku slova	k řece, konec řeči	[g řece], [konedž řeči]	-	-	neortoepické varianty typu [k řece] nejsou uvedeny, ačkoliv se mohou vyskytovat; poněkud zavádějící může být vyjádření „předchází-li předložka nebo i jiné slovo“	52
předložka <i>s</i> ve spojení s 2. pádem před znělou párovou souhláskou se vždy mění na [z]	s hlavy	[z hlavi]	-	-	vzhledem k současné pravopisné kodifikaci je již toto pravidlo nadbytečné	52

předložka <i>s</i> ve spojení s 2. pádem před jedinečnou souhláskou a před <i>v</i> se může měnit na [z] ([s] mluví vysloví tehdy, pokud chce zdůraznit význam ‚z povrchu pryč‘ nebo ‚dolů‘)	s ledničky, s vajíčka	[z ledňički] i [s ledňički], [z vaji:čka] i [s vaji:čka]	-	-	vzhledem k současné pravopisné kodifikaci je již toto pravidlo nadbytečné; je otázka, zda dříve byl rozdíl typu [s vježe] oproti [z vježe] pro posluchače dostatečně výrazný, aby odlišili zamýšlené významy v příkladech <i>s věže</i> (byl na věži) od <i>z věže</i> (byl ve věži)	52
předložka <i>s</i> ve spojení se 7. pádem před jedinečnou souhláskou a před <i>v</i> se může měnit na [z], ve zvlášť pečlivém stylu je obvyklejší [s]	s naší, s vaší	[s naši:] i [z naši:], [s vaši:] i [z vaši:]	-	-	upozornění, že ve spojení s osobními zájmeny (např. <i>s vámi</i> , <i>s námi</i> , <i>s ním</i>) se vyskytuje výhradně výslovnost [s], zde není blíže vysvětleno	52–53
vokalizovaná předložka <i>se</i> a slovesná předpona <i>se-</i> se vyslovuje vždy [se]	se sestrou, sehnout se	[se sestrou̇], [sehnout se]	změna na [ze]	[ze sestrou̇], [zehnout se]		52
předložka <i>z</i> se asimiluje před párovou neznělou	z kostela	[s kostela]	-	-	nejedná se o „zvláštní případ“, ale o zcela pravidelnou asimilaci, která byla popsána v tab. 5 a která mluvcím nečiní problémy	53
předložky <i>přes</i> , <i>přese</i> se vyslovují tak, jako by byly psány * <i>přez</i> , * <i>přeze</i>	přes luka, přes vodu, přese všechno	[přez luka], [přez vodu], [přeze fšexno]			neortoepické podoby nejsou explicitně uvedeny, ač se např. v hyperkorektní řeči vyskytují	53

skupinu <i>sh</i> uvnitř slova lze spisovně vyslovit [sx] i [zh] s výjimkou spřežek typu <i>shora</i> , <i>shůry</i> , <i>shluk</i>	shánět	[sxa:ňet] i [zha:ňet]	-	-	výklad obsahuje praktická doporučení pro sjednocení výslovnosti v divadle a ve filmu a rovněž vhodné upozornění, že při shodné výslovnosti slov typu <i>shody</i> a <i>schody</i> ve větném kontextu nedorozumění nehrozí	54
u slov typu <i>kresba</i> , <i>svatba</i> se někdy přenáší asimilovaná souhláska i do 2. p. pl.	kreseb, svateb	[krezep], [svadep]	?	?	jednotlivá slova se nechovají stejně, z daného popisu nevyplývá jasné kodifikační doporučení, více viz komentář pod touto tabulkou	54–55
odvozená adjektiva a substantiva typu <i>kresebný</i> , <i>svatebčan</i> se vyslovují shodně se způsobem psaní, avšak ani znělá souhláska není nepřipustná	kresebný, svatebčan	[kresebni:] i [krezebni:], [svatebčan] i [svadebčan]	-	-	v příkladech jsou zastoupena i adverbia, pravidlo tedy není formulováno zcela přesně; blíže viz rovněž komentář k této tabulce	55
u slov typu <i>tužka</i> , <i>přezka</i> se asimilovaná souhláska do 2. p. pl. přenášet nemá	tužek, přezek	[tužek], [přezek]	změna na neznělou	[tušek], [přešek]		55
znělé párové souhlásky se vyslovují primárně nezněle před koncovkou <i>-me</i> u imperativních slovesných tvarů 1. os. pl., znělá výslovnost je oblastní ortoepická varianta	povězme	[povjesme] i [povjezme]	-	-	bylo by vhodné uvést, v kterých oblastech se znělé podoby vyskytují	55

neznělé párové souhlásky se vyslovují nezněle před koncovkou <i>-me</i> u imperativních slovesných tvarů 1. os. pl.	kupme	[kupme]	znělostní asimilace je nářeční a neortoepická	[kubme]	bylo by vhodné uvést, v kterých oblastech se znělé podoby vyskytují	55
---	-------	---------	---	---------	---	----

Tabulka 8. Ortoepická pravidla asimilace znělosti týkající se tzv. zvláštních případů podle VŠČ I (1967)

Pravidla uvedená v tabulce 8 zahrnují vesměs případy, které jsou v češtině poměrně frekventované, avšak ne zcela odpovídají obecným zásadám české asimilace znělosti. Z tohoto důvodu by jistě mnozí čtenáři ocenili podrobnější výklad, který by přinesl vysvětlení (nebo alespoň možné hypotézy), jaké důvody vedou k výskytu daných specifických jevů (např. proměny fonologické platnosti hlásky *v* v souvislosti s jejím artikulačním vývojem v češtině). Podobně by bylo vhodné rozvést informace o nářeční situaci, tj. v kterých oblastech se popisované jevy (ať ortoepické, či neortoepické) vyskytují. Zkušenosti z jazykové poradny (viz 6. kapitolu) ukazují, že uživatelé češtiny rovněž zajímají důvody, které vedly kodifikátory k připuštění některých oblastních variant (např. dubleta u *sh*) či naopak k označení jiných, rovněž rozšířených nářečních jevů za nespisovné.

Jako účelné a užitečné se jeví zpracování pravidel výslovnosti předložek *s*, *z*, *přes* formou tabulky v § 91 (VŠČ I, 1967, s. 53–54). Z hlediska členění výkladu (s ohledem na skutečnost, že podobně přehlednou tabulku by si zasloužily i další netriviální výklady) však může být poněkud matoucí, že jde o tatáž pravidla, která jsou obsažena v § 88–90, přičemž jednotlivé příklady jsou částečně stejné, částečně obměněné.

Nejvíce diskutabilní je pak výklad v § 93 věnovaný výrazům typu *kresba*, *prosba*, *svatba*, *modlitba*. VŠČ I (1967, s. 54–55) zde totiž uvádí, že u těchto slov se někdy přenáší asimilovaná souhláska *i* do 2. pádu množného čísla, kde stojí před samohláskou *e*, tedy nikoli před znělou souhláskou. V těchto případech se pak vyslovuje [krezep], [prozep], [svadep], [modlīdep]. U jiných slov (např. *věštba*, *klatba*, *kletba*, *platba*, *honitba*) je však podle VŠČ I (1967) obvyklejší souhláska neasimilovaná, např. [vještep], [klatep], [kletep], [platep], [hoňitep], nikoli [vježdep], [kladep], [kledep], [pladep], [hoňīdep]. Jedná se tedy spíše o popis úzu, nikoli jednoznačné doporučení (kodifikaci) určitého řešení daného problému. Není zde totiž ani naznačeno, podle jakých kritérií by měl uživatel příručky postupovat, jestliže potřebuje určit náležitou výslovnost u výrazů, které nejsou ve výčtech uvedeny (např. chovají se slova *četba* a *ženitba* spíše jako typ *modlitba*, nebo jako *věštba*?). Ačkoli je zjevné, že u takového evidenty kolísajícího a poměrně okrajového jevu není snadné stanovit jednoznačná pravidla, měla by k dané problematice kodifikační příručka přistupovat méně vágně (a např. explicitně připustit dubletní podoby v závislosti na frekvenci výrazu, stylu projevu atp.). Uživatelsky poněkud vstřícněji je vyřešeno pravidlo pro výrazy odvozené (typu *kresebný*, *svatebčan*), v nichž se podle VŠČ I (1967) většinou uchovává souhláska původní, avšak je zde přípustná určitá volnost, takže ani podoby [krezebni:],

[svadebčan] nejsou nepřipustné. Z formulace tohoto pravidla je patrná jistá opatrnost a možná i nerozhodnost kodifikátorů, která je sice pochopitelná, avšak uživatele příručky může znejistit. Uvedená problematika byla i námětem dotazu v jazykové poradně (viz 6.2.1.3), kde ji rozebíráme podrobněji.

4.7.2.3 Výslovnost skupin souhlásek lišících se místem artikulace (spodoba artikulační)

Část 3 VSC I (1967), věnující se spisovné výslovnosti souhláskových skupin, které se liší místem artikulace, zahrnuje velmi rozsáhlou a rozmanitou oblast. Pravidel v něm uvedených je tedy větší množství a spadala by sem i mnohá další, která jsou však vyčleněna podle poněkud odlišných kritérií do následujících samostatných částí 4, 5 a 6 (viz dále 4.7.2.4, 4.7.2.5 a 4.7.2.6). Pokud však vezmeme v úvahu, že název této části obsahuje i závorku, která by měla příliš širokou oblast blíže specifikovat (tj. mělo by se zde jednat pouze o případy, kdy ve skupinách souhlásek dochází k artikulační spodobě), lze konstatovat, že ne všechna pravidla jsou zařazena náležitě a logicky, což bohužel značně ztěžuje a zpomaluje uživatelskou orientaci. Shrnutí veškerých pravidel z části 3 přináší následující tabulka 9.

Pravidlo	Příklad (ortograficky)	Příklad (foneticky)	Neortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Poznámka	Strana
psané <i>ts</i> a <i>ds</i> se vysloví splývavě jako [c] při příponách, v pečlivější výslovnosti možno nesplývavě	dětský, hradský	[d'ɛcki:] i [d'ɛtski:]	-	-	jediný příklad na kombinaci <i>ds</i> je poměrně neobvyklé slovo <i>hradský</i> , vhodnější by bylo např. <i>lidský</i>	56
psané <i>ts</i> a <i>ds</i> na rozhraní dvou slov a při předponách se vysloví nesplývavě	hrát si, nad sebou, podstavec	[hra:t si], [nat sebou], [pɔtstavec]	splývavá výslovnost [c]	[hra:ci], [nacebou], [pɔctavec]	je otázka, zda u předpon nepůsobí plná výslovnost až hyperkorektně; viz též 8.4.4	56
psané <i>tš</i> a <i>dš</i> se vysloví splývavě jako [č] při příponách, při zvlášť pečlivé výslovnosti možno nesplývavě	kratší, hladší, čistší	[krači:] i [kratši:], [hlači:] i [hlatši:], [čisči:] i [čistši:]	ve skupině <i>stš</i> je náležitá asimilace [sč], nikoli [šč]	[čišči:]	§ 98, na který je zde odkazováno, se týká odlišného jevu u jiných souhláskových skupin, což může být matoucí	56
psané <i>tš</i> a <i>dš</i> na rozhraní dvou slov a při předponách se vysloví nesplývavě	před školou, podšívka	[přɛt školou], [pɔtši:fka]	splývavá výslovnost [č]	[přɛčkolou], [pɔči:fka]	není uveden žádný příklad na kombinaci <i>tš</i> ; je otázka, zda u předpon nepůsobí plná výslovnost až hyperkorektně; viz též 8.4.4	56
u psaného <i>dz</i> a <i>tz</i> převažuje nesplývavá výslovnost	podzim, pod zemí, kout země	[podzim], [pɔd zemi:], [kɔud země]	?	?	nejedná se o kodifikační pravidlo, ale o popis úzu; není zřejmé, zda je asimilovaná podoba ortoepická, či nikoli	56
u psaného <i>dž</i> a <i>tž</i> se vyslovuje většinou nesplývavě	Bydžov, pod židlí, let života	[bidžɔf], [pɔd židli:], [lɛd života]	?	?	nejedná se o kodifikační pravidlo, ale o popis úzu; není zřejmé, zda je asimilovaná podoba ortoepická, či nikoli	56–57
skupiny zapisované jako <i>tc</i> , <i>dc</i> , <i>tč</i> , <i>dč</i> se vyslovují nesplývavě	otci, soudce, matčin, svědčit	[?otci], [soutce], [matčim], [svjetčit]	splynutí hlásek	[?oci], [souce], [mačim], [svječit]	nejde o splynutí dvou souhlásek v jednu jako v předchozích případech, ale o vypuštění jedné z hlásek, tj. zjednodušení souhl. skupiny	57
slova <i>srdce</i> a <i>dcera</i> se vyslovují zjednodušeně, plně pouze k stylovému odstínění (např. při recitaci)	srdce, dcera	[srce], výjimečně [srtce], [cera], výjimečně [tcera]			nejedná se o artikulační asimilaci, ale o zjednodušení souhl. skupiny; plná výslovnost jinde než ve výjimečném slavnostním projevu by mohla být explicitně označena za hyperkorektní, tj. neortoepickou	57

spojení dvou sykavek psané jako <i>zš, sš, zž, sž, šs, žs, žz, šz</i> se vyslovuje nesplývavě, tj. zachovávají se obě hlásky	snazší, přes šedesát, rozžehnat se, šířavý, krkonošský, pražský, než zemře, náš závod	[snašši:], [přes šedesa:t], [rozžehnat se:], [zži:ravi:], [krkonoški:], [praški:], [než zemře:], [na:ž za:vod]	splývavá výslovnost (přesněji zjednodušená výslovnost)	[snaši:], [přešedesa:t], [rožehnat se:], [ži:ravi:], [křkonoski:], [praski:]	opět nejde o splynutí dvou souhlásek v jednu, ale o vypuštění jedné z hlásek, tj. zjednodušení souhl. skupiny; u kombinace <i>žz</i> a <i>šž</i> není zmíněna neortoepická podoba, u daných příkladů (uvnitř slov se tyto kombinace nevyskytují) zřejmě není ani příliš častá	57
spojení sykavky s polosykavkou psané jako <i>sč, zč, šč, žč, sc, zc, šc, žc</i> se vyslovuje bez změn místa tvoření	sčítat, hezčí, váš čas, už čekám, lásce, mezci, zkoušce, výhrůžce	[sči:tat], [hesči:], [va:š čas], [ʔuš čeka:m], [la:sce], [mesci], [skoušce], [vi:hru:šce]	ve skupinách <i>sč, zč</i> je neortoepická změna na [šč], u ostatních skupin se změny nevyskytují	[šči:tat], [hešči:]	pravidlo je formulováno tak, že se dané skupiny mají vyslovovat nesplývavě, což může být matoucí – na rozdíl od některých předchozích případů nejde o splynutí v jednu hlásku, ale o artikulační asimilaci místa tvoření	58
spojení polosykavky se sykavkou psané jako <i>cs, čs, cš, čš, cz, čz, cž, čž</i> se vyslovuje nesplývavě, tj. zachovávají se obě hlásky	věc sama, třebíčský, konec šály, proč šeptáš, konec zábavy, ač zemřeli, věc žádaná, pláč žen	[vjec sama], [třebi:čski:], [konec ša:li], [proč šepťa:š], [konedz za:bavi], [ʔadž zemřeli:], [vjedz ža:dana:], [pla:dž žen]	v běžném hovoru sice někdy dochází ke splynutí obou hlásek na [c], tato výslovnost je však neortoepická	[třebi:cki:]	příklad neortoepické výslovnosti je uveden pouze u kombinace <i>čs</i> , jistě se vyskytuje i u dalších; nejde o splynutí, ale o vypuštění jedné hlásky	58
spojení polosykavky s polosykavkou <i>čc, cč</i> se vyslovuje nesplývavě, tj. zachovávají se obě hlásky	babičce, leččemu	[babičce], [leččemu]	zjednodušená výslovnost není ortoepická	[babice], [leččemu]	u neortoepických podob nejde o splynutí, ale o vypuštění jedné hlásky	58
skupiny tří souhlásek <i>sšt', zšt', ššt', žšt', řšt'</i> se v 1. p. pl. živ. mask. adjektiv na <i>-ský</i> mohou vyslovit zjednodušeně (kromě kombinace <i>řšt'</i> a také kromě situace, kdy je potřebná větší zřetelnost, se zjednodušení upřednostňuje)	francouzští, dobříšští, pražští, jaroměřští	[francoušti:], (i [francousšti:]), [dobři:šti:], (i [dobři:ššti:]), [prašti:], (i [praššti:]), [jaromněřšti:] i [jaromněřti:]	-	-	kombinace <i>zšt'</i> a <i>žšt'</i> jsou hybridní (zápis neodpovídá ani jejich zvukové ani pravopisné podobě), noremnost zjednodušené výslovnosti u skupiny <i>řšt'</i> může být sporná (stejně jako potřebnost tohoto pravidla)	58

nepárová souhláska na začátku slova před jinou souhláskou se uchovává	jdu, lžice	[jdu], [lži:ce]	vypuštění první souhlásky	[du], [ži:ce]	nejedná se o artikulační spodobu, ale o zjednodušování souhl. skupin	59
slabikotvorné <i>l</i> se vyslovuje zřetelně	jablko	[jablko]	vypuštění hlásky <i>l</i>	[japko]	formulace pravidla může vzbuzovat mylný dojem, že je třeba tuto hlásku zdůrazňovat atp.	59
číslovky <i>sedm, osm</i> a jejich odvozeniny se spisovně vyslovují s kladným <i>u</i> , ve zvlášť pečlivé výslovnosti i bez něj	sedm, osm	[sedum] (i [sedm]), [ʔosum] (i [ʔosm])	nářeční podoby se slabikotvorným <i>n</i>	[sedŋ], [ʔosŋ]	nejedná se o artikulační asimilaci	59
tvary slovesa <i>být</i> , jsou-li součástí složeného slovesného tvaru nebo jde-li o sloveso sponové, se mohou vyslovovat bez <i>j</i> , v pečlivější výslovnosti (zejména po samohlásce) však lépe s <i>j</i>	byl jsem, řekla jsem, já jsem nešťastný	[bil sem] i [bil jsem], [řekla sem] i [řekla jsem], [ja: sem nešťastni:] i [ja: jsem nešťastni:]	-	-	nejedná se o artikulační asimilaci; bylo by vhodné doplnit užitečnou informaci, že přehnaně zdůrazňovaná výslovnost <i>j</i> je neortoepická	59
v záporných tvarech slovesa <i>být</i> se <i>j</i> vždy vyslovuje	nejsem	[nejsem]			nejedná se o artikulační asimilaci; podoby bez <i>j</i> se zřejmě ani v nespisovné řeči nevyskytují	60
je-li na tvarech slovesa <i>být</i> důraz, <i>j</i> se vždy vyslovuje	nevím, kdo jste; podmínky pro to jsou	[nevi:m gdo jste]; [podmi:ŋki pro to jsou]	vypuštění <i>j</i>	[nevi:m gdo ste]; [podmi:ŋki pro to sou]	nejedná se o artikulační asimilaci; na slovese nemusí být vždy důraz (tj. silný přízvuk), důležité rovněž je, že často jde o plnovýznamové sloveso	60
stojí-li tvary slovesa <i>být</i> na začátku věty, <i>j</i> se vždy vyslovuje	jsem doma	[jsem doma]	vypuštění <i>j</i>	[sem doma]	nejedná se o artikulační asimilaci	60

Tabulka 9. Ortoepická pravidla výslovnosti skupin souhlásek lišících se místem artikulace podle VSČ I (1967)

Jak vyplývá z komentářů v tabulce 9, všechna pravidla se sice týkají výslovnosti souhláskových skupin lišících se místem artikulace, avšak rozhodně ne vždy lze hovořit o artikulační asimilaci. Často se jedná o problematiku zjednodušování souhláskových skupin nikoli pomocí asimilace, ale vypouštěním hlásek (např. skupiny *tc*, *dc*, *tč*, *dč*; určité tvary slovesa *být*), nebo naopak jejich vkládáním (číslovky *sedm*, *osm*). Směšování různorodých procesů je nejen nevhodné z odborného hlediska, ale rovněž zastírá podstatu jevů běžným uživatelům příručky, což může vést ke ztíženému osvojení a zapamatování podstatných pravidel.

Pokud se zastavíme u pravidel, která skutečně popisují artikulační spodobu, zjišťujeme, že jde přesněji o asimilaci způsobu artikulace, nikoli místa artikulace. Té se ve VSC I (1967) věnují až části 4 a 5, aniž by zde však bylo toto souhrnné pojmenování užito.

Některá pravidla pro jednotlivé hláskové skupiny jsou formulována samostatně (ač jde o totožné pravidlo, viz skupiny *ts*, *ds* a *tš*, *dš*),¹⁵⁴ jindy se pojednává o více skupinách zároveň (viz *tc*, *dc*, *tč*, *dč*). Velice užitečná je poznámka týkající se nespílyvavé výslovnosti (viz VSC I, 1967, s. 57) – upozorňuje na nebezpečí příliš nápadného (hyperkorektního) oddělování a zvýrazňování jednotlivých souhlásek, s nímž se lze leckdy setkat u mluvčích, kteří se přehnaně a nepoučeně snaží o spisovný projev. Vzhledem k tomu, že tento jev může snadno nastat i u jiných souhláskových skupin, než o kterých se píše v části 3, bylo by vhodnější poučení umístit např. do úvodních pasáží.

Jako sporná se může jevit noremnost a potřebnost některých připuštěných zjednodušených výslovnostních podob (zejména varianty typu *jaroměrští* [jaromněřt'i:] versus až možná hyperkorektnost jediné doporučované, plné výslovnosti (např. rozhraní předpony a kořene u slov typu *podstavec* [potstavec], nikoli *[pocstavec]; viz též 8.4.4). Řešení těchto problémů by měly přinést reprezentativní výzkumy současné výslovnostní normy.

Celkově lze konstatovat, že pravidla týkající se artikulační asimilace způsobu tvoření by se dala snadno zredukovat na obecnou poučku, že kromě určitých skupin,

---

¹⁵⁴ K problematice odlišností, které se týkají realizace skupin *ts*, *ds*, *tš*, *dš* na předponovém švu, mezi pravidly ve VSC I (1967) a reálnou výslovností se vyjádřil již po šesti letech od vyjití ortoepické kodifikace M. Romportl a kol. (1973, s. 236): „i v projevech spisovných se tato spojení často realizují jako afrikáty *c*, *č*, ačkoli příručka pokládá takovou výslovnost za nespisovnou (56). Naskytá se otázka, jak se k takovým jevům, pronikajícím i do neutrálního spisovného projevu má stavět ortoepická komise, jakou míru tolerance bude možno povolit. Kodifikovat zde – podle principu většiny – jevy, které převažují, jako normu?“

které by byly explicitně uvedeny, není nikde jinde zjednodušení přípustné (což platí zejména u sykavek a polosykavek). Ve snaze o vyjmenování veškerých možných souhláskových kombinací se totiž výklad značně rozrůstá a znepřehledňuje.

4.7.2.4 Výslovnost skupin se souhláskami nosními *m, n, ň*

Část 4 VSČ I (1967) se věnuje souhláskovým skupinám, v nichž jsou obsaženy nazály. Uvedená pravidla shrnuje tabulka 10.

Skupina hlásek	Příklad (ortograficky)	Ortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Neortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Poznámka	Strana
<i>ns, nš, nz, nž, ňs</i> (uvnitř i na rozhraní slov)	čínský, menší, benzin, manžel, loňský	sykavky je třeba zřetelně uchovat	[či:nski:], [menši:], [benzi:n], [manžel], [loňski:]	změna na polosykavky	[či:ncki:], [menči:], [bendzi:n], [mandžel], [loňcki:]	další možné kombinace (např. <i>ňš – plzeňští</i>) nejsou uvedeny; z pohledu současné noremní výslovnosti je toto pravidlo velmi problematické; viz 8.4.5	60
<i>nb, np</i> (uvnitř i na rozhraní slov)	klenba, on pije; bonbón, hanba	uchovává se [n], pouze ve slově <i>bonbón</i> je obvykle [m], totéž platí o výrazu <i>hanba!</i> v citoslovečném užití	[klenba], [on pije]; [bombo:n], citoslovce [hamba]	změna na [m]	[klemba], [om pije]	není zřejmé, zda je podoba [bonbo:n] ortoepická, či nikoliv (tj. hyperkorektní)	
<i>mv, mf</i>	tramvaj, nymfa	změna [m] na [ɱ] je ortoepická	[tramvaj] i [tramɱvaj], [nimfa] i [niɱfa]	-	-	není zřejmé, zda je tato změna ortoepická i na rozhraní slov (zřejmě nikoli); z formulace pravidla nevyplývá zcela jasně, že ortoepická je i neasimilovaná výslovnost; retozubná nazála je značena řeckým písmenem μ , nikoli standardním znakem IPA μ	60–61
<i>nv, nf</i>	konve, konference	[n] musí zůstat zřetelně uchováno	[konve], [konference]	změna [n] na [ɱ] není ortoepická	[komɱve], [komɱference]		61
<i>nk, ng</i>	venku, tango; ten král	artikulační spodoba <i>n</i> na velární [ŋ] je ortoepická uvnitř slov, nikoli na jejich rozhraní	[veŋku], [taŋgo]; [ten kra:l]	uvnitř slova spojení [nk] a [ng] působí dojmem strojenosti, naopak na rozhraní slov je asimilace neortoepická	[venku], [tango]; [teŋ kra:l]	výslovnost [nk] a [ng] uvnitř slova není explicitně označena za neortoepickou – kromě „strojenosti“ jde však zejména o projev nářečí	61
<i>nh, nch</i>	Linhart, bronchitida	<i>n</i> má být vysloveno zřetelně	[linhart], [bronxɪtɪda]	oslabení závěru hlásky <i>n</i>	[linhart], [brɔŋxɪtɪda]	„oslabením závěru“ se zjevně myslí absence slyšitelné exploze u nazály, přepisujeme tento jev proto příslušným znakem IPA, nikoli povýšeným písmenem <i>n</i> , které značí nazalizaci předchozí hlásky	61

Tabulka 10. Ortoepická pravidla výslovnosti souhláskových skupin, jejichž součástí je nosovka, podle VŠČ I (1967)

Část 4 ve VŠČ I (1967) shrnuje výslovnostní pravidla vymezená podle jednoduchého kritéria – přítomnost nazály v souhláskové skupině (jak však uvidíme dále, totéž kritérium splňuje i většina pravidel z části 5). Různorodost skupin pak způsobuje, že se u sebe ocitají velmi odlišné případy: jevy neortoepické, fakultativní i obligatorní; artikulační asimilace místa tvoření, ale také asimilace způsobu tvoření (spadající tedy zároveň do části předchozí); změny týkající se samotných nazál vlivem okolních konsonantů, ale i naopak změny u souhlásek s nazálami sousedícími. U většiny z uvedených pravidel není vysvětlena podstata, případně příčina artikulační změny, což by napomohlo k jejich osvojení, avšak při tomto uspořádání by tím více vynikla nesourodost daných jevů.

Z pohledu aktuální výslovnostní normy je velmi problematické odmítat artikulační asimilaci způsobu tvoření ve skupině *ns* uvnitř slov (a pravděpodobně i v dalších skupinách nazál se sykavkami), blíže viz 8.4.5. Podobně by bližší výzkum a revizi zasloužilo pravidlo výslovnosti skupin *nb*, *np* uvnitř slova.¹⁵⁵

Je otázka, co přimělo autory příručky zvolit pro zápis labiodentální nazály znak řecké abecedy μ , a nikoli již dlouho užívaný symbol IPA η ; důvody mohly být i jen čistě technické.¹⁵⁶

4.7.2.5 Výslovnost skupin souhlásek měkkých (palatálních) a tvrdých (nepalatálních)

Pravidla uvedená v části 5 VŠČ I (1967) přináší tabulka 11. Jedná se o výslovnost dvoučlenných souhláskových skupin složených vždy z jedné palatály (*t'*, *d'* nebo *ň*) a z jedné alveoláry (*t*, *d* nebo *n*).

---

¹⁵⁵ Zajímavý je v této souvislosti postoj jazykové poradny ÚJČ k výslovnosti i pravopisu slova *inbus/imbus* (srov. Pravdová, ed., 2012, s. 53–54). Jednoslovný výraz pro nástroj šestihraného profilu by se z hlediska původu měl psát *inbus* (jde o zkratkové slovo z němčiny, patentovaný obchodní název je *Inbus*). V úzu však převažuje varianta *imbus*, kterou podle L. Uhlířové, autorky příslušného pojednání, nelze odmítat. Stejně jako u některých dalších profesních výrazů odráží tato podoba výslovnost; hláska *n* se artikulačně přizpůsobuje následujícímu *b* a mění se na *m*. Připouští se zde tedy grafická podoba, která vychází z neortoepické výslovnostní varianty.

Podobně se ve výslovnosti chová např. toponymum *Istanbul*, na frekventovaný výskyt zápisu **Istambul* poukazuje např. projekt Pravopisně.cz (viz <http://pravopisne.cz/2015/03/istanbul-x-istambul/>, cit. 2016-03-07). S autory daného pojednání však ne zcela souhlasíme v tom, že „není důvod, aby začleněním do českého pravopisného systému došlo ke změně hlásky v základu slova“ – vysvětlení výskytu *m* místo *n* lze nalézt právě v časté artikulační asimilaci, která pisatele evidentně značně ovlivňuje. Jiná otázka pak ovšem je, zda jde v řeči, respektive v grafice o jev spisovný. Připomeňme, že v polštině, španělštině, portugalštině a dalších jazycích se dané exonymum zapisuje právě s písmenem *m*, srov. *Stambul*, *Estambul*, *Istambul*.

¹⁵⁶ Sada symbolů IPA prošla od svého vzniku v roce 1888 několika revizemi, v době vzniku VŠČ I (1967) se však již pro labiodentální nazálu užíval symbol η ; srov. tabulku IPA k roku 1951 (https://en.wikipedia.org/wiki/File:IPA_chart_%281951%29.png, cit. 2016-06-25).

Skupina hlásek	Příklad (ortograficky)	Ortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Neortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Poznámka	Strana
<i>tň, dň, nť, nd'</i>	špatně, dní, puntík, pondělí	měkčení první souhlásky ve skupině je možné, ne však povinné	[špatně] i [špaťně], [dňi] i [d'ňi], [punťi:k] i [puňťi:k], [pond'eli:] i [poňd'eli:]	-	-	až z pravidla uvedeného v dalším bodě vyplývá, že ortoepické je měkčení pouze uvnitř slova	61–62
<i>tň, dň, nť, nd'</i> na rozhraní slov	původ nizozemský, nad ním, sklon těla, shon dětí	nezměkčená výslovnost	[pu:vot ňizozemski:], [nad'ňi:m], [sklon'ťela], [sxon/zhon d'eti:]	měkčení první souhlásky ve skupině	[pu:vot' ňizozemski:], [nad'ňi:m], [skloň'ťela], [sxoň/zhoň d'eti:]		62
<i>tť, dd', nň</i>	předtisk, oddělení, pan Němeček	nezměkčená výslovnost	[přet'isk], [ʔodd'eleňi:], [pan'ňemeček]	změkčení (a zároveň oslabení) první souhlásky ve skupině nebo splývání obou souhlásek	[pře(ť)isk], [ʔo(d')d'eleňi:], [pa(ň)ňemeček]	u kombinace <i>nň</i> není uveden příklad na výskyt uvnitř slova (např. slova typu <i>ranní</i>)	62
<i>t't, d'd, n'n</i>	vid'te, sed' dál, daň není	zřetelné tvoření obou souhlásek bez jakýchkoli změn	[vit'te], [sed' da:l], [daň neňi:]	u kombinace <i>t't</i> dochází k vypouštění [ť]	[vite]	neortoepické podoby u kombinace <i>d'd</i> a <i>n'n</i> nejsou uvedeny, zřejmě se nevyskytují	62–63

Tabulka 11. Ortoepická pravidla výslovnosti souhláskových skupin, jejichž součástí je jedna palatála a jedna alveolára, podle VSČ I (1967)

Veškerá pravidla, která část 5 příručky VSČ I (1967) obsahuje, spadají do problematiky asimilace místa artikulace. Bližší popis tohoto jevu se zde však nenachází (s termínem *spodoba/asimilace* se vůbec npracuje), změny jsou popisovány pouze obecně jako změkčování. Souvislost s obdobnými jevy, s nimiž se čtenář již mohl setkat v předchozí části, tak může zůstat zastřena. Nejasnost v orientaci v pravidlech také vyvolává fakt, že i v části 5 se setkáváme s výslovností skupin obsahujících nosové souhlásky, avšak z názvu části 4 lze soudit, že veškerá takováto pravidla jsou zahrnuta do něj. Ani samotný název části 5 není neproblematický, srov. možnou nejednoznačnost (šíři) pojmu *tvrdé (nepalatální) souhlásky*.

V souvislosti s probíranými artikulačními změnami by bylo vhodné zmínit, že rozdíl mezi změkčenými a nezměkčenými variantami je často velmi obtížné rozeznat (a to i pro školeného posluchače, běžní uživatelé jazyka toho nejsou někdy schopni vůbec

ani po upozornění a vysvětlení daného jevu).¹⁵⁷ Naopak formulace typu „spisovná výslovnost však požaduje zřetelné tvoření obou sousedních souhlásek“ (VSC I, 1967, s. 62–63) mohou vést k nepřírozené hyperartikulaci založené na přílišném vyražení a zdůrazňování explozivních částí konsonantů.

Zcela vynechána je problematika výslovnosti kombinace *nň* uvnitř slova, která se vyskytuje frekventovaně na hranici kořene a přípony (a je zapisovaná ortograficky jako *nni*, *nní*, *nně*; např. *vinni*, *ranní*, *denně*). Na první pohled by se vlivem grafiky mohlo zdát, že jde o výslovnost skupin stejných souhlásek probíranou ve VSC I (1967) v části 1,¹⁵⁸ avšak od původu je toto spojení kombinací dvou různých konsonantů – alveolární a palatální nazály.

4.7.2.6 Výslovnost různých skupin souhlásek

Poslední, 6. část rozsáhlé kapitoly o spojování souhlásek ve VSC I (1967) shrnuje různorodá ortoepická pravidla, která nebyla nebo nemohla být soustředěna do částí předchozích. Jde o souhláskové skupiny dvou- nebo tří-, výjimečně pak čtyřčlenné vyskytující se jak na začátku, tak uprostřed i na konci slova (viz tabulku 12). Část z nich postihuje zjednodušování tak, že jsou některé ze souhlásek vypuštěny (většinou je takováto změna neortoepická), u dalších skupin se vyskytují artikulační změny souhlásek, případně vsouvání hlásky nové.

---

¹⁵⁷ F. Trávníček (1948) a V. Staněk (1956) se navíc u této artikulační změny domnívají, že nejde o výskyt „měkkého“ [t'] nebo [d'], ale o tzv. poloměkké [t], [d]. Měli zřejmě na mysli hlásky tvořené na patře mezi místy obvyklé artikulace alveolár a palatál. I pokud by se jejich názor ukázal jako pravdivý, takto jemný fonetický detail, sluchově obtížně postřehnutelný, by nebyl pro znění ortoepické kodifikace prakticky využitelný.

¹⁵⁸ Ve VSC I (1967, s. 46) nacházíme jediný příklad (a to výraz *činně* v části 1, který se však týká skupin stejných souhlásek), z něhož lze usoudit, jak se kodifikace staví k výslovnosti *nň* uvnitř slova. Zjevně se stejně jako ve skupině *nn* na rozhraní kořene a přípony považuje za základní spisovnou zjednodušená podoba, tj. *činně* [čiňe], plná výslovnost by pak připadala v úvahu zřejmě pouze ve zvlášť pečlivém stylu. Z fonetického hlediska je však namístě mezi skupinami *nn* a *nň* rozlišovat a skupinu *nň* explicitně na příslušném místě výkladu zmínit; ze současných příruček tak činí publikace J. Zemana (2008, s. 89).

Skupina hlásek	Příklad (ortograficky)	Ortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Neortoepická podoba	Příklad (foneticky)	Poznámka	Strana
<i>gd-</i> , <i>tk-</i> , <i>kt-</i> , <i>hř-</i> , <i>vžd-</i> , <i>skr-</i> , <i>svl-</i> , <i>zvl-</i> , <i>stř-</i>	když, tkanička, který, hřbitov, vždycky, skrz, svlékat, zvláštní, stříkačka	zřetelná výslovnost všech sohlásek	[gd̥iʃ], [tkaɲiːtʃka], [kteri:], [hřbitof], [vzd̥iːkɪ], [skrs], [svle:kat], [zvla:ʃt̥ni:], [st̥ri:kaːtʃka]	vypouštění sohlásek	[diʃ], [kaɲiːtʃka], [keri:], [řbitof], [d̥iːkɪ], [kɾs], [sli:kat], [zla:ʃt̥ni:], [t̥ri:kaːtʃka]	do jednoho paragrafu jsou sloučeny různorodé skupiny (vypouštění jedné i dvou hlásek, vypouštění první, prvních dvou nebo prostřední hlásky ze skupiny); u skupiny <i>hř</i> je uveden nepatřičný další příklad: <i>švagře</i> [švaře]	63
<i>džb-</i>	džbán, džber	plná i zjednodušená výslovnost	[džba:n] i [žba:n], [džber] i [žber]	-	-	není vysvětleno, proč právě v této skupině je připuštěno zjednodušení; je otázka, zda jsou podoby s počátečním [ž] uzuální/noremní	63
předpona <i>vz-</i>	vzpomínka, vzbudit; vzdát se	kde není potřeba rozlišit význam a zejména před retnicemi lze v běžném stylu vyslovit i zjednodušeně	[fspomi:ɲka] i [fspomi:ɲka], [vzbuˈdʲit] i [zbuˈdʲit]; ale jen [vzda:t se]	zjednodušení by vedlo ke změně významu	[zda:t se]	není jasné, proč právě v této skupině je připuštěno zjednodušení a zda na posluchače nepůsobí spíše dojmem nedbalosti	63
<i>ctn-</i>	ctnost	vyslovuje se zpravidla zjednodušeně, při recitaci je možná plná výslovnost	[cnost] (i [ctnost])	-	-	není jasné, zda je podle kodifikace užití plné výslovnosti jinde než v recitaci považováno za hyperkorektní a zda je zjednodušení opravdu noremní a převažující	63
uvnitř slova: <i>st</i> + souhláska, <i>zd</i> + souhláska, <i>št</i> + souhláska, <i>pt</i> + souhláska	švestka, šestnáct, prázdný, deštník, koroptve	plná výslovnost, pouze ve skupině <i>zd</i> + souhláska je v běžném stylu vypuštění <i>d</i> ortoepické	[švestka], [šesna:ct], [pra:zdni:] i [pra:zni:], [deštni:k], [koroptve]	vypouštění hlásek (kromě <i>d</i> ve skupině <i>zd</i> + souhláska)	[šveska], [šesna:ct], [dešni:k], [korotve]	ačkoli je obecné pravidlo formulováno tak, že zvláště v tříčlenných skupinách je nutno zřetelně uchovávat všechny souhlásky, u skupiny <i>zd</i> + souhláska se vypuštění <i>d</i> přijímá – není však zřejmé, proč právě pouze u této kombinace a také zda kromě uvedených příkladů <i>prázdný</i> a <i>prázdniny</i> je takovéto zjednodušení spisovné i u slov typu <i>jezdkyně</i> , <i>pouzdro</i> , <i>nozdra</i> , kde za <i>zd</i> nenásleduje <i>n</i> či <i>ň</i> , ale jiný konsonant	63–64

- <i>ptsk-</i>	egyptský	plná i zjednodušená výslovnost s vynecháním <i>t</i>	[ʔegiptski:] i [ʔegipski:]	splynutí <i>ts > c</i>	[ʔegipcki:]	pravidlo je formulováno pouze pro výraz <i>egyptský</i> , není zřejmé, zda je možné aplikovat i na další obdobná slova (<i>koptský</i>), případně na veškeré čtyřčlenné souhláskové skupiny uvnitř slov; je otázka, zda se na rozdíl od běžné podoby [ʔegipcki:] varianta [ʔegipski:] v praxi vyskytuje	64
<i>št, čt, ps/bs, pš/bš, ls, vs, nr, vrt, nhl, mhl</i>	pošta, čtyři, kapsa, labský, lepší, slabší, selský, královský, ponrava, čtvrtletí, tenhle, tamhle	hlásky se vyslovují beze změn	[pošta], [čtřři], [kapsa], [lapski:], [lepši:], [slapši:], [selski:], [kra:lofski:], [ponrava], [čtvrtlet'i:], [tenhle], [tamhle]	jakékoli artikulační změny hlásek, případně vsouvání dalších souhlásek	[počta], [štriři], [kapca], [lapcki:], [lepči:], [slapči:], [selcki:], [kra:lofcki:], [pondrava], [čtvřlet'i:], [tenle] nebo [tendle], [ta:mle] nebo [ta:mdle]	obsáhla skupina různorodých pravidel řazených bez jakékoli zjevné logické struktury – z důvodu zachování alespoň minimální přehlednosti jsme dvě další pravidla obsažená ještě v tomtéž paragrafu zde umístili na dva následující samostatné řádky	64
<i>šťk, žďk</i>	klíšťky, projížďka	výslovnost beze změn i se změnou <i>t' > t</i>	[kli:šťki] i [kli:štki], [proji:šťka] i [proji:štka]	vypuštění <i>t'</i>	[kli:ška], [proji:ška]	není zřejmé, proč je v této skupině připuštěna nepříliš obvyklá změna <i>t' > t</i> , a je otázka, zda je takováto výslovnost uzuální/noremní	64
<i>š + j</i> na rozhraní slov	už ji mám	výslovnost beze změn	[ʔuši ji ma:m]	vypuštění <i>j</i>	[ʔuši ma:m]	pravidlo by mohlo být rozšířeno a zobecněno – k vynechávání <i>j</i> dochází i v jiných hláskových kontextech a slovních pozicích	64
koncové skupiny <i>ct, ij</i>	jedenáct, bij, přijďte	výslovnost beze změn, pouze v rozkazovacím způsobu slovesa <i>přijít</i> je možné v běžném stylu zjednodušení	[jedena:ct], [bij], [přij'te] i [přit'te]	vypouštění nebo změny hlásek	[jedena:c] nebo [jedena:st], [bi:], [přite] nebo [při:te]	není zjevné, zda se možné zjednodušení týká i obdobného výrazu <i>pojďte</i>	64

Tabulka 12. Ortoepická pravidla výslovnosti různých dalších souhláskových skupin podle VSC I (1967)

Poslední část týkající se výslovnosti souhláskových skupin je do jednotlivých paragrafů rozčleněna primárně podle kritéria pozice skupiny ve slově (ne vždy se však některé ze skupin vyskytují v různých slovech na stejném místě, srov. příklad *některý* u kombinace *kt*, která je řazena do kategorie počátečních souhlásek), třetí ze čtyř paragrafů pak obsahuje velmi různorodá a svou podstatou naprosto odlišná pravidla (např. asimilace způsobu tvoření *št* > *čt*, disimilace způsobu tvoření *čt* > *št*, vsouvání hlásky *nr* > *ndr*, vypouštění hlásky *vrt* > *vr*, splývání dvou slov v jedno *už ji* > *uši*). Samostatně nejsou vydělena nebo výrazněji vyznačena ani ta nečetná pravidla, u nichž se na rozdíl od většiny připouští určité artikulační zjednodušení (vypuštění hlásky, případně změna v hlásku jinou). Tyto výjimky by si rovněž zasloužily bližší popis, a zejména zdůvodnění, proč je u nich považována za ortoepickou i zjednodušená výslovnost (např. [pra:zdni:] > [pra:zni:]).¹⁵⁹ Určité pochybnosti pak vzbuzují zejména doporučení u skupin *džb-* (zjednodušení [džba:n] > [žba:n]), *ctn-* ([ctnost] > [cnost]), *-ptsk-* ([ʔegiptski:] > [ʔegipski:]), *-štʰk-* ([kli:šʰki] > [kli:štki]), uzuálnost/noremnost zjednodušených podob a potřeba takovýchto pravidel si zaslouží při přípravě nové kodifikace pozornost.

4.8 VŠČ I – přízvuk

Čtvrtý oddíl příručky VŠČ I (1967) se zabývá slovním přízvukem a je rozdělen do dvou hlavních částí (o přízvuku hlavním a o přízvuku vedlejším), text o hlavním přízvuku je pak rozčleněn na další tři sekce pojednávající o přízvukování slov víceslabičných, jednoslabičných a předložek. Ortoepická pravidla obsahuje především sekce poslední, týkající se umístování přízvuku u jednoslabičných předložek, předcházející pasáže jsou spíše obecnými popisy, co se termínem přízvuk (a také důraz) rozumí a jak se s ním v souvislé řeči obvykle zachází. Rovněž část týkající se (fakultativního) vedlejšího přízvuku z podstaty věci žádná přesná pravidla neuvádí.

Vzhledem k tomu, že spisovná čeština má stálý přízvuk na první slabice slova, není z hlediska ortoepie důkladnější popis potřebný (z pohledu současných znalostí

¹⁵⁹ Jistě zde není nedůležitý počet souhlásek ve skupině, avšak u některých trojčlenných skupin je zjednodušení doporučeno, u jiných je naopak důrazně vyžadována výslovnost plná. Některá pravidla se pak týkají pouze velmi omezené množiny výrazů, případně slova jediného, nijak výrazně frekventovaného, u nichž je a jistě bylo obtížné zkoumat noremní výslovnost mnoha mluvčích, na jejímž základě by bylo vhodné ortoepické pravidlo formulovat. Kromě výslovnostního výzkumu je u souhláskových skupin namísto uplatnit i percepční testy, pomocí nichž se ověří, jaká zjednodušení porozumění neovlivňují, a naopak jaká posluchači vnímají negativně, a ačkoliv mohou být v řeči častá, vyvolávají negativní dojem.

o povaze českého přízvuku by bylo vhodné jen např. doplnit fakt, že v češtině nebývají přízvuchné slabiky delší, hlasitější ani tónově vyšší než jejich okolí; srov. např. Ashby–Maidment, 2015, s. 130). V případě jednoslabičných slov je jejich slučování do víceslovných taktů závislé na více okolnostech (kontext, tempo řeči atd.), takže lze stanovit pouze obecné tendence, nikoli závazná a jasná pravidla. Účelné jsou zde četné odkazy na odbornou literaturu zabývající se problematikou přízvukování hlouběji. Případná je rovněž poznámka týkající se výslovnosti cizích vlastních jmen, která je mimo citátovou výslovnost vhodné opatřit přízvukem na první slabice (srov. VŠČ I, 1967, s. 66). Je však otázka, zda tuto informaci budou uživatelé hledat v příručce, která je zaměřena výhradně na domácí slovní zásobu.

Blíže se tedy zaměříme pouze na sekci Přízvukování slabičných předložek (VŠČ I, 1967, s. 67–69); pravidla zde uvedená jsou převedena do tabulky 13 a týkají se těchto (primárních) jednoslabičných předložek: *bez, do, ke, ku, na, nad, o, ob, od, po, pod, pro, před, přes, při, se, u, ve, ze, za*. Poslední dvě pravidla pak platí pro jednoslabičné předložky sekundární, např. *kol, krom, skrz, blíž, stran, dle, zpod*.

Pravidlo	Příklad (ortograficky)	Příklad (foneticky)	Poznámka	Strana
přízvukuje se předložka, pokud bezprostředně předchází slovu, jehož pád řídí	do školy, do páté třídy	['doškoli], ['dopa:te: 'tři:di]	z formulace pravidla není zcela zřejmé, zda je porušení této zásady (s výjimkou dále uvedených kontextů) přípustné, či nikoli	67–68
při potřebě zdůraznění slova po předložce je přízvuk umístěn na první slabice tohoto slova	ve čtrnáctém století	[ve 'čtrna:cte:m 'století:]	bylo by vhodnější uvést takové příklady s patřičným kontextem, z nichž by jasně vyplývala potřeba zdůraznění	68
následuje-li po předložce příslovce nebo jiný neskloňný výraz, lze přízvuk umístit buď na následující slovo, nebo na předložku	na velmi důležitou věc	[na 'velmi 'du:ležitou 'vjec] i ['navelmi 'du:ležitou 'vjec]	pokud je přízvukován výraz za předložkou, dochází k jeho zdůraznění	68
následuje-li po předložce slovo o nezvykle velkém počtu slabik, takže by vznikl příliš dlouhý rytmický celek, umísťuje se přízvuk až na první slabiku slova za předložkou	dostal se do nejnepravděpodobnější situace	['dostalsedo 'nejnepravd'e podobnější: 'situace]	formulace nezní jako pravidlo, nýbrž pouze jako popis úzu, tj. umístění přízvuku na první slabiku slova za předložkou není explicitně označeno jako spisovné; není konkrétně uvedeno, jaký počet slabik se obvykle považuje za nezvykle velký; členění příkladu <i>za posledních sto let</i> jako [za 'posledni:xsto 'let] je nezvyklé	68

v některých přejatých výrazech a spojeních citátové povahy se přízvukuje slabika následující po předložce	nepřišla na rendez-vous	['nepřišlana 'randevu:]	není jasný důvod tohoto pravidla (znějícího navíc opět pouze jen jako popis úzu) – pokud se např. výrazy z francouzštiny typu <i>rendez-vous</i> realizují s tzv. citátovou výslovností, přízvuk by měly mít v souladu s výchozím jazykem na slabice poslední	68
pokud je mezi předložkou a následujícím výrazem odmlka (kvůli vyjádření rozpaků, ironie apod.), předložka je nepřízvučná	pro... choulostívou záležitost	[pro 'xoulost'ivou 'za:ležitost]	odmlka je zde popsána jako „nezamýšlená“ – k té může dojít např. při hledání vhodného výrazu (pro tuto situaci však netřeba stanovovat ortoepická pravidla), avšak při ironii, chtěném projevení rozpaků atp. jde jistě o pauzu funkční, záměrnou	68
při vytčení protikladu je předložka nepřízvučná	na domácím, a ne na cizím hřišti	[na 'doma:ci:m 'ʔa'nena 'cizi:m 'hřišt'i]	není zřejmé, zda je i realizace s přízvuky na předložkách považována za spisovnou	69
je-li důraz na slově před předložkou, celé předložkové spojení je nepřízvučné	já na tebe nezapomenu; hrom do toho!	['ja:natebe 'nezapomenu]; ['hromdotoho]	spíše než kvůli důrazu je (na základě uvedených příkladů) předložkové spojení nepřízvučné, protože jde o spojení krátkých slov do jednoho taktu	69
předložka se nepřízvučuje při neobvyklém pořádku slov, zejména v básnické inverzi	pro potomků budoucích paměť	[pro 'potomku: 'budouci:x 'paměť]		69
z rytmických důvodů se obvykle předložka nepřízvučuje, pokud by se vyskytla za jinou přízvučnou slabikou	skončit boj o zvýšení mezd	['skončid 'bojʔo 'zvi:šeňi: 'mest]	popis úzu, nikoli pravidlo	69
předložka nebývá přízvučná, pokud je mluvní tempo zpomalené	-	-	je otázka, zda při tomto stylu mluvy nebývá přízvučné každé slovo, tedy i předložka	69
sekundární předložky přízvuk nemívají	kol čela	[kol 'čela]		69
sekundární předložky mohou mít přízvuk, pokud po nich následuje jednoslabičné slovo nebo pokud jsou zdůrazněny	dle mé zkušenosti; skrz les nechod'!	['dleme: 'skušenost'i]; ['skrzles 'nexot']	u dalšího příkladu <i>krom polí má též zahradu</i> není důvod k přízvukování předložky, protože podle smyslu se důraz vztahuje k následujícímu slovu	69

Tabulka 13. Ortoepická pravidla pro přízvukování slabičných předložek podle VŠČ I (1967)

Základním pravidlem týkajícím se přízvukování primárních jednoslabičných předložek je realizace přízvuku na nich, nikoli na první slabice výrazu následujícího za nimi. Vzhledem k různorodým kontextům, do nichž se předložky mohou dostávat, a k rozdílným komunikačním potřebám a záměrům mluvčích však nejde o pravidlo striktní a ortoepická kodifikace stanovuje větší množství výjimek, kdy tyto předložky přízvučné nebývají. Celkově se tak jedná spíše než o pravidla o popis převládajících tendencí, které umožňují mluvu patřičně modifikovat, o čemž svědčí i formulace (VŠČ I, 1967, s. 68): „V běžném hovoru se přízvuk předložek v podstatě zachovává. Ve

veřejných mluvních projevech a často při čtení, přednáškách, slavnostních projevech apod. je určité kolísání.“ Čtenář, který od příručky i v oblasti přízvukování očekává jasné stanovení hranice „správnosti“, respektive spisovnosti, může být tímto konstatováním nespokojen, proto by měl být v publikaci věnován prostor také vysvětlení rozdílů mezi kodifikací v rovině segmentální a suprasegmentální.

Zevrubně se tématu přízvukování primárních jednoslabičných předložek v češtině později věnoval Jiří Zeman (1980a, 1980b a 1983).

4.9 VSČ I – větné zvukové prostředky

Ačkoli je oblast větných zvukových prostředků, pod nimiž se rozumí zejména proměny melodie, dynamiky, tempa a členění řeči pauzami, značně rozsáhlá, jsou jí v ortoepické kodifikaci věnovány pouhé dvě strany (srov. VSČ I, 1967, s. 71–72) a výklad je omezen výhradně na nespisovnou realizaci intonace ve zjišťovací otázce. Vysvětlení této skutečnosti autoři podávají v úvodu oddílu (VSČ I, 1967, s. 71): „Norma těchto prostředků má poněkud jiný charakter nežli při hláskách a přízvuku. Otázka, zdali je možno uskutečnit též kodifikaci zvukových prostředků větných, nestala se zatím z ortoepického hlediska předmětem důkladnějšího zkoumání. Je to ostatně otázka dosti složitá.“ Zároveň však připouštějí existenci nekodifikované normy větných zvukových prostředků (srov. VSČ I, 1967, s. 71), „ale jen v jazykovém povědomí uživatelů spisovného jazyka. Odchyly od této normy si však uvědomujeme a cítíme je jako porušování základního systému zvukových (fonických) prostředků mluveného jazyka.“

Jediné ortoepické pravidlo, které je v tomto oddíle formulováno, lze popsat tak, že ve zjišťovací otázce má být přízvučná slabika hlavního slova (jinou terminologií intonační centrum, větný přízvuk) tónově nejhlubší. Za neortoepickou se pak pokládá realizace, kdy se přízvučná slabika vysloví naopak tónově nejvýše a dále melodie postupně klesá. Žádná další problematika ze suprasegmentální oblasti ve VSČ I (1967) popsána není, pouze je čtenář odkázán na několik odborných publikací (např. Daneš, 1957).

Vzhledem k tomu, že ortoepická kodifikační příručka má být určena široké veřejnosti, jako nejvýhodnější se zřejmě stále jeví zachycení průběhu větné melodie, jaké je užito ve VSČ I (1967) a později i v dalších publikacích, tedy pomocí kombinace

slovního popisu a jednoduchého grafického ztvárnění příkladových vět rozčleněných na slabiky v různých výškových úrovních.

4.10 VSČ I – dodatky a doslov

VSČ I (1967) uzavírají dodatky, jejichž první část se věnuje aplikaci ortoepie v mluvní praxi, tj. zabývá se přizpůsobením výslovnosti aktuálním podmínkám a typu/funkci projevu. Důležité je zejména pojednání o vztahu ortoepie a jevištní řeči (včetně uměleckého přednesu a předčítání). Zdůrazněno je zejména odmítnutí názoru, že dodržování výslovnostních pravidel vede k omezování uměleckého tvoření, který zjevně nebyl ojedinělý.¹⁶⁰ Zásadní má totiž být vždy snaha o maximální srozumitelnost a slyšitelnost; upozorňuje se proto např. na překotné tempo, které mnohdy vede k redukci počtu slabik, což má nepříznivý vliv právě na srozumitelnost celého projevu.

Znovu se zde také otevírá problematika tří základních výslovnostních stylů (srov. 4.2). Rozdíly mezi jednotlivými styly jsou demonstrovány několika příklady, z nichž pozoruhodný je zejména výraz *Hradčany*, u něhož se zde v rámci běžné výslovnosti připouští zjednodušená podoba [hračani], místo plné [hratčani]. Pokud se však podíváme do předchozího výkladu, v případě kombinace *tě* uvnitř slov VSČ I (1967, s. 57) žádné zjednodušení nepřipouští a jméno *Hradčany* explicitně uvádí jako jeden z příkladů, v němž je nutno souhláskovou skupinu neredukovat kvůli zachování souvislosti s příbuznými slovy (srov. též tabulku 9).¹⁶¹

Druhá část dodatků stručně shrnuje dějiny české ortoepie (více viz 2.1 a dále) a také poukazuje na analogické výslovnostněkodifikační aktivity zahraniční (německé, polské, ruské).¹⁶² Pozornost se zde věnuje rovněž problematice kodifikace z obecnějšího pohledu, zejména výhodám kolektivní práce, při níž je možné co nejvíce se oprostit od vlivu individuálních výslovnostních návyků a subjektivních postojů ke spisovnosti, kterými jsou přes veškerou snahu o objektivní výklad zatíženy publikace jednotlivců.

Doslov k VSČ I (1967) napsali František Daneš a Milan Romportl. Není bez zajímavosti, že se v něm zavazují k brzkému vydání druhého dílu výslovnostní kodifikace zaměřené na cizí slovní zásobu, ve skutečnosti však vydání VSČ II (1978)

---

¹⁶⁰ Autoři VSČ I (1967) v této souvislosti vyjadřují negativní údiv nad průběhem diskuse o 1. vydání VSČ I (1955) v časopise *Divadlo* v roce 1956 (podrobněji viz 2.3.3.3).

¹⁶¹ Zejména u propříi však považujeme nutnost zachování souvislosti s příbuznými slovy (respektive s apelativy, z nichž vlastní jména vznikla) za značně diskutabilní.

¹⁶² Na rozdíl od němčiny a polštiny nevyšla výslovnostní kodifikace češtiny ze zásad určených pro mluvu divadelní (jevištní); srov. 1.6 a 1.7.

trvalo ještě dalších 11 let. Pozoruhodné je pak zejména konstatování, že ani 2. vydání VŠČ I (1967) nemůže plně vyhovět všem tehdejšími praktickým a teoretickým požadavkům. Autoři doslovu spatřují nutnost připravit záhy ortoepickou příručku nového typu, která by materiálově i pojetím lépe vyhovovala. Tento názor z dnešního pohledu kontrastuje s faktem, že ani dosud, tj. po téměř 50 letech, žádná další kodifikace výslovnosti domácí slovní zásoby neproběhla (i nejnovější ortoepické příručky stále vycházejí z VŠČ I, 1967; srov. 4.16).

4.11 Porovnání 1. a 2. vydání VŠČ I

Na tomto místě shrneme nejpodstatnější rozdíly v ortoepických pravidlech, které lze nalézt při porovnání 1. a 2. vydání příručky VŠČ I (1955 a 1967). Nebudeme se tedy např. detailně věnovat nepodstatným formulačním odlišnostem nebo odchylkám v řazení jednotlivých kapitol – obecně je možno konstatovat, že členění 2. vydání do značné míry kopíruje strukturu vydání 1., přičemž obsahuje některé nově dodané části (viz dále). Naopak značně zredukováno bylo rozsáhlé pojednání týkající se české kvantity (VŠČ I, 1955, s. 53–68; VŠČ I, 1967, s. 21–24). Obsáhlý výklad byl do 1. vydání zařazen zjevně kvůli souběžně probíhající reformě českých pravopisných pravidel (srov. Váhala, 1951; Komárek, 1957). VŠČ I (1955) sice vyšla o dva roky dříve než nové vydání Pravidel českého pravopisu (1957), avšak její autoři usilovali o soulad mezi těmito dvěma příručkami. Tomu odpovídá i náplň dotyčné kapitoly – jedná se o střídání dlouhých a krátkých samohlásek mezi tvary téhož slova (např. *skála* – *skal*) a mezi základovým slovem a výrazy od něj odvozenými (např. *řídít* – *řidič*),¹⁶³ tj. o problematiku spadající spíše do oblasti (diachronní) fonologie a slovtvorby, případně pravopisu, ne však primárně ortoepie.

Kapitoly věnující se výslovnosti jednotlivých samohlásek a souhlásek nevykazují žádné důležité rozdíly. Ty nalezneme až v oddíle týkajícím se rázu: odlišný je postoj k užití rázu po neslabičných předložkách. Zatímco 2. vydání VŠČ I (1967) zde ráz považuje za nutný (srov. 4.6), v 1. vydání (1955) je označen jako fakultativní (tj. např. u spojení *v okně* se kromě podoby [fʔokně] připouští i varianty [fokně] a [vokně], pouze asimilace typu *k oknu* [goknu] jsou prohlášeny za nářeční); na konci výkladu je však výslovnost s rázem označena za nejvhodnější. Zatímco v případě slabičných předpon končících na samohlásku (slova typu *pouliční*) a rovněž spřežek (respektive složenin),

---

¹⁶³ Výklad o kolísání kvantity ve slovech přejatých tato kapitola neobsahuje.

jejichž první část končí na souhlásku (např. *půlarch, pětadvacet*), se v 1. vydání VSC I (1955) ráz vůbec vyslovovat nedoporučuje, 2. vydání (1967) již připouští jak výslovnost bez rázu, tak i s ním (srov. 4.6). Nápadným rozdílem mezi oběma vydáními je pak skutečnost, že ve VSC I (1955) jsou pravidla formulována bez důrazu na kritérium (ne)přízvučnosti slabik – orientace je tak přehlednější a výklad je stručnější, ač obsahuje prakticky stejné množství informací (oproti pozdějšímu vydání zde chybí pouze pravidlo, že ráz se nevyslovuje před samohláskou stojící ze synchronního hlediska na nezřetelné hranici předpony a kořene slova, např. ve slově *poduška*). Za uživatelsky vstřícnější a zřetelnější lze také považovat formulaci „ráz se nedoporučuje“, která je uvedena u souboru pravidel ve VSC I (1955, s. 29) a která byla následně nahrazena spojením „ráz se nikdy nevyslovuje“ (VSC I, 1967, s. 39). Naopak 2. vydání je bohatší o užitečné informace týkající se stylistické platnosti jednotlivých ortoepických variant.

Podstata krátkého pojednání o spojování dvou samohlásek se ve srovnávaných vydáních neliší, určité rozdíly ve struktuře¹⁶⁴ i obsahu se vyskytují v pravidlech pro spojování souhlásek. Oddíl obsahující pravidla pro spojování dvou stejných souhlásek byl ve 2. vydání rozšířen o některá detailní pravidla (např. slova s předponou *před-*, *od-*, *pod-*, *nad-* nebo adjektiva typu *cvrččí*, *křeččí*; viz 4.7.2.1) a ke dvěma jevům zaujali kodifikátoři poněkud odlišný postoj (srov. tabulku 4) – u komparativů (typu *nižší*, *vyšší*, *tišší*, *jednodušší*) byla v 1. vydání považována za základní podoba nezdvojená, zdvojená výslovnost se doporučovala jen při záměru naznačit sklad slova, avšak 2. vydání podobu nezdvojenou pouze připouštělo a jako základní označilo výslovnost zdvojenou. Podobné „zprůsňení“ nastalo rovněž u pravidla pro slova s předponou *roz-* nebo *bez-* (např. *rozzlobit*, *bezzubý*). Zatímco 1. vydání tyto výrazy řadí bez jakéhokoli komentáře mezi ty, u nichž je základní výslovnost nezdvojená, 2. vydání doporučuje jakožto primární podobu zdvojenou (i když může být jen mírně naznačena) a zjednodušení připouští pouze v běžném stylu (srov. tabulku 4).

Také většina ortoepických zásad týkajících se asimilace znělosti zůstala svou podstatou neměnná. V oblasti asimilace párových souhlásek se drobně pozměnilo pravidlo pro kombinaci rodných jmen typu *Josef, Václav* s následujícím slovem začínajícím znělou samohláskou, pro něž 2. vydání VSC I (1967) stanovuje, že asimilace se provádí pouze v běžné výslovnosti, v pečlivější nikoli (viz tabulku 5).

---

¹⁶⁴ Pravidla výslovnosti souhláskových skupin se v 1. vydání VSC I (1955) dělí do 4 oddílů (týkajících se spojení stejných souhlásek, spodoby znělosti, asimilace způsobu/místa tvoření a zjednodušování souhláskových skupin); jde o členění zřejmě přehlednější a logičtější, než jaké bylo zvoleno později ve 2. vydání (srov. 4.7.2).

1. vydání neuvádí stejné příklady, pouze spojení *Adolf Heyduk*, u něhož konstatuje, že spodoba se většinou provádí, avšak pokud mluvčí chce zdůraznit koncové *f* (odpovídající písmu), nemusí být změna provedena, a spojení tedy není tak těsné.¹⁶⁵ V části věnované jedinečným souhláskám chybí v 1. vydání VŠČ I (1955) poměrně podstatné pravidlo postihující frekventovanou kombinaci předložky zakončené znělou párovou souhláskou a slova začínajícího na jedinečnou souhlásku nebo na *v* (typ *pod lesem, od vody*). Pozoruhodný je vývoj zásady zahrnující kombinaci znělé párové a jedinečné souhlásky na rozhraní dvou slov (např. *had leze*). 1. vydání zde znělou výslovnost ([had leze]) vedle preferované podoby ([hat leze]) nepřipouští ve spisovném jazyce ani jako oblastní variantu. Jak jsme již konstatovali výše (viz 4.7.2.2), 2., kodifikační vydání zde počítá s dubletou, kterou však novější ortoepické příručky opět odmítají. Podobně 1. vydání hodnotí i znělou výslovnost před koncovkou *-me* u imperativních slovesných tvarů 1. os. pl. (např. *povězme* [povjezme] místo základního [povjesme]), kterou jakožto nářeční považuje ve spisovném projevu za nenáležitou, kdežto 2. vydání ji připouští jako oblastní spisovnou variantu. Naopak tolerantnější je 1. vydání VŠČ I (1955) ke změně, při níž se vokalizovaná předložka *se* vyslovuje kromě primárního [se] rovněž jako [ze] (např. *se sestrou*). Zatímco 2. vydání VŠČ I (1967) výslovnost typu [ze sestrou̇] hodnotí jako neortoepickou, předešlé vydání ji připouští. Konečně výklad zabývající se 2. p. pl. slov *kresba, modlitba, svatba* atp. je v 1. vydání VŠČ I (1955) mnohem stručnější a pouze se zde konstatuje, že do tohoto tvaru se analogicky přenáší asimilovaná souhláska (tj. vyslovuje se [krezep], [modlidep], [svadep]) bez jakýchkoli podrobností, což vyvolává mylný dojem, že v praxi tento jev nekolísá a lze ho postihnout tímto jednoduchým pravidlem (které navíc vyznívá pouze jako popis úzu, nikoli jasné doporučení). Související zásada pro odvozená slova (*kresebný, modlitební, svatebčan*) naopak říká, že se v daných výrazech zachovává původní, tj. neznělá souhláska ([kresebni:], [modlitebni:]); znělá podoba (jakožto dubleta) se explicitně připouští pouze u slov *svatební* [svadebni:] a *svatebčané* [svadepčane:]. Je evidentní, že kodifikátoři měli při revizi pravidel před 2. vydáním VŠČ I (1967) potřebu tento netriviální a obtížně uchopitelný jev popsat podrobněji, což také učinili, avšak stále nikoli neproblematicky (viz 4.7.2.2).

Pojednání zabývající se artikulačními asimilacemi v obou vydáních rovněž z velké části obsahuje totožná pravidla, odlišnosti lze vnímat jako dosti detailní, přesto

---

¹⁶⁵ Výše (viz 4.7.2.2) jsme označili dané pravidlo za problematické, jeho formulace v 1. vydání VŠČ I (1955) je zřejmě přijatelnější než v 2. vydání.

zajímavé. Zásada týkající se slov *srdce* a *dcera* se sice svou podstatou nezměnila, avšak při srovnání její formulace je možné postřehnout, že 2. vydání VŠČ I (1967) se více soustředilo na důležitý popis stylistické platnosti jednotlivých variant (1. vydání žádné informace o možném stylovém odstínění a využití plné výslovnosti např. při recitaci neobsahuje). Z nejasného důvodu pak byla z pravidla o zjednodušování skupin tvořených třemi souhláskami (*sšť*, *zšť*, *ššť*, *žšť*) ve 2. vydání zcela vypuštěna skupina *čšť* (vyskytující se např. v adjektivu *třebíčšťi*), a naopak navíc přibyla skupina *řšť* (u níž je zjednodušení z hlediska spisovnosti problematické; více viz 4.7.2.3). Jistý posun v doporučených podobách nastal u výslovnosti tvarů slovesa *být*. 2. vydání sice varianty bez počátečního *j*- ve složeném slovesném tvaru nebo u sponového sloveso připouští, avšak např. v pečlivější výslovnosti upřednostňuje variantu plnou. 1. vydání klade větší důraz na pozici, v níž se výraz nachází – jestliže následuje po souhlásce (např. *byl jsem*) a také po samohlásce *i* (např. *byli jsme*), z důvodu artikulačního usnadnění jednoznačně upřednostňuje podobu zjednodušenou. (V postoji k situacím, kdy jde o záporný tvar, kdy je výraz přízvučný nebo stojí-li na začátku věty, se obě vydání neliší.)

Ve výkladu o artikulační asimilaci u skupin obsahujících nosovky nalezneme při porovnání 1. a 2. vydání VŠČ I tyto odlišnosti: ve starším textu nejsou zmíněna pravidla pro výslovnost slova *bonbón* a pro výrazy typu *tramvaj* a *nymfa* (2. vydání připouští u všech těchto případů asimilované podoby), což mohlo být způsobeno i záměrně, protože se jedná o zásady uplatňující se výhradně u přejatých slov, nikoli v domácí slovní zásobě, jde navíc o rozdíly leckdy jen obtížně postřehnutelné. Změnu v hodnocení spisovnosti výslovnostních variant pak zaznamenáváme u slov typu *odnímat*, *podněcovat*. Zatímco 1. vydání VŠČ I (1955) u souhláskové skupiny *dň* vyskytující se na rozhraní předpony a kořene explicitně označovalo asimilované podoby (tj. změkčené: [ʔodʔni:mat], [podʔnecovat]) za neortoepickou, 2. vydání (1967) je již přijímalo za spisovné podobně jako kdekoli jinde uvnitř slova. Tento na první pohled nepatrný posun však může být významný ze systémového hlediska. Jak jsme konstatovali výše (viz 4.7.2.3), kodifikace nesplývavé výslovnosti jakožto jediné spisovné možnosti např. ve skupinách *ts*, *tš* vyskytujících se na rozhraní předpony a kořene (tj. slova typu *podstavec*, *podšívka*) se může jevit jako neudržitelná. Jako jistý precedens pro příští kodifikaci tak lze vnímat rozhodnutí u skupiny *dň* neodlišovat pozici předpona + kořen od všech ostatních postavení uvnitř slova a umožnit i zde jisté

artikulační usnadnění, které nebude považováno za neortoepické (rozdíl mezi oběma podobami je rovněž často téměř nerozeznatelný).

Při porovnání souboru pravidel pro výslovnost dalších souhláskových skupin jsme nezjistili žádné posuny v hodnocení spisovnosti zjednodušených podob, pouze jsme zaznamenali, že do 2. vydání VSC I (1967) byly některé skupiny přidány, jiné naopak již zařazeny nebyly; pro druhou možnost nemáme žádné vysvětlení (konkrétně jde o kombinaci zapisovanou jako *schv*: např. *schválně* [sxva:lňe], *nikoli* [sva:lňe], a *khl: takhle* [taghle], *nikoli* [takle]). 1. vydání VSC I (1955) se nezmiňovalo o skupinách *kt-*, *vžd-*, *stř-*, *-vrt-* a rovněž neobsahovalo informaci o nutnosti zachovávat plnou výslovnost ve skupině *vz-* tam, kde by zjednodušení vedlo ke změně významu (např. *vzdát se*). Doplnění všech uvedených zásad bylo zcela namístě, neboť se jedná o poměrně frekventované kombinace.

Výklad týkající se přízvukování byl oproti 1. vydání VSC I (1955) ve 2. vydání (1967) znatelně rozšířen. Podstata stávajících pravidel změněna nebyla, avšak byly doplněny zásady týkající se spojení jednoslabičné předložky s neobvykle dlouhým slovem¹⁶⁶ nebo s citátovým výrazem, dále přízvukování při vytčení protikladů a při zpomaleném mluvním tempu.

Pojednání o větných zvukových prostředcích ještě 1. vydání VSC I (1955) vůbec neobsahovalo, pouze zde v této souvislosti nalezneme odkaz na tehdy novou publikaci *O mluveném slově* (Daneš a kol., 1954).

Provedené srovnání ukázalo zejména na problematické oblasti české ortoepie, v nichž nepanovala všeobecná shoda. Posun lze zaznamenat např. v přístupu k užívání rázu. Zatímco v 1. vydání VSC I (1955) nebylo stanoveno žádné pravidlo, které by v jisté pozici určovalo ráz jako obligatorní (naopak u mnohých spojení se nedoporučovalo ráz vůbec vyslovovat), 2. vydání již takové pravidlo stanovuje a výslovnost s rázem celkově více upřednostňuje. Podstatnější změny lze zaznamenat dále u asimilace znělosti v kombinaci znělé párové a jedinečné souhlásky na rozhraní dvou slov nebo ve zjednodušování některých souhláskových skupin atd. Ne všechny úpravy však byly z uživatelského hlediska prospěšné – např. strukturu výkladu považujeme za přehlednější v 1. vydání VSC I (1955); některá pravidla sice doznala jistých úprav, avšak lze je i nadále považovat za problematická (srov. např. zásady pro výslovnost

---

¹⁶⁶ Kombinace předložky a neobvykle dlouhého slova je sice v 1. vydání rovněž zmíněna, avšak nikoli s jasným ortoepickým doporučením; totéž se pak týká pravidla o výskytu jednoslabičné předložky těsně za přízvučnou slabikou.

2. p. pl. slov *kresba, modlitba, svatba*). Rovněž některá z nově doplněných pravidel (např. zjednodušování skupiny *řšť*) je možné označit za sporná.

4.12 Ohlasy na 1. vydání VSČ I

Nedlouho po publikaci 1. vydání VSČ I (1955) vyšlo na tuto ortoepickou příručku několik recenzí. V některých z nich jejich autoři reagovali na výzvu k diskusi uvedenou v její předmluvě (VSČ I, 1955, s. 5), obecné připomínky byly otištěny v časopise *Divadlo* (viz *Diskuse*, 1956); srov. též 2.3.3.3.

Především učitelům češtiny byla určena zpráva na stránkách časopisu *Český jazyk* od J. Syrovátkové (1956). Upozorňuje se zde především na základní ortoepické jevy, s nimiž by měli být žáci aktivně seznamováni a které byly ve školách někdy vykládány v rozporu se skutečností (např. výslovnost samohlásky zapisované jako ypsilon). Syrovátková také vyzývá učitele k diskusi o ortoepických otázkách, žádnou polemiku s novými ortoepickými pravidly ani vlastní návrhy na jejich doplnění neuvádí.

V. Staněk (1956) si ve své obsáhlé zprávě všímá zejména těch ortoepických zásad, které se mohou jevit jako sporné (např. výslovnost skupin *mě* a *sh*, užívání rázu), a zvolená řešení porovnává s názory uvedenými v některých starších příručkách. S VSČ I (1955) polemizuje v otázce výslovnosti rázu po neslabičných předložkách. Staněk se domnívá, že varianta bez užití rázu, avšak se zachováním znělosti souhlásky (typu [vokně, zokna]) by neměla být považována za přípustnou ve spisovném jazyce, neboť ji považuje spíše za lidovou. Vyjadřuje také překvapení, že nesplývavá výslovnost ve skupinách *ts, tš* (např. ve slovech *dětský, čistší*) je považována za přípustnou, podle jeho názoru se takovéto realizace cítí jako afektované a nepřirozené. Staněk na závěr konstatuje, že studium příručky vyžaduje jisté filologické vzdělání. Pokud se mají znalosti o spisovné výslovnosti rozšířit mezi veřejnost, je potřeba sestavit ortoepický slovník (zaměřený zároveň i na pravopis), v němž lze rychle vyhledat náležitou podobu určitého slova.

M. Komárek (1957) hodnotí příručku VSČ I (1955) celkově pozitivně, chválí např. pojetí problematiky rázu, avšak předkládá i některé své výhrady. V případě výslovnosti zdvojených souhlásek se Komárek pozastavuje nad nutností vyslovovat nezjednodušeně spojení *s sebou*; u pravidel o asimilaci znělosti ve slovesných imperativních tvarech zakončených na *-me* (např. *chodme, plasme se*) se táže, zda by se neměly za spisovné považovat i tvary se souhláskou znělou (tj. kromě podob [xoʔme],

[plasme se] i „moravské“ varianty [xod'me], [plazme se]). Dále upozorňuje, že ve výkladu o asimilaci znělosti před jedinečnými souhláskami není pojednáno o spojení s původními předložkami (např. *pod nebem, od lesa*), které se chová obvykle odlišně. Možnou výslovnost [tčera, sřtce] považuje Komárek za „afektovanou a zcela knižní“ (1957, s. 41), za násilné pak podoby [přijť, přijťte]. Navrhuje doplnit upozornění na kolísání ve skupině *šťs*, tj. např. *hradišťský* [hrad'išťski:] i [hrad'ištski:], a poučení o přízvuku u vokalizovaných primárních předložek.

Na publikování VŠČ I (1955) reaguje i P. Zima (1958) v širěji zaměřeném metodologickém článku týkajícím se především způsobu zjišťování výslovnostní normy (autor propaguje zejména objektivní analýzu řeči ze zvukových filmů, čímž by se předešlo nebezpečí subjektivního pojetí kodifikace). Ke konkrétním ortoepickým pravidlům se Zima nevyjadřuje.

Z úhlu pohledu divadelního pedagoga postrádá J. Michal (1959) ve VŠČ I (1955) více pozornosti věnované jevištní řeči (k tomu viz také 2.3.3.3), ovšem potvrzuje názor, že zákonitosti výslovnosti u herců musí vycházet z výslovnostní normy spisovného jazyka a respektovat ji; odchýlit se od ní je možné z funkčních důvodů kvůli naplnění uměleckého záměru. Podrobně pak Michal komentuje některé konkrétní ortoepické poznatky uvedené ve VŠČ I (1955). V případě skupiny *mě* doporučuje kodifikovat pouze výslovnostní podobu [mňe] a variantu [mje] ponechat jakožto příznakový charakterizační prostředek mimo spisovnou normu, naopak souhlasí s připuštěním dublety ve skupině *sh*. U předložky *s* předcházející jedinečným souhláskám (např. *s matkou, s Jiřím*) by Michal v souladu s jevištní tradicí a s pravopisem uznal za spisovnou výhradně neznělou realizaci ([smatkou̯], [sjiři:m], nikoli [zmatkou̯], [zjiři:m]). V souvislosti s realizací rázu prosazuje po neslabičných předložkách kodifikovat výhradně podobu s rázem, nesouhlasí s doporučením ráz vynechávat nebo co nejvíce omezovat na rozhraní morfematických švů, ve složeninách a po předložkách (*naučit, půlarch, po ulici*) a upozorňuje na rozpory v popisu, jak s rázem zacházet: VŠČ I (1955, s. 29) totiž doporučuje omezit ráz na minimum, avšak konstatuje, že při pečlivé artikulaci se výskyt rázů zvyšuje. J. Michal dále nesouhlasí s připuštěním znělé výslovnosti u slov typu *modliteb, svateb*, tj. [modlɪdep], [svadep], rovněž u rozkazovacího způsobu (slovesné tvary typu *slibme*) požaduje kodifikaci výhradně neznělé podoby, tj. [slɪpme], nikoli [slɪbme],¹⁶⁷ také se staví proti návrhu připustit

¹⁶⁷ Na rozdíl od 2. vydání VŠČ I (1967) považuje 1. vydání (1955) v tomto případě za spisovné pouze neznělé podoby typu [slɪpme], znělé [slɪbme] označuje za nářeční, tj. nespisovné. Ne zcela zřetelná

dubletu u slov *džbán* a *džber*, tj. [džba:n], [džber] i [žba:n], [žber] a proti měkčení některých souhláskových skupin (např. u slov typu *špatně, jednička, puntík, anděl*). U číslovek *sedm* a *osm* podporuje snahu označit za plně spisovné i varianty s vkladným vokálem. Přepřacovat pak doporučuje výklady o výslovnosti tvarů přítomného času slovesa *být*, neboť se domnívá, že je vžitá realizace bez počátečního *j-*, a rovněž preferuje tuto hlásku vypouštět ve tvarech typu *přijďte*.

Jak ukázal podrobný rozbor obsahu 2. vydání VSČ I (1967; viz 4.5 a dále) a rovněž jeho srovnání s vydáním předešlým (viz 4.11), autoři ortoepické kodifikační příručky k názorům recenzentů (zejména V. Staňka a M. Komárka) přihlíželi a značnou část z navrhovaných úprav přijali (např. upravili zásady pro umístování rázu po neslabičných předložkách, pro slovesné imperativní tvary zakončené na *-me* nebo pro výslovnost výrazů *dcera* a *srdce*, dále pak do výkladu o asimilaci znělosti před jedinečnými souhláskami doplnili pojednání o spojení s původními předložkami).

4.13 Ohlasy na 2. vydání VSČ I

Vzhledem k tomu, že 2. vydání VSČ I (1967) bylo a stále dosud je považováno za kodifikační příručku (na rozdíl od 1. vydání, které bylo proklamativně nekodifikační; viz 2.3.3.1), je poněkud překvapivé, že jsme ani po důkladné rešerši¹⁶⁸ s jednou výjimkou nenalezli žádné písemné ohlasy, které by na 2. vydání přímo reagovaly.

Za recenzi na 2. vydání VSČ I (nebo přesněji zprávu o něm) lze považovat pouze příspěvek G. Horáka v časopise *Kultúra slova* (1979), který však vyšel až po vydání kodifikace přejaté slovní zásoby VSČ II (1978) a pojednává o obou příručkách zároveň.¹⁶⁹ Díky tomu může autor upozornit např. na rozdíl v pojetí transkripce (u skupin *di, ti, ni*)¹⁷⁰ mezi oběma publikacemi.

4.14 Výslovnost spisovné češtiny II

Ortoepická příručka *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník* (1978), pro niž užíváme zkratku VSČ II (viz 2.3.3.5), vyšla jako

---

formulace („se zpravidla vysloví“) však mohla způsobit, že J. Michal považoval za nutné, aby bylo toto pravidlo formulováno explicitněji.

¹⁶⁸ Za pomoc s vyhledáváním děkuji pracovnícím oddělení vědeckých informací ÚJČ.

¹⁶⁹ Vzhledem k tomu, že se autor věnuje zejména popisu metodologických zásad a srovnání některých českých a slovenských výslovnostních jevů, nikoli detailnější analýze ortoepických pravidel, nerozebíráme zde tento text blíže.

¹⁷⁰ VSČ II (1978) přepisuje skupiny *di, ti, ni* čtené „tvrdě“ jako [dy], [ty], [ny], naopak VSČ I (1967) jako [di], [ti], [ni]; srov. 4.3, 4.14 a 5.2.7.

dlouho očekávané dílo kodifikující přejatou apelativní slovní zásobu a rovněž vlastní jména cizího původu. Ačkoli od doby jejího vydání došlo mj. v mnoha případech k výrazným posunům ve výslovnostní normě, změnily se některé pravopisné zásady, do češtiny přibyly nové výslovnostně problematické výrazy, společenská poptávka po aktuální kodifikaci této oblasti neklesla a také se ukázalo, že ne všechna tehdejší pravidla byla formulována náležitě a některé potřebné zásady scházejí, další, zrevidované a doplněné vydání (případně jiné kolektivní ortoepické dílo s kodifikační platností) dosud připraveno nebylo a ani se na něm v současnosti nepracuje. Úžeji zaměřený a poměrně obtížně dostupný Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině od V. Strahla (1999), případně série publikací sledujících uзуální výslovnost proprií u rozhlasových mluvčích (Kučera–Zeman, 1998; Zeman, 2000, 2002, 2003, 2005, 2006) a další podobné příručky od jednotlivců aktualizované vydání VŠČ II (1978) zastoupit nemohou a ani tyto ambice nemají.

VŠČ II (1978) je rozdělena do dvou částí. První z nich shrnuje obecné zásady výslovnosti cizích slov v češtině, druhá část obsahuje výslovnostní slovník.¹⁷¹ Jednotlivá hesla jsou řazena podle tzv. progresivních grafických podob, jak je uvádějí Pravidla českého pravopisu z roku 1974. Jde o první a dosud jediný specializovaný český výslovnostní slovník takového rozsahu.

První část VŠČ II (1978) obsahuje úvod, v němž je příručka obecně popsána. Pokud jde o základní české ortoepické a ortofonické zásady, odkazuje se zde na pojednání ve VŠČ I (1955 a 1967). Pro mnohé uživatele je důležité např. vysvětlení, že VŠČ II (1978) zachycuje u přejatých slov výslovnost, která se ustálila v češtině, nikoli výslovnost v původním jazyce, která může být i značně odlišná (podle zkušeností s tazateli v jazykové poradně ÚJČ tento rozdíl není leckdy samozřejmý; vyskytují se i domněnky, že „správná“ je výhradně podoba shodná s originální realizací, přičemž si dotyčný neuvědomuje, že ani on sám tento požadavek obvykle nerespektuje). Dále jsou v úvodu poměrně detailně popsány přípravné práce na VŠČ II (1978), o nichž jsme již pojednali jinde (viz 2.3.3.5).

---

¹⁷¹ Není bez zajímavosti, že v dobových recenzích na VŠČ II (1978) nalézáme značný rozptyl v údajích, kolik hesel ortoepický slovník obsahuje. Členky autorského kolektivu obvykle zmiňovaly rozsah cca 25 tisíc hesel (srov. Buchtelová–Švestková, 1975, s. 138; Buchtelová–Švestková, 1977, s. 154; Buchtelová 1978, s. 165; Hůrková–Buchtelová, 1979). Z. Salzmann (1981) odhadoval, že hesel je přes 20 tisíc, E. Pokorná (1979a) uvedla číslo 22 tisíc, D. Šlosar (1979) pak počet 24 tisíc, J. Hůrková–Novotná spolu H. Makovičkovou (1985) dokonce více než 25 tisíc. Nejnověji V. Dvořáčková (2011, s. 144) zmínila bez uvedení zdroje údaj 20 tisíc hesel. Digitalizovaná verze výslovnostního slovníku, kterou máme k dispozici, čítá necelých 22 tisíc hesel (za její poskytnutí děkuji A. Bičanovi).

Tabulka užití transkripce je ve VŠČ II (1978, s. 10–12) zpracována důkladně i s příklady užití jednotlivých znaků. Stejně jako ve VŠČ I (1955 i 1967) není ani pro záznam výslovnosti přejaté slovní zásoby užit mezinárodní systém IPA,¹⁷² ale z hlediska většiny českých uživatelů komfortnější zjednodušená česká fonetická transkripce. Skupiny [dɪ], [di:], [tɪ], [ti:], [nɪ], [ni:] přepisují jako [dy], [dý], [ty], [tý], [ny], [ný], nikoli jako [di], [dí], [ti], [tí], [ni], [ní], jak je zachycovala obě vydání VŠČ I (srov. 4.3, 4.13 a 5.2.7). Rovněž přibyly další symboly, které u domácí slovní zásoby nebylo nutné zavádět (např. oblouček pro vyznačení diftongu). Zejména z hlediska uživatelů obeznámených se symboly IPA se může jevit jako zavádějící užití kroužku pod písmenem k vyznačení slabikotvornosti dané hlásky (podrobněji viz 5.2.13). Problematické užívání hvězdičky taktéž detailněji komentujeme v kapitole věnující se způsobům zachycování výslovnosti v českých lingvistických příručkách a slovnících (viz 5.2.5).

Vlastní výklad problematiky přejaté slovní zásoby začíná ve VŠČ II (1978) obecně pojatou kapitolou o přejímání slov.¹⁷³ Jako zásadní se jeví kapitola druhá, nazvaná Zásady výslovnosti slov cizího původu (s. 27–31). Čtenář je zde upozorněn nejen na fakt, že mezi zásadami pro výslovnost domácích a přejatých slov panují značné rozdíly, ale především se tu formuluje základní způsob adaptace cizích slov do češtiny. Jde o princip později nazvaný jako fonologická aproximace (srov. Duběda a kol., 2014a), který spočívá především v umístění přízvuku na první slabiku taktu, náhradu původních hlásek jejich foneticky nejbližšími českými protějšky a provádění pravidelných kombinatorických změn vyskytujících se v domácí slovní zásobě (např. asimilace znělosti). Vzhledem k aktuálním výzkumům provedeným v rámci projektu Výslovnost neintegrovaného lexika v češtině (GA ČR č. 13-00372S) lze konstatovat, že ačkoli princip fonologické aproximace při adaptaci výslovnosti přejatých slov opravdu převládá, je nutné počítat i s dalšími typy (a to rovněž ve spisovném jazyce). Ne vždy je tedy podkladem spisovné české výslovnosti výpůjček zvuková podoba v jazyce, z něhož bylo slovo přejato (srov. VŠČ II, 1978, s. 27). Existence dalších možných zásad je sice zmíněna (s. 30), avšak dále nerozvedena. Dále se konstatuje, že tyto odlišné principy byly uplatňovány při přejímání slov v minulosti a že některé výrazy byly adaptovány

---

¹⁷² V části VŠČ II (1978) věnované zásadám výslovnosti cizích vlastních jmen je na několika místech, zejména v případě proprií pocházejících z angličtiny, užití symbolů IPA k zachycení původních výslovnostních podob. Jejich soupis s příklady a vysvětleními lze ve VŠČ II (1978) nalézt na s. 58.

¹⁷³ Jde o přínosný a zvláště pro nelingvisty zajímavý text, nevěnuje se však ještě ortoepii, proto jej zde nebudeme podrobněji komentovat.

bez „jakýchkoli fonetických pravidel“ (VŠČ II, 1978, s. 30). Jak v době vzniku této ortoepické příručky, tak i v současnosti však existuje řada nových přejímek, u nichž se alespoň částečně kromě fonologické aproximace uplatňují i další adaptační principy a takto vzniklou výslovnostní podobu, pokud je noremní, nelze tedy a priori považovat za nespisovnou. Druhá kapitola dále obsahuje poučení o specifikách tzv. citátové výslovnosti.

Kapitola třetí se věnuje vztahům mezi pravopisem a výslovností přejatých slov v češtině. Vzhledem k tomu, že v roce 1993 proběhla v tomto ohledu výrazná pravopisná reforma, je dané poučení již neaktuální a nebudeme je tedy blíže rozebírat.

Čtvrtá a pátá kapitola se věnují samohláskám, respektive souhláskám ve slovech cizího původu. V obou se opět připomíná hlavní zásada výslovnosti přejímek, tj. náhrada cizích samohlásek jejich nejbližšími českými protějšky, přičemž někdy lze vybírat z více možností. Rovněž jsou uváděna pravidla pro výslovnost rázu (s. 37); vzhledem k tomu, že VŠČ II (1978) nemá věcný rejstřík, pouze stručný obsah, bylo by kvůli snadnější orientaci vhodnější pojednání o rázu vydělit poněkud samostatněji, stejně jak je tomu např. ve VŠČ I (1967). Výslovnost s rázem je v přejatých výrazech pouze fakultativní; uvnitř základu slova a také tam, kde již není pocíťován morfemický šev (např. *ideál*, *reakce*), je pocíťována jako afektovaná, a proto se nedoporučuje.

Jako jeden z příkladů na fakultativní výskyt rázu je uváděno i adjektivum *subalterní* (srov. VŠČ II, 1978, s. 37). Možnosti výslovnosti tu nejsou nijak blíže komentovány, přestože mohou vzbuzovat nejistotu. Pokud totiž předpona končí znělou párovou souhláskou, jsou představitelné tři odlišné realizace: s rázem [supʔalterní:], bez rázu [subalterní:] a bez rázu, ale se znělostní změnou [supalterní:]. Ve výslovnostním slovníku VŠČ II (1978) tento konkrétní výraz uveden není (pouze v osmé kapitole shrnující zásady transkripce je opět použit jako příklad), najdeme tam však např. analogické příbuzné slovo *subalternace* se zápisem výslovnosti [-pʎa-]/[-ba-], kde znak ʎ značí, že mezi hláskami prochází hranice slabik a je zde možno vyslovit ráz. Ani z popisu transkripčních zásad (viz VŠČ II, 1978, s. 108) není zřejmé, zda i v těchto případech autoři kodifikace opravdu vědomě připouštěli všechny tři možnosti, tj. včetně varianty bez rázu s neznělým konsonantem.

Zcela pak schází jakékoli vyjádření k poměrně obvyklým slovům s neslabičnou předponou typu *zinscenovaný*, *zanalyzovat*. Jestliže se budeme řídit obecnými pravidly pro domácí slovní zásobu popsány ve VŠČ I (1967), ráz by zde byl považován za

nutný (srov. výrazy *zocelený* a *vústit* kodifikované výhradně jako [sʔoceleni:] a [fʔu:sʔit]; více viz 4.6), tj. spisovná výslovnost by byla jedinečně [sʔinscenovani:], [sʔanalizovat]. Souhlasíme však s J. Zemanem (2008, s. 75), který v případě slov odvozených z přejatého základu českou neslabičnou předponou považuje užití rázu za fakultativní, přičemž v úzu zřejmě převládají znělé varianty bez rázu, tj. [zinscenovani:], [zanalizovat]. Tohoto jevu si všimla i J. Hůrková (Novotná-Hůrková, 1974, s. 117). V jejím výzkumu úzu např. u slovesa *zorganizovat* převládala výslovnost [sorganizovat] a [zorganizovat], zachycena byla tedy i třetí možnost – realizace bez rázu s předcházejícím neznělým konsonantem, kterou bychom však za ortoepickou nepokládali (srov. 4.6).¹⁷⁴

Čtvrtá kapitola VŠČ II (1978) dále obsahuje podrobné pokyny, jak do češtiny adaptovat různé kvalitativní typy cizích samohlásek (např. přední zaokrouhlené, nosové, střední středové); nejde pochopitelně o vyčerpávající seznam, vyjmenovávají se nejčastější případy především z evropských jazyků. Opět se čtenářům připomíná, že nelze stanovit všeobecně platná pravidla, některé výrazy se ve spisovné češtině ustálily i v rozporu s předkládanými doporučeními a že je nutno jednotlivé případy ověřovat ve výslovnostním slovníku. Různí se rovněž tendence v adaptaci slov, v nichž se vyskytuje spojení dvou samohlásek. Např. kombinace *eu* může být ve výrazech typu *pneumatika* vnímána jako diftong i jako dvouslabičné spojení dvou vokálů, tj. [pneu-ma-ti-ka] versus [pne-u-ma-ti-ka]. Na morfematických předělech se pak může vyskytnout jak výslovnost spojitá, tak i s rázem, např. *kooptace* [kooptace] i [koʔoptace]. Ještě problematičtější je stanovit kodifikační pravidla pro vokalickou kvantitu. Tomuto tématu se proto podrobně věnuje 9. kapitola této disertační práce.

Pátá kapitola VŠČ II (1978) se zabývá zejména kolísáním/změnami znělosti souhlásek v přejatých slovech. Protože jde opět o téma, jímž je potřebné se zabývat hlouběji, pojednáváme o něm v 10. kapitole. Dále se tematizuje výslovnost grafému *x* a nejčastější případy náhrad cizích hlásek českými (např. [w], [θ]).¹⁷⁵

Kapitola šestá VŠČ II (1978) pojednává o výslovnosti slov odvozených od přejímek a také výrazů složených z alespoň jednoho cizího komponentu. Jedná se především o problematiku kolísání vokalické kvantity (např. *anémie* – *anemický*), která

¹⁷⁴ Za cenné konzultace na téma kodifikace rázu u přejatých slov děkuji Z. Palkové.

¹⁷⁵ Jako překvapivé se může jevit doporučení vyslovovat anglicismus *thriller* jako [trɪlɹ]. Toto slovo je zde uvedeno jako příklad adaptace počátečního [θ] na [t], avšak zmiňujeme jej kvůli jinému jevu – vyslovit původní koncovou skupinu [lɚ] v češtině jako [lɹ] je totiž značně artikulačně obtížné. Domníváme se, že se v této skupině proto bude pravidelně vyskytovat vokalizace, tj. podoba [trɪlɹɪ].

není primárně ortoepická, ale slootovorná, proto tento výklad zde nebudeme více rozebírat.

Sedmou kapitolu VŠČ II (1978) tvoří zásady české výslovnosti cizích proprií (ta nebyla do následujícího výslovnostního slovníku vůbec zahrnuta, protože si příručka neklade za cíl přinést o této problematice soustavné poučení). Jsou zde obsažena pravidla pro českou výslovnost vlastních jmen pocházejících z 22 živých jazyků.¹⁷⁶ Abecedně uspořádaný výklad začíná u každého z jazyků stručným poučením, které se podle povahy dané cizí řeči týká vztahu mezi pravopisem a výslovností, přepisu z nelatinkového písma, specifických principů výslovnostní adaptace atp. Důležité jsou zejména následné přehledné tabulky obsahující čtyři sloupce: Psáno (tj. grafém, kterého se pravidlo týká), Čte se (tj. české hláska/hlázky, které slouží jako adekvátní náhrada cizích zvukových prvků), Podmínka (tj. např. pozice, v níž pravidlo platí), Příklady (dotyčná propria včetně jejich fonetického přepisu náležité výslovnosti v češtině).

Je nutno podotknout, že daná pravidla jsou velmi dobře využitelná nejen pro propria, ale i např. pro ta obecná jména z uvedených cizích jazyků, jejichž výslovnostní podobu žádné zdroje nezachycují. Ne vždy se jedná o poučení zcela vyčerpávající a v některých případech je předepisována výslovnost nejen z dnešního pohledu poněkud překvapivá (např. *Utah* [ju.ta:]), avšak celkově lze konstatovat, že jde o stále velmi dobře využitelnou pomůcku. Pro současné potřeby (např. mediálních pracovníků) by bylo vhodné ji zrevidovat a doplnit o některé další jazyky a vhodné příklady, což je možné jedině za spolupráce s odborníky na výslovnost daných jazyků.

Poslední, osmá kapitola VŠČ II (1978) pojednává o uspořádání následujícího výslovnostního slovníku a transkripčních zásadách v něm uplatněných. Ty jsou zvoleny s velkým ohledem na širokou veřejnost, avšak se snahou respektovat principy české fonetické transkripce více než jiné, na výslovnost nesespecializované slovníky. Její zjednodušení spočívá např. v tom, že pro hlásku *ch* [x] je užíván digraf [ch], což porušuje základní zásadu 1 hláska = 1 písmeno. Rovněž pro skupiny vyslovované jako *d*, *t*, *n* + *i*, *í* se užívá přepis [dy], [dý], [ty], [tý], [ny], [ný] ustupující zvyku laických uživatelů číst zápisy typu [di], [dí] jako [d'i], [d'i:]. Blíže se k možnostem užití fonetické abecedy v lexikografických dílech vyjadřujeme v následující 5. kapitole.

---

¹⁷⁶ Jsou jimi: albánština, angličtina, bulharština, dánština, finština, francouzština, holandská, islandština, italská, maďarština, němčina, norština, novořečtina, polština, portugalská, rumunština, ruština, srbocharvátská, španělština, švédština, turečtina, ukrajinština. V příručce V. Strahla (1999), která z VŠČ II (1978) čerpá (podrobněji viz 2.3.5.2), jsou tyto jazyky ještě doplněny o afrikánštinu, latinu, řečtinu a slovenštinu.

Druhou, slovníkovou část VSČ II (1978) zde nelze podrobně rozebírat. Zabývat se každým, nejen z dnešního pohledu problematickým výslovnostním doporučením jednotlivě, navrhnout doplnění chybějících, avšak potřebných hesel atp. je mimo možnosti disertační práce. Tuto činnost je totiž nezbytně nutné spojit s rozsáhlými aktuálními výzkumy výslovnostní normy, veškerá doporučení kolektivně uvážit atd. Alespoň dvěma nejproblematictějšími obecnějšími oblastem (vokální kvantita, konsonantická znělost) však věnujeme samostatná pojednání opřená o aktuální výzkum úzu (viz 9. a 10. kapitolu). Těchto témat se dotýká rovněž 6. kapitola (viz zejména 6.3.1 a 6.3.2).

4.15 Ohlasy na vydání VSČ II

Reakce odborné veřejnosti na publikování ortoepické kodifikace cizích slov přišly velmi záhy, a to i ze zahraničí. Nejvíce recenzí na VSČ II (1978) a zpráv o jejím vydání (celkem deset) zaznamenáváme v časopisech vyšlých v roce 1979. Zvláště čeští autoři příručku vřele vítají a vyjadřují názor, že publikace tohoto typu zde velmi scházela (srov. Servítová, 1979, s. 429; dále např. redakční zpráva Výslovnost spisovné češtiny v čtvrtletníku pro televizní teorii a kritiku *Televizní tvorba*, 1979, s. 100–101).

F. Uher v časopise *Komenský* (1979) doporučil příručku užívat v praxi všem učitelům, tedy nejen češtinářům. Podivil se např. nad kodifikací dlouhé samohlásky v příponách slov typu *aktiv*. D. Šlosar (1979, pod zkratkou *šl*) kodifikaci výslovnosti cizích slov krátce představil v populárně-vědeckém měsíčníku *Věda a život*. Na knize zejména ocenil, že je dobře srozumitelná i laikům bez fonetického vzdělání, protože je její způsob výkladu velmi přístupný a neužívá se cizích odborných termínů.

Eva Pokorná (1979a) v odborném časopise pro polygrafii a výtvarnou typografii nazvaném *Typografia* publikovala poměrně obsáhlý text, díky němuž se s VSČ II (1978) mohla seznámit i odborná, avšak nelingvistická část veřejnosti. Největší prostor je zde dán obecnějšímu popisu jednotlivých částí příručky. Vzhledem k onomastickému zaměření autorky je pozornost soustředěna zejména na zpracování pasáží o výslovnosti vlastních jmen – E. Pokorná vyjadřuje názor, že tato problematika by měla být znovu, zvlášť a důkladněji zpracována v samostatné publikaci. K výběru slov do ortoepického slovníku podotýká, že vynechání některých řídce se vyskytujících nebo již neužívaných slov by příručku neochudilo, a upozorňuje, že např. slovo *kovral*, které je sem rovněž zařazeno, není cizího původu (jedná se o apelativizované *proprium*, vzniklé původně

jako název podniku vyrábějícího **koberce** ve **Vratislavicích u Liberce**). Na závěr pak vyjadřuje naději, že se začne o výslovnosti cizích slov více diskutovat a že se tato oblast propracuje v budoucnu systematictěji.

Táž autorka otiskla v témže roce ještě jednu recenzi, a to ve Zpravodaji Místopisné komise ČSAV (Pokorná, 1979b). Zde si všímá zejména kapitoly pojednávající o zásadách české výslovnosti cizích vlastních jmen, z nichž se zaměřuje především na toponyma. Upozorňuje na jevy, které VSC II (1978) neřeší vůbec (výslovnost *w* na konci slova, absence příkladů s komponentem *-burgh*) nebo které jsou zde kodifikovány v rozporu se zažitou tradicí (např. *Utrecht* jako [ʔitɹɛxt]). Dvakrát pak volá po vydání publikace věnované výlučně výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině, protože dotyčné pasáže považuje za nedostačující.

V. Šmilauer (1980) upozornil, jak obtížné muselo být ortoepickou kodifikaci cizích slov sestavit. Vyžadovat totiž striktně pravidlo, že slova cizího původu mají vždy respektovat zvukovou podobu ve výchozím jazyce, ačkoli se tradičně užívá jiná varianta (de facto „nesprávná“), je předem odsouzeno k neúspěchu, stanovit takto jednoduchá pravidla tedy nelze. Šmilauer (1980, s. 27) ocenil zásluhu M. Romportla, „že do příšerného chaosu, v němž je u nás výslovnost přejatých slov, vnesl trochu řádu.“ Z dnešního pohledu je však nejzajímavější komentář k průběhu jednání o kodifikaci vokalické délky u některých přípon (Šmilauer, 1980, s. 26): „V -log- není ani výrazná krátkost ani výrazná délka. Je tam polodélka. Značku pro polodélku nemáme a tak se subkomise rozhodla předepsat délku. Ale v plenárním zasedání ortoepické komise to narazilo na odpor a dlouhá diskuse skončila usnesením o přípustnosti jak délky, tak krátkosti.“ Pro srovnání viz aktuální výsledky výzkumu výslovnostního úzu u slov typu *psycholog*, *katalog*, *archeolog*, o nichž pojednáváme dále (9.3.2).

S. Ondrejovič se v recenzi ve Slovenské reči (1979) zaměřil především na metodologické otázky vzniku ortoepické kodifikace. Upozornil na některé rozdíly ve výslovnosti stejných slov v češtině a ve slovenštině a kritizoval způsob transkripce skupin *dy*, *ty*, *ny* (srov. též např. 4.3, 4.14 a 5.2.7).

Á. Král v Jazykovedném časopise (1979b) analyzoval především způsob sestavení příručky a upozornil na více drobnějších problémů, např. na tiskové chyby a na nedůslednou transkripci konkrétních analogických slov. Pozornost věnuje rovněž přepisům výrazů, v nichž se vyskytuje velární [ŋ]. Autoři ortoepické kodifikace totiž záměrně nepřepisovali slova, jejichž vyslovovaná podoba se od psané liší pouze v této hlásce (např. *mango*), protože se tato artikulační asimilace vyskytuje ve spisovné češtině

ve skupinách *nk* a *ng* uvnitř slova vždy (srov. transkripční zásady ve VŠČ II, 1978, s. 108). Podle Krále však takováto úspornost není namístě a např. cizinci učící se česky pak mohou být zmateni.

Ze slovenských autorů podal o VŠČ II (1978) zprávu ještě např. G. Horák (1979; viz též 4.13). V polských zdrojích je k dispozici jedna recenze, T. Z. Orlošová (1981) si všimla především problematiky vokalické kvantity. Pozornost ortoepické příručky věnovali také dva němečtí autoři. H.-J. Grimm (1979) se v krátké zprávě zaměřil zejména na pasáže věnované výslovnosti vlastních jmen německého původu. Za problematické považuje pravidlo číst písmeno *w* na koncích slov jako [f] (např. v toponymech *Gützkow*, *Treptow*, *Virchow*), protože podle německých ortoepických pravidel se žádná souhláska na koncích těchto slov nevyslovuje. Podobnou připomínku vyslovil i E. Eichler (1981). Zde je však nutné brát v potaz skutečnost, že tato jména jsou slovanského původu a zakončení *-ow* české mluvčí nutně vede k připodobnění k častému typu českých toponym zakončených na *-ov*. Výslovnost s koncovým [o] by navíc problematizovala zařazení daných jmen ke skloňovacímu typu. Souhlasíme však s Eichlerem, že by kodifikace měla uvést bližší vysvětlení tohoto jevu.

VŠČ II (1978) se dočkala i anglicky psané recenze v prestižním americkém časopise *Language Problems and Language Planning* (Salzmann, 1981). Zdeněk Salzmann, lingvista a antropolog českého původu, příručku považuje za významné dílo, jakým se může chlubit jen málo jazyků na světě. Vzhledem k tomu, že recenze byla zaměřena především na čtenáře, kteří nejsou rodilými mluvčími češtiny (a pravděpodobně česky vůbec neumějí), není rozbor nijak detailní, ale spíše se upozorňuje na obecné odlišnosti, které lze vyzorovat mezi českou a anglickou výslovností přejatých slov. Např. ve srovnání s angličtinou se variantní výslovnost v češtině objevuje v mnohem menším počtu případů; pokud se vyskytuje, jedná se zejména o kolísání vokalické délky u hlásky *o* v zakončeních typu *-fon*, *-log*, *-nom*, *-on*, *-tom*. Salzmann také ocenil minimum tiskových chyb, a především koncepci výslovnostního slovníku, který (na rozdíl od obecných pravidel) lépe poslouží i těm čtenářům, kteří neumějí česky, avšak potřebují zjistit zvukovou podobu konkrétního výrazu. Pozoruhodné je konstatování (které je evidentně opět motivováno ohledem na cizince), že by bylo žádoucí v budoucnu vydat výslovnostní slovník obsahující celou českou spisovnou slovní zásobu, podobně jako je např. pro němčinu lexikografické dílo Duden, *Das Aussprachewörterbuch* (1974).

Čtyři roky po vydání VŠČ II (1978) otiskl podrobnou a zasvěcenou recenzi této příručky Alexandr Stich v Naší řeči (1982). Autor zde upozorňuje např. na jevy, v nichž se vydaná kodifikace zcela zřejmě odlišuje od spisovné normy. Jedná se především o výslovnost *s/z* uvnitř frekventovaných slov *desert, disertace, diskuse, renesance, resort, režisér*, v nichž se podle Sticha vyslovuje většinou [z], kodifikovány jsou však nejednotně; dále pak o vokalickou kvantitu, u níž by se podle recenzenta mělo usilovat o jiné, racionálnější řešení (podrobněji o těchto tématech viz 6., 9. a 10. kapitolu). Pozastavuje se rovněž nad stylovou diferenciací, kterou se mají lišit některé výslovnostní dublety. V případě kodifikace cizích proprií Stich doporučuje brát více v úvahu tu výslovnost, která se v češtině ustálila, ačkoli ne zcela odpovídá obecným pravidlům, jimiž se výslovnost přejatých výrazů má řídit.¹⁷⁷ Na řadě příkladů ukazuje, jak se VŠČ II (1978) odchyluje od tehdejších noremních podob, a navrhuje i různé další úpravy a doplnění. Stichovy metodické připomínky k výběru hesel do výslovnostního slovníku a k zásadám transkripce by jistě měly být brány v potaz při tvorbě ortoepické příručky i v současnosti. Důležitý je rovněž požadavek vzájemné spolupráce tvůrců ortoepické a ortografické kodifikace (srov. 1.5).¹⁷⁸ Upozornil také na důležitý fakt, že z hlediska slovní zásoby jsou přejímky sice oblastí periferní, jejich výslovnost je však problémem centrální (srov. Stich, 1982, s. 86): „Třebaže přejatá slova, a zvláště pak slova synchronně cizí a citátová, patří spíše k periferní složce slovní zásoby, jejich výslovnost má v kodifikaci zvukové roviny jazyka z hlediska kultury jazyka postavení centrální; výslovnost slov nedomáčího původu je totiž v češtině značně neustálená, probíhají tu neustále rozmanité vývojové procesy (leckdy přímo protichůdné), a to vede v některých případech i ke konfliktním situacím. O to závažnější je vydání nové příručky, ale o to je i její postavení vůči veřejnému mínění složitější a delikátnější.“

V roce 1986 se na stránkách Naší řeči k ortoepické kodifikaci cizích slov vyjádřil rovněž Miroslav Ledvina. Tento učitel biochemie na lékařské fakultě hodnotil VŠČ II (1978) velice kladně, avšak cítil potřebu vyjádřit některé připomínky, které vycházely

---

¹⁷⁷ Tento důležitý požadavek formuloval A. Stich (1982, s. 95) takto: „Kodifikace výslovnosti cizích vlastních jmen by měla, soudíme, respektovat několik základních zásad: původní výslovnost a grafika jsou pozadím, na němž se česká adaptovaná výslovnost tvoří a ustaluje, nikoli však prvkem primárně určujícím. Dosavadní výslovnostní údaje tohoto typu zřejmě nejčastěji vznikají tak, že se berou údaje ze slovníků a příruček příslušných jazyků, a ty se více či méně ‚adaptují‘. Je však nutné zjišťovat český úzus (především v rozhlasu a televizi) a ten, ovšem po kritickém zhodnocení, brát za základ kodifikace.“

¹⁷⁸ Jeden rok před publikací recenze v Naší řeči se A. Stich dotkl problematiky vztahu ortoepické a ortografické kodifikace a neudržitelnosti některých jejích požadavků spolu s dalšími třemi lingvisty také v časopise Slovo a slovesnost v příspěvku Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny (Kraus a kol., 1981).

z jeho praxe. Ačkoli Ledvina vícekrát zdůrazňoval, že jeho názory mohou být zkreslené nefilologickou orientací a neodborností z jazykovědného pohledu, domníváme se, že jde o podněty velmi fundované a případné. Stejně jako výše citovaný A. Stich (1982) spatřuje Ledvina (1986) největší problém v otázce kodifikace vokalické kvantity a navrhuje v nejednoznačných případech připouštět dublety. Dále uvádí případy, kdy se kodifikace výrazně odlišuje od převládajícího odborného úzu (výslovnost přípon *-oid*, *-ein* a výrazu *ion*).¹⁷⁹

Není bez zajímavosti, že v tomtéž roce jako VŠČ II (1978) vyšel v nakladatelství Mladá fronta v edici Malé encyklopedie výběrový slovník Cizí slova (Kučera, 1978). Tato publikace čerpá, jak se lze dočíst v úvodu, ve většině případů ze Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971), a to i pokud jde o výslovnostní podoby. Paradoxně si tak ve stejném roce mohl čtenář zakoupit dvě nové knihy, z nichž jedna např. u hesla *negativní* připouští výslovnostní dubletu (srov. Kučera, 1978), druhá pak pouze podobu s dlouhým vokálem, tj. [negati:vňi:] (srov. VŠČ II, 1978).

4.16 Novější příručky obsahující ortoepická pravidla

Veškeré příručky vyšlé později než VŠČ I (1967), respektive VŠČ II (1978) a obsahující pojednání o spisovné české výslovnosti nelze označit za proklamativně kodifikační, ačkoli tak v praxi mohou sloužit, což je vzhledem k obtížné dostupnosti a stáří ortoepické kodifikace pochopitelné (např. jazyková poradna ÚJČ ve svých odpovědích obvykle vychází z příruček Z. Palkové, 1994a, nebo J. Hůrkové, 1995). Veškeré novější publikace věnující se ortoepii vycházejí z pravidel uvedených ve VŠČ I (1967) a VŠČ II (1978) a do značné míry je přebírají v nezměněné podobě, odlišnosti se týkají zejména užívání přejatých slov (především kolísání vokalické kvantity a konsonantické znělosti, k tomu blíže viz 9. a 10. kapitolu). Tři nejvýznamnější texty zde rozebereme podrobněji, mnohé poznámky týkající se zejména jejich odlišnosti od VŠČ I (1967) však již byly uvedeny v této kapitole výše. Na další příručky (často vysokoškolská skripta, např. Krčmová, 2010) obsahující ortoepická pravidla upozorňuje 2. kapitola.

---

¹⁷⁹ M. Ledvina (1986, s. 160) potvrzuje domněnku, že u takovýchto slov v praxi dochází (velmi často, ne-li skoro vždy) ke slabičné redukci: „Problematická je rovněž předepsaná výslovnost koncovky *-oid* nebo *-ein*. Slovník nařizuje výslovnost [kolojit, kortykojit a akrolejín], ale v odborné praxi lze slyšet jen [kolojt, kortikojt a akrolejn]. Totéž se týká slov odvozených od výrazu *ion*; běžně se vyslovují jako [jon, jontový, resp. jóntový], ale ne [ijón, ijóntový] – ať už je to správné, nebo ne, realita je taková.“

4.17 Z. Palková: Fonetika a fonologie češtiny (1994)

Devátá kapitola, nazvaná stručně Ortoepie, doplňuje rozsáhlou vysokoškolskou učebnici Z. Palkové Fonetika a fonologie češtiny (1994a, dotisk 1997b). Jde o přehledné základní pojednání o spisovné české výslovnosti respektující příručky VSC I (1967) a VSC II (1978).¹⁸⁰ Zaměřuje se zejména na domácí slovní zásobu a obecné české ortoepické principy, přejatým slovům se věnuje pouze stručně v obecné rovině a tematizuje nejproblematictější jevy. Výklad je strukturován do přehledných tabulek opatřených nezbytnými komentáři a celkově je uživatelsky přívětivější než v případě publikace VSC I (1967); k tomu viz také 4.4 a 4.11.

Popisy jednotlivých pravidel bývají u této autorky co nejstručnější, tabulky s příklady sestávají ze sloupců s přepisy spisovných a naopak chybných podob a rovněž s upřesňujícími poznámkami. Pravidla u Z. Palkové jsou logicky a důsledně rozdělena podle typu jevu: po kapitolách týkajících se samohlásek a rázu následují části věnující se spojení dvou stejných souhlásek, asimilaci znělosti, artikulačním asimilacím se změnou místa tvoření a následně způsobu tvoření. Pokračují pak pravidla výslovnosti dalších souhláskových skupin, zejména vícečlenných, a některých slov jednotlivě. V rámci jednotlivých kapitol také bývají (i když ne vždy důsledně) pravidla seřazena podle dalších vhodných kritérií: např. tak, aby za sebou následovala ta, která pojednávají o ortoepickém zjednodušování, nebo naopak žádné artikulační usnadnění nepřipouštějí.

Ortoepický výklad není u Palkové ochuzen ani o prozodickou problematiku. V souladu s VSC I (1967) se věnuje pouze dvěma tématům (slovní přízvuk v předložkovém spojení, intonační podoba zjišťovací otázky). Zejména výklad otázkové intonace je však rozšířen a doplněn větším počtem instruktivních příkladů, naopak problematika vedlejšího přízvuku v češtině je zřejmě záměrně zcela vynechána. Kapitulu uzavírá pojednání o vybraných jevech z oblasti přejaté slovní zásoby.

Z. Palková sice náplň ortoepické kodifikace VSC I (1967) maximálně respektuje (srov. Palková, 1994a, s. 320–321), avšak jak již bylo řečeno, z uživatelského hlediska je její pojetí mnohem vstřícnější a přehlednější, některá pravidla jsou rovněž zpřesněna tak, aby bylo naprosto zjevné, které varianty jsou ortoepické a které nikoli (srov. např.

---

¹⁸⁰ Totožná ortoepická pravidla obsahuje i interní studijní materiál Českého rozhlasu, který vydala Z. Palková (1994c) pod názvem Stručná pravidla české ortoepie (domácí slovní zásoba). Tato příručka vznikla především z důvodu obtížné dostupnosti ortoepické kodifikace, kterou se snaží maximálně respektovat, nikoli nahrazovat (osobní sdělení Z. Palkové).

pravidla pro spojování hlásek *d + z* a *d + ž* ve VSČ I, 1967, s. 56–57, a u Palkové, 1994a, s. 334–335).

Od ortoepické kodifikace se pravidla uvedená u Z. Palkové (1994a a 1994c) odlišují pouze v detailech, které se týkají zejména spisovnosti oblastních variant typických pro Moravu a Slezsko, v nichž nepanovala ani dříve (a zřejmě ani dnes) shoda. Zatímco VSČ I (1967) připouští ve slabice *mě* dubletu, přičemž podoba [mňe] je základní neutrální, Palková označuje variantu [mje] výslovně za chybnou, s nářeční, někdy archaickou stylovou platností (Palková 1994a, s. 335); totéž pak nastává u kombinace znělé párové a jedinečné souhlásky na rozhraní dvou slov (blíže viz 4.5.2 a 4.7.2.2).

Učebnici Z. Palkové (1994a) kladně ve své recenzi hodnotí J. Bartošek (1995); kapitolu o ortoepii považuje za hutnou, věcnou a její pojetí v dobrém smyslu konzervativní.

4.18 J. Hůrková: Česká výslovnostní norma (1995)

Nedlouho po vydání publikace Z. Palkové (1994a) vyšla i příručka Česká výslovnostní norma další významné české fonetičky J. Hůrkové (1995). Tato kniha opět většinou respektuje zásady uvedené v kodifikačních pracích VSČ I (1967) a VSČ II (1978) a považuje je za „dosud platné příručky“ (srov. název kapitoly, v níž se o nich pojednává; Hůrková, 1995, s. 10–12); přebírá rovněž diferenciaci tří základních výslovnostních stylů. Klade si za cíl na zmíněné příručky navázat a zároveň odrážet změny, které autorka zejména v 80. letech 20. století při své výzkumné práci v oddělení fonetiky ÚJČ zaznamenala. Ačkoli název publikace obsahující slovo „norma“ oprávněně vede ke vnímání tohoto textu jako kodifikačního (pokud kodifikaci nazýváme poznání a následné písemné zachycení čili popis existující normy spisovného jazyka; srov. Encyklopedický slovník češtiny, s. 216), sama J. Hůrková (1995, s. 15) poněkud opatrně, avšak pochopitelně podotýká, že Česká výslovnostní norma si nečiní „nárok na to, aby byla prací kodifikační (žádný autor jako jedinec nemůže a nemá právo vzít na sebe úlohu ‚zákonodárce‘), ale chce – alespoň prozatím – zaplnit citelnou mezeru v odborné literatuře o mluvené češtině.“ Podobně vyznívá také recenze Z. Palkové (1995a). Jak se dále dozvídáme (viz Hůrková, 1995, s. 15), „[p]ředkládaná práce je zároveň úvodem k dvěma připravovaným výslovnostním slovníkům, z nichž první, Slovník české normativní výslovnosti, bude obsahovat vybraný soubor cizích

slov s údaji o jejich výslovnosti v kontextu českých promluv, druhý, Slovník výslovnosti cizích vlastních jmen, bude uvádět údaje o výslovnosti cizích jmen osobních i zeměpisných.“ Zmiňovaná lexikografická díla však nikdy nevyšla; srov. 2.3.5.1.

Ortoepická pravidla jsou u J. Hůrkové (1995) součástí souvislého textu, což činí výklad čtenářsky atraktivnější, avšak rychlé vyhledávání konkrétních pravidel a příkladů je poněkud obtížnější než v tabulkovém uspořádání např. u Z. Palkové (1994a), přehlednost však této příručky ve srovnání s VSČ I (1955 a 1967) nechybí. Pozoruhodné jsou u Hůrkové zejména komentáře k výsledkům výzkumů v oblasti mluvní praxe a postojů k výslovnostní normě, což ocenila v recenzi i Z. Palková (1995a), ne zcela všechny prognózy se však s odstupem času potvrzují – srov. např. konstatování o celkovém ústupu výskytu rázu (k tomu viz 8.4.1), o dalším vývoji vokalické kvantity u konkrétních zakončení (k tomu viz 9.4) atp. Vzhledem k autorčině zaměření mj. na jevištní řeč je kniha doplněna také řadou příkladů a doporučení vztahujících se k recitační a divadelní praxi. Důležitým rozšířením dosavadních ortoepických pravidel je také mnohem komplexnější pojednání o větných zvukových prostředcích (frázování, větný přízvuk, intonace). Část věnující se nejčastějším odchylkám od noremních¹⁸¹ podob kadencí pak zachycuje nejen problematiku zjišťovací otázky, ale také věty oznamovací, přičemž upozorňuje na časté, avšak rušivé pronikání neklesavého intonačního průběhu do koncových úseků.

Podrobnou pozornost věnuje J. Hůrková (1995) také zásadám české výslovnosti přejatých slov včetně vlastních jmen. Vzhledem k tomu, že se zaměřuje především na problematiku kolísání vokalické kvantity a na jevy v oblasti konsonantické znělosti, které důkladně rozebíráme v 9. a 10. kapitole, kde upozorňujeme i na případné odlišnosti od ortoepické kodifikace VSČ II (1978), není třeba je zde uvádět. Je pouze namístě konstatovat, že Hůrková postihla zásadní vývojové změny ve výslovnostní normě a její doporučení jsou bližší spisovné jazykové praxi, než jak tomu bylo po zveřejnění VSČ II (1978). V již zmiňované krátké recenzní zprávě uvítala vydání České výslovnostní normy Z. Palková (1995a), která závěrem (s. 219) zhodnotila, že příručka „může sloužit i čtenářům, kteří za sebou nemají ani elementární kurs české fonetiky, nebo už všechno zapomněli.“

---

¹⁸¹ J. Hůrková (1995) užívá ve své publikaci ve významu ‚shodný s normou, normě odpovídající‘ adjektivum *normativní*. Považujeme však za vhodnější volit pro tento účel výraz *noremní* a v souladu s výkladovými slovníky češtiny definovat adjektivum *normativní* jako ‚stanovící, určující normu; založený na normě‘ (srov. např. Slovník spisovného jazyka českého, 1960–1971).

4.19 J. Zeman: Základy české ortoepie (2008)

Základy české ortoepie (Zeman, 2008) jsou především učebním textem. Jak uvádí jejich autor v předmluvě, nejde o popis současné české výslovnostní normy. Nejedná se ani o pokus vytvořit novou ortoepickou kodifikaci. J. Zeman většinou přejímá výslovnostní pravidla tak, jak je uvádí kodifikace VSC I (1967) a VSC II (1978) a jak jsou zaznamenána v pozdějších publikacích (zejména Palková, 1994a; Hůrková, 1995). Autor se však snaží zachycovat i ty jevy, které nebývají explicitně zmiňovány, avšak často v nich kvůli jejich obtížné vyslovitelnosti „chybují“ i profesionální mluvčí v masmédiích (např. výslovnost souhláskových skupin v číslovkách typu *devatenáct set* – k tomu viz 8.4.7, výslovnost skupiny [íj]). Rovněž upozorňuje na sporné jevy, u nichž se jednotlivé příručky neshodují na jednotném řešení (výslovnost zdvojených souhlásek, ortoepické podoby slov typu *kresebný*, *svatební* atd.). Při výkladu ortoepických podob cizích slov se Zemanova tvrzení ne vždy kryjí s kodifikací ve VSC II (1978), zvláště pokud jde o kvantitu samohlásek a konsonantickou znělost. Tento nesoulad však není neopodstatněný – právě v tomto ohledu se jeví ve VSC II (1978) jako zastaralá a neodpovídající současné spisovné normě (blíže viz 9. a 10. kapitole).

Základy české ortoepie (Zeman, 2008) jsou přehledně a smysluplně rozděleny do několika kapitol. První z nich vysvětluje základní fonetické pojmy potřebné pro pochopení dané problematiky. Druhá kapitola se zabývá ortofonií, tj. náležitou artikulační podobou českých hlásek. Následuje samostatná kapitola věnující se pouze problematice výskytu rázu. Jednotlivá ortoepická pravidla pro spojování hlásek v proudu řeči jsou probírána v rozsáhlé čtvrté kapitole. Prostředky suprasegmentální (tj. především zvukové vlastnosti dynamické, melodické a časové) vykládá pátá kapitola. Následuje poučení o dějinách české ortoepie. Knihu uzavírá stručný výťah nejdůležitějších ortoepických pravidel a bohatý (pro případné zájemce o další četbu velmi inspirativní) seznam použité literatury.

Autor se rozhodl nejít tradiční cestou a nevydělovat zvlášť výslovnost českých a cizích slov. Základní ortoepická pravidla (např. asimilace znělosti) se totiž u těchto dvou skupin v češtině neliší, slova přejatá mají pochopitelně určitá výslovnostní specifika, na něž je však v dostatečné míře upozorňováno v jednotlivých podkapitolách, obecné ortoepické zásady při přejímání cizích slov do češtiny jsou připomenuty v první kapitole. K nepochybným kladům Základů české ortoepie patří velké množství zajímavých příkladů (slovní dvojice lišící se pouze jedinou samohláskou, kalambúry,

příkladová slova u jednotlivých ortoepických zásad atd.), úvahy o problémech vyzozorovaných v praxi (např. časté nepochopení podstaty tzv. rázu), pečlivě zpracované poznámky k jednotlivým tématům (kupř. vysvětlení rozdílných transkripčních zásad v Pravidlech českého pravopisu a slovnících současné češtiny na straně jedné a v odborných fonetických publikacích na straně druhé; vysvětlení rozdílu mezi pravopisem a výslovností v případě psaného *i/y*; podrobné pojednání o grafému *ě*). Jako výrazné pozitivum publikace a projev vysoké erudice jejího autora je rovněž nutno zmínit četné odkazy na další literaturu u řešení případů, v nichž nepanuje (nepanovala) shoda.

4.20 Shrnutí

Kapitola 4, která tvoří jedno z těžišť celé disertační práce, přinesla zejména analýzu ortoepických pravidel uvedených v kodifikaci VSC I (1967) a VSC II (1978), dále pak rozbor rozdílů mezi 1. a 2. vydání VSC I (1955 a 1967), představení nejvýznamnějších novějších prací zabývajících se danou problematikou včetně jejich vzájemného porovnání a vztahu ke kodifikaci a rovněž i shrnutí recenzí ortoepických publikací.

Je evidentní, že na kodifikaci většiny probíraných jevů týkajících se domácí slovní zásoby zastávají autoři příruček stejný nebo velmi podobný názor, existují však určité oblasti, k nimž je přistupováno různě (a často tomu tak bylo i v dávnější minulosti; viz 3.7). K této problematice patří např. výslovnost slabiky *mě*, (ne)připuštění kombinace znělé párové a jedinečné souhlásky na rozhraní dvou slov jako spisovné oblastní varianty, znělostní analogie v genitivech plurálu výrazů typu *kresba*, *prosba*, *svatba*, *modlitba*, užívání rázu atp. Tyto jevy kolísají i v současné češtině a bude zajímavé sledovat, jak je budou pojmát budoucí ortoepické publikace. V oblasti přejímek se jako nejvíce diskutabilní jeví pojetí kodifikace v oblasti vokalické kvantity a konsonantické znělosti.

Jak již bylo naznačováno výše, získávání poznatků o české spisovné výslovnosti je pro zájemce značně ztíženo tím, že kodifikační příručky jsou staršího data vydání, v některých aspektech již neaktuální a rovněž poměrně obtížně dostupné, publikace VSC I (1967) navíc není zejména pro nelingvisty ideálně strukturována. Dílo s kodifikační ambicí by mělo nejen přinášet kvalitní obsah, což tato příručka až na malé výjimky (i přes skepsi autorů doslovu; viz 4.10) zvláště v době svého vydání jistě

splňovala, ale být zároveň i uživatelsky vstřícné a umožňovat co nejrychlejší a nejsnazší řešení jazykových problémů, případně poskytnout díky souvislému studiu ucelený přehled o dané oblasti. Kvůli svému ne vždy logickému uspořádání, nepřilíš podrobnému věcnému rejstříku a zejména proměňujícím se kritériím slučování jednotlivých pravidel do větších skupin je však orientace ve VSČ I (1967) ztížena. Některé formulace vyznívají pouze jako popis úzu, což samo o sobě není negativum, avšak pokud následně schází jednoznačné poučení o (ne)spisovnosti daného jevu, může být čtenář znejistěn, jak se v praxi zachovat. Přehlednější členění zvolila později např. Z. Palková (1994a, 1994c); podrobněji viz 4.17. Kodifikace výslovnosti přejaté slovní zásoby ve VSČ II (1978) je pak zastaralá z hlediska značného posunu v normě, není v souladu se současnou kodifikací pravopisnou a rovněž nezachycuje novější, avšak dnes velmi frekventované lexikum, zejména anglického původu.

5 Pojetí výslovnosti v českých výkladových slovnících

Cílem této kapitoly je upozornit na některé otázky, které souvisejí s uváděním doporučených výslovnostních podob ve slovnících a dalších jazykových příručkách češtiny.¹⁸² Tato problematika nabývá na aktuálnosti v souvislosti s potřebou nového lexikografického popisu současné češtiny. Na materiálu nejpoužívanějších slovníků češtiny poukážeme na některé nejednotnosti, s nimiž se lze setkat (mimo jiné při práci v jazykové poradně ÚJČ). V dosavadních českých slovnících se např. vyskytují rozdílné přístupy k uvádění výslovnosti, které odrážejí dvojí možné pojetí vztahu mezi psanou a mluvenou podobou jazyka. Svébytnou otázkou, o které bude pojednáno podrobně, je způsob transkripce uplatněný v českých slovnících a příručkách.

5.1 Možné přístupy k uvádění výslovnosti ve slovnících

Pokud jde o uvádění výslovnostní podoby u slov, u nichž se vyskytuje (nejméně) dvojí pravopisná podoba (jedná se tedy především o slova cizího původu), zjišťujeme, že se lze v českých příručkách setkat s dvojitým způsobem zápisu. Např. slovo označující ‚obchod s módním zbožím‘ se v češtině zapisuje buď jako *butik*, nebo jako *boutique*. Příručky se shodují na zvukové podobě [butik], nalézáme tu však dvojí způsob uvádění ortoepické formy: Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) a rovněž např. Slovník současné češtiny (2011) uvádějí zápis: *butik* [-ty-], *boutique* [butyk]. V Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) je toto heslo zpracováno jako: *butik*, *boutique* [butyk].¹⁸³ Nejedná se o nepodstatnou, marginální záležitost, jak by se na první pohled mohlo zdát – odráží se tu totiž dvojí možné chápání vztahu mezi mluvenou a psanou podobou jazyka. V případě prvního zápisu je evidentně primární grafická podoba

---

¹⁸² Text je zaměřen výhradně na výkladové slovníky češtiny (a slovníkovou část školního i akademického vydání Pravidel českého pravopisu, 1994 a 1999), nikoli na slovníky překladové. Pozornost je věnována rovněž pouze apelativní, nikoli propriální slovní zásobě. Při přepisech výslovnosti je zde užívána česká fonetická transkripce, odlišný způsob přepisu se ponechává při citacích z příruček nebo v doslovných citacích e-mailových dotazů kvůli zachování jejich autenticity. Rozdíl mezi českou fonetickou transkripcí a přepisy ve slovnících spočívá především ve znacích pro *i*-ové vokály, pro vokalickou délku a v některých dalších symbolech (viz 5.2).

¹⁸³ Pokud se však do Nového akademického slovníku cizích slov (2005) podíváme na jiná hesla, zjišťujeme v tomto ohledu jistý nesoulad. Kupř. zpracování slova, které má grafickou podobu *disko* a *disco* a vyslovuje se jako [dɪsko], by podle postupu užitého u hesla *butik/boutique* mělo mít podobu: *disko*, *disco* [dysko], uvedeno je však: *disko* [dy-], *disco* [-sko]. Pro všímavého uživatele slovníku (např. nerodilého mluvčího učícího se česky) může být tato nejednotnost matoucí. Mohl by např. vyvodit, že zápis *butik* se čte jako [but'ik], protože se v úvodním poučení dočetl (srov. Nový akademický slovník cizích slov, 2005, s. 8–9), že „[s]labiky s měkce vyslovovaným *t*, *d*, *n* před *i* [t'i, d'i, n'i] se údajem o výslovnosti nekomentují, zatímco slabiky s výslovností [ty, dy, ny] jsou přepisovány vždy.“

(a zvuková z ní vychází – každé z grafických variant náleží i podoba zvuková, ačkoli jde o jeden a tentýž sled hlásek), v druhém případě jde o roviny samostatné (tj. v rovině grafické má slovo dvě odlišné podoby, v rovině zvukové varianty nejsou, existuje pouze podoba jedna; tj. v češtině lze výraz [butik] zaznamenat v grafice dvěma způsoby: *butik* a *boutique*). VŠČ II (1978) heslo *butik/boutique* neobsahuje, z analogických případů však lze vyčíst, že by heslo pravděpodobně bylo řešeno druhým ze způsobů (srov. zde např. hesla *frontispice/frontispis* [-tyspis]; *gerila/guerilla* [ge-la]). Je pravděpodobné, že k užití tohoto druhého způsobu zápisu budou mít blíže spíše zpracovatelé foneticky zaměřených příruček (není tedy překvapivé, že tento princip zápisu se užívá např. ve VŠČ II, 1978), první pojetí pak bude bližší spíše autorům příruček zaměřených primárně na pravopis (je uplatněno např. v Pravidlech českého pravopisu, 1994 a 1999, a ve všeobecných výkladových jazykových slovnících). V rámci jedné příručky by však měl být důsledně využíván pouze jeden z možných postupů, který by měl být srozumitelně vysvětlen.

Otázku, který z uvedených přístupů zvolit, je potřebné řešit i u slov, která mají dvě různé varianty jak pravopisné, tak i výslovnostní. Zvolme si za příklad heslo *citron/citrón*. To může mít dvě různé podoby:

1) citron [-on, -o:n], citrón [-o:n]

2) citron, citrón [-on, -o:n]

Zápis č. 1 říká, že slovo, které se píše *citron*, má dvě možné zvukové podoby: [citron], [citro:n]; pokud však užijeme grafickou podobu *citrón*, náležitá výslovnost je pouze jedna, tj. [citro:n]. Jak vyplývá z odpovědí tazatelům, tento přístup uplatňuje např. i jazyková poradna ÚJČ. Písmeno *o* zde tedy slouží jako bezpříznakový člen binární opozice, grafém *ó* jako člen příznakový.¹⁸⁴

Zápis č. 2 značí, že v jazyce máme výraz označující ‚žlutý kyselý plod jednoho druhu citroníku‘, který má dvě grafické podoby: *citron* a *citrón* a rovněž dvě podoby výslovnostní: [citron], [citro:n]. Princip zápisu č. 2 je užit ve VŠČ II (1978). Slovo *citrón* se v době vzniku této příručky psalo pouze dlouze, takže toto heslo není názorné, našli jsme však jiný, analogický příklad: *baktérie/bakterie* [-térije]//[te-].

Autoři současných Pravidel českého pravopisu (1994 a 1999) a výkladových slovníků češtiny u hesel tohoto typu výslovnost explicitně neuvádějí (z jejich hlediska

---

¹⁸⁴ Pokud by se tento způsob zápisu vyskytoval v kodifikačních příručkách, které jsou závazné pro školní výuku, mohlo by dojít v extrémním (a snad nepravděpodobném) případě k tomu, že by v diktátu bylo vysloveno [citron] a žákem zapsaná varianta *citrón* by byla v souladu s logikou užitou při zpracovávání hesla hodnocena jako chybná.

se výslovnost od grafiky neodlišuje; pokud by ji zaznamenali, použili by nejspíše postup uplatněný v zápise č. 1; viz příklad *butik* výše). Jak však vyplývá z dotazů adresovaných jazykové poradně ÚJČ, někteří tazatelé vnímají tuto skutečnost jako problém, který chtějí s lingvisty řešit.¹⁸⁵

Jako problematický se jeví obecný přístup k uvádění výslovnosti, který zvolil např. Nový akademický slovník cizích slov (2005). V poučení pro uživatele slovníku se lze dozvědět, že se výslovnost neoznačuje, pokud se vyslovovaná podoba shoduje s podobou psanou. Zároveň se však neuvádí ani v případech, kdy je možná výslovnost dubletní, a není proto možné se dopustit chyby. Nejen běžný uživatel, ale zřejmě ani lingvista pravděpodobně nebude schopen rozlišit, kdy je připuštěna dubleta a kdy je doporučena jen jedna zvuková podoba odpovídající jediné podobě grafické.

Podobně je potřebné dbát při tvorbě slovníků na systematickost v ne/uvádění fonetických prepisů. Nejednotnost spatřujeme např. ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) u cizích slov začínajících na *di-*. Pokud se zaměříme na tři za sebou jdoucí hesla *disent*, *disertace/dizertace* a *disgustovat*, u prvního z nich je uveden zápis [dy-] řešící pouze počáteční hláskovou skupinu *di-*, nikoli (zřejmě podstatnější) problém výskytu hlásek [s]/[z] uprostřed slova. U *disertace/dizertace* se neuvádí výslovnost žádná („tvrdá“ výslovnost skupiny *di-* u slova *disertace/dizertace* přitom není o nic „evidentnější“ než u předcházejícího výrazu *disent*), u *disgustovat* je uveden překvapivě „komfortní“ prepis [dyz-], ačkoli je zde přítomnost hlásky [z] zcela zřejmá vzhledem k tomu, že v češtině probíhá v takovýchto hláskových skupinách automaticky regresivní asimilace znělosti, takže před znělým konsonantem [g] se neznělé [s] nevyskytuje.

V českých slovnících se výslovnostní podoby u jednotlivých hesel uvádějí tradičně pouze tehdy, pokud vztah mezi psanou a zvukovou podobou není pravidelný, tj. jestliže se vyslovovaná podoba slova liší od grafické jinak, než jak je v domácí slovní zásobě obvyklé (např. zapsaná výslovnostní podoba výrazu *když* [gdiš] se sice od ortografického zápisu podstatně liší, jde však o rozdíly v češtině pravidelné a snadno zobecnitelné, z tohoto důvodu není fonetický prepis u drtivé většiny domácího a zdomácnělého lexika potřebný; rovněž by byl nadbytečný u té části přejatých slov, v nichž se výslovnost od ortografie nijak neodlišuje, srov. *bagr* atp.). Pokud je nutné výslovnostní podobu zaznamenat, měla by pak zcela odrážet skutečnou realizaci a

---

¹⁸⁵ Pro ilustraci uvádíme část e-mailu od jedné tazatelky: *Opravdu lze u všech (!) substantiv zakončených na -on vyslovovat krátké i dlouhé -ó-, ale u jejich variant zakončených na -ón lze vyslovovat jen dlouze?*

respektovat kupř. obligatorní asimilační znělostní změny, které se v češtině vyskytují. Obezřetnost při prepisech je tak namísto zejména v případě souhláskových skupin – zápis [bekgraund], který uvádí u hesla *background* Nový akademický slovník cizích slov (2005), je z tohoto pohledu chybný, kombinace neznělého *k* a následujícího znělého *g* uvnitř slova se v češtině nevyskytuje a není pro českého mluvčího přirozená.¹⁸⁶

5.2 Problematika způsobu transkripce

Většina českých slovníků a příruček, které uvádějí výslovnostní podoby a jsou určeny pro širokou veřejnost, pracuje kvůli laickým uživatelům se zjednodušeným fonetickým prepisem, který je velmi přiblížen pravopisnému systému. Neužívá se např. fonetické transkripční soustavy IPA, která by byla pro českou nelingvistickou veřejnost zřejmě mnohdy komplikující a jen obtížně srozumitelná (výhodná by však byla např. pro nerodilé mluvčí, kteří se češtinu učí). Vhodná a nutná je IPA především pro komparativní účely, tj. tam, kde je potřebné srovnávat např. výslovnost ve dvou různých jazycích. To však není případ běžných všeobecných jednojazyčných výkladových slovníků.

5.2.1 Znak pro hlásku [x]

Česká fonetická transkripce ve shodě se soustavou IPA zapisuje neznělou velární frikativu jako [x]. Ve slovnících a příručkách pro širokou veřejnost (a to i ve VSC I, 1967, a VSC II, 1978; srov. 4.3 a 4.14) se však tato hláaska tradičně prepisuje jako digraf [ch], tedy ve shodě s její spřežkovou podobou v grafice. Spojení hláasek [c] a [h] v rámci jednoho slova se totiž ve spisovné češtině nevyskytuje.¹⁸⁷ Jde o ústupek pro pohodlí té části uživatelů, kteří neznají ani základy transkripčních systémů a pro něž by mohl být znak [x] komplikací v porozumění (měli by např. tendenci číst zápis *junta* [xunta] jako [ksunta]). Toto řešení však není bez nevýhod. Porušuje se zde totiž základní princip fonetické transkripce, v níž má jednu hlásku představovat vždy právě jeden znak. S tím

---

¹⁸⁶ Domníváme se, že většina uživatelů slovníků si takovýchto nedopatření nepovšimne a bude realizovat náležitou podobu [beggraunt] (případně zjednodušenou variantu [begr̃aunt]), problematická však mohou být např. pro nerodilé studenty češtiny. Problematiku značení koncové ztráty znělosti rozebíráme podrobně níže (viz 5.2.5).

¹⁸⁷ Zvláště v oblasti nespisovného lexika, mezi okazionalismy a archaismy se vyskytují některé složeniny (obvykle jde o alespoň částečné přejímky z němčiny), jejichž první část končí písmenem/hláskou *c* a druhá část začíná písmenem/hláskou *h*, např. *báchamr*, *švarchandl*, *kurchasák*, *puchoblík* atp., dále expresiva typu *mlachuba*, *truchra*, podobně se může chovat i příjmení *Thuchoř*. Takováto slova a jejich výslovnostní podoby se však většinou v běžných příručkách nezaznamenávají.

souvisí i fakt, že zápis [ch] neupozorní nepoučenou část uživatelů na jeden z rozdílů mezi českou výslovností a pravopisem, tj. že v písmu nemusí jedné hlásce odpovídat vždy pouze jeden grafém. Největší nesnáz může tento zápis způsobit cizincům, kteří potřebují zjistit náležitou výslovnostní podobu českých slov. Vhodným řešením této situace není ani např. zavádět „kompromisní“ zcela nový znak typu [č̂]. Pokud se tedy místo náležitého [x] vyskytne v transkripci [ch], měla by dotyčná příručka v úvodu obsahovat i náležité vysvětlení. O ne/výhodách užívání nezjednodušené české fonetické transkripce i v příručkách pro širokou veřejnost viz zejména 5.2.7.

5.2.2 Znak pro znělé afrikáty

V příručkách zachycujících výslovnostní podoby slov se lze setkat se dvěma druhy znaků pro znělé afrikáty. Např. VŠČ II (1978) přepisuje realizaci se znělou alveolární afrikátou ve slově *zeugma* jako [zeu-], zatímco Nový akademický slovník cizích slov (2005) a Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) jako [dzeu-]. Totéž platí analogicky pro znělou postalveolární afrikátu, srov. např. *adagio* [adážo] ve VŠČ II (1978) versus [adádžo] v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005), v Pravidlech českého pravopisu (1994 a 1999), ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) nebo ve Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971). Vzhledem k tomu, že znaky [ʒ] a [ʒ̂] nejsou běžným uživatelům příruček bez předchozího vysvětlení jasně srozumitelné a že navíc mohou být matoucí zejména pro nerodilé mluvčí, kteří jsou obeznámeni s významem těchto symbolů v transkripci IPA,¹⁸⁸ je zřejmě nejlepším řešením v tomto případě i v nefonetických příručkách užívat znaky [d̂z] a [d̂ž], které odpovídají české fonetické transkripci a budou zřejmě pro většinového uživatele neproblematické. S dnešními technickými možnostmi by s neobvyklým požadavkem spojit dvojici písmen *dz* a *dž* horním obloukem neměl být v sazbě problém. Zápis [dz] a [dž] bez spojovacího oblouku může vést k tendenci hyperkorektně vyslovit místo jedné hlásky konsonanty dva, tj. *d* + *z*, oblouk nad oběma znaky by měl naznačit, že jde o hlásku jedinou. Je navíc teoreticky možné, že symboly [dz] a [dž] bez oblouku označující dvě samostatné hlásky by byly využity při přepisu slov, v nichž je mezi

---

¹⁸⁸ Srov. vyjádření na webových stránkách Fonetického ústavu FF UK (<http://fonetika.ff.cuni.cz/o-fonetice/foneticka-transkripce/ceska-foneticka-transkripce/>, cit. 2016-06-21): „Stojí za to poznamenat, že česká transkripce dříve využívala i některé symboly, které nejsou zcela transparentní, zvláště pro uživatele, kteří jsou obeznámeni s transkripcí podle IPA. Jedná se zejména o přepis znělých variant afrikát /c č/, tedy [d̂z d̂ž], jako [ʒ ʒ̂].“

oběma hláskami morfematically šev a nevyslovuje se zde tedy afrikáta (srov. výrazy typu *bandzone, endzóna* atp.).

5.2.3 Velární varianta fonému /n/

Kombinační hláskové změny (např. asimilace znělosti, místa a způsobu artikulace), které jsou v češtině pravidelné, není ani u slov cizího původu běžné ve slovnících zachycovat (např. ve slově *abstrakt* se vyslovovaná podoba od grafické liší pouze pravidelnou regresivní asimilační znělostní změnou *b-p*). To platí i pro obligatorní poziční variantu fonému /n/, kterým je před hláskami *k* a *g* velární [ŋ]. Pokud se však z jakéhokoli důvodu v transkripci kombinace hlásek *nk* nebo *ng* objeví, měla by být zapsána náležitým znakem, tj. [ŋk], respektive [ŋg]. Např. v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) u většiny slov, kde k tomuto asimilačnímu jevu dochází, se zvuková podoba neuvádí (u hesel typu *dingo* se tak zde objevil pouze přepis problematické části, tj. [dy-]), avšak existuje i menší množství výrazů, u nichž je potřebné danou kombinaci zachytit v transkripci, srov. v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) např. heslo *tinguait* [tyngva-], u něhož by bylo vhodné uvádět foneticky náležitou podobu se symbolem [ŋ]. (Naopak neobligatorní variantu fonému /m/, kterou je labiodentální [m̥], v běžných příručkách vyznačovat speciálním znakem nedoporučujeme; uvedení obou možných výslovnostních podob např. u hesla *pommes frites*, tj. [pomfrit] i [pom̥frit], by bylo pro většinu uživatelů zbytečně komplikující.)

5.2.4 Hlávka *j*

Přepis výslovnosti u cizích slov, která obsahují kombinaci dvou samohláskových písmen, se v příručkách obvykle neuvádí, ačkoli se zde vyslovovaná podoba od psané odlišuje. Máme zde na mysli zejména kombinace, které obsahují *i* + další vokál (*ia/iá, ie/ié, io/ió, iu*; kombinace *ii/ií* a *iü* se pak vyskytují v nepřímých pádech), mezi nimiž se v češtině často vyslovuje hlávka *j*. Jde zde o slova typu *kardiak, seriál, terapie, hoteliér, stadion, symbióza, akvárium*. Existují i spojení zapisovaná s ypsilon, např. *ya, yo* (*kyanid, ichtyol*). Hiátová hlávka se v těchto kombinacích nekládá zejména tehdy, pokud mezi samohláskami prochází šev mezi předponou a základem slova nebo složeniny (srov. např. *miliampér*).

Tento jev je vhodné reflektovat zejména v obecných zásadách výslovnosti cizích slov. Pokud se z jakéhokoli důvodu fonetický přepis takovýchto výrazů ve slovníku vyskytne, měl by zvukové realizaci plně odpovídat, tj. např. v Novém akademickém

slovníku cizích slov (2005) by v hesle *piano* měla být uvedena podoba [pijá-], nikoli stávající [piá-].

Podobně problematický je záznam výslovnosti skupin, v nichž v grafice písmeno *i* za jiným samohláskovým písmenem následuje (zejména *ai*, *ei*, *oi*, *ui*; např. *kokain*, *kofein*, *celuloid*, *intuice*). Např. ve školních Pravidlech českého pravopisu (1999) nalezneme u výrazů *kofein*, *protein*, *kokain* dvě varianty výslovnosti: [-in] a [-ín]; akademické vydání Pravidel českého pravopisu (1994) ani např. Nový akademický slovník cizích slov (2005) u těchto hesel zvukovou podobu neuvádějí. Zvolený způsob transkripce jednak vůbec neupozorňuje na možný výskyt hlásky *j* (která není v grafice přítomna), jednak je pro uživatele nesrozumitelný a nejednoznačný (jak vyplývá z dotazů, které obdržela jazyková poradna ÚJČ; podrobněji viz 6.3.5).

Obdobně není náležitá transkripce [džoint] u hesla *joint* v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005), z níž nevyplývá, zda slovník doporučuje podobu [d̂žoint], respektive [d̂žoint] (zřejmě ano), [d̂žojnt], nebo připouští obojí.¹⁸⁹ U jiných hesel (např. *celuloid*) není oproti tomu v Pravidlech českého pravopisu (1994 a 1999), ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) ani v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) výslovnost uvedena vůbec, avšak může zde vzniknout podobná nejasnost (VŠČ II, 1978, u slova *celuloid* uvádí dvě varianty: [-lojit], [-lojt]).

Označovat výslovnost u slov tohoto typu je vhodné především proto, že nelze stanovit jednoduché pravidlo, ve kterých slovech se hlásky *j* vkládá mezi oba vokály, ve kterých psané *i* „nahrazuje“ a ve kterých je možná různá podoba (srov. *naivní* versus *detail* versus *kokain*). Přepis výslovnosti by se pak měl objevovat i u slov typu *paranoia*, v nichž se vyskytuje skupina více než dvou samohláskových písmen, přičemž psanému *i* odpovídá vyslovované [j].

5.2.5 Koncové souhlásky

Dalším jevem, na který by mělo být v zásadách pro zpracování slovníků pamatováno, je zápis těch slov (zejména cizích), v jejichž jiných než základních tvarech se místo neznělé koncové souhlásky objevuje konsonant znělý, např. 1. pád: *džez*, *jazz*

---

¹⁸⁹ Tento jev vyskytující se ve fonetické transkripci v českých slovnících měl zjevně na mysli tazatel, který jazykovou poradnu ÚJČ oslovil s následujícím dotazem/připomínkou (text e-mailu ponecháváme v autentické podobě): *Další nepřesností v české fonetice je, podle mého mínění, užívání (i) tam, kde se vyslovuje (j). příklad: late, tradičně foneticky (leit), (což by se mělo vyslovit jako (le-it), přesnější přepis fonetiky by však měl být (lejt)). Tazatel bohužel použil nevýstižný příklad, avšak názorně ukázal, že výskyt znaku i místo náležitého j (případně místo jeho kombinace s j) vyvolává v některých uživateli dojem, že je doporučeno realizovat podobu pouze s vokálem i, před nímž bude jakýsi předěl (pravděpodobně tedy ráz).*

[$\widehat{d}\widehat{z}$ es], 2. pád *džezu*, *jazzu* [$\widehat{d}\widehat{z}$ ezu]. Jako ideální řešení se jeví postup, který byl zvolen ve slovníkové části ortoepické příručky VSČ II (1978), tj. u dotyčných slov uvádět jak podobu nominativu, tak i genitivu. V tištěných příručkách, které se na výslovnost přímo nespécializují, by však tento přístup byl značně neúsporný a možná i informačně zahlcující. V běžných slovnících a v Pravidlech českého pravopisu (1994 a 1999) se proto uvádí pouze výslovnost podoby základní se znělou souhláskou na konci, tj. [$\widehat{d}\widehat{z}$ ez], která jasně naznačuje, že 2. pád má náležitě znít [$\widehat{d}\widehat{z}$ ezu], nikoli * $[\widehat{d}\widehat{z}$ esu]. Nevýhodou tohoto úsporného pojetí je, že uživatelům (včetně nerodilých mluvčích) nenaznačuje koncovou ztrátu znělosti, k níž dochází v češtině ve všech slovech, pokud za nimi bezprostředně nenásleduje znělý obstruent (na rozdíl od některých cizích jazyků). Tento jev si mnoho mluvčích vůbec neuvědomuje, a pokud se o něm dozvedí, často této informaci nevěří a tvrdí, že v jejich řeči ke ztrátě znělosti nedochází; zejména to platí pro výslovnost slov přejatých. Nahlédnutí do slovníků je v tomto mylném názoru jen utvrdí. Další možný postup užívají autoři VSČ II (1978) ve výkladové části příručky, kde by uvádění podob 2. pádu vedlo rovněž k zahlcování a k nepřehlednosti textu na rozdíl od zdejší části slovníkové. Příkladové slovo *džez*, *jazz* by podle těchto zásad bylo přepsáno jako [$\widehat{d}\widehat{z}$ es*], přičemž hvězdička na konci transkripce naznačuje, že se v jiných tvarech téhož výrazu objevuje místo koncového neznělého konsonantu jeho znělý protějšek (srov. tabulku užitě transkripce ve VSČ II, 1978, s. 12).

Ani znak * však není neproblematický; hvězdička se v lingvistických textech užívá zpravidla pro nesprávné nebo nedoložené tvary atp. Přepis výslovnosti, v němž by se hvězdička vyskytla, by tak mohl být nenáležitě intuitivně interpretován tak, že je daná zvuková podoba neortoepická (případně že je nesprávná výslovnost té hlásky, u níž je hvězdička napsána). Bylo by proto výhodnější vybrat pro daný účel jinou, dosud nevyužitou značku.

Obdobný problém nastává při uvádění výslovnosti u přejatých slov (většinou původem francouzských), u nichž je v nepřímých pádech obvyklé vyslovit i hlásku, která je sice v grafické podobě označena písmenem, avšak v pádech přímých se podle kodifikace nevyslovuje. Např. slovo *croissant* zní v 1. pádě [kroasan], avšak v nepřímých pádech se podle obecných zásad uvedených ve VSČ II (1978, s. 76) vyslovuje i hlásky [t], tj. např. 2. pád *croissantu* [kroasantu].¹⁹⁰

---

¹⁹⁰ Stranou zde ponecháváme otázku, zda je varianta bez [t] v genitivu a takéž podoba s [t] v nominativu i v dnešní době nenoremní/nespisovná. K výrazu *croissant* viz rovněž 6.3.6.10.

5.2.6 Označování jednoduché výslovnosti zdvojených souhláskových grafémů

K transkripci výslovnosti slov, v nichž se píše dvě stejná souhlásková písmena, lze přistoupit v zásadě dvěma způsoby (pomíjíme situaci, kdy se autoři příručky rozhodnou tento jev nijak nereflektovat, případně transkribovat veškeré výrazy obsahující zdvojené grafémy bez ohledu na výslovnost): přepisovat ta slova, v nichž se ve zvukové podobě realizují obě hlásky (srov. v Novém akademickém slovníku cizích slov, 2005, hesla typu *subbas* [-bb-]; uživatel se z úvodního poučení dozví, že jednoduchá výslovnost zdvojených souhláskových grafémů se neoznačuje; viz Nový akademický slovník cizích slov, 2005, s. 9), nebo naopak uvádět výslovnostní podobu pouze tam, kde dochází ke zjednodušení (např. ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 2003, se u hesel typu *posttotalitní* transkripce neuvádí, naopak u slov typu *grizzly* a *brutto* je jednoduchá výslovnost naznačena). Z hlediska obecných principů transkribování je druhý způsob logičtější (přepis se uvádí tehdy, když se vyslovovaná podoba liší od psané), z hlediska množství přepisovaných hesel však bude pravděpodobně náročnější. Navíc jeho co možná nejúspornější podoba, kterou zvolil Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) např. u výrazu *brutto* [-to], nemusí být pro každého uživatele zcela zřetelná, lepším řešením by byl přepis typu [-uto], který díky širšímu hláskovému okolí jasně naznačuje výslovnost s jedním *t*. Ať již bude upřednostněna kterákoli možnost zápisu, je třeba důsledně dbát na její dodržování. Jako matoucí může totiž působit fakt, že např. v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) se v heslech *posttotalitní* a *posttraumatický*, která následují bezprostředně za sebou a v nichž se vyskytuje tentýž jev, jednou zdvojená výslovnost neoznačuje (u prvního z nich), ale u druhého se zaznamenává. Ani opačný postup při přepisu zdvojených grafémů, pro který se rozhodli autoři Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003), není dodržován jednotně, např. u hesla *buddhismus* je přepsána pouze jiná část výrazu [-z-], u hesla *watt* není transkripce uvedena vůbec.

5.2.7 Skupiny *di, ti, ni*

Jedním z nápadných rozdílů mezi českou fonetickou transkripcí a způsobem přepisu užívaným v analyzovaných příručkách je zápis hláskových skupin v písmu označovaných grafémy *di, ti, ni*. Pro zjednodušení budeme uvádět pouze hláskové skupiny s krátkým *i*-ovým vokálem, pro skupiny s vokálem dlouhým však platí tytéž zásady a doporučení.

Česká fonetická transkripce by rozdíl mezi výslovností „tvrdou“ (s alveolárním konsonantem) a „měkkou“ (s palatálním konsonantem) zachytila náležitě jako [dɪ], [tɪ], [nɪ] versus [dʲɪ], [tʲɪ], [ɲɪ]. Ve slovnících se však „tvrdá“ výslovnost tradičně značí jako [dy], [ty], [ny]. (Tento způsob zápisu byl zvolen i v ortoepické příručce VŠČ II, 1978, nikoli ovšem ve VŠČ I, 1967, kde se „tvrdá“ výslovnost slabik *di*, *ti*, *ni* zaznamenává jako [dɪ], [tɪ], [nɪ]; srov. též 4.3 a 4.14).

Zápis [dy], [ty], [ny] má své výhody i nevýhody. Jde vlastně o ústupek těm, kteří by si před užitím příručky pravděpodobně nebyli ochotni přečíst a pochopit principy fonetické transkripce a zápis bez užití ypsilon by pak „ze zvyku“ četli jako [dʲɪ], [tʲɪ], [ɲɪ], tedy tak, jak je to běžné u *di*, *ti*, *ni* v domácí slovní zásobě.¹⁹¹ Podle zkušeností s výukou studentů a především na základě práce s laickými tazateli v jazykové poradně ÚJČ se domníváme, že překonat tento návyk je mnohdy velice obtížné, a to i po několikátém vysvětlení dané problematiky. Z tohoto úhlu pohledu by se ve slovnících a příručkách určených pro širokou veřejnost způsob transkripce [dy], [ty], [ny] pro „tvrdou“ výslovnost mohl jevit jako nutný. Dále se pokusíme ukázat jiné možnosti řešení této otázky.

Užívání ypsilon v hranatých závorkách utvrzuje v mylném (avšak velmi rozšířeném) názoru, že v češtině je ve výslovnosti rozdíl mezi měkkým *i* a tvrdým *y* a že odlišnost ve výslovnosti mezi skupinami [dɪ], [tɪ], [nɪ] oproti [dʲɪ], [tʲɪ], [ɲɪ] spočívá právě v „měkkosti/tvrdosti“ vokálu *i/y*. Fakt, že ve výslovnosti tyto skupiny neodlišují vokály, ale konsonanty, je v některých příručkách zastřen i způsobem, jakým jsou prepisovány „měkké“ skupiny. Např. ve Slovníku spisovného jazyka českého (1960–

---

¹⁹¹ Nepochopení základních principů fonetického přepisu dokládá následující dotaz, který byl adresován jazykové poradně ÚJČ (text e-mailu ponecháváme v autentické podobě, pouze vypouštíme nepodstatné pasáže): *dobrý den, rád bych dal tento podnět ke změně pravidel psaní výslovnosti cizích slov ve slovnících a učebnicích. Vycházím z předpokladu, že výslovnost cizojazyčného slovíčka psaná v hranatých závorkách by měla co nejpřesněji vystihovat, jak se předmětné slovíčko vyslovuje. [...] Zarazilo mne však, že v hranatých závorkách se nevyskytuje ypsilon, ačkoliv jej některá cizí slova z hlediska české fonetiky mají. Domnívám se, že by bylo foneticky přesnější, a hlavně pro studenty cizích jazyků jednodušší, srozumitelnější a logičtější, užít v hranatých závorkách ypsilon tam, kde se v cizím slově z hlediska české fonetiky vyslovuje. „Monopol“ měkkého *i* ve fonetice, v hranatých závorkách, mi připadá nedůvodný. Logicky vzato, tam kde se vyslovuje v cizím slově tvrdé *y*, tam by se v hranatých závorkách taky mělo psát. Nebo ne? Uvádím příklady z angličtiny. Místo hranatých píši kulaté závorky. British, tradičně foneticky ('Britiš) (což by se mělo vyslovit jako ('Briřiš)), fakticky se však vyslovuje jako ('Brityš); tea, tradičně foneticky (ti:), fakticky však (ty:); money (mani), podle mého názoru správněji by mělo být (many), neboť se to taky tak vyslovuje. [...] Na vlastní uši jsem zažil, že se cizinci učí z českých učebnic nesprávnou výslovnost ve výše předvedeném smyslu. [...] Nemám pravdu? Proč tvrdit, že se vyslovuje *di*, *ti*, *ni*, když se vyslovuje *dy*, *ty*, *ny*? To přeci nemá logiku. Bylo by možné to změnit? Jak z citovaného e-mailu jednoznačně plyne, autor návrhu se s uváděním výslovnosti setkává ve své praxi běžně a zná alespoň základní lingvistické termíny, nejedná se tedy o zcela náhodného a naprosto nepoučeného uživatele slovníků.*

1971), ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) a v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) byla totiž pro zápis kombinace palatální explozíva + vokál *i* zvolena forma [di], [ti], [ni], která v běžné fonetické transkripci označuje kombinaci s explozívou alveolární. Pro člověka, který se někdy setkal s principy fonetické transkripce, může být tato forma přinejmenším nepochopitelná a matoucí. Totéž platí i pro všímavého uživatele Pravidel českého pravopisu (1994) – zatímco v apelativním pravopisném slovníku je zvolen stejný způsob transkripce jako ve Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971), ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) atd. (např. *dikobraz* [dy- i di-]), v seznamu rodných jmen na konci akademického vydání Pravidel českého pravopisu (1999) se „měkké“ skupiny přepisují jako [dʲi], [tʲi], [nʲi], srov. např. jméno *Adina* [-dʲi-]. V příloze Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) obsahující seznam rodných jmen je však u stejného propria uvedena podoba [-di-]. Nelze pak vyloučit, že tento nesoulad může uživateli příruček způsobit obtíže.

Jedním z postupů, které se nabízejí, je uvádět ve slovnících u těchto skupin v hranatých závorkách pouze daný konsonant a nikoli následující vokál, tj. např. *dikobraz* [d- i dʲ-]; tento přístup zvolili např. autoři vznikajícího Slovníku současného slovenského jazyka (2006), v tomto díle bude tedy u hesla *diéta* zvuková podoba přepsána jen jako [d-], heslo *antipatia* jako [-t-t-].¹⁹²

Dalším řešením, které by navíc bylo výhodné tím, že by odpovídalo české fonetické transkripci, by bylo užít pro vokál *i* znak [ɪ]. „Tvrdá“ výslovnost by se tedy zapisovala jako [dɪ], [tɪ], [nɪ] a „měkká“ jako [dʲɪ], [tʲɪ], [nʲɪ]. Domníváme se, že neobvyklý znak [ɪ] by mohl uživatelům „bránit“ číst zápis [dɪ], [tɪ], [nɪ] automaticky „měkce“, případně je „upozornit“, že je vhodné se seznámit s transkripčními pravidly a vysvětleními, která jsou uvedena na začátku příručky. Tento znak však není použitelný u dlouhých *i*-ových vokálů, které je náležité z fonetického hlediska zapisovat jako [i:], nikoli *[ɪ:] (od krátkého *i* se české *í* totiž liší nejen kvantitou, ale i kvalitou, kterou je třeba v transkripci pak též zohlednit). Toto řešení by přicházelo v úvahu zřejmě hlavně tehdy, pokud by se v celém slovníku užívala (nijak nezjednodušená) česká fonetická transkripce.

K očekávatelné námitce, že užívat nezjednodušenou fonetickou transkripci by bylo pro uživatele slovníku nesrozumitelné a příliš zatěžující, podotýkáme, že na

---

¹⁹² Srov. koncepcie tohoto slovníku (http://juls.savba.sk/attachments/oddelenie_sucas_lexikologie_naplň/koncepcia.pdf, cit. 2016-06-25).

základě zkušeností především z jazykové poradny ÚJČ se tohoto problému obáváme rovněž, avšak pokud se podíváme do slovníků jiných jazyků (např. německých nebo anglických), zjistíme, že v nich se lze obvykle setkat s daleko „složitějšími“ transkripčními systémy, leckdy plně respektujícími mezinárodní fonetickou transkripci IPA. Pokud se uživatel těchto příruček chtěl o výslovnosti poučit, pravděpodobně budou nuceni rovněž seznámit se s užitými transkripčními pravidly, ne vždy bude pro laika přepis srozumitelný intuitivně. Užití české fonetické transkripce pak může být výhodné i proto, že uživatel snáze přivykne znakům, s nimiž se setkává např. v překladových slovnících.

Ať již autoři slovníků budou užívat jakýkoli transkripční systém, principy přepisu zvukové podoby by měly být jasně a v úplnosti uvedeny, a to nejlépe na začátku příručky v rámci všeobecných výkladů. V žádném z citovaných slovníků (tj. Slovník spisovného jazyka českého, 1960–1971; Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 2003; Nový akademický slovník cizích slov, 2005) ani v Pravidlech českého pravopisu (1994 a 1999) však nenalezneme např. informaci o tom, zda je „měkká“ výslovnost skupiny *di* značena jako [di], nebo jako [dʲi]. Uživatel tedy tuto zásadu musí odvodit z kontextu, např. u slov typu *dikobraz*, u nichž je jak „tvrdá“, tak i „měkká“ podoba možná.

5.2.8 Znak y (jinde než ve skupinách *di*, *ti*, *ni*)

Ve zjednodušené výslovnostní transkripci není opodstatněné psát znak pro ypsilon jinde než ve skupinách *di*, *ti*, *ni*. Ani v tomto ohledu však nejsou příručky ve shodě. Zatímco např. Nový akademický slovník cizích slov (2005) nebo VŠČ II (1978) přepisují hláskovou skupinu [ki] u slov *blanquismus* a *curaçao* s náležitým samohláskovým grafémem, Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) a akademická Pravidla českého pravopisu (1994) transkribují *blanquismus* jako [-ki-], avšak *curaçao* jako [kyraso]. Psaní ypsilon zde není odůvodněné ničím pro češtinu relevantním, protože se zde nevyskytuje ani v grafice. Na užívání grafému y ve výslovnostní transkripci v Pravidlech českého pravopisu (1994 a 1999) poukázal již např. O. Uličný (1993, s. 66; 2003, s. 293).

5.2.9 Vokalická kvantita

V české fonetické transkripci se dlouhé samohlásky označují příslušným grafémem, za nímž je umístěna dvojtečka, např. [i:], [e:]. Pro běžnou lexikografickou

praxi může být tento zápis poněkud neúsporný, z fonetického hlediska je nezbytný zvláště tehdy, když je potřebné v transkripci vyznačovat např. také realizace polodlouhých vokálů, tj. [iː], [eː] atp. Tuto možnost však výkladové slovníky nevyužívají. Zvláště tehdy, pokud se i v jiných ohledech nebudou plně respektovat zásady české fonetické transkripce, není na tomto značení nezbytné trvat a je možné zvolit uživatelsky příjemnější čárku nad vokalickým grafémem, která se užívá v běžných textech a ve všech zde analyzovaných příručkách (tedy i ve VSČ I, 1967, a VSČ II, 1978). Nepřijatelný by byl pouze kroužek nad písmenem, který někteří nepoučení uživatelé češtiny vyžadují psát automaticky všude tam, kde se hláska [u:] vyskytuje jinde než na počátku slova. (Setkali jsme se nejednou v praxi dokonce i s tvrzením, že vokály označované v písmu jako *ú* a *ů* se z hlediska výslovnosti odlišují.)

5.2.10 Sekvence *ou, au, eu*

Z fonetického hlediska je náležité v transkripci rozlišovat, zda dva za sebou následující samohláskové grafémy označují diftong, nebo zda jde o tzv. hiát čili dvojslabičné spojení dvou samostatných vokálů (mezi nimiž je slabičná hranice a na morfemtickém švu se zde může rovněž realizovat ráz). V neutrální domácí slovní zásobě se vyskytuje pouze jeden diftong (*ou*). V běžných slovnících nebude zřejmě téměř zapotřebí jej v transkripci zaznamenávat (výjimku by mohly tvořit např. homografy *proudit* [próud'it] ‚téct proudem‘ a *proudit* [proʔud'it] / [proud'it] ‚důkladně vyudit‘), v přejatých slovech se objevuje pouze výjimečně. V lexiku cizího původu zaznamenáváme další dva diftongy, a to *au* a *eu*. Zvláště sekvence *eu* je pocíťována v některých slovech jako jednoslabičná, jinde jako dvojslabičná, existují i výrazy, u nichž mezi mluvčími nepanuje v tomto ohledu shoda (VSČ II, 1978, s. 39, uvádí např. slovo *pneumatika*). Z tohoto důvodu by bylo i v běžných slovnících výhodné spojení dvou samohláskových písmen, které označuje diftong, odlišovat od hiátového spojení v grafice vrchním spojovacím obloukem (tj. např. [eū]); jde o stejný symbol, který doporučujeme zavést v případě znaků pro znělé afrikáty [d̥z] a [d̥ž] (viz 5.2.2).

5.2.11 Ráz

Problematika výslovnosti tzv. rázu by si zasloužila ve slovnících obecně více pozornosti. Ačkoli např. autoři Nového akademického slovníku cizích slov výslovnost s rázem až na výjimky neoznačují, „protože je českému uživateli jazyka běžná“ (Nový akademický slovník cizích slov, 2005, s. 8; obdobné vyjádření nalezneme i ve Slovníku

spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 1978, s. 781), zvláště u cizích slov vznikají v tomto ohledu u mluvčích někdy pochybnosti (např. v případě slova *interakce* nalezneme informaci o výslovnosti pouze ve VSC II, 1978).

Označování (potenciálního) výskytu rázu na začátku všech slov začínajících na samohlásku by bylo zřejmě neúčelné a zbytečné komplikující. Nanejvýš vhodné by však bylo označovat možný výskyt rázu uvnitř slov (tj. např. na švech složenin), a to tradičním znakem pro ráz [ʔ], nikoli spojovníkem, lomítkem, dlouhou svislou čarou¹⁹³ atp., které lexikografická díla obvykle používají ke zcela jiným účelům (vynechání části slova – viz 5.2.15, zápis variant atd.).

5.2.12 Přepis slov, která v grafice obsahují spojovník

U výrazů cizího původu, v nichž se v grafické podobě vyskytuje spojovník, není vhodné znak spojovníku přenášet i do přepisu výslovnosti. Jednak neodpovídá žádné zvukové jednotce, jednak se obvykle užívá pro vynechanou část slova, kterou není nutné foneticky zaznamenávat (nenáležitě se spojovník vyskytuje např. ve VSC II, 1978, u hesla *džiu-džitsu*, jehož zvuková podoba je transkribována jako [žiju-žicu], přičemž v tabulce užitě transkripce v úvodu této příručky se význam spojovníku vůbec nevysvětluje). Je nejednoznačné, kdy části spojené v grafice spojovníkem transkribovat dohromady jako jedno slovo a kdy zvláště oddělené mezerou. Hlavním kritériem by zřejmě měl být počet slovních přízvuků – pokud má ve výslovnosti každá z částí svůj vlastní slovní přízvuk (tvoří více než jeden přízvukový takt), je mezera v přepisu náležitá. Tato realizace se bude vyskytovat především tam, kde spojovník odděluje dvě plnovýznamové, nezkrácené, „plnohodnotné“ části (např. ve výrazu *combine-painting*,¹⁹⁴ nikoli však ve slově *e-mail*). Psaní dohromady by se v transkripci uplatňovalo tehdy, pokud výraz tvoří jediný takt (má jeden slovní přízvuk, např. *in-line*). U sporných případů, kdy připadá v úvahu realizace s jedním i s více přízvuky (v závislosti na okolí atd.), se přihlédne k celkovému počtu slabik (pokud jsou obě části jednoslabičné, je zřejmě pravděpodobnější výskyt s jedním přízvukem, např.

---

¹⁹³ Zápis typu [brom | aceton] může vzbuzovat dojem, že jde o realizaci pauzy a/nebo přízvuku uprostřed slova.

¹⁹⁴ Výtvarnický termín *combine-painting* uvádí např. Nový akademický slovník cizích slov (2005), výskyt spojovníků ve výslovnostním přepisu [kembajn-pejntyn-], který je zde uveden, považujeme za velmi matoucí. První z nich nemá funkci žádnou, zcela jistě neoznačuje vynechanou část slova, ačkoli jeho užití může vyvolat mylný dojem, že zastupuje *e*, které se vyskytuje v grafice. Druhý spojovník pak nahrazuje pouze jeden koncový grafém, čímž se žádné úspory místa nedocílí, avšak nelze vyloučit, že takovýto zápis bude některými uživateli nesprávně pochopen jako signál, že se v češtině podobně jako v angličtině v tomto případě nevyslovuje koncová velární explozíva zapisovaná jako *g*.

snack-bar), plnovýznamovosti a nezkrácenosti složek částí, analogickým případům atp. U menšího počtu hesel bude zřejmě záležet i na jazykovém citu zpracovatele, ovšem určitou míru nejednotnosti v tomto ohledu nepovažujeme z uživatelského hlediska za problematickou.¹⁹⁵

Tatáž pravidla lze pak aplikovat i v dalších případech vícesložkových výrazů, např. *au-pair* lze v češtině zapisovat i bez spojovníku jako *au pair*, grafický rozdíl mezi oběma variantami však na výslovnostní podobu nemá žádný vliv.¹⁹⁶

5.2.13 Označování slabikotvornosti

Zvláště v nefoneticky zaměřených příručkách není v transkripci zvykem jakkoli speciálně označovat písmena, která reprezentují slabikotvorné souhlásky; srov. např. ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) a v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) heslo *hamburger*, u něhož se uvádí pouze přepis [-gr] bez vyznačení slabikotvornosti. Tato informace by mohla být přínosná zejména některým nerodilým mluvčím, české rodilé mluvčí neobeznámené s tímto jevem by však spíše mohla mást. Navíc je problematické, jakým symbolem slabikotvornost značit. V bohemistice poměrně zažitý kroužek pod písmenem (který užívá i VŠČ II, 1978; srov. zde např. heslo *byronismus* [bajrɯnɪzm-]; viz též 4.14), není z hlediska fonetické transkripce náležitý, uživatel znalý symbolů IPA by z takového zápisu vyvodil, že jde o realizaci neznělého, nikoli slabikotvorného *r*. Patřičné označení slabikotvorných hlásek, tj. [r], [l], [m], [n], by pak v nepoučených uživateliích mohla vzbuzovat dojem přízvučnosti dané slabiky atp.

Slov typu *byronismus*, u nichž zřejmě nebude mezi českými rodilými mluvčími panovat jednota v pocitu, kolikaslabičná jsou, bude pravděpodobně velmi malé množství. Je navíc otázka, zda je potřebné tento drobný rozdíl (pro některé mluvčí možná i neidentifikovatelný) zachycovat a v příručkách doporučovat např. pouze zřejmě obvyklejší výslovnost bez slabikotvorné souhlásky, tj. [bajr niz mus], a nikoli s ní, tj.

---

¹⁹⁵ Nejednotnost ve zpracování totožných hesel jsme zaznamenali např. mezi VŠČ II (1978), která výraz *power-play* transkribuje jako [ˈpaʊə ˈplej] s mezerou, a Novým akademickým slovníkem cizích slov (2005), který totéž slovo přepisuje jako [pauerplej] bez mezery, ostatní rozdíly ponecháváme stranou. Ve VŠČ II (1978) je nadto pozoruhodné, že výraz *by-pass*, který je označen jako citátový, se transkribuje jako [ˈbaj ˈpás], tj. se dvěma hlavními slovními přízvuky, avšak dohromady bez mezery.

¹⁹⁶ Psaní dohromady je pak v transkripci vhodné rovněž u dalších vícesložkových výrazů, u nichž se v grafické podobě spojovník nevyskytuje, srov. např. heslo *à la*, jehož výslovnost je ve VŠČ II (1978), v Pravidlech českého pravopisu (1994 a 1999) nebo v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) transkribována bez mezery jako [ala].

[ba jr niz mus].¹⁹⁷ Zvláště v běžných příručkách určených pro širokou veřejnost proto není pravděpodobně nutné slabikotvornost vyznačovat.

5.2.14 Zápis přízvuků (v citátových výrazech)

Dalším jevem, který by měla koncepce uvádění výslovnosti v jakémkoli lingvistickém díle zohlednit, je zápis přízvuků. Nejde zde o to, jakým znakem přízvuk zachytit (je obvyklé a účelné užívat svislou povýšenou čárku před přízvučnou slabikou), ale zda vůbec k označování přízvuků přistoupit. U naprosté většiny slovní zásoby by totiž tato informace byla nadbytečná, protože čeština klade přízvuky pravidelně na první slabiku slova (a to i u přejatých výrazů; srov. VŠČ II, 1978, s. 27). Výjimku podle VŠČ II (1978, s. 17 a 30) tvoří tzv. citátové výrazy, které „si plně zachovávají cizí povahu (obvykle i cizí přízvuk a délku samohlásky)“ a jejichž zvuková podoba „se blíží výslovnosti v jazyce původním.“ Za problematické považujeme stanovení hranice, která slova (slovní spojení) za citátové výrazy ještě považovat a která již nikoli.¹⁹⁸ V tomto ohledu lze spatřovat velké rozdíly mezi ortoepickou kodifikační příručkou VŠČ II (1978) a novějšími slovníky (např. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 2003; Nový akademický slovník cizích slov, 2005). Zatímco VŠČ II (1978) výrazy typu *chargé d'affaires* za citátové považuje a kodifikuje pouze výslovnost s přízvukem na poslední slabice: [šaržéda'fěr],¹⁹⁹ novější zdroje uvádějí transkripci bez označení přízvuků: [šaržé dafěr], předpokládají tedy zřejmě umístění přízvuků na prvních slabikách, tj. ['šaržé 'dafěr].²⁰⁰ Jako problematický rovněž vidíme celkový přístup

---

¹⁹⁷ Mezery v transkripci zde užíváme k vyznačení hranic jednotlivých slabik, jsme si vědomi skutečnosti, že některé slabičné hranice nelze umístit jednoznačně. U slov tohoto typu se také bude pravděpodobně projevat přirozená tendence k odstranění slabikotvorných hlásek; u výrazu *byronismus* se tak bude zřejmě uplatňovat podoba s vokálem *o* [bajronizmus], srov. také heslo *byronizmus* s jedinou výslovnostní podobou [bajrony-] v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005), obě možnosti uvádí např. Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971).

¹⁹⁸ Podrobněji viz např. Hrbáček (1971, s. 28–29). Jednoznačným kritériem není např. víceslovnost, protože citátovou povahu si zachovávají i některá jednotlivá slova (srov. VŠČ II, 1978, s. 17; jedná se zde např. o výraz *fond* [fo:n] ve významu ‚zadní sedadlo v kočáře‘ nebo ‚pozadí‘), ani např. neschopnost vyjadřovat syntagmatické vztahy (VŠČ II, 1978, považuje za citátový výraz i spojení *happy end*, přičemž uvádí jeho výslovnostní podobu i ve druhém pádě, tj. *happy endu* [-du], totéž platí pro již zmiňovaný výraz *fond*), a již vůbec ne nulová pravopisná adaptace (za citátový výraz nepovažuje VŠČ II, 1978, např. slovo *entrée*).

¹⁹⁹ U tohoto výrazu je realizace [šarže:da'fe:r] v češtině zřejmě nepravděpodobná; pokud někteří čeští mluvčí budou přízvukovat poslední slabiku, zřejmě dojde k rozdělení na dva přízvukové takty a přízvuk ponese zároveň i slabika ['ša].

²⁰⁰ Ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003, s. 642) se v zásadách pro zpracování slovníku uvádí, že slovní přízvuk se označuje pouze v omezeném počtu případů, a to zvláště u cizích slov a spojení citátové povahy, pokud není na první slabice. Označení přízvuku nalezneme např. v hesle *à jour* [a 'žúr]. Nový akademický slovník cizích slov (2005) zřejmě přízvuky vůbec neoznačuje, což implikuje u

VŠČ II (1978) k výslovnostní kodifikaci citátových výrazů. Pokud se zde za správnou považuje pouze „výslovnost jazyka, z něhož bylo slovo přežato, nebo výslovnost blížká“ (VŠČ II, 1978, s. 30), zachovává se umístění přízvuků a délky vokálů, a zároveň se však za porušení citátového charakteru nepokládá nahrazení některých cizích hlásek českými (např. francouzského uvulárního *r* českým alveolárním; viz VŠČ II, 1978, s. 30), výsledkem je jakýsi kompromis, který neodpovídá ani českým, ani cizím obecným výslovnostním pravidlům.

Za citátovou výslovnost tedy navrhuje považovat pouze podoby, v nichž mluvčí opravdu napodobí se vším všudy zvuk slova/spojení v původním jazyce (nejen umístěním přízvuku, ale i kvalitou hlásek atp.). Pokud se takováto realizace (nejčastěji se pravděpodobně bude jednat o větná spojení typu *cherchez la femme, ora pro nobis*) vyskytne v jinak českém textu, bude vnímána jako tzv. přepínání/míšení kódů a není namístě ji v nesespecializovaných slovnících české slovní zásoby uvádět. Pokud se výraz začne začleňovat do češtiny např. tím, že se jeho zvuková podoba v úzu začne jakkoli přizpůsobovat češtině, začne se skloňovat atp., je pravděpodobné, že bude souběžně existovat větší množství různých výslovnostních podob, které by nebylo účelné v příručkách zachycovat (navíc výzkum výslovnosti takovýchto výrazů by byl jen obtížně proveditelný). Obzvlášť pokud bude mít slovník kodifikační ambice, bylo by zřejmě u pravopisně neadaptovaných výrazů typu *chargé d'affaires, à jour, entrée* nejvýhodnějším řešením doporučit výslovnost odpovídající obecným zásadám výslovnosti slov cizího původu (viz např. VŠČ II, 1978, s. 27–30), tj. s přízvukem na prvních slabikách, který by tedy bylo zbytečné zachycovat (tento přístup pravděpodobně zvolili i autoři Nového akademického slovníku cizích slov, 2005).²⁰¹

Rozlišovat podle míry adaptace tři různé kategorie (slova přežatá, citátové výrazy a výrazy citované z jiných jazyků), jak činí Hrbáček (1971, s. 29), se zdá v lexikografické praxi obtížně proveditelné. Ve zvukové rovině navíc Hrbáček (1971, s. 29) navrhuje, aby ortoepická kodifikace připustila u citátových výrazů jistou míru

---

všech hesel pravidelné umístění přízvuků na první slabiky slov; s kategorií citátová výslovnost se zde tedy vůbec nepracuje.

²⁰¹ Pojetí výslovnosti citátových výrazů ve VŠČ II (1978) podrobil kritice již např. A. Stich (1982), a to zejména proto, že se zde kodifikují „ideální“ podoby, které jsou jen „přáním“ autorů a neodpovídají mluvní praxi (normě). Šlo mu především o kodifikaci samohláskové délky v citátových spojeních latinského původu, avšak i v případě přízvuků doporučoval počítat i s „adaptovanou“ výslovností (Stich, 1982, s. 100): „Náznak řešení, které by bylo přijatelné i pro tyto případy, se ve *Výslovnosti* objevil jednou, a to v souvislosti se spojením jiného původu, totiž *pommes frites*, kde se počítá s možnou výslovností dvojí, přičemž obě se hodnotí jako spisovné: s výslovností citátovou a vedle ní i s výslovností adaptovanou.“ Dvojí výslovnost, kterou VŠČ II (1978) u hesla *pommes frites* uvádí, je [pomfrit] a citátová [pom'frit].

počeštění: „Ortoepická kodifikace v oblasti citátových výrazů by měla podle našeho názoru vycházet z přechodného postavení citátových výrazů mezi výrazy citovanými z cizích jazyků a slovy přejatými. U slov přejatých se důsledná výslovnost podle pravidel původního jazyka pociťuje jako násilná, nepřírozená, kdežto u citátů v cizím jazyce je naopak původní cizí výslovnost příslušného jazyka zcela namístě (srov. B. Havránek – A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1970, s. 50). U citátových výrazů, které jsou sice výrazivem cizím, ale patří k slovní zásobě intelektuálních vrstev uživatelů českého jazyka, by jistá menší zvuková modifikace (zvl. pokud jde o přízvuk a realizaci hlásek odlišných od hlásek českých) připuštěna být mohla.“

Pokud by se však u citátových výrazů zapsala výslovnostní podoba, v níž by se přízvuky i hlásky realizovaly „počeštěně“, jednalo by se o variantu, která plně odpovídá výslovnosti slov přejatých, tj. není zcela jasné, v čem by pak podle Hrbáčka spočívala odlišnost tzv. citátové výslovnosti. V praxi je však dobře představitelná např. situace, kdy český mluvčí realizuje francouzský výraz „kompromisně“, tj. bez užití původních nazalizovaných vokálů, avšak s přízvukem na poslední slabice. V případě takovýchto výrazů lze předpokládat, že výslovnostní úzus bude značně neustálený a ani široce deskriptivně pojaté lexikografické dílo nebude moci všechny existující varianty zaznamenat.

5.2.15 Úspora místa

Zvláště v tištěných slovnících je většinou potřebné zvolit co nejúspornější způsob zápisu zvukové podoby, aby nezabírala zbytečně mnoho místa v daném hesle. Obvykle se tedy přepisuje jen ta část slova, která je výslovnostně problematická. Vynechanou (neproblematickou) část slova zpravidla nahrazuje spojovník. Např. ve Slovníku spisovného jazyka českého však spojovník slouží při transkripci výslovnosti ke dvěma různým účelům (srov. Slovník spisovného jazyka českého, 1960–1971, s. VIII): kromě zmíněné úspory místa (např. v hesle *consensus* je výslovnost zapsána jako [kon-zus]) označuje rovněž výskyt rázu uprostřed slova (např. *bezohledný* [bes-o- i bezo-]). Již z principu by se neměl pro dva naprosto odlišné jevy používat stejný symbol, pro ráz by bylo vhodnější zvolit jinou, dosud nevyužitou značku; pokud by však z hlediska uživatele nemohlo dojít k nedorozumění, bylo by i toto řešení přijatelné. Na základě podnětu od tazatele jazykové poradny (srov. 6.3.5) jsme však našli heslo, v němž je užití spojovníku přinejmenším matoucí. Jedná se o slovo *laik*, které Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) foneticky transkribuje jako [la-ik i lajk]. První ze zápisů se

jeví jako velmi problematický. Možnost, že by zde spojovník označoval ráz a zpracovatelé slovníku tak doporučovali (vyslovitelnou) podobu [laʔik], je zcela nepravděpodobná. Zapsat tímto způsobem podobu [lajik] však neznamena ani úsporu místa (spojovníkem je nahrazeno pouze písmeno *j*),²⁰² ani zachování uživateleova pohodlí (z grafiky přítomnost vkladného *j* nevyplývá).²⁰³ Zápis výslovnosti slova *laik* ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) jako [la/j/ik] navíc ukazuje, jak snaha o co nejúspornější zaznamenávání vede ke snadné a při korekturách těžko odhalitelné chybě. V šikmých závorkách by k naznačení ortoepických variant [lajik], [lajk] mělo být uvedeno až písmeno *i*, nikoli písmeno *j*. Náležitý zápis by tedy vypadal takto: [laj/i/k]. Hlávka *j* se totiž vyskytuje v obou výslovnostních podobách, hlávka *i* pouze v jedné z nich. Jak vyplývá z jednoho dotazu na výslovnost tohoto výrazu, běžného uživatele uvedená podoba záznamu může zmást.²⁰⁴ Není pak vyloučeno, že někteří mluvčí si zápis vyloží tak, že kromě varianty [lajik] je ortoepická i (vyslovitelná) varianta [laʔik]. V Pravidlech českého pravopisu (1994, 1999) ani v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) výslovnost výrazu *laik* naznačena není.

5.3 Shrnutí

Při tvorbě slovníků a dalších příruček obsahujících českou výslovnost by měl být v budoucnu kladen větší důraz na provázanost podoby grafické a zvukové. Pokud se např. přistoupí ke změnám pravopisných pravidel (jako v případě úpravy českého pravopisu v roce 1993), které vyplývají do značné míry z evidentních posunů ve výslovnostní normě, měla by se současně připravit i aktualizovaná příručka ortoepická, případně kompletní ortografická i ortoepická pravidla sloučit do publikace jediné. Lze jen stěží akceptovat situaci, kdy je v různých zdrojích vznikajících na jednom pracovišti

---

²⁰² Podobně nelze o úspoře místa hovořit např. v případě uvedení výslovnostní podoby [-gár-, -gar-] v hesle *bodyguard* v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005), kde spojovník na koncích obou variant nahrazuje jen jedno písmeno, a stejně tak [dy-ko] u výrazu *disco* v Pravidlech českého pravopisu (2010) z nakladatelství Lingea. U hesla *airbag* v tomtéž slovníku pak lze (snad neprávem) vynechání posledního grafému v přepisu [érbe-] přičítat nejistotě autorů, jakou z možných znělostních alternativ pro nepřímé pády uživatelům doporučit, tj. zda by měl genitiv znít [ʔe:rbegu], či [ʔe:rbeku].

²⁰³ Podobně se jako uživatelsky málo vstřícný jeví zápis výslovnosti s rázem (respektive naznačení předělu mezi dvěma slabikami) v hesle *proudit* (ve významu ‚důkladně vyudit‘, nikoli ‚téct proudem‘) formou [-o-u-]; srov. např. Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) a Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003).

²⁰⁴ S největší pravděpodobností se jedná o poněkud nešťastnou technickou chybu, nikoli o záměr autorů. V původním vydání Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost z roku 1978 je v hesle *laik* totiž uveden náležitý zápis [laj(i)k]. Výslovnost výrazu *laik* se rovněž vyskytuje jako příklad v základním poučení o zpracování Slovníku spisovné češtiny (2003, s. 7) v podobě [laj/i/k].

(téměř) současně možno nalézt odlišná doporučení a kdy není zcela jasné, existují-li příručky, které v oblasti výslovnosti zachycují aktuální/uzuální/noremní podoby.²⁰⁵ Dále by při vzniku koncepce jakéhokoli nového slovníku měl být kladen důraz i na jednotný, přehledný a jasný způsob transkripce, který by byl v úvodním poučení uživatelům detailně vysvětlen, a na systematický přístup k uvádění výslovnosti vůbec. Pokud jde o zvolení transkripčního systému, za zvážení stojí zejména to, zda by nejvýhodnějším řešením nebylo přece jen respektovat plně zásady nezjednodušené české fonetické transkripce. Zejména však považujeme za nezbytné fonetické podoby uváděné ve slovnících ověřovat v praxi pomocí sociolingvistických metod (ve shodě se S. Ondrejovičem, 2001b, s. 112), jak už v českém prostředí v 80. letech 20. století prosazovali pracovníci fonetického úseku ÚJČ (srov. Buchtelová–Hůrková, 1981).

---

²⁰⁵ Z přepisů zvukové podoby některých cizích slov je evidentní, že jednotlivé příručky je od sebe pouze nekriticky přebírají a možné posuny ve výslovnostní normě autoři nezkoumají a nezaznamenávají. Příkladem takového výrazu je *grapefruit*, u něhož VSČ II (1978) kodifikuje podobu [grejpfru:t], Pravidla českého pravopisu (1994 a 1999), Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) i Nový akademický slovník cizích slov (2005) uvádějí výslovnost [grejpfрут]. Obě varianty vycházejí z výslovnosti v angličtině, avšak je nanejvýš pravděpodobné, že se v českých projevech (i spisovných) vyskytuje velmi často varianta [grejpfрут], která je bližší grafické podobě. Z té vychází i (ve slovnících uváděná) varianta *grep*. Podrobněji viz 6.3.6.8. „Opisování“ výslovnostních podob ze starších zdrojů či jejich stanovování jen na základě (často velmi nespolehlivého a nutně omezeného) povědomí zpracovatelů hesel, případně úplná rezignace na uvádění veškerých informací o výslovnosti u slovníkových hesel by jistě vedlo ke snižování hodnoty celého lexikografického díla. Jak upozornil S. Ondrejovič (2001b, s. 108): „O důležitosti fonetické, resp. ortoepické zložky v slovnících by nemalo být vůbec sporu.“

V případě výrazu *zombie*, u něhož je v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) uvedena (zřejmě nenoremní) výslovnostní podoba [zombi], dochází pak dokonce k tomu, že se na základě zvukové podoby (buď velmi okrajové, nebo rozhodně ne jedině existující) stanovuje princip, podle něhož se má dané slovo skloňovat (srov. příspěvek S. Kloferové, 2000). Podrobněji viz 6.3.6.10.

6 Fonetická problematika v jazykové poradně

6.1 Úvod, metoda, výsledky

Tato kapitola se zabývá dotazy týkajícími se fonetické problematiky, které došly do jazykové poradny²⁰⁶ e-mailem od roku 1999²⁰⁷ do konce roku 2010.²⁰⁸ Mimo náš zájem se vedle problematiky pravopisné, morfologické, syntaktické atd. ocitá např. i problematika transkripce cizích vlastních jmen do latinky nebo skloňování vlastních jmen – zde sice hraje výslovnost pro zařazení k jednotlivým skloňovacím typům většinou hlavní roli, ale tazatelé se na ni obvykle přímo neptají. Za čistě výslovnostní dotaz rovněž nepovažujeme tzv. vokalizaci předložek. Naprostou většinu tazatelů totiž zajímají pravidla užití jejich jednotlivých podob v psaném textu, nikoli v mluveném projevu. Pomíjíme také e-maily, jejichž autoři jazykovou poradnu prokazatelně žádají o vypracování odpovědi na obecné otázky k atestaci z fonetiky a fonologie (odpověď na takovéto „dotazy“ pak obsahuje pouze odkaz na odbornou literaturu).

Všechny došlé e-mailové dotazy a odpovědi na ně archivuje jazyková poradna v interní databázi. Tato databáze však není nijak utříděna a anotována, takže vyhledávání v ní je poněkud obtížné a zdouhavé. Po zadání klíčového slova nebo slovního spojení²⁰⁹ se totiž zobrazí veškeré dotazy a odpovědi, v nichž se toto slovo nebo spojení vyskytuje, kterých je obvykle značný počet (často přes tisíc dokladů). Z tohoto množství je pak zapotřebí „ručně“ vybrat ty, které se opravdu vztahují k dané problematice. Klíčová slova *výslovnost*, *vyslovovat* apod. se často vyskytují např. u odpovědí na otázky týkající se skloňování vlastních jmen. Takovéto dotazy jsme však do výzkumu nezařazovali. Tento způsob vyhledávání dotazů je jednak časově náročný, jednak ne zcela přesný – při procházení jednotlivých dokladů je poměrně snadné nějaký relevantní přehlédnout. Rovněž nelze zaručit, že vybraná klíčová slova pokryla danou problematiku zcela – vyhledávání bylo ukončeno v okamžiku, kdy po zadání několika dalších klíčových slov (s odlišným slovním základem a v různých tvarech) nebyly

---

²⁰⁶ Jazykovému poradenství se věnuje oddělení jazykové kultury ÚJČ AV ČR. V menší míře funguje zodpovídání jazykových dotazů i v dialektologickém oddělení ÚJČ AV ČR v Brně. Tato kapitola vychází pouze z e-mailových dotazů adresovaných pražské jazykové poradně.

²⁰⁷ V tomto roce bylo pracoviště připojeno k internetu.

²⁰⁸ Mnoho z těchto dotazů se týká přímo ortoepické problematiky či výslovnostní kodifikace, při jejíž případné aktualizaci se mohou stát důležitým vodítkem, na které jevy je potřebné se zejména soustředit a podat jejich důkladný rozbor.

²⁰⁹ V tomto případě to byla: *výslovnost* (ve všech pádech), *fonetika* (ve všech pádech), *ortoepie* (ve všech pádech), *vyslovovat*, *vyslovuje*, *vyslovují*, *vysloveno*, *čte*.

nalezeny žádné nové doklady.

Celkem bylo v databázi nalezeno 655 dotazů týkajících se výslovnosti.²¹⁰ Ne všechny tyto dotazy byly zaslány v samostatné e-mailové zprávě, některé e-maily obsahovaly více různých otázek vztahujících se ke zkoumané problematice.²¹¹

Ženy položily 276 dotazů, 378× se ptali muži, u jedné otázky pohlaví tazatele nebylo možné identifikovat. Někteří tazatelé (muži i ženy) se na jazykovou poradnu obrátili vícekrát. Ačkoli rozdíl mezi počtem dotazů od tazatelek (42 %) a od tazatelů (58 %) není statisticky zanedbatelný, nepovažujeme za přínosné z něj vyvozovat jakékoli závěry (např. že by se muži více zajímali o problematiku výslovnosti). A. Černá (2001, s. 71) zpracovala z tohoto hlediska veškeré dotazy došlé do jazykové poradny v prvním čtvrtletí roku 2000 a rovněž dospěla k závěru, že tazatelé (muži) mírně převažují.

Pokud jde o profesní složení tazatelů, v naprosté většině e-mailů není povolání uvedeno a nelze ho ani odhadnout např. z povahy dotazu. Mezi nejzajímavější však jistě patří e-maily od pracovníků z rozhlasových a televizních redakcí, především profesionálních mluvčích. Kromě poměrně fundované otázky totiž často obsahují i cenné poznatky z praxe nebo vlastní názory tazatele na ortoepickou normu a kodifikaci.

Naprostá většina všech dotazů se týká segmentální (hláskové) oblasti jazyka, pouze 13 tazatelů zajímala oblast suprasegmentální (prozodická).²¹² Dotazy z oblasti segmentální lze rozdělit do čtyř tematických skupin: výslovnost slov domácích (104 dotazů),²¹³ výslovnost apelatív cizího původu (218), výslovnost proprií, především cizího původu (219) a čtení zkratk (57). Zbývající otázky (44) byly často velmi obecné povahy a týkaly se nejvíce výslovnostních příruček, zásad transkripce atd.

---

²¹⁰ Celkově bylo v databázi ke konci roku 2010 přes 70 tisíc zodpovězených e-mailů. Protože však vysoké procento e-mailů obsahuje více než jeden dotaz, nelze podíl výslovnostních dotazů vzhledem k ostatním bez předchozího zpracování a utřídění přesně vypočítat. Domníváme se, že dotazů týkajících se výslovnosti je přibližně 1 %; tomuto odhadu odpovídají i starší údaje v článku L. Uhlířové (2002, s. 451).

²¹¹ Pro statistické zpracování nás zajímal celkový počet dotazů, nikoli e-mailových zpráv.

²¹² Je pravděpodobné, že autoři těch e-mailů, které neobsahují žádný konkrétní dotaz, pouze projev nespokojenosti nad úrovní mluveného projevu (především v médiích), mají často rovněž na mysli odchylky od normy i v suprasegmentální oblasti, avšak nedovedou problém náležitě pojmenovat, případně formulují svůj názor pouze zcela obecně, takže nelze odhadnout, na jaké konkrétní jevy si stěžují.

²¹³ Jsme si vědomi toho, že je problematické vymezit „ryze domácí“ a „ryze cizí“ slovní zásobu – pro toto dělení jsme se rozhodli jednak z důvodu tradice (v ortoepických pojednáních je obvyklé vyčleňovat zvlášť slova cizího původu, a to kvůli odlišnému vztahu mezi pravopisem a výslovností u těchto dvou kategorií), jednak (a to především) z důvodu vyšší frekvence lingvisticky pozoruhodných dotazů v kategorii domácích slov (a slovních spojení). Narazili jsme pouze na dva případy problematické z hlediska třídění na slova domácí a přejatá – výrazy *bonbon* a *dikobraz*; oba jsme zařadili mezi domácí slovní zásobu (viz 6.2.3.1 a 6.2.5). Do této kategorie jsme začlenili i otázky týkající se obecných zásad české výslovnosti, tedy ortofonie jednotlivých českých hlásek atp.

Všechny citované dotazy označujeme kurzivou a ponecháváme je v autentické podobě bez jakýchkoli úprav, pouze vynecháváme úvodní a závěrečné zdvořilostní fráze.

6.2 Výslovnost slov domácích

Jak je patrné z předchozího přehledu (viz 6.1), dotazů týkajících se výslovnosti domácích slov jsme zaznamenali celkem 104. O tuto kategorii se sice zajímá výrazně nižší počet tazatelů než např. o výslovnost slov cizích nebo vlastních jmen, avšak jde často o otázky velmi pozoruhodné, a to i ze sociolingvistického hlediska – lze se u nich totiž nezdědka setkat i s vlastním hodnocením daného jevu. Vědecky přitažlivý je tento soubor dotazů rovněž proto, že vztah mezi pravopisem a výslovností slova je v domácí slovní zásobě v zásadě pravidelný, tj. lze ho zachytit souborem pravidel (výjimek a dublet není mnoho). U slov přejatých toto neplatí, součástí výslovnostních příruček bývá proto kromě obecných zásad i rozsáhlý slovník obsahující konkrétní apelativa/propria. Ve výslovnostním úzu i normě lze pozorovat v případě vlastních jmen a cizích slov větší kolísání. Tazatelé se tak většinou ptají pouze na zcela konkrétní slovo, u něhož si nejsou jisti (správnou) výslovností. V případě domácí slovní zásoby se častěji setkáváme s dotazy obecnějšího fonetického charakteru, s vyjádřením vlastního názoru na daný problém, s popisem regionálních odlišností ve výslovnosti atd.

Nejpočetnější skupinu z dotazů na ortoepickou výslovnost slov řadících se k domácí slovní zásobě tvoří nejasnosti při výslovnosti hláskových skupin. Jde především o asimilaci znělosti, zjednodušování souhláskových skupin a artikulační asimilace, dále pak o výslovnost psaného *mě* a výslovnost skupin *di*, *ti*, *ni*.

6.2.1 Asimilace znělosti

Asimilace znělosti se týkalo celkem 28 dotazů. Kromě několika spíše obecných otázek na tuto problematiku se největší počet z nich (20) týkal výslovnosti souhláskové skupiny zapisované jako *sh*.

6.2.1.1 Souhlásková skupina zapisovaná jako *sh*

Tazatelé často uváděli jednotlivá slova s psanou skupinou *sh*, u nichž se setkali se dvěma variantami výslovnosti (tj. [sx] a [zh]) a zajímali se, která z nich je spisovná. Někdy si chtěli pouze ověřit svou (správnou) domněnku, že ortoepické jsou obě dvě

(srov. 4.7.2.2),²¹⁴ přičemž první z nich převládá v Čechách a druhá na Moravě. Setkáváme se zde však i s případy, kdy tazatelé (jak z Čech, tak z Moravy a Slezska) chtějí potvrdit svůj názor, že ortoepická je pouze jedna možnost (pochopitelně ta, kterou jsou zvyklí oni sami používat).²¹⁵

6.2.1.2 Asimilace znělosti před jedinečnou souhláskou

V rámci dotazů týkajících se asimilace znělosti před jedinečnými souhláskami (tj. před *m, n, ň, l, r, j*) se nám jako pozoruhodný jeví zvláště dotaz, který položil pracovník regionální rozhlasové stanice: *Je problém, když moderátorka ze Zlína používá moravizmy typu: přijeli zme do Uherského Brodu? Je to ještě vůbec chyba, jak nás často peskují kolegové z Prahy?* Na rozdíl od nemnoha případů, v nichž ortoepická kodifikace uznává za spisovné i moravské oblastní varianty, uvedená výslovnost daného výrazu je považována za velmi nářečně příznakovou a substandardní (Palková, 1997b, s. 328; Hůrková, 1995, s. 29). Jedná se zde o neortoepickou asimilaci znělosti před jedinečnou souhláskou, k níž dochází dokonce v rámci jednoho morfému, což se v češtině stává jen výjimečně (srov. Daneš, 1965, s. 166).

6.2.1.3 Změny znělosti vzniklé analogií

Jediný tazatel se zajímal o výslovnostní problém, který nemá zcela jednoznačné řešení. Podle ortoepické kodifikace (srov. 4.7.2.2) se u výrazů typu *kresba, prosba, svatba, modlitba* apod. může někdy přenášet asimilovaná souhláska i do 2. pádu množného čísla, kde stojí před samohláskou *e*, tedy nikoli před znělou souhláskou. V těchto případech se pak vyslovuje [krezep], [prozep], [svadep], [modlīdep]. U jiných

---

²¹⁴ Stranou ponechme slova typu *shora, shůry, shluk*, v nichž je možná pouze výslovnost [zh]. V těchto slovech se však obyčejně ne(po)chybuje.

²¹⁵ Uveďme zde na ukázkou argumenty jednoho zarytého odpůrce výslovnostní varianty [sx]:

Jsem dále dosti rozhořčen vysoupením Vaší kolegyně v jednom z dílů pořadu ČT o češtině, která uvedla, že u slov jako "shořet", "shodit", "shnit" apod., je správné vyslovování obou variant se [s] i [z] na začátku slova! Co se týče varianty se [s], tak se jedná o vrchol pragocentrizmu. To, že si myslíte, že když se tak bavíte celý život doma, neznamená, že je to automaticky češtinářsky správně. Narážím na to, že zde bylo uvedeno, že na Moravě se vyslovuje spíše [z] a v Čechách [s]. Spodoba znělosti by měla -logicky- být tvořena tak, aby byl zachován kořen slova:

a) shořet - [zhořet] Při výslovnosti [schořet] se zcela ztrácí význam slova - dle mého názoru je to zcela nepřijatelná výslovnost středočeským dialektem. Tato výslovnost spíše zní jako "zemřít" - (uchořet se k smrti)!

b) shodit - [zhodit] Jedná se o podobný případ jako "shořet". [Schodit] je spíše něco jako případ ochození obuvi!!

c) shnit - [zhnit] Rovněž výslovnost [schnit] trhá uši a nemůže být v oficiální - správné - češtině povolena - při této výslovnosti se zcela ztrácí kořen a tím pádem i význam slova.

Jak, prosím, můžete ve veřejnoprávním médiu prezentovat výše uvedenou výslovnost [s] při spodobě znělosti jako správnou?

slov (např. *věštba*, *klatba*, *kletba*, *platba*, *honitba*) je však obvyklejší souhláska neasimilovaná, např. [vještep], [klatep], [kletep], [platep], [hoňitp], nikoli [vježdep], [kladep], [kledep], [pladep], [hoňidep]. Ve výrazech odvozených od všech výše uvedených slov se pak většinou uchovává souhláska původní; vyslovuje se tedy shodně se způsobem psaní např. [kresebna:], [prosební:k], [svatební:], [modlitební:], [platební:]. Ve VSC I (1967) je tedy uveden spíše popis úzu, nikoli jednoznačné doporučení (kodifikace) jednotného řešení.

Novější publikace zabývající se ortoepií se navíc s VSC I (1967) často ne zcela shodují. Např. Z. Palková (1997b, s. 332) uvádí: „2. p. množ. č. u slov typu *kresba*, *svatba*: Ve všech ostatních tvarech těchto slov vzniká asimilací znělosti před koncovkou *-ba* znělá hláska, např. [krezba]; tato znělá hláska se pak přenáší analogií do 2. pádu množ. č.; znělá výslovnost je považována vždy za spisovnou; výslovnost s neznělou hláskou se u některých slov ještě přijímá, častěji se považuje již za hyperkorektní.“²¹⁶ Dále Z. Palková (1997b, s. 332) komentuje příklady: *kreseb*: správně [krezep], chybně [kresep] (pocitováno jako hyperkorektní); *proseb*: správně [prozep], chybně [prosep]; *svateb*: správně [svadep] i [svatep]; *modliteb*: správně [modlidep] i [modlitep]. U adjektiv odvozených od těchto slov přijímá Z. Palková obojí výslovnost (*kresebná* [krezebna:] i [kresebna:] atp.).

Poněkud odlišný názor vyjadřuje J. Hůrková (1995, s. 30). U slov typu *kresba*, *prosba*, *modlitba* a *svatba* akceptuje jako základní normativní výslovnost znělou a připouští i možnost vyslovovat souhlásku neznělou (zejména u slov *modliteb* a *svateb*), obojí možnost je také u odvozených přídavných a podstatných jmen. Autorka dále konstatuje, že výslovnostní podoby s neznělou souhláskou se pocítují jako výslovnost příznaková pro vyšší styl, tj. nehodnotí ji jako hyperkorektní. S těmito názory se v podstatě shoduje pojetí této problematiky i v případě nejnovější ortoepické příručky (Zeman, 2008).

Jak je vidět, od vydání ortoepické kodifikace zřejmě (podle fonetiků) došlo k jistému posunu ve výslovnostní normě, avšak neshodují se zcela v jeho hodnocení. Každá z variant má zřejmě své opodstatnění a posluchač pravděpodobně nebude mít s porozuměním problémy.

---

²¹⁶ Výraz *koncovka* je zde užit zřejmě neterminologicky ve významu ‚zakončení‘, přesnější by bylo označení *přípona*.

6.2.1.4 Předložka *s*

Výslovnost předložky *s* patří k jevům, jichž si všimnou spíše nerodilí mluvčí češtiny, zatímco mluvčí rodilí ho neregistrují (nebo se na něj alespoň neptají).²¹⁷ Pokud se poji se 7. pádem, lze ji před nepárovou znělou (tj. jedinečnou) hláskou a před hláskou v ortoepicky vyslovovat buď jako [s], nebo jako [z] (tj. [s] *Jiřím* i [z] *Jiřím*, [s] *Václavem* i [z] *Václavem*, [s] *naši* i [z] *naši*). Avšak spojení *s námi* a *s vámi* tvoří výjimku, ortoepická i uzuální je pouze výslovnost [s] *námi* a [s] *vámi* (viz 4.7.2.2). J. Zeman (2008, s. 99) tuto informaci zpřesňuje, že ve spojení se zájmeny *my*, *vy*, *on/ona/ono* je ortoepická výhradně výslovnost [s]. V žádné fonetické literatuře jsme se dosud nesetkali s bližším vysvětlením tohoto jevu. J. Zeman (2008, s. 99) zmiňuje, že varianty se znělou výslovností předložky zaznamenal už J. Blahoslav a hodnotil je jako moravské. V současné češtině již výslovnost se [z] jako nářeční nepociťujeme, dokonce nelze vyloučit, že bude i mírně převažovat (zřejmě však dosud nebyl uskutečněn výzkum, který by tuto domněnku potvrzoval/vyvracel). To však neplatí u zmiňovaných zájmen, u nichž se užívá výhradně neznělá výslovnost předložky [s], a výslovnost nekolísá (srov. Palková, 1997b, s. 331). Lze se domnívat, že spojení dané předložky a zájmena je zřejmě pocíťováno jako velmi silné (nerozdělitelné) a natolik časté, že se v něm uchovala (původní) neasimilovaná výslovnost.

6.2.2 Zjednodušování souhláskových skupin

Tazatelé mají často jisté povědomí o tom, že v některých konsonantických skupinách je určité zjednodušení ortoepické, avšak v konkrétních případech váhají.

6.2.2.1 Tvary slovesa *být*

Nejvíce dotazů (17) se vztahovalo k výslovnosti tvarů slovesa *být* začínajících na souhlásky *js-* (*jsem*, *jsi*, *jme*, *jste*, *jsou*). U některých tazatelů je patrné, že se s vysvětlením této problematiky již dříve setkali (zřejmě ve škole), avšak nepamatují si zcela její podstatu, kdy je zjednodušení doporučeno a kdy naopak nikoli. Další tazatelé si chtějí ověřit tvrzení jiných, že v uvedených slovesných tvarech se hláska *j* „nesmí“

---

²¹⁷ Citujeme tazatelku: *Dobrý den, momentálně se nacházím na semestrální stáži v Moskvě. Zde jsem se také setkala s ruským profesorem češtiny. Zeptal se mě, jako rodilého mluvčího, na jistý jazykový jev, avšak nebyla jsem schopna mu odpovědět, proto se s otázkou obracím na Vás. Proč se v některých případech předložka "s" čte jako "z"?? Příklad: Kuchyňská linka s vodovodem ..... čte se jako "z vodovodem". Šel bych s Vámi do kina ..... tentokrát ke změně nedochází, čteme tak, jak se to píše. Mnohokrát děkuji za odpověď.*

nikdy vyslovit.²¹⁸ V jednom případě se tazatelka dokonce setkala s doporučením nevyslovovat počáteční *j* ani ve slovech typu *jmenovat se*, u nichž ortoepická kodifikace explicitně uvádí, že zjednodušená výslovnost není spisovná.

6.2.2.2 Souhláskové skupiny *čt, ct* a *dm/sm*

Další dotazy (celkem jich bylo 7) vztahující se k výslovnosti souhláskových skupin v domácí slovní zásobě se týkaly číslovek obsahujících souhláskovou skupinu *čt* (*čtyři, čtyřicet* aj.), *ct* (*jedenáct až devatenáct* aj.) a *dm/sm* (*sedm, sedmnáct, osm, osmnáct* aj.). Tazatele nejčastěji zajímalo, zda výslovnost [štiri], [sedum], [ʔosum], [jedena:st] atd., s níž se často setkávají i u profesionálních mluvčích v médiích, je také „správná“, či nikoliv. Podle našich zkušeností čeští mluvčí i bez znalosti kodifikace většinou tuší, že ortoepická podoba skupin *čt* a *ct* je pouze nedisimilovaná (tj. [čt], [ct], nikoli [št], [st]), avšak v případě skupiny *dm* váhají. Často se vyskytují i zcela protichůdné názory. Jedni se domnívají, že výslovnost bez vkladného vokálu *u* je hyperkorektní, a doporučují vyslovovat pouze [sedum], [ʔosum], druzí naopak vkladný vokál považují za příznak nespisovnosti a trvají na výslovnosti [sedm], [ʔosm]. Podobně protikladné názory zaznamenáváme i v dotazech dvou tazatelů jazykové poradny.²¹⁹

VŠČ I (1967, s. 59; srov. též 4.7.2.3) doporučuje podoby [sedum, ʔosum], „ve zvlášť pečlivé výslovnosti může se ovšem užít podoby [sedm], [ʔosm].“ Totéž platí pro slova od těchto číslovek odvozená. Za potíže s povědomím o výslovnostní normě může mimo jiné skutečnost, že dvojí možné ortoepické výslovnosti odpovídá jediná možná podoba pravopisná (totéž platí i pro výslovnost tvarů slovesa *být* začínajících na

²¹⁸ S takovýmto tvrzením se lze setkat poměrně často např. u adeptů herectví. Někteří vedoucí dramatických kroužků a bohužel nezřídka i vystudovaní herci neznají (důkladně) ortoepickou kodifikaci, mají na tuto problematiku velmi zjednodušený pohled a plnou výslovnost bezvýjimečně zakazují. Zapomínají však přitom na případy, kdy má daný výraz tzv. existenční význam (tj. není pomocným slovesem), stojí na začátku věty nebo je na něm umístěn důraz. Tato pravidla kromě VŠČ I (1967; viz též 4.7.2.3) uvádějí i autorky dlouhodobě se zabývající jevištní řečí Z. Palková (1994c, s. 33; 1997b, s. 337) a J. Hůrková (1995, s. 34), nadto se vyskytují např. v učebnici jevištní mluvy pro hudebně-dramatická oddělení konzervatoří (Hůrková-Novotná – Makovičková, 1986). Z. Palková (1999) se navíc domnívá, že od začátku 90. let je vynechávání *j* stále častěji vnímáno jako nedbalost. Z následujícího dotazu by mohlo vyplývat, že s nekompetentním vysvětlením se lze setkat i na vysoké škole: *Dobry den, moje kamarádka mi sdělila, že špatně vyslovuji slovo "jsem", údajně se správně vyslovuje jen "sem". Informaci získala při studiu VŠ, kde jim bylo zdůrazněno, že ve spisovné mluvě je hrubá chyba vyslovovat "j" ve slově jsem. Ráda bych se dozvěděla, jestli tomu tak opravdu je a proč?*

²¹⁹ *Jak se vyslovují správně číslovky 7,8? Jsem ročník 67, tedy necítím se zase tolik stará.....a myslím, že můj otec, profesor slavistiky na kdysi FF UJEP, kdyby se toho dožil, asi by se ošíval při poslechu výslovnosti oněch číslovek učitelem ZŠ.....je to vážně správně????? Zní výslovnost výše zmíněných číslovek : " sedum, osum"????? POKud ano, kdo se proboha zasloužil o takové prznění našeho nádherného českého jazyka????????????? Tazatelka zde tedy daný jev hodnotí zcela negativně. Jiný tazatel naopak píše: v posledních letech je číslovka "sedm" čtena ve sdělovacích mediích [sedm]. Jako školou povinné dítě jsem byl naučen číslici číst [sedUm]. Co je správné?*

souhlásky *js-*; viz 6.2.2.1). Výjimečnost těchto číslovkových výrazů spočívá také v tom, že pokud je vyslovíme bez vkladného vokálu *u*, druhá slabika nebude obsahovat žádnou samohlásku (ani běžné slabikotvorné souhlásky *r* nebo *l*) a jejím jádrem bude konsonant *m* (k tomu viz blíže 8.4.6).

Výslovnost s vkladným vokálem je nejen pohodlnější pro mluvčího, ale rovněž zřetelnější pro posluchače (srov. VSC I, 1967, s. 59), proto ji kodifikace preferuje. Jak je však patrné, v některých uživatelích jazyka dokáže rozdíl mezi psanou a mluvenou podobou této souhláskové skupiny vzbudit až negativní emoce, zřejmě také proto, že v jiných českých slovech nejsou (ve spisovném jazyce)²²⁰ vkladné samohlásky běžně užívané.²²¹

6.2.2.3 Ostatní souhláskové skupiny

Poněkud překvapivý je nízký počet dotazů (celkem 7) na zjednodušování souhláskových skupin jinde než na začátku slova. Konkrétně se otázky týkaly skupin [šs], [nn] a [cts]. Jeden tazatel si např. všiml, že někteří mluvčí v médiích (moderátoři i herci) vyslovují souhláskovou skupinu *nm* ve slovech typu *rodinný nezjednodušeně*²²² a hodnotil tento jev negativně jako vliv polštiny, případně ostravského dialektu na spisovnou češtinu. Vyslovil zároveň obavu: *hrozí tedy zavedení těchto polonismů do výslovnosti spisovné češtiny?* Nedomníváme se, že by v tomto případě sehrával podstatnější roli vliv dialektu,²²³ případně cizího jazyka (např. slovenštiny). Jak potvrzuje i sám tazatel, tento jev se vyskytuje často i u mluvčích, kteří s daným regionem nemají nic společného. Jde tedy častěji spíše o projev tzv. hyperartikulace. Mluvčí nezná ortoepická pravidla, není dostatečně vyškolen, avšak cítí potřebu dodržet spisovnou výslovnost. Pokud v psaném textu vidí dvě stejná písmena za sebou, domnívá se, že je potřeba rovněž vyslovit dvě hlásky. Ve vnímavém posluchači však takováto artikulace může vzbudit dojem nepatřičnosti.

²²⁰ Stranou ponechme nářeční odstraňování pobočných slabik pomocí průvodních vokálů (*krk*: [kerk], [kirk]).

²²¹ Je pravděpodobné, že variantu bez vkladného vokálu budou preferovat spíše mluvčí z Moravy a Slezska. V této oblasti se totiž tyto číslovky často vyslovují jako [sedŋ], [ʔosŋ] (srov. např. Bělič, 1972b, s. 73), jádrem druhém slabiky zde tedy není samohláska, ale nosovka *n*. Tamní mluvčí nejsou na vkladný vokál zvyklí (mohou ho považovat např. za projev tzv. obecné češtiny, k níž mají averzi), navíc si zřejmě nezřídka ani neuvědomují, že místo náležitě *m* vyslovují *n*, a považují realizaci *sn* za spisovnou. Výskyt souhlásky *n* místo *m* lze vysvětlit sňahou po usnadnění výslovnosti, jedná se o artikulační asimilaci se změnou místa tvoření (bilabiální *m* se vlivem alveolárního *d* mění v alveolární *n*).

²²² Ortoepická kodifikace doporučuje obvyklou výslovnost zjednodušenou s výjimkou zvlášť pečlivé výslovnosti (viz VSC I, 1967, s. 45–46; srov. též 4.7.2.1).

²²³ Tento jev je příznačný i pro severovýchodočeská nářečí (Bělič, 1972a, s. 56).

Bez povšimnutí by neměl zůstat ani dotaz jednoho rozhlasového redaktora. Pisatel upozornil na jev, s nímž by se měla případná budoucí revize a aktualizace ortoepické kodifikace vyrovnat. Jde o výslovnost souhláskové skupiny [cts] ve složených číslovkových výrazech typu *devatenáct set*. Tento konkrétní problém podrobně analyzujeme dále (viz 8.4.7).

6.2.3 Artikulační asimilace

Poměrně rozsáhlá problematika artikulační asimilace, tj. asimilace se změnou místa tvoření nebo způsobu tvoření, se stala obsahem pouhých osmi dotazů.

6.2.3.1 Asimilace místa tvoření

Jen dva tazatele zajímala otázka výslovnosti fonému /n/, pokud se vyskytuje před /k/ nebo /g/. Tento fakt naznačuje, že rodilí mluvčí češtiny si existenci „dvojího *n*“ (tj. [n] a [ŋ]) sami neuvědomují. V tomto případě však neznalost většinou na produkci řeči nemá vliv, většina českých mluvčích obvykle asimiluje „přirozeně“ ortoepicky (i v běžném hovoru) – vyslovují např. [mamɪŋka], nikoliv [maminka] (srov. VŠČ I, 1967, s. 61; případně 4.7.2.4). Asimilaci v daných souhláskových skupinách neprovádějí pouze mluvčí určitých okrajových nářečí a zejména ti, kteří se přehnaně, navíc bez znalosti kodifikace, snaží o „správnou“ výslovnost. Výsledkem pak bývá celkově výrazně hyperartikulovaná řeč (srov. Hůrková, 1995, s. 30), v níž neprobíhá např. právě výslovnostní spodoba se změnou místa tvoření.

Dalších pět dotazů spadajících do oblasti artikulační asimilace, při níž dochází ke změně místa tvoření, se týkalo slov *klenba* (podle VŠČ I, 1967, není u tohoto výrazu asimilovaná podoba [klemba] ortoepická; srov. 4.7.2.4), *hanba* (asimilovaná podoba [hamba] je ortoepická pouze tehdy, jedná-li se o užití v platnosti citoslovce) a *bonbón*.²²⁴ Dotaz na toto slovo přišel do jazykové poradny třikrát, a již proto stojí za bližší zmínku. Výslovností slova *bonbón* se zabývá jak VŠČ I (1967, s. 60), tak i VŠČ II (1978, s. 129). Pozoruhodné je, že se v řešení ne úplně shodují – v případě VŠČ I (1967; srov. 4.7.2.4) není zcela jasné, jak se staví k neasimilované podobě [bonbo:n], která je u jiných slov obsahujících stejnou souhláskovou skupinu brána jako základní a

---

²²⁴ Jak již bylo řečeno (viz 6.1), slovo *bonbon* zřejmě nelze jednoznačně zařadit buď ke slovům českým (tj. již zdomácnělým), nebo naopak ke slovům cizím. To potvrzuje i fakt, že výslovností daného slova se zabývá jak VŠČ I (1967), tak i VŠČ II (1978). Rozhodli jsme se ho začlenit do kategorie českých slov, protože z fonetického hlediska při jeho výslovnosti dochází k obdobnému jevu jako u ostatních (ryze domácích) slov v této oblasti.

jediná ortoepická. VŠČ II (1978) považuje za spisovnou výslovnost výhradně asimilovanou podobu, tj. [bombo:n], respektive [bombon].²²⁵

6.2.3.2 Asimilace způsobu tvoření

Asimilace způsobu tvoření v českých slovech se týkal pouze jeden dotaz, a to zda je ortoepické vyslovovat slovo *panstvo* jako [panctvo] místo [panstvo]. I když v češtině dochází k těmto asimilacím poměrně často, uživatelé jazyka si jich zřejmě příliš nevšímají. VŠČ I (1967) v těchto případech požaduje artikulační asimilaci neprovádět (srov. 4.7.2.4), avšak kodifikovaná výslovnost v těchto spojeních zřejmě nebývá v současnosti často dodržována, a to ani u profesionálních mluvčích v médiích. Bylo by otázkou delší diskuse, zda by případná budoucí ortoepická kodifikace (ne)měla chápat obě podoby jako spisovné varianty: neasimilovanou jako příznačnou pro pečlivější výslovnost a vyšší styl, asimilovanou jako vhodnou pro běžné spisovné projevy.²²⁶ Asimilovaná varianta je jistě artikulačně pohodlnější, otázkou zůstává, zda není příliš nevýhodná pro posluchače. Např. prediktabilitu zřejmě neomezuje, protože tyto souhláskové skupiny se v češtině obvykle nevyskytují na začátku slov, navíc zřejmě neexistuje dvojice slov, která by se ve výslovnosti lišila pouze dotčenou hláskou. Blíže viz 8.4.5.

6.2.4 Výslovnost psaného *mě*

Výslovnost psaného *mě* nebyla jasná sedmi tazatelům. Většinou znali obě užívané varianty (tj. [mňe] a [mje]) a zajímalo je, zda jsou obě ortoepické (k tomu viz 4.5.2). Někteří z nich si byli jisti, že varianta [mňe] ortoepická je, výslovnost [mje] považovali za nářeční, avšak váhali, zda se nejedná o oblastní spisovnou variantu (podobně jako v případě slov typu [sxoda] a [zhoda]). Zcela opačný pocit vyjádřili dva mluvčí, v e-mailu bohužel nevedli své rodiště ani bydliště, avšak lze předpokládat, že se jednalo o obyvatele Moravy nebo Slezska.²²⁷

²²⁵ Rozkolísanost lze pozorovat i v novějších ortoepických příručkách. Např. Palková (1994c, s. 25; 1997b, s. 333) pokládá za správné varianty [bombo:n] a [bonbon]; J. Zeman (2008, s. 111) akceptuje [bombo:n] a [bonbo:n]. Oba autoři mají z hlediska artikulační asimilace shodný názor, tj. jednoznačně připouštějí jak asimilovanou, tak i neasimilovanou variantu, rozdíl mezi těmito řešeními spočívá pouze v kvantitě samohlásky.

²²⁶ Obdobnou otázku nastolila již J. Hůrková (1988, s. 85).

²²⁷ První tazatel: *Je mi tvrzeno, a já tomu nevěřím, že slovo měsíc se správně vyslovuje "mněsíc" a argumentace spočívá v tom, že ono N navíc je souhlásková, která se sice nepíše, ale vyslovuje. Dle mého to není rozhodně případ tohoto jednoduchého slova.*

Druhá tazatelka: *Prosím o informaci, týkající se výslovnosti slov, ve kterých po "m" následuje "ě", např. slova "uměl, město, změnit...atp." Možnosti výslovností jsou:*

Tyto dva názory jsou opravdu pozoruhodné nejen proto, že jsou ukázkou potíží obou autorů s fonetickým zápisem vyslovovaných podob. Lze se domnívat, že rozdíl mezi souhláskovými skupinami [mňe] a [mje] není pro tyto mluvčí natolik silný, aby si povšimli, že např. v celostátních médiích výrazně převažuje výslovnost [mňe].

6.2.5 Výslovnost skupin *di, ti, ni*

Bez zajímavosti nejsou ani dotazy na výslovnost slov, v nichž se v pravopisu vyskytují skupiny *di, ti, ni*, přičemž tazatelé si nejsou jisti, zda se nejedná o slova cizího (neslovanského) původu, v nichž by se dané skupiny měly vyslovovat „tvrdě“, tj. [dɪ], [tɪ], [nɪ], nikoliv „měkce“ [dʲɪ], [tʲɪ], [nʲɪ]. Často jde o výrazy, které jsou pro rodilé mluvčí češtiny etymologicky neprůhledné. Ve zkoumané skupině domácích slov šlo šestkrát o slovo *tis*²²⁸ a jednou o slovo *divizna*.²²⁹ Do této kategorie lze volně přiřadit i dotaz²³⁰ na výslovnost slova *dikobraz*, které bylo přejato v době národního obrození J. S. Preslem z ruského *дикобраз*, což znamenalo ‚tvor divokého vzhledu‘ (srov. Rejzek, 2001). Podle VSC II (1978) se může vyslovovat „tvrdě“ i „měkce“, tj. [dikobras] i [dʲikobras]. Souhlasíme s tazatelem, že se s „měkkou“ výslovností v češtině nesetkáváme. Domníváme se, že „měkká“ výslovnost se může vyskytovat u lidí, kteří znají původ slova a jeho výslovnost v ruštině nebo si uvědomují spojitost se slovem *divoký*. Pokud někdy v budoucnu bude česká výslovnost nově kodifikována, může dojít např. k tomu, že za základní bude vlivem převažujícího úzu považována už jen „tvrdá“ výslovnostní varianta.

---

a) *umjel, mjesto, zmjenit* – verze výslovnosti rodilé Česky

b) *umniel, mniesto, zmnienu* – verze výslovnosti Poláka, který absolvoval studium češtiny v Brně.

Jako rodilá mluvčí vždy vyslovím slabiku "mě" jako "mje", pouze např. zájmeno "mně" vyslovím jako "mnie". Rodilý Polák, který český jazyk vystudoval v Brně mi oponuje, že je tam tuto slabiku učili vyslovovat "mnie". Já bych takovým způsobem vyslovila pouze slovo, které by bylo napsané jako "mněsto, umněl", ale takto se ta slova nepiší. Přítel z Polska se domnívá, že má pravdu on, protože mu jeho názor potvrdila obyvatelka Litomyše a domnívá se, že moje verze výslovnosti je asi jen regionální a méně spisovná než ta jeho.

²²⁸ Dotazy na výslovnost slova *tis* adresované jazykové poradně zmiňuje i R. Buchtelová (1989b, s. 56); situaci ve slovenštině, kde dochází k obdobnému kolísání, rozebral M. Majtán (1968).

²²⁹ E-mail týkající se výslovnosti slova *divizna* byl pozoruhodný rovněž nesnázemi jeho autorky se zachycením fonetické podoby daného výrazu: *Zajímalo by mne, jak se správně vyslovuje DIVIZNA, zda měkce divizna, či tvrdě divizna.* (Tj. pisatelce se rozdíl nepodařilo graficky vůbec zachytit, pouze popsala jeho podstatu.)

²³⁰ *Vážená poradno, se zájmem sleduji v sobotu na ČT2 pořady "O češtině". V pořadu 17.4.2010 jste se zmiňovali o výslovnosti některých slov se slabikami di a ni. V podstatě jsem pochopil možnost dvojí výslovnosti (tvrdě i měkké) u zmiňovaných slov "segedínský" a "bonboniéra", kde se jedná o slova cizího původu, ale byl jsem šokován možností obojí výslovnosti u ryze českého slova "dikobraz". Za celý svůj život (68 let) jsem slyšel pouze tvrdou výslovnost dy. Zajímalo by mě tedy jak vzniklo slovo dikobraz a proč se vlastně píše měkká slabika di. Výslovností slov tis, divizna a dikobraz se zabýval např. také D. Šlosar (2004, s. 102–103.)*

6.2.6 Ortofonická výslovnost jednotlivých českých hlásek

V databázi jazykové poradny lze nalézt rovněž dotazy na ortofonickou výslovnost jednotlivých českých hlásek. Nezřídka jsou tyto e-maily formulovány zároveň jako stížnosti na výslovnost profesionálních mluvčích v médiích. Tazatelé si všimají jak artikulace samohlásek, přesněji jejich kvality (časté otevřenosti)²³¹ a kvantity (zejména krácení),²³² tak i ortofonické výslovnosti souhlásek (např. jeden posluchač veřejnoprávního rozhlasu zaregistroval nárůst profesionálních mluvčích s výrazným sigmatismem). Takovýchto otázek jsme zaznamenali celkem dvanáct, dalších osm dotazů se týkalo výslovnosti psaného *i/y* a *í/ý*, kterým se věnujeme samostatně (viz 6.2.6.1).

Nejen v těchto e-mailech zaznamenáváme požadavky, aby ÚJČ nějak účinně „zasáhl“, například poslal oficiální stížnost vedení rozhlasových a televizních stanic, ministerstvu školství a jinam, a zajistil tak dobrou kvalitu mluveného projevu v médiích, ve školách i jinde. V souvislosti s tím tazatele také zajímá, jak jsou profesionální mluvčí v médiích vybíráni, jaké jsou na jejich artikulaci kladeny požadavky, zda lze tolerovat u těchto mluvčích vady řeči (např. již zmíněný sigmatismus). V těchto případech nezbývá než tazatelům doporučit, aby se obrátili přímo na příslušná média.

6.2.6.1 Problematika výslovnosti psaného *i/y* a *í/ý*

V poradenské databázi jsme našli osm dotazů, jejichž autoři si nejsou jisti výslovností *i*-ových samohlásek, tj. zajímají se, zda je také ve zvukové rovině rozdíl mezi psaným *i/y*, respektive *í/ý*.²³³ Jeden z tazatelů byl zřejmě přesvědčen, že je namístě odlišovat ve výslovnosti psané *í/í* od *y/ý*, a stěžoval si na „záměny“ těchto hlásek v médiích.²³⁴ Tento dotaz je typickou ukázkou mylné interpretace slyšeného jevu. S velkou pravděpodobností se jedná o samohláskovou deformaci, s níž se lze v médiích

---

²³¹ Stížnosti posluchačů na tento jev vyskytující se u profesionálních mluvčích v médiích zaznamenává také např. J. Hůrková (1988, s. 83).

²³² Řídké jsou naopak dotazy týkající se rázu (tvrdého hlasového začátku). Ačkoli je tato problematika z hlediska percepční snadnosti a pohodlí velice důležitá, většina běžných uživatelů češtiny o existenci tohoto výslovnostního jevu pravděpodobně neví. V analyzovaném materiálu se vyskytly pouze dva dotazy na užití rázu, jak však z obou e-mailů vyplývá, tazatelky dříve prošly ortoepickým školením.

²³³ Např.: *rád bych se zeptal, zda se ve správné výslovnosti odlišuje měkké i a tvrdé y. Příkladem může být věta: "Mimino vypilo pivo." Domníval jsem se, že se to v češtině nedělá, ale jsem na severní Moravě přesvědčován, že ano. Můžete mi prosím poradit?*

²³⁴ *Jak se díváte na stále více převažující komolení češtiny (podle mého názoru) v případech opační výslovnosti i / y. Připadá mi, že je stále větší módou hlavně v rozhlase a TV vyjadřování typu: Vībēr opyc probíhal za účasti významných odborníků ...U některých pořadu se mi zvedá žaludek a nezbývá než přeladit ... jsem snad přílišný staromilec nebo je to jiné postižení?*

nezřídka setkat, tj. s otevřenou a centralizovanou výslovností spojenou také s krácením samohlásek. Podobnou otázku nalezneme i v dalším pozoruhodném e-mailu: *Dívám se na Superstar, protože tam jsou také zpěváci z Moravy. U lidí z Moravy slyším určitý rozdíl ve výslovnosti i/y, avšak nejsem schopen i/y rozlišit bez pochyb. Jaké s tím máte zkušenosti?* I v tomto případě se tazatel pravděpodobně jednalo o rozdíl mezi více zavřenou (tj. „moravskou“) výslovností vokálů ve srovnání s výslovností otevřenou. Domníváme se, že nářečně dané rozlišování tzv. tvrdých a měkkých *i*-ových vokálů se v současné době již postupně vytrácí a setkáváme se s ním stále vzácněji.

6.3 Výslovnost cizích slov (apelativ)

Výslovnosti apelativ cizího původu se týkalo celkem 218 dotazů. V rámci této kategorie nejprve pojednáme o nejfrekventovanějších typech dotazů. Ty se týkaly dvou jevů – délky samohlásek a výslovnosti *s/z* – lze tedy soudit, že v těchto případech dochází u cizích slov k největšímu kolísání (jak také uvádí Palková, 1997b, s. 343). Dále se budeme věnovat výslovnosti těch cizích slov, v nichž se píší skupiny *di, ti, ni* a jiným, méně častým otázkám. Nakonec se budeme zabývat konkrétními slovy, která jsou z výslovnostního hlediska pozoruhodná.

6.3.1 Délka samohlásek

V případě samohláskové délky šlo tazatelům především o slova zakončená v písmu na *in/in, iv/iv, on/ón, ona/óna, or/ór, ura/úra* atd. (např. *benzi/in, archi/iv, balo/ón, sezo/óna, folklo/ór, literatu/úra*).²³⁵ Délka vyslovované samohlásky není v úzu v mnoha případech zcela jednoznačná, u mnoha výrazů evidentně kolísá, nezřídka se tu vyslovuje tzv. polodélka.²³⁶ Na výše uvedených příkladech lze výstižně demonstrovat, jak obtížné často je na podobné dotazy odpovídat. Detailně se této problematice rovněž věnujeme v 9. kapitole.

V Pravidlech českého pravopisu z roku 1957 bylo kodifikováno psaní *benzi/in, archi/iv*, ale pouze *balón, sezóna, folklór a literatura*. Ve VSČ II (1978) je pak kodifikována výslovnost [benzi:n]; [ʔarxi:f]; [balo:n] i [balon]; [sezo:na] i [sezona];

---

²³⁵ Jak uvádí Z. Palková (1997b, s. 343), nesnáze u cizích slov způsobuje fakt, že „v domácí slovní zásobě je dlouhá samohláska důsledně značena v písmu a povědomí o kvantitě všech samohlásek slova je pevné, přestože v mimospisovných projevech nebývá správný obraz slova dodržován. V přejatých slovech se délka píše jen někdy, [...] a často existují dublety.“ Doplníme jen, že povědomí o samohláskové kvantitě je v české populaci pevné s výjimkou mluvčích některých nářečí.

²³⁶ Srov. např. Novotná-Hůrková (1983, s. 136) či Hůrková (1995, s. 51).

[folklo:r]; [literatu:ra]. Pouze u slova *folklór* si tedy pravopis s výslovností plně odpovídají; u slov *benzi/in* a *archi/iv* byla kodifikována dubleta v písmu, nikoli však ve výslovnosti, naopak u slov *balón* a *sezóna* byla kodifikována pouze psaná podoba dlouhá, ve výslovnosti pak byla možná dubleta. Slovo *literatura* bylo psáno s krátkým samohláskovým písmenem, avšak ortoepická podoba byla pouze se samohláskou dlouhou.

Aktuálně platná Pravidla českého pravopisu (1999) u většiny těchto výrazů kodifikují psaní jak s dlouhým, tak i s krátkým samohláskovým písmenem.²³⁷ Ve školním vydání Pravidel českého pravopisu (1994) nalezneme u výrazů *benzi/in*, *archi/iv*, *balo/ón*, *sezo/óna*, *folklo/ór*, *literatu/úra* i informaci o výslovnosti – všude jsou uváděny dublety, tj. [benzi:n] i [benzi:n], [ʔarxi:f] i [ʔarxi:f] atd.

V Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) u těchto výrazů konkrétní informaci o výslovnosti nenacházíme. V poučení pro uživatele slovníku na počátku příručky (s. 8) se lze dočíst, že „údaje se opírají o současnou normativní výslovnost a o její kodifikaci v publikaci *Výslovnost spisovné češtiny II* (1978), o soustavný výzkum tendencí v české spisovné výslovnosti, popř. o *Pravidla českého pravopisu*.“ V tomto případě je příručka VSČ II (1978) poněkud zastaralá (srov. 4.14; v mezidobí se změnily přinejmenším pravopisné zásady);²³⁸ zmiňovaný soustavný výslovnostní výzkum bohužel není blíže specifikován.²³⁹

Dále se v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005, s. 8) dočteme: „U některých skupin slov se připouští výslovnost dubletní. Ani zde se výslovnost neuvádí tehdy, jestliže se nelze dopustit chyby (např. u slova *telefon* není výslovnost uvedena, protože je možno vyslovovat [-on] i [-o:n]; podobně *astronom*, *pedagog*, *literatura* aj.).“ Domníváme se, že pro běžného uživatele je však poněkud problematické rozpoznat, u kterých výrazů je výslovnostní dubleta, a u kterých se naopak výslovnost neuvádí z důvodu, že odpovídá (jediné) pravopisné podobě. Pokud

---

²³⁷ Výjimkou může být slovo *folklor*, které není (možná omylem) explicitně zmíněno v Pravopisné poznámce (srov. Pravidla českého pravopisu, 1999, s. 390–391). Domníváme se však, že grafická podoba *folklór* je zde v souladu s obecným pravidlem uvedeným v citované poznámce; dubletu *folklo/ór* zachycuje např. rovněž Internetová jazyková příručka (stav k 24. 6. 2016).

²³⁸ Již krátce po vydání VSČ II (1978) se objevily k této problematice zásadní připomínky. Např. A. Stich (1982, s. 97) komentuje přístup k samohláskové kvantitě u cizích výrazů slovy: „vydání příručky však tuto věc vyostřilo tak, že ji nelze podle našeho soudu obcházet mlčením; je nutno učinit ji předmětem diskuse a usilovat o nové, racionálnější řešení.“ J. Hůrková (1995, s. 52) vysvětluje, že v době vzniku VSČ II (1978) ortoepická komise očekávala, že tehdejší kodifikovaná grafická podoba napomůže ke stabilizaci výslovnosti, což se nenaplnilo, naopak tendence ke krácení samohlásek pokračovala.

²³⁹ Může se jednat např. o výzkum výslovnostního úzu a postojů k výslovnostní normě z let 1988–1989 zmiňovaný J. Hůrkovou (1995, např. s. 13–14 a s. 52).

se „nelze dopustit chyby“, znamená to pak, že i u slov jako *benzi/in*, *archi/iv*, *folklo/or* a také *literatura* Nový akademický slovník cizích slov (2005) připouští výslovnostní dubletu (ve shodě s Pravidly českého pravopisu, 1994, 1999), což ovšem neodpovídá údajům ve VŠČ II (1978).²⁴⁰

Rovněž se jeví jako problematické, zda realizace dlouhé samohlásky ve slovech typu *astronom*, *pedagog*, tj. [ʔastrono:m], [pedago:k], odpovídá současné normě (srov. také konstatování J. Zemana, 2008, s. 48 a 51). Tyto výrazy jsou zmíněny v poučení pro uživatele Nového akademického slovníku cizích slov (2005) jakožto příklady, v nichž se připouští výslovnostní dubleta.²⁴¹ V Pravidlech českého pravopisu (1994, 1999) u slov *astronom* a *pedagog* informace o výslovnosti explicitně uvedeny nejsou.

6.3.2 Výslovnost s/z

V případě výslovnosti *s/z* jde ve velké většině o slova, v nichž je v současnosti v písmu kodifikováno psaní jak se *s*, tak i se *z*. V některých případech jsou podoby s písmenem *s* hodnoceny jako stylově příznakové, a proto se užívají především ve specifických, např. odborných textech. Z této kategorie jmenujme např. dotazy na výslovnost slov *bus/zola*, *cens/zus*, *dis/zertace*, *diskus/ze*, *filos/zofie*, *chromos/zom*, *kons/zerva*, *kors/zo*, *renes/zance*, *res/zort*, *režis/zér*, *vers/ze* a výrazy zakončené na *-is/zmus*. V souladu s konstatováním Z. Palkové (1997b, s. 344) se jedná vždy o slova, v nichž se kolísající hlásky *s/z* vyskytují v pozici mezi vokály, případně v sousedství sonor. Uvedené výrazy, u nichž měli tazatelé pochybnosti o výslovnosti, lze rozdělit na tři skupiny. V první z nich by byla slova *bus/zola*, *diskus/ze*, *režis/zér*, u nichž příručka VŠČ II (1978) uvádí jako kodifikovanou pouze výslovnost se [s], což ve své době plně odpovídalo i pravopisné podobě (tehdy platná Pravidla českého pravopisu z roku 1957 kodifikují pouze psané podoby *busola*, *diskuse*, *režisér*).²⁴² Podle aktuální pravopisné kodifikace je u těchto výrazů v písmu kodifikována dubleta. Ani Pravidla českého pravopisu (1994, 1999), ani Nový akademický slovník cizích slov (2005) však přímo u těchto hesel explicitně neuvádějí, zda je doporučena i dvojí výslovnost. Pouze v Pravopisné poznámce, respektive v tzv. Dodatku (srov. Pravidla českého pravopisu,

---

²⁴⁰ Dubletní výslovnost u výrazů typu *benzi/in*, *archi/iv* atp. připouští např. i Hůrková (1995) a Zeman (2008), obě tyto příručky se však neprezentují jako kodifikační. K otázce, zda Pravidla českého pravopisu (1994, 1999) a Nový akademický slovník cizích slov (2005) považovat za kodifikační práce pro výslovnostní oblast, se blíže vyjadřujeme v úvodu této práce (viz 1.2).

²⁴¹ V případě těchto slov tedy autoři Nového akademického slovníku cizích slov (2005) uvádějí výslovnosti tak, jak je kodifikována ve VŠČ II (1978).

²⁴² V případě slova *bus/zola* jsme se v současnosti v úzu s výslovností se [s] nesetkali.

1994, s. 382–383; 1999, s. 390–391; Nový akademický slovník cizích slov, 2005, s. 11) je zmíněno, že „ve slovech, kde se jako spisovná přípouští dvojí výslovnost, [s] i [z], a Pravidla 93 uvádějí psaní dublet, se za slohově neutrální podoby považují podoby se s; jako dublety se tedy hodnotí dvojice slov jako *diskuse – diskuze, disertace – dizertace, renesance – renezance, resort – rezort, režisér – režizér*.“²⁴³ Za problematické považujeme, že jsou zde zmíněna právě i slova *diskuse* a *režisér*, u nichž VŠČ II (1978) kodifikuje pouze výslovnost se [s], nikoli dubletu.²⁴⁴ Není zde navíc uvedeno, z jakého (kodifikačního) zdroje výslovnosti cizích slov autoři Pravidel českého pravopisu (1994, 1999) a Nového akademického slovníku cizích slov (2005) vycházeli (tj. odkud pramení informace, že u těchto výrazů „se jako spisovná přípouští dvojí výslovnost“).²⁴⁵

V druhé skupině se ocitají slova *dis/zertace, renes/zance* a *res/zort*, u nichž VŠČ II (1978) uvádí na prvním místě výslovnost se [s], za tzv. hovorovou variantu považuje podobu se [z]. Zjišťujeme, že se jedná rovněž o výrazy citované v tzv. Dodatku, respektive v Pravopisné poznámce k Pravidlům českého pravopisu (1994, 1999) a k Novému akademickému slovníku cizích slov (2005), v tomto případě však lze říci, že VŠČ II (1978) kodifikuje dubletní výslovnost, lišící se však stylistickou platností.

V poslední, třetí skupině se vyskytují výrazy *cens/zus, filos/zofie, kons/zerva, kors/zo, vers/ze, chromos/zom* a všechna slova zakončená na *-is/zmus*. V těchto

---

²⁴³ V kapitole Psaní slov přejatých (Pravidla českého pravopisu, 1994, s. 30) se rovněž uvádí, že „v některých slovech se píše s i z ve shodě s dvojí spisovnou výslovností, např. *buzola* i *busola*, [...] *diskuze* i *diskuse*, [...] *režizér* i *režisér* aj.“

²⁴⁴ Jazyková poradna zodpověděla otázku, proč je kodifikována výslovnost [režize:r], následovně: *K přípouštění výslovnosti slova "režisér" se /z/ v Pravidlech českého pravopisu z r. 1993 došlo patrně z tohoto důvodu: V předešlých Pravidlech z r. 1957 byla u některých cizích slov, kde souhláska "s" je mezi dvěma samohláskami, kodifikována pravopisná podoba se "s" i "z" a výslovnost pouze se [z] (fyzika i fyzika [fyzika], germanisace i germanizace [germanizace], glukosa i glukóza [gluko:za] apod.). Následně se začala objevovat výslovnost se [z] i u jiných výrazů tohoto typu, kde se podle Pravidel přípouštěla vzhledem k původu slov pouze výslovnost se [s] (režisér, renesance, resort, diskuse, disertace). Tato výslovnost se postupně velmi rozšířila na úkor původní výslovnosti se [s] a to patrně vedlo autory Pravidel k tomu, aby ji přijali za spisovnou. Nicméně za základní a stylově vyšší se považuje stále výslovnost i psaní se "s". I my bychom se rozhodně přikláněli k názoru, že v kultivovaných psaných či mluvených projevech by měla být u těchto slov preferována podoba se "s": režisér [režise:r], renesance [renesance], diskuse [diskuse] atd. Autoři odpovědi se tedy (ve shodě např. s J. Zemanem, 2008, s. 104) rovněž domnívají, že kromě podoby [režize:r] je ortoepická i výslovnost [režize:r] (ačkoli není dosud nikde kodifikována explicitně). Více k této problematice viz např. Daneš (1965) a Zeman (2008, s. 101; tamtéž viz i odkazy na další literaturu).*

²⁴⁵ Dané výslovnostní dublety uvádí např. J. Hůrková (1995, s. 60), její proklamativně nekodifikační práce však vyšla až dva roky po změně pravopisných pravidel. V roce 1983 popisovala situaci autorka taktó (Novotná-Hůrková, 1983, s. 139): „I do spisovných projevů proniká stále více výslovnost slova *diskuse* se [z], ačkoli za plně spisovnou pokládáme pouze výslovnost se [s] ve shodě s výslovností původní (srov. VŠČ z r. 1978).“ Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) u výše zmíněných výrazů výslovnost neuvádí, u slova *diskus/ze* se pouze dozvídáme, že počáteční hlásková skupina se má číst „tvrdě“ (tj. nikoli [dʲi-]), avšak problematickému s/z se zde pozornost nevěnuje.

případech VSC II (1978) kodifikuje pouze výslovnost se [z], Nový akademický slovník cizích slov (2005) u těchto hesel výslovnost explicitně neuvádí, z povahy hesel (uvádí se jen podoba s psaným z) a rovněž z Pravopisné poznámky však vyplývá, že se za spisovnou pokládá rovněž jen výslovnost se [z]. Tazatele však zřejmě mate, že se setkávají v těchto slovech i s psaním s, proto váhají, zda je přípustná také dvojitá výslovnost. S tou se však zřejmě v praxi téměř nesetkáváme.

Zaznamenali jsme i dva dotazy na výslovnost slova *disident*. Ačkoli se v tomto případě nejedná o pravopisnou dubletu a kodifikována je rovněž pouze jediná možnost výslovnosti, tj. [disident], výslovnost u některých uživatelů jazyka rovněž kolísá.²⁴⁶

Celkem čtyři dotazy se vyskytly na výslovnost tvarů genitivu singuláru slov typu *dres* a *servis*. Ačkoliv zde není (na základě pravopisu) důvod pro znělou výslovnost, v praxi se s podobami [drezu] a [servizu] lze setkat, zřejmě pramení z pocitu mluvčích, že u cizích slov se psané s obvykle vyslovuje jako [z].²⁴⁷

Neznalost základních pravidel asimilace znělosti v češtině dokládají i dotazy typu, zda je spisovné vyslovovat slovo *guláš* jako [gula:ž] a *polynéský* jako [poline:zki:]. V těchto případech nás nepřekvapuje fakt, že tazatelé neznají jedno ze základních pravidel při přejímání cizích slov do češtiny (tj. že u sousedních hlásek probíhají kombinační změny, např. asimilace znělosti, stejně jako u slov domácích; srov. např. VSC II, 1978, s. 29; Palková, 1997b, s. 342), ale spíše skutečnost, že ke znělé výslovnosti zde „nesvádí“ ani pravopisná podoba.²⁴⁸ Kolísání znělosti v současném úzu se věnujeme podrobně dále (viz 10. kapitolu).

6.3.3 Skupiny *di, ti, ni*

Je pochopitelné, že se v dotazech týkajících se cizích slov setkáváme rovněž s nesnázemi ve výslovnosti skupin *di* (případně *dí*), *ti*, *ni*. Nejčastěji se otázky týkaly

---

²⁴⁶ Toto pozorování podporují i oba dotazy. První tazatel: *Jak je to s výslovností slova "disident"? - diSident či diZident? Je to odvozeno od "disent" což se čte zpravidla se "s", ale řada lidí vyslovuje disident s "Z". Druhý tazatel: Jde mi o výslovnost slova disident. Čím dále tím častěji slyším z rádia i televize "dizident". Není to snad nakonec správně?*

²⁴⁷ Podrobnější vysvětlení nalezneme ve VSC II (1978, s. 47): „Na konci slovních tvarů se vyslovuje – v souhlase se základním pravidlem platným pro češtinu – pouze neznělá souhláska [s], tedy i tam, kde v jiných tvarech téhož slova, popř. ve slovech odvozených je [z]. [...] Vzhledem k tomu nelze z podoby 1. pádu určit, zda koncové [s] vyniklo jen zrušením rozdílu mezi /s/ a /z/ na konci tvaru, nebo zda se objevuje ve všech tvarech daného slova.“ Podrobně se tímto jevem zabývá rovněž např. Daneš (1965) a věnujeme se mu i v 10. kapitole.

²⁴⁸ Z. Palková (1997b, s. 343) k tomu uvádí: „U velkého počtu slov je počestění pravopisem a výslovností do značné míry brání jejich stabilizaci v povědomí běžného uživatele jazyka. Není-li si mluvčí jist stupněm počestění, komolí i slova, jejichž pravopis správnou výslovnost přímo ukazuje.“ Je tak např. možné, že se tazatel opravdu v praxi setkal např. s výslovností genitivu *guláše* jako [gula:že].

adjektiva *segedínský* (celkem 6×),²⁴⁹ u něhož se připouští jak „tvrdá“, tak i „měkká“ výslovnost (viz VŠČ II, 1978).²⁵⁰ Výslovnost „měkká“ je v češtině pravidelná (srov. názvy měst s analogickým zakončením – *Budín*, *Hodonín* apod.). „Tvrdá“ výslovnost zřejmě souvisí s vlivem německé podoby názvu maďarského města *Szeged*, která zní *Szegedin* nebo *Segedin* a vyslovuje se se souhláskou [d]. Jistou roli zde může hrát i fakt, že si mluvčí uvědomují „cizost“ pojmenování *Segedin* (ačkoli jde o exonymum, tj. českou podobu cizího zeměpisného jména).

Problematické je i slovo *diva* (2 dotazy). Jde o slovo přejaté z italštiny (ve významu ‚božská‘), podobnost se slovy jako *div* nebo *divadlo* je čistě náhodná, „měkká“ výslovnost slabiky *di* tedy není namístě. Ve všech dostupných zdrojích je uvedena pouze výslovnost [di:va], avšak ve shodě s tazateli se domníváme, že v praxi se běžně setkáváme spíše s podobou [diva] (a to i u profesionálních mluvčích).²⁵¹

Podobný případ, kdy výslovnostní úzus evidentně neodpovídá kodifikované podobě, představuje slovo *tik* (5 dotazů).²⁵² Kodifikována je pouze podoba [tik], v úzu však zřejmě naprosto převažuje výslovnost [t'ik]; není proto výjimečné setkat se s názorem, že dotyčný by při poslechu kodifikované varianty vůbec nevěděl, o čem se hovoří.

Po jednom dotazu jsme zaznamenali u slov *panický*, *vanilka* a *želatina*. V případě adjektiva *panický* jde o výraz, který je obvykle uváděn jako jeden z mála homografů v češtině (dalšími je např. výraz *proudit* a tvar *chat*). V kontextu *panická hrůza*, kterého se otázka týkala, je však pravděpodobné, že se jednalo o výraz odvozený od slova *panika*, nikoli *panic*. Dotaz na kodifikovanou výslovnost slova *vanilka* je poněkud překvapivý, protože jsme se zde ani v běžné řeči s „měkkou“ podobou zatím nikdy neselekali.²⁵³ U výrazu *želatina* může být pro mluvčí poněkud matoucí grafická, na začátku slova počestěná podoba slova, cizí původ zde tedy již nemusí být tak zřetelný.

---

²⁴⁹ Vždy se jednalo o spojení *segedínský guláš*. Jsme si vědomi toho, že může být sporné, zda tyto dotazy řadit spíše k výslovnosti cizích apelativ, nebo proprií.

²⁵⁰ Na základě malého neformálního průzkumu soudíme, že si v tomto případě hlásky [d'] a [d] v běžném užívání jazyka velice silně konkurují.

²⁵¹ I příručka J. Zemana uvádí u tohoto slova jedinou variantu výslovnosti: [diva].

²⁵² Jeden tazatel se dokonce domníval, že je u tohoto slova v Pravidlech českého pravopisu uvedena chybná výslovnost, případně došlo ke změně v kodifikaci: *obracím se na Vás se žádostí o poskytnutí informace týkající se výslovnosti v češtině běžně používaného slova tik (nervový záškub). V běžné mluvě se toto slovo vyslovuje měkce (tik), kdežto v PČP jsem našel výslovnost tvrdou (tyk). Zajímalo by mě, zda došlo k chybě při tisku PČP, nebo se tato výslovnost změnila.* Domněnku, že u tohoto slova se uzuální versus kodifikovaná podoba liší, potvrzuje následující dotaz: *Opravdu se vyslovuje tik - nervová porucha - jako / tyk / ? Neslyšela jsem nikoho, kdo to tak vyslovuje... (uvedeno v PČP).*

²⁵³ Pro zajímavost uvádíme znění dotazu: *prosím o radu, jak správně česky číst slovo "vanilka". Manžela rozčiluje, že vyslovuji "vaňilka", zatímco on trvá na výslovnosti "vanylka".*

Tazatelé jazykovou poradnu upozorňují i na zjevné chyby v kodifikačních příručkách. V oblasti výslovnosti cizích slov se jednalo o slovo *radiobudík*. Nový akademický slovník cizích slov (2005) zde uvádí výslovnost [radio-], problematické je, že tato příručka v transkripci značí hláskovou skupinu *d* (případně také *t*, *n*) a *i* jako [dy], ostatní slova obsahující komponent radio- jsou tak přepisována jako [rado-].²⁵⁴

6.3.4 Ráz

Pokud jde o výslovnost rázu ve slovech cizího původu, zaznamenali jsme k této problematice dva dotazy. Obecné pravidlo, jímž se zde můžeme řídit, nalezneme ve VŠČ II (1978, s. 37): „Pro výslovnost vokálu s předcházejícím rázem platí ve slovech přejatých v zásadě stejná pravidla jako ve slovech domácích.“ Pro běžného uživatele této příručky může být poměrně matoucí, že u slova *transakce* tato příručka uvádí výslovnost dvojí, tj. [transʔakce] i [tranzakce], tedy obdobně jako je v domácí slovní zásobě kodifikována výslovnost s rázem i bez něj na hranici předpony a kořene začínajícího samohláskou. V případě z tohoto pohledu analogického slova *interakce* VŠČ II (1978) však uvádí na místě výslovnosti pouze znaménko = (slovo se má tedy číst tak, jak se píše). Protože ráz v písmu nezaznamenáváme, mohl by z tohoto zápisu čtenář vysoudit, že kodifikována je pouze varianta [ʔinterakce], tj. bez rázu uvnitř slova. Z textu na s. 37 však vyplývá, že v těchto případech se výslovnost s rázem rovněž připouští, i když ji tato příručka ve slovníku explicitně neuvádí. U výrazu *transakce* je dubletní výslovnost uvedena z důvodu, že zde výskyt rázu ovlivňuje znělost předcházející souhlásky.²⁵⁵ V novějších publikacích je výslovnost zaznamenána výhradně ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003), a to jen u hesla *transakce*. Doporučena je pouze podoba s rázem. Podrobněji k výskytu rázu u přejímek viz 4.14.

²⁵⁴ Kvůli této grafické chybě pak může vznikat dojem, že se dané slovo má číst jako [radʔobudʔi:k].

²⁵⁵ Za problematický považujeme rovněž symbol //, který „označuje, že mezi hláskami prochází hranice slabik a je zde možno vyslovit ráz“ (VŠČ II, 1978, s. 11). Tuto formulaci (tj. „je zde možno vyslovit“) je totiž možné vykládat i tak, že zápis *trans//akce* znamená, že je dané slovo kodifikováno jako [transʔakce], ale také [transakce] (kromě třetí varianty [tranzakce], která je vyznačena jasně). Jiný možný výklad zápisu výslovnosti ve VŠČ II (1978) u hesla *transakce* je, že jsou kodifikovány pouze dvě možnosti: s rázem a neznělou souhláskou: [transʔakce] a bez rázu se znělou souhláskou: [tranzakce]. Pokud se podíváme na další analogická hesla začínající předponou *trans-* (např. *transalpínský*, *transatlantický*, *transoceánský*), zjišťujeme, že s výjimkou slova *transatlantický* je zápis výslovnosti obdobný jako u hesla *transakce*. Netušíme, z jakého důvodu je u výrazu *transatlantický* kodifikována pouze podoba s neznělým konsonantem (tj. není zde uveden rovněž zápis [-zat-]). K této problematice viz také 4.14.

Symbol // nalezneme dále např. u slov *cisalpínský*, *odabsolvovat* a u výrazů začínajících předponou *sub-* (*subacitida*, *subaerický* atd.). Této problematice se blíže dotýká zřejmě pouze J. Zeman (2008, s. 75), z jehož výkladu vyplývá, že v případě spojení cizího slova s cizí předponou považuje výslovnost bez rázu s neznělou souhláskou (např. [supalternativni:]) za neortoepickou.

6.3.5 Skupiny *ei* a *ai* v základu slov

Neproblematická není ani výslovnost skupin zapisovaných jako *ei* a *ai*. Zaznamenané dotazy se týkaly slov *kofein* (1 dotaz), *protein* (1), *kokain* (2) a *laik* (2). U výrazů *kofein* a *protein* zaznamenává VSC II (1978) pouze podobu [kofeji:n], [proteji:n], u výrazu *kokain* pak varianty [kokaji:n] i [kokajn]. V Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) výslovnost u těchto slov uvedena není, v Pravidlech českého pravopisu (1994) u všech tří nalezneme dvě varianty výslovnosti: [-in] a [-i:n]. Zápis v Pravidlech českého pravopisu nepovažujeme za dostatečně zřetelný, a především za náležitý. Autoři měli zřejmě na mysli podoby [kofejn], [kofeji:n], [protejn], [proteji:n], [kokajn], [kokaji:n],²⁵⁶ avšak jak vyplývá ze dvou dotazů, uživatelé na základě tohoto popisu váhají, zda je spisovné číst i [kofejn], [protejn], [kokajn].²⁵⁷ Transkripce uvedená v Pravidlech českého pravopisu (1994) se nám jeví problematická i proto, že nenaznačuje ve výslovnosti možnou přítomnost hlásky [j], která se zde v grafice neobjevuje. Situace je zde pro tazatele nezvyklá především tím, že u podob typu [kofejn] dochází k redukci počtu slabik (což není běžné). Varianty s dlouhým vokálem ([kofeji:n] atp.) a zřejmě rovněž podoby s vokálem krátkým ([kofejn] atp.) mohou pravděpodobně navíc působit poněkud expresivně, rozhodně nikoli bezpříznakově. O výslovnosti výrazu *laik* pojednáváme podrobně v předchozí kapitole (viz 5.2.15).

6.3.6 Jednotlivá slova

V následujících odstavcích se budeme věnovat jednotlivým cizím slovům, na jejichž výslovnost jsme zaznamenali vyšší počty dotazů a/nebo se nám jeví jako lingvisticky pozoruhodné.

6.3.6.1 Koncert

Absolutně nejvyšší počet otázek z této skupiny se týkal výslovnosti slova *koncert* (24 dotazů). Kodifikovaná výslovnostní podoba je pouze [koncert], často se objevující znělá výslovnost [kondzert] nebo [konzert] však není záležitostí posledních let (srov.

---

²⁵⁶ Soudíme tak z toho důvodu, že u slova *kokain* je pravděpodobné, že Pravidla českého pravopisu (1994) přejímají obě varianty, které uvádí VSC II (1978). U slov *kofein* a *protein* je zápis výslovnosti v Pravidlech českého pravopisu (1994) stejný jako u hesla *kokain*, oproti VSC II (1978) jsou tedy nově kodifikovány i varianty bez samohlásky [i:], které zřejmě více odpovídají současné normě. V současnosti je totiž zřejmě možné uvažovat u výrazů *kofein*, *protein*, *kokain* o více různých variantách výslovnosti, tj. [kofejn], [kofejin], [kofem], [kofeji:n], [kofei:n].

²⁵⁷ Podobu [protejn] uvádí vedle varianty [protejn] např. Zeman (2008, s. 86). Tentýž zdroj u slova *kofein* zaznamenává pouze výslovnost [kofejn].

10.5). Např. již v r. 1936 upozorňoval časopis *Naše řeč* (viz Haller, 1936) na její nevhodné užívání v rozhlasových pořadech.

6.3.6.2 Puzzle

Další frekventovaná otázka se týkala výslovnosti slova *puzzle* (10 dotazů). Tazatelé nejčastěji váhali mezi podobou [pazl] a [pucl]. Slovo *puzzle* pochází z angličtiny, z níž je odvozena i výslovnost [pazl], kterou uvádí Nový akademický slovník cizích slov (2005); ten variantu [pucl] pokládá za lidovou, Nová slova v češtině (1998) ji však uznávají za hovorovou.²⁵⁸ Názor, že k rozšířené výslovnosti [pucl] vede neobvyklá skupina písmen -zz- uprostřed slova, která může u některých mluvčích vyvolávat analogii např. s výslovností italského slova *pizza*, považuje L. Uhlířová v knížce *Na co se nás často ptáte* (Černá a kol., 2002) za nepravděpodobný, my bychom však tuto možnost nevylučovali. Podle L. Uhlířové je možné, že jde o domnělou německou výslovnost, tj. o to, jak si Čech představuje, že by se daný výraz mohl vyslovovat v němčině.²⁵⁹

K uvedenému vysvětlení doplňme, že v obecné češtině existují expresivní výrazy *puclík* ve významu ‚buclaté dítě; bucek‘ a *pucek* (hlásková obměna slova *bucek*), jehož jeden z významů je definován jako ‚něco malého, kulatého vůbec‘ (Slovník spisovného jazyka českého, 1960–1971). Není nepravděpodobné, že se malému dílku (dětské) skládanky, který obvykle mívá oblé výstupky a výkrojky, začalo proto počestně říkat právě *puclík*.

6.3.6.3 Pointa

Sedm tazatelů zajímala výslovnost výrazu *pointa*. Podle příruček je náležitá výslovnost [poenta], v úzu se však hojně vyskytují pravopisem ovlivněné podoby [pointa] nebo [pojnta].

6.3.6.4 Celebrita

Čtyři dotazy se týkaly výslovnosti výrazu *celebrita*. VŠČ II (1978) kodifikuje pouze podobu [celebrita], Nový akademický slovník cizích slov (2005) výslovnost u hesla explicitně neuvádí, což znamená, že považuje za ortoepickou také pouze podobu

---

²⁵⁸ V úvodu příručky *Nová slova v češtině* (1998, s. 15) se mimo jiné píše, že tyto údaje se opírají o současnou normativní výslovnost.

²⁵⁹ Tomuto tématu se věnuje i jeden dopis z jazykové poradny ÚJČ uveřejněný v časopise *Naše řeč* (viz *Z dopisů jazykové poradně*, 1999).

s [c] na začátku, nikoli podobu [selebrita], která byla ve všech dotazech zmiňována. Počáteční [s] se do výslovnosti dostává patrně až v současnosti, a to zřejmě vlivem angličtiny.

6.3.6.5 Menu

V případě výrazu *menu* (4 dotazy)²⁶⁰ je ve VSČ II (1978) kodifikována pouze výslovnostní podoba [meni], avšak Pravidla českého pravopisu od roku 1993 uznávají i variantu [menu]. Odtud pravděpodobně tuto informaci přebírá i Nový akademický slovník cizích slov (2005). Opravené vydání Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003), z něhož jsme vycházeli, které by mělo být s aktuálně platnými Pravidly českého pravopisu (1994, 1999) v souladu, však podobu [menu] vůbec neuvádí (pouze [meni]). V tomto případě by bylo opět namístě vědět, zda tvůrci Pravidel českého pravopisu v případě druhé varianty čerpali z nějakého zdroje (výslovnostního výzkumu apod.).

6.3.6.6 Standardní

Čtyři tazatele zajímala výslovnost slov *standardní*, *standardně* a výrazu *standard* v nepřímých pádech. Tento jev přesně vystihl jeden autor e-mailového dotazu, nikoli profesionální lingvista, který jazykové poradně zaslal rovněž své pojednání vztahující se k výslovnostní problematice: *Často slyšíme, že je něco “standartní” nebo že něco náleží k určitému standartu” ... Je to způsobeno tím, že neznělost příslušné hlásky je ovlivněna příbuzným slovem, ale jiného významu, a to “standarta” – druh praporce. Prve jmenovaná slova jsou však odvozena od nominativu “standard”, a proto jediné správnou výslovností je “standardní”, ve “standardu”. Výslovnost uvedená na začátku tohoto odstavce je tedy nepřijatelná, jde o hrubou chybu, která vyvolává pochybnost o vzdělanosti toho, kdo se jí dopouští.*

Dané výrazy by se měly stát součástí diskusí o výslovnostních dubletách, neboť nekodifikované podoby se vyskytují opravdu velmi často (srov. 10.5). V jejich hodnocení bychom nebyli tak krajně kritičtí, ačkoli vysoká frekvence určitého jevu nemůže být jediným kritériem při posuzování jeho náležitosti, navíc vazbu na písmo je při kodifikaci výslovnosti vhodné spíše posilovat než oslabovat. Většina běžných

---

²⁶⁰ Tazatele např. také zajímalo, zda se rozlišuje např. výslovnost slova *menu* ve významu ‚jídelní lístek‘ a *menu* ve významu ‚hlavní nabídka v mobilním telefonu‘.

uživatelů češtiny si však tento jev zřejmě vůbec neuvědomuje, k záměně významů může totiž v kontextu dojít jen obtížně.

6.3.6.7 Cottage

Tři dotazy se vztahovaly k výrazu *cottage* (zkrácený název domácího tvarohového sýru *cottage cheese*). Daný výraz dosud není zachycen v žádném slovníku, jde o poměrně nově přeжатé slovo. Ačkoli se některým uživatelům jazyka *cottage* jeví jako výraz pocházející z francouzštiny,²⁶¹ a vyslovují ho proto [kota:š], náležitá je z angličtiny vycházející výslovnost [kotič], protože ve francouzštině se ve spojení se sýrem toto slovo nevyskytuje.²⁶²

6.3.6.8 Grapefruit

Pozoruhodný z hlediska české výslovnosti je výraz *grapefruit* (2 dotazy). VŠČ II (1978) kodifikuje podobu [grejpfru:t], Pravidla českého pravopisu (1994), Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) i Nový akademický slovník cizích slov (2005) uvádějí výslovnost [grejpfрут]. Obě varianty vycházejí z výslovnosti v angličtině (ve slovnících zachycujících výslovnost v angličtině se uvádějí jak podoby s dlouhým, tak s krátkým vokálem). U tohoto slova by bylo zajímavé zjistit běžnou výslovnost i podobu převažující v úzu školených mluvčích. Jeví se totiž jako pravděpodobné, že se v češtině vyskytuje velmi často varianta [grejpfрут], která je pro české mluvčí bližší grafické podobě, avšak příručky ji nezaznamenávají (a to ani jako nesprávnou). Naproti tomu však všechna tři výše zmíněná díla uvádějí jako spisovnou variantu slova *grapefruit* i název *grep* (bez uvedení výslovnosti; tento výraz se tedy čte tak, jak se píše). Je evidentní, že právě pravopisná varianta *grep* vychází z (nekodifikované) výslovnosti [grejpfрут].²⁶³

---

²⁶¹ Tuto domněnku nalezneme např. v následujícím e-mailu: *mám dotaz na výslovnost názvu sýra Cottage. Domnívala jsem se, že se jedná o slovo francouzského původu, a tudíž že se vyslovuje "kotáž", ale setkala jsem se i s výslovností podle anglického slova "venkov", tj. "kotič". Co je tedy správně?*

²⁶² Slovo psané jako *cottage* se ve francouzštině sice objevuje (ve významu ‚vilka, chata‘), ve slovnících je však jeho výslovnost uvedena jako [kotedž]. Domnělá výslovnost vycházející z francouzštiny [kota:š] je tedy opět projevem toho, jak si někteří Češi představují výslovnost cizího jazyka (srov. zde slovo *puzzle*, 6.3.6.2).

²⁶³ Ke slovu *grapefruit* srov. příspěvek A. Polívkové (1979a), v němž se autorka zmiňuje i o počestně grafické podobě *grejp* a *grejpfрут*, s nimiž se v současné psané češtině nesetkáváme. Situace s výslovností slova *grapefruit* je velmi podobná i ve slovenštině; srov. Ondrejovič (2001b, s. 111).

6.3.6.9 Bufet

Dva dotazy se týkaly i výslovnosti výrazu *bufet* (dříve psáno ve shodě s francouzským pravopisem *buffet*).²⁶⁴ Jde o učebnicový příklad slova (srov. Palková, 1997b, s. 342), u něhož se ustálila (a byla kodifikována) jak výslovnost odpovídající grafické podobě: [bufet] (tj. výslovnost neodpovídající současným ortoepickým zásadám při přejímání cizích slov), tak i výslovnostní podoba blízká výslovnosti v původním jazyce: [bife:].²⁶⁵ Jak dokládá jeden z dotazů, situace, kdy je kodifikována pouze jedna podoba pravopisná, avšak dvě varianty výslovnosti, je pro některé mluvčí matoucí. Uživatelé jazyka pak mají tendenci např. vytvářet různé další podoby, které „průměrují“ obě výslovnostní varianty: [bufe:].

6.3.6.10 Ostatní slova

Z dotazů, které se vyskytly pouze jedenkrát, vybíráme následující: U slova označujícího ‚sochařský portrét hlavy a části prsou‘ je kodifikována psaná podoba *busta* i *bysta*. VŠČ II (1978) uvádí u tohoto výrazu rovněž již dvojí pravopisnou podobu, avšak pouze výslovnost [bista]. V Pravidlech českého pravopisu (1994, 1999) ani v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) informace o výslovnosti u tohoto hesla není. V druhém z těchto zdrojů v předmluvě na s. 8 stojí: „Výslovnost se rovněž neoznačuje, shoduje-li se vyslovovaná podoba s podobou psanou.“ Pokud se budeme tímto pravidlem striktně řídit, dojdeme k nepochybnému závěru, že tento zdroj doporučuje výslovnostní varianty dvě: [bista] odpovídající psané podobě *bysta* i [busta] odpovídající psané podobě *busta*.²⁶⁶

Poněkud překvapující může být dvojí kodifikovaná výslovnost u výrazu *zeugma*: [z̥eugma] i [d̥zeugma]; viz VŠČ II (1978) nebo Nový akademický slovník cizích slov (2005). Starší slovníky, Příruční slovník jazyka českého (1935–1957) a Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971), dokonce uvádějí [d̥zeugma] jako jedinou výslovnostní podobu. V současné praxi se s touto variantou setkáváme pouze zřídka. Původ slova *zeugma* je třeba hledat v řečtině, konkrétně v řeckém ζεύγμα ve významu

---

²⁶⁴ Výslovností slova *bufet* se již v minulosti zabývaly např. příspěvky M. Jelínka (1957) a A. Polívkové (1988).

²⁶⁵ U některých slov se však podoba odvozená od původní výslovnosti nepřipouští vůbec, ortoepická je pouze jiná podoba, v češtině ustálená, z níž vychází též počeštěná pravopisná podoba, srov. např. slovo *bazén* (k tomu podrobněji viz VŠČ II, 1978, s. 30).

²⁶⁶ Je pak poměrně problematické rozsoudit spor z následujícího dotazu: *Snažně Vás prosím o odbornou radu. Jsme s mým 60 letým bratrem "ve při". On tvrdí, že nechybje, vyslovuje-li slovo BUSTA stejně, jako jej píše, tj. "busta". Já jsem toho názoru, že se VŽDY vyslovuje "bysta", i když psaný tvar může být BUSTA i BYSTA. Kdo z nás má pravdu?*

‚pouto, pojítka, spojení‘. Podle tzv. erasmovské výslovnosti, která je dnes považována za ne zcela správnou a která se v našem prostředí vyučovala až do 80 let. 20. století (někde přetrvává dosud), se počáteční *ç* skutečně realizuje jako [dž]. V dnešní době se však používá pro klasickou řečtinu výslovnost *zéty* jako [z].²⁶⁷

Ve výslovnosti cizích slov v češtině pochopitelně lze často zaznamenat jevy, které v domácí slovní zásobě nenalezneme. Jedním z nich je např. situace, kdy v nepřímých pádech je možné vyslovit i hlásku, která je sice v grafické podobě označena písmenem, avšak v pádech přímých se podle kodifikace nevyslovuje. Příkladem nám zde může být výraz *croissant* pocházející z francouzštiny, u něhož je v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) uvedena výslovnost [kroasan], informace o výslovnostní podobě (podobách) v nepřímých pádech zde však chybí (srov. 5.2.5).²⁶⁸

Na závěr se ještě zastavme u výrazu *zombie*. Grafická podoba zde může vzbuzovat zdání, že jeho výslovnost bude analogická se slovy stejného zakončení (např. *mumie*, z *propríi Julie* atd.). Avšak Nový akademický slovník cizích slov (2005) uvádí výslovnost [zombi] v souladu s původní anglickou podobou. V úzu ale pravděpodobně naprosto převažuje podoba [zombi:],²⁶⁹ vyskytuje se i varianta [zombije].²⁷⁰

V roce 2010 jsme uskutečnili malý výslovnostní průzkum slova *zombie*. Zúčastnilo se ho 27 rodilých mluvčích češtiny, především studentů a známých autorky této práce pocházejících z celého území České republiky. Dotazovaní byli především mladí lidé do 30 let, avšak vyskytli se i respondenti středního a vyššího věku. Slovo nebylo při průzkumu vysloveno, pouze byla jeho ortografická podoba napsána na papír/tabuli. Účastníci pak měli na lístečky napsat, jak tento výraz běžně sami vyslovují a určit jeho jmenný rod. V naprosté většině uvedli dotazovaní výslovnostní podobu [zombi:], třikrát se pak vyskytlo [zombije], přičemž jeden respondent uvedl, že zřejmě vyslovuje obě uvedené varianty. Kodifikovaná podoba [zombi] se nevyskytla ani jednou. Po vyhodnocení výsledků bylo respondentům sděleno řešení uvedené v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005). Podle jejich reakcí se nikdo z nich

---

²⁶⁷ Za informace o výslovnosti řecké *zéty* děkuji D. Muchnové.

²⁶⁸ A. Říhová (2005) zaznamenala ve svém výzkumu obě tyto výslovnostní varianty, (ne)přítomnost hlásky [t] v nepřímých pádech podle ní nesouvisela s (ne)znalostí francouzštiny.

²⁶⁹ Výslovnost [zombi:] odpovídá v angličtině výslovnosti adjektiva (např. *zombie film*); srov. Fronek (2006). V tomto slovníku je jako výslovnost substantiva *zombie* v češtině uvedena nekodifikovaná podoba [zombi:].

²⁷⁰ Morfologickému zařazení slova *zombie* se věnuje příspěvek S. Kloferové (2000). Autorka si je vědoma skutečnosti, že rozhodující pro tuto klasifikaci je výslovnost a řadí uvedené substantivum k rodu mužskému životnému, skloňovacímu typu *kuli*. Zjevně tedy vycházela výhradně z výslovnosti kodifikované. Bylo by zcela namístě zjistit u tohoto výrazu jeho noremní výslovnost, protože malý průzkum úzu (viz dále) naznačuje, že současná kodifikovaná podoba zřejmě není užívána.

s kodifikovanou podobou v praxi nesetkal, přičemž nezřídka se jednalo o mluvčí, kteří věděli, že daná podoba je noremní pro angličtinu. K provedení průzkumu nás podnítil právě dotaz na výslovnost, rod a skloňování daného výrazu v jednotném i množném čísle. Pro zajímavost uvádíme, že mužský životný rod byl slovu přisouzen 16×, zatímco ženský 18× a střední 5× (někteří dotazovaní uvedli u slova dva možné rody, jednou se vyskytly dokonce všechny tři rody).

6.3.7 Výslovnost cizích slov (apelativ) – závěr

Kromě výše zmíněných jsme zaznamenali větší počet jednotlivých dotazů na různá slova cizího původu (pocházející nejčastěji z angličtiny, francouzštiny, italštiny atd.). Jejich výslovnost je však neproblematická (i když je výslovnostní podoba odlišná od grafické), existuje u nich nejčastěji pouze jedna podoba, kterou uvádějí shodně všechny relevantní zdroje a která je i v úzu většinou dodržována. Motivací těchto dotazů tedy byla spíše neochota (nezvyk, nemožnost) nahlédnout do jazykové příručky a výslovnostní podobu si zde bez obtíží najít než nějaký opravdový a lingvisticky pozoruhodný výslovnostní problém.

6.4 Výslovnost vlastních jmen

Dotazům na výslovnost vlastních jmen, kterých jsme analyzovali celkem 219, věnujeme samostatný oddíl, ačkoli jsme si vědomi, že se tato oblast v mnohém překrývá s předcházející problematikou, tj. s výslovností cizích slov (je pochopitelné, že největší množství dotazů se zde týká vlastních jmen pocházejících z cizích jazyků, obdrželi jsme však i otázky týkající se výslovnosti jmen českého původu). Kromě výslovnosti vlastních jmen pocházejících z „obvyklých“ cizích jazyků, jako je angličtina, francouzština, holandština, italština, španělština, maďarština, polština atd., u nichž nebývá problém v běžně dostupných příručkách výslovnostní pravidla zjistit, totiž do jazykové poradny nezřídka docházejí i dotazy na výslovnost nejrůznějších „exotických“ rodných jmen, příjmení, zeměpisných názvů apod., které mají původ např. v Indonésii, Lybii, Tanzánii, případně není vůbec jasné, z jakého jazyka pocházejí (tato situace nastává v oblasti výslovnosti cizích apelativ jen výjimečně). V takových případech (pokud se podaří zjistit původ jména) je třeba odkázat na odborníka, který se daným jazykem zabývá.

Dalším důvodem pro vydělení této problematiky do samostatného oddílu je okolnost, na niž upozorňuje např. i J. Zeman (viz Kučera–Zeman, 1998, s. 5–9). V češtině je totiž výslovnost cizích vlastních jmen značně neustálá a stále zde chybí práce, která by se věnovala tomuto tématu zevrubně a která by případně formulovala komplex pravidel.²⁷¹ Tuto mezeru pocítují nejen pracovníci v jazykové poradně, ale především mluvčí z praxe (z médií), nejčastější autoři zde analyzovaných dotazů, a vůbec všichni, kteří s problematickým jménem potřebují nakládat i v písemné podobě, protože skloňování vlastních jmen se v češtině řídí především jejich vyslovovanou podobou (viz např. kapitoly 95–113 věnující se skloňování osobních a zeměpisných jmen v Akademické příručce českého jazyka, 2014). Argumentů, proč je výslovnost proprií cizího původu poněkud odlišná od apelativ, bychom zde mohli uvést více, tuto problematiku shrnuje již citovaný J. Zeman (Kučera–Zeman, 1998, s. 5–9).

Další komplikací pro stanovení ortoepické podoby, která je s výslovností cizích vlastních jmen spojena, je různá míra počesťování (především rodných) jmen a k tomu již tradiční, delší dobu užívaná podoba některých jmen, která nerespektuje česká ortoepická pravidla stanovená ve VSC II (1978), tj. výslovnost v úzu naprosto převažující neodpovídá podobě kodifikované.²⁷² Mezi častými dotazy se tak objevují ty, jejichž autoři si uvědomují, jak se dané jméno čte ve výchozím jazyce, avšak v češtině se setkávají s výslovností, která tomu neodpovídá. Jedná se např. o *Legerovu* ulici (3 dotazy), *Eiffelovu* věž (1), *Brail(l)eovo* písmo (2), příjmení *Mozart* (3), firmu *Student Agency* (2), španělská toponyma *Sevilla* (2) a *Mallorca* (1), název města *Gent* (1),²⁷³ jméno hurikánu *Ivan* (1).²⁷⁴

Podrobněji k některým pojmenováním: *Louis Léger* byl francouzský spisovatel a slavista; z francouzštiny vycházející výslovnost jeho příjmení zní [leže], avšak v názvu ulice převážila výslovnost [leger]. Tento fakt zmiňuje rovněž publikace *Pražský uličník* (Lašťovka–Ledvinka a kol., 1997, s. 396): „Správná výslovnost jeho příjmení zní ‚leže‘,

---

²⁷¹ VSC II (1978) sice kapitolu věnující se této problematice obsahuje, v praxi jsme si však ověřili, že ani zde mnohdy nenajdeme adekvátní řešení (srov. také názor A. Sticha, 1982, s. 91). Vyčerpávající v tomto ohledu není ani např. jinak cenná publikace *Čteme je správně?* (Honzáková a kol., 2004).

²⁷² Např. A. Stich ve své jinak pozitivně laděné recenzi (srov. 4.15) vytýká VSC II (1978) především skutečnost, že pramálo přihlíží ke skutečné výslovnosti, která se v jazykové praxi ustálila, např. u jmen *Essex*, *Diderot*, *Renault* aj. (viz Stich, 1982, s. 91).

²⁷³ Kromě podoby [xent], kterou uvádí např. příručka *Původ zeměpisných jmen* (Lutterer a kol., 1976, s. 93), se v praxi často vyskytuje varianta [gent].

²⁷⁴ Dotaz se týkal nejasnosti, zda název hurikánu vyslovovat stejně jako v češtině (a ve slovanských jazycích vůbec) se vyskytující jméno *Ivan*, nebo přijmout výslovnost vycházející z anglické zvukové podoby jména, tj. [ʔajv(e)n].

avšak v názvu ulice převážila fonetická výslovnost.“ Užití spojení „fonetická výslovnost“ je zde bohužel naprosto nesprávné a zavádějící.

Jméno stavitele věže *A. G. Eiffela* se v češtině má číst jako [ʔefel] (viz např. Honzáková a kol., 2004), Nový akademický slovník cizích slov (2005) u hesla *eiffelovka* kodifikuje výslovnost dvojí [ʔefelofka] i [ʔajfelofka]. V úzu jsme se s prvně uvedenou výslovností zřejmě nikdy nesetkali (a to ani u mluvčích ovládajících francouzštinu). Uzuální výslovnost [ʔajfel] vznikla neznalostí francouzské výslovnosti v době začátku užití daného slovního spojení v češtině a zřejmě také vlivem němčiny (v němčině se čte skupina *ei* jako [aj], v Německu existuje např. pohoří *Eifel*, apelativizovaný výraz *eifel* se stal geologickým termínem).

Příjmení *Louise Braille* (vynálezce systému psaní pro nevidomé) by se podle ortoepických pravidel mělo v češtině vyslovovat jako [braj] (viz např. Honzáková a kol., 2004), souhlasíme však s tazatelkou, že v úzu se často vyskytuje (či převažuje?) podoba [brajl], např. ve spojení [*brajlovo*] *písmo*, zaznamenali jsme dokonce nikoliv ojedinělou podobu [brejlovo], což nás vede k úvaze, že jsou v tomto případě mluvčí ovlivněni (kromě neznalosti francouzské podoby jména a neobvyklosti kombinace písmen *ll*) i zvukovou podobností slova *brejle*, případně domnělým anglickým původem jména; může jít i o výslovnost žertovnou.

Příjmení *Mozart* je v češtině doporučeno vyslovovat nejen jako [mo:cart] čili obdobně jako v němčině, ale i v relativní shodě s grafikou jako [mo:zart], naopak např. podoba [mo:zart] mezi ortoepické zařazena není (srov. Honzáková a kol., 2004); podrobněji viz 8.4.8.

Firma *Student Agency* si sice zvolila anglický název, avšak sami její zaměstnanci jej vyslovují nejčastěji jako [student ʔagenci], nikoli jako [stju:d(e)nt ʔejdž(e)nsɪ], což by odpovídalo pravidlům výslovnosti anglických slov v češtině. Podobně se můžeme setkat s dilematem, jak číst např. pojmenování pojišťovny *Generali* (1 dotaz), zda podobně jako v italštině [dženera:li], nebo ve shodě s grafikou [generalɪ].

Dotazy spojené se jmény *Mallorca* a *Sevilla* se týkaly sporu, zda je v češtině ortoepické na místě, kde píšeme ve slovech původem ze španělštiny skupinu *ll*, vyslovovat [lj], nebo pouze [l], či [j]. Podle VSČ II (1978) se skupina *ll* ve španělských slovech čte v češtině jako [lj], čemuž odpovídá i údaj ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003), že španělské město *Sevilla* se vyslovuje jako [sevilja]. V případě *Mallorky* je ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) zachycena jak výslovnost [maljorka], tak i [malorka]. Variantu [majorka] lingvistické

zdroje nezaznamenávají, v úzu se s ní běžně setkáváme (tomu nasvědčuje i fakt, že tato výslovnost je jako jediná uvedena u hesla *Mallorca* v české verzi Wikipedie).²⁷⁵ Naopak kodifikovanou variantu [maljorka] slycháváme zřejmě méně často. Výslovnosti španělských zeměpisných jmen v češtině se podrobněji věnuje příspěvek A. Polívkové (1979b).

Někdy se mluvčí naopak mylně domnívají, že se všechna cizí propria vyslovují podobně jako jména pocházející např. z angličtiny. Jednoho tazatele např. zajímala výslovnost názvu u nás v té době rozšířené firmy *Carrefour*. Správně se domníval, že název vychází z francouzštiny, a měl by se proto v češtině číst [karfu:r] (výraz znamená ‚křižovatka, rozcestí‘); v úzu, a dokonce i v médiích se však stále setkával s podobou [kerfu:r], případně [ke:rfu:r]. Mluvčí zřejmě první část tohoto názvu mylně zaměnili za anglické slovo *care* [keə] ‚péče‘ (srov. též Světlá, 2005).²⁷⁶

Podobně např. mohou někteří neinformovaní mluvčí vlivem rozšíření z angličtiny pocházejícího slova *hacker* [hekɹ] vyslovovat název *Hackerova* patřící ulici v pražských Bohnicích jako [hekrova]. Ulice je však pojmenovaná po českém učiteli a loutkáři Karlu Hackerovi (srov. Lašťovka–Ledvinka a kol., 1997, s. 187), jde tedy evidentně o německé příjmení v českém prostředí, jehož náležitá výslovnost je [hak(e)r].

Tendenci vyslovovat jakýkoli cizí název podobně jako v angličtině zaznamenáváme také u pojmenování Čechy hojně navštěvovaných chorvatských letovisek (zde vycházíme především ze zkušeností při odpovídání na telefonické dotazy, písemný dotaz tohoto charakteru jsme v databázi našli pouze jediný, jednalo se o výslovnost názvu ostrova *Cres*).

Vyskytl se dokonce i dotaz na výslovnost toponyma českého původu, a to názvu přírodní rezervace *Břehyně-Pecopala*,²⁷⁷ který je však, jak potvrdil sám tazatel, pro mluvčí natolik neprůhledný, že ho často vyslovují s „poangličtěnou“ výslovností [pekopala].²⁷⁸

---

²⁷⁵ Srov. <http://cs.wikipedia.org/wiki/Mallorca> (cit. 2016-06-25).

²⁷⁶ Pro zajímavost uvedme, že v praxi (konkrétně v provozovně rychlého občerstvení v Kopřivnici) jsme se setkali s výslovností [džiros] při objednávání pokrmu *gyros*. Tuto podobu realizoval český (evidentně rodilý) mluvčí, zatímco obsluha vietnamského původu vyslovovala na začátku slova náležitě [g].

²⁷⁷ Původ pojmenování *Pecopala* evidentně souvisí se slovem *pec* (srov. Balatka a kol., 1987, s. 400, heslo *Pec*).

²⁷⁸ Z tohoto příkladu plyne, jak výrazně jsou čeští mluvčí v současnosti ovlivňováni častým výskytem nečeských pojmenování. Jakmile se vyskytne nějaký méně průhledný a málo známý název, vyskytují se tendence přisuzovat mu cizí původ. V případě daného toponyma je však jakákoli souvislost s angličtinou zcela vyloučena. Cizí původ vidí někteří uživatelé jazyka také např. v místním jméně *Poschla*, jak je patrné z následujícího úryvku internetové diskuse: *tohle mi připomělo, že na Vsetíně je jedna místní část, která se jmenuje Poschla. Chťjí tam ted' vybudovat jakési holobyty pro nepřizpůsobivé a prostesty romů*

6.4.1 Délka samohlásek

Podobně jako u apelativ cizího původu není často ani u proprií mluvčím zřejmá délka vyslovovaných samohlásek. Dotazy z této kategorie se týkaly např. osobních jmen (Salvator) *Dali*, (Richard) *Wagner*,²⁷⁹ chrématonym *Danio*, *Fabia* a toponyma *Troja* (v Praze).

6.4.2 Přítomnost hlásek

Některá vlastní jména (obvykle příjmení německého původu) zakončená na *-er* nebo *-el* (*Richter*, *Langer*, *Schober*, *Šlesinger*, *Elbel* atp.), vzbuzují rozpaky, zda je náležité zachovávat při jejich výslovnosti v daném zakončení samohlásku *e* (tj. zda číst [rixter], či [rixtr̩]). Takovýchto dotazů bylo celkem 7. V těchto případech nelze stanovit jednoznačné pravidlo, z příkladů uvedených ve VSČ II (1978) vyplývá, že v zásadě je obojí podoba možná (srov. zde na s. 83 např. *Hannover* [hano:v(e)r]); u některých z nich je obvyklejší *e* vypouštět (srov. *Schreiber* [šrajbr̩]), zatímco jinde se především z důvodu snazší výslovnosti ponechává (např. *Meier* [majer]); k obdobným závěrům došla i O. Suchánková (1984).²⁸⁰ Pokud jde o příjmení, záleží rovněž na rodinné tradici jeho nositele, univerzálně platné pravidlo tudíž pochopitelně ani není možné stanovit.²⁸¹

Vyskytly se dotazy např. na výslovnost jmen pocházejících z francouzštiny v nepřímých pádech a ve slovech odvozených (*Flaubert*, 2. pád: *Flauberta*; *Gilbertův* syndrom, *Bernardův* syndrom), uvedenou problematiku podrobněji ilustrujeme na příkladu slova *croissant* (viz 6.3.6.10).

6.4.3 Znělost souhlásek

Znělost koncových souhlásek ve jménech cizího původu v nepřímých pádech²⁸² byla předmětem dotazu dvou tazatelů. Zajímalo je, zda je u jmen *Garrigue* a *Hindenburg* náležitá genitivní podoba [gariga], či [garika], respektive [hindenburgu], nebo [hindenburku]. Podle pravidel uvedených ve VSČ II (1978) je v těchto případech

---

řešil i český rozhlas. *Tři různé hlasatelky to četly třikrát jinak* (<http://blog.maly.cz/index.php?cmt=1343>, cit. 2016-06-25).

²⁷⁹ Zřejmě poměrně ustálený dřívější úzus mohlo rozkolísat stejně psané příjmení politika Jozefa Wagnera, o němž bylo všeobecně známo, že vyžaduje, aby se jeho příjmení vyslovovalo [vagner], nikoli [va:gner].

²⁸⁰ Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) má u příjmení typu *Richter*, *Walter* uvedenu pouze výslovnost [-tr̩].

²⁸¹ Známý je v této souvislosti případ zpěvačky Anety Langerové, která si přeje, aby její příjmení bylo v souladu s rodinnou tradicí vyslovováno jako [langerova:], nikoli jako [langrova:]. U tohoto příjmení je v češtině zřejmě obvyklejší *e* ve výslovnosti vypouštět.

²⁸² K této problematice srov. rovněž podrobný výklad F. Daneše (1965).

noremní výslovnost znělá, ačkoli u některých obdobně zakončených výrazů se připouští obojí možnost (srov. ve VŠČ II, 1978, heslo *wartburg*). Zřejmě se zde odráží míra počestění a zdomácnění konkrétních pojmenování (počestění se v některých případech projevuje i v podobě pravopisné, srov. např. exonymum *Hamburk*).²⁸³

Obdobné nesnáze způsobují nepřímé pády u názvu planety *Mars* (2 dotazy). Pokud se psané *s* v cizích slovech zakončených na *-rs* (a rovněž na *-ns* a *-ls* atp.) vyskytne na samém konci slova (tj. v přímých pádech jednotného čísla), je v souladu s obecnými pravidly asimilace znělosti vyslovováno jako [s], v ostatních případech, kdy za touto souhláskovou skupinou následují ještě další hlásky v rámci téhož slova, je kodifikována výslovnost znělá, tj. např. [marzu], [marzem] (srov. VŠČ II, 1978, s. 33 a 47). Tento jev souvisí s tendencí chápat v přejatých slovech [s] a [z] jen jako dvě varianty téhož fonému, jehož základní variantou je [z]; srov. 10.1.

Obdobná je situace u příjmení *Klaus* (opět 2 dotazy). V případě výslovnosti osobního jména je však nutno brát v potaz rovněž rodinnou tradici jeho nositele (pokud je známa). U tohoto v dnešní době frekventovaně užívaného příjmení je uzuální také spíše podoba se [z]; srov. 10.3.2.

6.4.4 Skupiny *di, ti, ni*

Obdobně jako u domácích a cizích apelativ nalezneme i u vlastních jmen otázky týkající se výslovnosti skupin v písmu označovaných jako *di, ti, ni*. Situace zde je značně nepřehledná a ze současného pohledu málo zmapovaná, chybějí novější příručky, které by se na tuto problematiku přímo zaměřovaly; výjimku tvoří řada *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině* (Kučera–Zeman, 1998; Zeman, 2000, 2002, 2003, 2005, 2006). Zejména pokud jde o jména osobní, nelze od příruček pochopitelně očekávat, že mohou zachytit všechny problematické výrazy. Uživatel jazyka se nemůže plně spolehnout ani na obecné zásady výslovnosti cizích slov: jednak je někdy obtížné až nemožné určit, z kterého jazyka jméno pochází, jednak zde mohou hrát roli další faktory, jako je například rodinná tradice.

Jmenujme pro ilustraci několik příjmení, která se stala předmětem dotazů: *Štefánik* (2 dotazy), *Vaidišová* (2), po jednom dotazu: *Martinek*, *Nikodým*, *Nostic*, *Radičová*, *Tiso*. Pokud jde o jména slovenského původu, podle V. Strahla (1999, s. 109)

---

²⁸³ Podrobněji o výslovnosti příjmení *Garrigue* pojednává drobnost podepsaná šifrou -i- v časopise *Naše řeč* (1937, s. 240) nazvaná *Výslovnost a skloňování osobního jména Garrigue* a rovněž jeden z dotazů týdně uveřejněných v knize *Jsmé v češtině doma?* (Pravdová, ed., 2012, s. 42–43).

v nich vyslovujeme psané *di, ti, ni* jako [dʲi, tʲi, ɲi], autor výslovně doporučuje podobu [štefa:ɲik]. V českém úzu je zřejmě běžnější podoba [štefa:nik]. Podobně je v příručce Čteme je správně? (Honzáková a kol., 2004) uvedena u přijmení slovenského prezidenta *Tisa* uvedena výslovnost [tʲiso], mezi slovenskými mluvčími však převládá podoba [tiso], český úzus je zřejmě rozkolísaný. Podle vyjádření slovenské jazykové poradny Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV souvisí přijmení *Tiso* s názvem stromu *tis* (nikoli např. s názvem řeky *Tisa*). Z tohoto důvodu by tedy byla náležitá „měkká“ podoba [tʲiso], avšak u tohoto přijmení je „tvrdá“ výslovnost nejen uzuální, ale respektuje i rodinnou tradici. Souvislost s apelativem je zde již zastřena.

Některá propria cizího původu v češtině zdomácněla natolik, že se v nich výslovnost skupiny *di, ti, ni* řídí pravidly charakteristickými pro slova domácí, srov. rodné jméno hebrejského původu *Adina* (1 dotaz) a jména řek *Nisy*²⁸⁴ (5 dotazů) a *Tisy*²⁸⁵ (2 dotazy), jejichž výslovnost je podle Pravidel českého pravopisu (1994) respektive Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003), pouze „měkká“. U některých dalších poprií jsou uváděny dublety, srov. např. výslovnost rodného jména *Nina*²⁸⁶ (2 dotazy) v Pravidlech českého pravopisu (1994). U jména *Daniel* (3 dotazy) je ve Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971) uvedena jak podoba [danijel], tak i [daňijel]; v Pravidlech českého pravopisu (1994) jen [danijel]. Naopak u jiných výrazů zaznamenáváme v úzu silnou tendenci vyslovovat v nich dané hláskové skupiny „tvrdě“, ačkoli se jedná o jména českého (respektive slovanského) původu. Jde např. o hydronymum *Botič* (8 dotazů; ve Slovníku spisovného jazyka českého, 1960–1971, je uvedena výslovnost [boʔič]),²⁸⁷ o místní jméno *Bedihošť*²⁸⁸ (1 dotaz) a rovněž o název

---

²⁸⁴ Původ tohoto pojmenování není příliš jasný, zřejmě jde o před slovanský základ (srov. např. Lábus, 2012, s. 209). Jsme si vědomi toho, že řadit takto starý název mezi propria cizího původu je přinejmenším sporné. Výslovnostní úzus je zřejmě nejednotný. L. Uhlířová (1996, s. 226) uvádí, že „měkká“ výslovnost je zde standardní a „tvrdá“ regionální. To potvrzuje i aktuální výzkum V. Lábus (2012), který na rozsáhlém zvukovém materiálu ověřil, že u profesionálních mluvčích veřejnoprávního Českého rozhlasu „měkké“ podoby dominují, převažují i v běžné mluvě, avšak v místním úzu jsou „tvrdé“ varianty živé a frekventované.

²⁸⁵ Název řeky *Tisa* vznikl zkrácením jejího antického jména *Pathissus*, s apelativem *tis* zřejmě nesouvisí (srov. Lutterer a kol., 1976; Rejzek, 2001). Protéká Ukrajinou, Maďarskem a Srbskem, je proto obtížné stanovit, ze kterého jazyka její jméno do češtiny přišlo. K situaci ve slovenštině viz příspěvek S. Ondrejoviče (2001a).

²⁸⁶ Jméno *Nina* má buď ruský původ, nebo jde o osamostatněnou zkráceninu jmen zakončených na *-nina*, uvažuje se však i o řeckém nebo španělském původu; srov. Knappová (2010). Domníváme se, že v úzu převažuje výslovnost [ɲina].

²⁸⁷ M. Frydrih (1961) vykládá hydronymum *Botič* ze staročeského slovesa *botěti*, k této hypotéze se přiklání např. i D. Šlosar (2004, s. 103).

²⁸⁸ Původ tohoto místního jména se vztahuje k antroponymu *Bedihost*, které souvisí se slovesem *bdít* (srov. Hosák–Šrámek, 1970; Svoboda, 1964, s. 94).

sýru *Niva* (9 dotazů).²⁸⁹ Jiný případ představuje místní jméno *Nižbor* (1 dotaz), v němž dosud se někdy vyskytující „tvrdá“ výslovnost určitým způsobem odráží jeho původ.²⁹⁰

Další skupinu tvoří jména, u nichž je cizí původ z etymologického hlediska zřejmý, příručky se shodují na „tvrdé“ výslovnosti, přesto u některých uživatelů jazyka vzbuzují pochybnosti (např. *Denisa*, *Monika* – po jednom dotazu). V případě zeměpisných názvů *Apeniny* (1 dotaz) a *Maledivy* (2 dotazy), u nichž je v Pravidlech českého pravopisu (1994), ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) i ve Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971) uvedena pouze „tvrdá“ výslovnost, však souhlasíme s tazateli, že se v praxi setkáváme spíše s „měkkou“ výslovností. Podobně je to se srbskými jmény typu *Vojvodina*, *Priština* (po 1 dotazu).

6.4.5 Kuriózní případy

Do této kategorie lze zařadit otázku od lékaře, jehož pacienti se jmenují *Neuschlovi*. Tazatel si byl vědom toho, že dané příjmení lze vyslovit dvěma zcela odlišnými způsoby (jde o poměrně známou kuriozitu),²⁹¹ a zajímal se, jak má dotyčného zavolat do ordinace. Obě podoby, tj. [nojšl] i [neʔusxl], jsou přitom opodstatněné. Původ osobního jména psaného jako *Neuschl* lze vysledovat jak v německém, tak v českém jazykovém prostředí. Německé příjmení [nojšl] je pravděpodobně variantou jména *Neuschul*, které souvisí s označení obyvatel přístavků u nové synagogy (srov. Beneš, 1998, s. 233; nejfrekventovanější je v oblasti Bádenska-Württemberska²⁹²). České příjmení [neʔusxl] vzniklo z přičestí minulého slovesa *neuschnout* (srov. Beneš, 1962, s. 277). Pokud jde o výslovnost, opět zde tedy záleží na rodinné tradici jeho

---

²⁸⁹ Sýr byl prý pojmenován podle skutečnosti, že je prokvetlý zelenomodrými žilkami ušlechtilé plísně, což připomíná nivy kolem řek. Tuto informaci uvedl 3. 12. 2011 Jiří Kopáček, bývalý ředitel závodu Madeta Planá nad Lužnicí, v pořadu České televize Retro, který byl věnován mléčným výrobkům (viz <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10176269182-retro/211411000360040/>; cit. 2016-06-08).

²⁹⁰ Podle I. Lutterera (viz Lutterer–Šrámek, 1997, s. 186) jméno „vzniklo pozvolnou hláskovou adaptací z něm. *Miesenburg* ‚hrad nad Mží‘ [...] pod vlivem tzv. lidové etymologie, jež z nepochopení přetvořila *Mies* na *Niž*- n. *Niž*- a *Burg* na *bor*.“

²⁹¹ Diskuse na toto téma můžeme zaznamenat i na internetových stránkách; srov. např. http://blog2.idnes.cz/diskuse.aspx?iddiskuse=A080701_40845_blogidnes (cit. 2016-06-25): *Můj známý pan Jan Neuschl, nositel krásného starého slovanského jména měl s Nojšlem celoživotní potíže. Za celý svůj život neopustil Moravu i s předky do 10 kolena. Přesto ho německy oslovoval téměř každý, kdo se s ním setkal a dostal jeho vizitku.* Srov. též http://neviditelnypes.lidovky.cz/diskuse.aspx?iddiskuse=A090608_143911_p_zviretnik_dru&strana=3 (cit. 2016-06-25): *To jsme tak zrovna nedávno řešili hádanku: jeden z našich kolegů se píše "NEUSCHL" - čte se "neuschl", nebo "nojšl"? :-)* Kupodivu, četl se česky a z německé verze býval rozladěn, ale to jsme se dověděli až na přímý dotaz.

²⁹² Srov. <http://nachname.gofeminin.de/w/nachnamen/nachname-neuschl.html> (cit. 2012-01-27).

nositelů (ti si bývají této komplikace vědomi a na případné dotazy jsou již pravděpodobně zvyklí).²⁹³

Jako poněkud překvapivá se může jevit žádost dvou různých tazatelů, aby jazyková poradna stanovila „správnou“ výslovnostní podobu jejich vlastního příjmení. V případě jména *Jatiová* byla v rodině tazatelky tradiční podoba [jaťijova:], avšak většina ostatních lidí četla dané příjmení „tvrdě“, tedy jako [jatijová], a dokonce se prý s paní Jatiovou nezdálo přeli, že „měkká“ výslovnost je chybná. U příjmení *Tymel* se jeví jako pozoruhodné, že přímo v tazatelově rodině panují dlouhodobé spory ohledně „správné“ výslovnosti (tj. zda [tɪml], či [timel]), tazatelův otec a bratr s manželkou údajně trvají na první podobě, tazatel s manželkou a překvapivě i syn zmíněného bratra důsledně užívají variantu druhou.²⁹⁴

6.4.6 Výslovnost vlastních jmen – shrnutí

V tomto oddílu, který se věnoval výslovnosti vlastních jmen, jsme se zabývali pouze těmi proprii, která jsme vyhodnotili jako foneticky zajímavá, sporná atp. Stranou necháváme dotazy, jejichž autoři se zajímají o výslovnost konkrétních vlastních jmen, která z tohoto pohledu nijak problematická nejsou a jejichž náležitá podoba je snadno zjistitelná z běžně dostupných příruček. Rovněž neuvádíme ta vlastní jména, u nichž výslovnostní kolísání pramení z nejednotné psané podoby – např. ruské příjmení *Медведев* (2 dotazy) lze do češtiny podle Pravidel českého pravopisu (1999) přepisovat jako *Medveděv* i *Medvěděv*, z čehož vyplývá i dvojí možná zvuková podoba.

6.5 Výslovnost zkratek

Nezanedbatelný počet dotazů (celkem 57) se týkal zvukové realizace zkratek.²⁹⁵ Většinou se jednalo o zkratky iniciálové, zkratky čistě grafické totiž obvykle užíváme pouze v psaném textu (vyslovujeme např. nezkrácené slovo *strana* namísto zkratky *str.*). Některé iniciálové zkratky lze číst jako jedno slovo (např. *ČEZ*), ostatní bývají vyslovovány po jednotlivých písmenech (často vokalizovaných, např. *OSN*). U přejímaných jinojazyčných zkratek se vyskytuje čtení jak podle českého úzu, tak i

---

²⁹³ Příjmení, která mohou mít dvojí dosti odlišnou zvukovou podobu, najdeme více: *Mohl, Hasl* atd.; viz též Giger–Štěpán (2007, s. 94–95).

²⁹⁴ Příjmení *Jatiová* a *Tymel* sice v Česku nepatří mezi nejfrekventovanější, avšak nejsou natolik ojedinelá, že bychom jejich uvedením porušili anonymitu tazatelů.

²⁹⁵ Žádná otázka se však netýkala počtu a umístění přízvuků ve zkratkách, z tohoto důvodu se zde touto problematikou nezabýváme a ani v transkripci možné přízvuky neznačíme.

podle způsobu, který vychází z původního jazyka (druhá jmenovaná možnost vyvolává u části tazatelů negativní ohlas, kritizována jimi bývá nejčastěji výslovnost plynoucí z anglického spelování, což hodnotí jako nežádoucí vliv angličtiny na češtinu).

Nejvíce tazatelů (7) se zajímalo o výslovnost akademického titulu *Ph.D.*, který bývá čten jako [pe:ha:de:] i jako [pi:ʔejd̥ʒdi:], dva tazatelé zjišťovali zvukovou podobu titulu *MBA*.

Mezi další opakující se otázky patřily ty, které se týkaly výslovnosti zkratk *DVD* (5 dotazů) a *VHS* (2). Zatímco u první z nich se setkáváme zřejmě nejčastěji s podobou [di:vi:di:] vycházející z angličtiny (méně je slyšet [de:ve:de:]), u „starší“ zkratky *VHS* je uzuální pravděpodobně pouze [ve:ha:ʔes]. Ze zkratk, které slouží jako názvy firem, jsme zaznamenali tři dotazy na výslovnost *O₂* a dva dotazy na *ÖMV*.²⁹⁶

Ostatní dotazy týkající se výslovnosti zkratk se již vyskytovaly pouze po jednom a jejich uvádění by nebylo nijak přínosné.

6.6 Suprasegmentální rovina

Poměrně časté obecné nářky nad úrovní mluveného projevu v médiích, s nimiž se v korespondenci adresované jazykové poradně setkáváme, se pravděpodobně týkají i tzv. suprasegmentální roviny jazyka, tj. intonace, tempa, přízvuků, frázování atd. Vyskytlo se však pouze 13 tazatelů, jejichž otázka se přímo vztahovala k uvedeným tématům. Sedm otázek se týkalo přízvukování – pětkrát se jednalo o umístění přízvuku ve spojení jednoslabičná předložka + jméno, které tato předložka řídí,²⁹⁷ dvakrát šlo o obecnější dotaz ohledně českého přízvuku.²⁹⁸ Jediného tazatele zajímala větná melodie, konkrétně užívání tzv. středočeského vytýkání čili příznakové kadence

---

²⁹⁶ Někteří z tazatelů, kteří se zajímali o čtení zkratk, upozorňovali i na to, že především v reklamách se nezřídka nesmyslně kombinuje výslovnost vycházející z angličtiny s tzv. grafickou výslovností. Například tarif *O₂ Zero* jsme slyšeli v podobě [ʔou tu: zero]. Podle zásad přejímání cizích slov by bylo náležité [ʔou tu: ziroʊ], zvláště když se u zkratky vychází z anglického spelování a číslice 2 se nepojmenovává česky.

²⁹⁷ Zde nás zaujal dotaz, jehož autor i po zhlédnutí televizního pořadu O češtině, v němž bylo vysvětleno, co je tvrdý hlasový začátek, zaměnil tento tzv. ráz za přízvuk: *Dobrý den, dnešní pořad o češtině mě zaujal svým tématem o rázech v mluvené řeči. Chtěl bych se zeptat, jak je to s rázem v názvu města např. Rožnov pod Radhoštěm, Frenštát pod Radhoštěm. Bystřice pod Hostýnem.. Jeden pan redaktor české televize z Ostravy v podobných názvech neustále používá ráz na začátku posledního slova (Rožnov pod Radhoštěm), ale správně je Rožnov PodRadhoštěm. Mám pravdu ?* Ačkoli se jedná o zcela jiné jevy, které spolu nemají nic společného, je tato mylná představa velmi častá např. u studentů, kteří se s výkladem o rázu setkali. Možná souvisí s podobností slov *ráz* a *důraz* (ve významu přízvuk).

²⁹⁸ Jeden z dotazů týkajících se českého přízvuku pro ilustraci uvádíme: *Dobrý den, jak je to s přízvukem v češtině? Četl jsem, že je vždy na první slabice, to mi dává smysl, ale pouze ve slovech, kde není žádná čárka - například Praha, nade, hlava atd. Čemu nerozumím je, proč například slovo nadání, by mělo být vyslovováno s přízvukem na první slabice, když je zřetelné, že druhá a třetí slabika zní déle než první, a proto je přízvuk označen v grafické podobě čárkami.*

důrazové (tazatel tyto termíny neznal, ale daný jev dokázal poměrně podrobně a přesně popsat). Ostatní dotazy se týkaly slabikotvornosti některých českých hlásek apod.

Tento malý tazatelský zájem o suprasegmentální oblast zřejmě pramení z toho, že dané jevy jsou popsatelné obtížněji než jevy z oblasti segmentální. Odtud vyplývá i domněnka, že se ve škole s vysvětlením suprasegmentální problematiky lze setkat ještě méně, než je tomu u roviny hláskové.

6.7 Ostatní fonetické dotazy

V této kategorii se ocitlo celkem 44 dotazů, které se týkaly obecných principů fonetické transkripce, počtu hlásek v jednotlivých slovech atp. Zařazeny sem byly i e-maily, v nichž si tazatelé pouze obecně stěžovali na nevalnou úroveň mluvených projevů v médiích, na zanedbávání (praktické) výuky mluvené stránky jazyka ve školách, nebo se zajímali o to, kde hledat poučení o české výslovnosti. Vyskytly se také otázky, zda jsou příručky VSČ I (1967) a VSČ II (1978) stále platné.

6.8 Specifika výslovnostních dotazů

Pokusme se nyní vysvětlit, z jakých příčin jsou dotazy týkající se výslovnosti mnohem méně frekventované než např. dotazy pravopisné. Jak zjistila L. Uhlířová (2002, s. 450–451), pravopisné dotazy tvořily v období od roku 1999 do září 2001 28 % všech e-mailových dotazů, zatímco dotazy výslovnostní pouze necelé 1 %. Tento rozdíl je způsoben více současně působícími faktory.

Domníváme se, že na úroveň mluveného projevu se obvykle klade celkově menší důraz než na projev psaný (např. ve školství). S tím souvisí i skutečnost, že čeští mluvčí často nemají povědomí o existenci popisů ortoepické normy a o kodifikačních příručkách (kdežto existence Pravidel českého pravopisu se ve škole zmiňuje obvykle často) a mají minimální znalosti z oblasti ortoepie na rozdíl od poměrně detailních znalostí pravopisných. Následkem toho mluvčí nezdědka neumějí o výslovnosti přemýšlet, možné problémy je ani nenapadnou.

Nikoli ojedinělé dotazy týkající se výslovnosti psaného *i/y* a *i/ý* (viz 6.2.6.1) potvrzují, že ve školní výuce je fonetická problematika zcela opomíjena a žáci nejsou seznamováni ani se základními rozdíly mezi psanou a mluvenou podobou češtiny, případně si je nezapamatují. Mnoho českých mluvčích se rovněž pravděpodobně nikdy nesesetkalo s informací, že kromě „běžné“, alveolární hlásky [n] existuje v češtině i

varianta velární, tj. [ŋ] (viz 6.2.3.1). Dotazy týkající se výslovnosti psaného *mě* (viz 6.2.4) mohou dokládat domněnku, že ani v oblastech se silně zakořeněnými nářečními jevy učitelé žáky ke spisovné výslovnosti nevedou a na tato specifika není upozorňováno.

Pokud se v řeči vyskytnou odchylky od výslovnostní kodifikace, posluchači si jich často neumějí všimnout (pokud vysloveně nečiní projev nesrozumitelným), případně necítí potřebu je řešit, nevádí jim. Jak zjišťujeme z dotazů došlých jazykové poradně, i všímaví tazatelé neumějí daný jev přesně popsat, neznají základní terminologii (např. znělé, neznělé, jedinečné hlásky), neuvědomují si rozdíl mezi pravopisnou a vyslovovanou podobou, někdy se pokoušejí o fonetický přepis, avšak tápou v něm (viz např. 6.2.4).

Menší důraz na kulturu mluveného projevu může souviset i s objektivními rozdíly mezi řečí a písmem.²⁹⁹ Pokud mluvený projev nenahráváme, je neopakovatelný, není nikde zachycen, odchylky od norem jsou v něm tudíž méně „viditelné“. Odchylky v projevu psaném jsou zaznamenány, tj. více či méně trvalé, proto si je lze snáze uvědomit. Pravopis je rovněž oblastí nejpodrobněji popsanou v kodifikačních příručkách. L. Uhlířová (2002, s. 450) k tomu uvádí: „Pravopisné konvence jsou pocíťovány jako velmi závazné a takto jsou také prezentovány i školní výukou, kde se pravopisu věnuje velká pozornost. Porušení pravopisných konvencí v psaném textu, zejména tištěném, je vnímáno jako nápadné.“

V oblasti pravopisné je mnohem více míst, v nichž je snadné chybovat, výslovnost českých slov je z tohoto pohledu jednodušší.³⁰⁰ Pravidla mnohdy nemusíme znát, přesto standardní výslovnost ovládáme – např. v případě asimilace znělosti (kromě asimilace před jedinečnými hláskami) je pro rodilého mluvčího velmi nepřirozené a namáhavé neortoepickou variantu v sekvenci obstruentů vyslovit. Odchylky ve výslovnosti tak pramení spíše z nezkušenosti nebo z lenosti (pohodlnosti, nedbalosti) mluvčího, nikoli primárně z neznalosti ortoepie.

Další důvod, proč jsou pravopisné dotazy oproti výslovnostním v absolutní převaze, lze spatřovat v celkové skladbě tazatelů. Častými tazateli jsou totiž jazykoví korektoři a novináři pracující s psaným slovem. Poradci pro mluvený projev jsou

---

²⁹⁹ Podstatné rozdíly mezi výslovností a grafikou výstižně shrnul A. Stich (1982, s. 87); viz též 1.5.

³⁰⁰ Jsme si vědomi toho, že toto tvrzení je poněkud zjednodušující a že pravidla pravopisná a výslovnostní je co do „obtížnosti“ problematické porovnávat. Máme zde na mysli např. poměrně velké množství tzv. vyjmenovaných slov, jejichž standardní výslovnost jakožto rodilí mluvčí ovládáme i bez uvědomění si jakýchkoli jazykových pravidel, zatímco standardní pravopisnou podobu se musíme naučit, zapamatovat si ji.

v současnosti v médiích spíše raritou (případně tuto funkci zastávají neprofesionálové), takže fundované výslovnostní dotazy nemá v tomto ohledu kdo pokládat.

6.9 Shrnutí

Přestože dotazů zaměřených na výslovnost je v porovnání např. s dotazy ortografickými relativně velmi málo, ukazuje se, že někteří mluvčí si celou řadu výslovnostních problémů uvědomují a snaží se je vyřešit. V této souvislosti se pracovníci jazykové poradny mnohdy potýkají s problémem, že se výzkumu výslovnostního úzu a normy do nedávné doby v ÚJČ nevěnovalo mnoho pozornosti (srov. zejména 1.1, 2.3.5.1 a 2.4.1). Při řešení otázek týkajících se výslovnosti vlastních jmen a cizích slov jazyková poradna rovněž pocítuje nedostatek aktuálních podrobných příruček.

7 Časté nebo nápadné odchylky od kultivovaného projevu (na materiálu projevů studentů herectví)

Tato kapitola je zaměřena na jevy, které se často vyskytují v řeči rodilých mluvčích češtiny (a to i v projevech oficiálních/veřejných, u nichž je zřejmá snaha o dodržení spisovné normy jazyka), jsou často poměrně percepčně nápadné a většinou jsou v rozporu s pravidly uváděnými v ortoepických příručkách. Na značnou část těchto odchylek opakovaně upozorňují práce hodnotící úroveň mluvených projevů (např. Balkó, 2005–2006; Palková 2008a; Svobodová–Kuldanová, 2008; Synčáková, 2013), proto je zde nebudeme rozebírat podrobně, ale půjde spíše o jejich shrnutí podložené subjektivní poslechovou analýzou konkrétního materiálu. Tím je přes 300 minut nahrávek více než 100 studentů prvního ročníku oborů Dramatické umění a moderování a Loutkářské umění na Vyšší odborné škole herecké, s. r. o., v Praze, pocházejících z celého území České republiky.³⁰¹ Jednalo se o mluvené projevy jak nepřipravené (veřejné projevy na vylosované téma nebo čtení textů, se kterými se studenti předem nemohli seznámit), tak předem připravené (čtené i nečtené). Nahrávání se uskutečňovalo vždy před početným publikem (ostatními spolužáky, někdy i před dalšími vyučujícími) a studenti byli instruováni, aby se snažili mluvit spisovně, kultivovaně a zřetelně, protože se jednalo především o nácvik veřejných oficiálních projevů budoucích profesionálních mluvčích.

Popis je zaměřen na jevy z oblasti segmentální a suprasegmentální, stranou jsou ponechány jiné nedostatky, které nespádají do fonetické roviny jazyka, např. nedostatečná slovní zásoba, tzv. vycpávková slova, chyby v běžných syntaktických konstrukcích, problémy se spisovným skloňováním apod. Nejsou zmiňovány ani velmi často se vyskytující mimojazykové jevy, jakými jsou např. hezitační zvuky, mlaskání a příliš hlasité nádechy.

Provedení této sondy bylo motivováno jednak snahou ověřit v praxi, které z tradovaných odchylek od spisovné výslovnosti jsou nejčastější, nejnápadnější a nejrůšivější, jednak předpokladem, že zjištěné výslovnostní potíže budou zároveň i

---

³⁰¹ Analyzovaná data byla získávána od roku 2008 do roku 2011. Jejich rozbor si nečiní nárok na úplnost a nebyl zaměřen kvantitativně, soustředí se zejména na jevy, které se vyskytovaly nápadně často, byly percepčně výrazné a všimli si jich kromě autorky rovněž i sami studenti, a to jak při hodnocení svých vlastních projevů, tak i při společných analýzách promluv ostatních spolužáků. Z těchto důvodů neuvádíme přesné údaje o počtu nahrávek, jejich trvání, počtech mluvčích, u nichž se dané jevy vyskytly, atp.

nejobvyklejšími problémy většiny rodilých mluvčích češtiny, kteří se o spisovný projev bez předchozího výcviku snaží. Ortoepická kodifikace by tyto jevy proto měla důkladně popisovat a upozorňovat na ně.

7.1 Rovina segmentální

7.1.1 Dyslalie

Dyslaliemi, tj. poruchami výslovnosti hlásek, označujeme takové poruchy řeči, kdy dotyčný není schopen danou hlásku vyslovit (nikdy nebo skoro nikdy) správně. Mezi dyslalie neřadíme např. krácení samohlásek nebo jejich přílišnou otevřenost/zavřenost, protože ve většině případů mluvčí daný vokál umí vyslovit správně, jde tedy spíše o nedostatečnou snahu a nezkušenost s mluveným projevem než o řečovou vadu.

I na herecké škole, kde by výslovnost bez řečových vad bylo možné očekávat jako základní podmínku přijetí,³⁰² se vyskytuje nemalé množství studentů s poruchami řeči. Stejně jako v běžné populaci (srov. Palková, 1997b, s. 350–352) se potvrzuje tradičně vysoká frekvence sigmatismů (u analyzovaných mluvčích dokonce kolem 40 %) a rotacismů (kolem 13 %), zanedbatelný není ani lambdacismus (kolem 9 %). U sigmatismů se velmi liší míra postižení, u poměrně vysokého procenta studentů není tato vada při běžném poslechu příliš nápadná, na nahrávce pořízené přes mikrofon jsou však sykavky leckdy např. zesíleny a zostřeny tak, že je odchylka velmi výrazná. Mnozí studenti se však chtějí specializovat na moderátorství, tudíž do celkového součtu zahrnujeme i tyto případy, protože budou v praxi pravděpodobně znevýhodněni.

7.1.2 Samohlásky

7.1.2.1 Kvantita samohlásek

Nejhojněji se vyskytují samohlásky redukované (tj. zkrácené a často také centralizované, vzniká tak tzv. šva [ə]). K redukcím dochází u samohlásek dlouhých i krátkých, lze se tak setkat např. s těmito podobami slov i celých spojení: *dobrovolník* [dǒbrǒvǒlník], *zaměstnání* [zǎmǎnǎstnaňi], *herectví mě baví* [hěřectví mňe bǎvi]. Příčinou je nejčastěji příliš rychlé tempo řeči nebo nedbalá výslovnost a také vliv obecné češtiny, např. *bydlím* [bǐdlim], *vím* [vim], nebo vliv lašských nářečí atd. Při výrazné redukci krátkých samohlásek (především v neplnovýznamových, často se

---

³⁰² Při přijímacích zkouškách adepti předkládají pouze výsledek foniatrického, nikoli logopedického vyšetření.

opakujících slovech) dochází až k úplnému zániku vokálů, např. *protože* [pr(o)(t)(o)žə], *jsem se* [s(ə)m s(ə)], v některých případech dokonce i celých slabik.

Ke dloužení samohlásek dochází především na konci promluvových úseků,³⁰³ kdy mluvčí tímto způsobem „získává čas“, aby si stihl rozmyslet, jak bude v projevu pokračovat. U některých mluvčích se však tento způsob řeči stane návykem, kterého se nemohou zbavit ani ve chvílích, kdy přesně vědí, jak mají dále pokračovat (např. v projevech připravených nebo čtených).

7.1.2.2 Kvalita samohlásek

Protože analyzovaní studenti pocházejí z celého Česka, lze se obvykle setkat jak s příliš otevřenou (širokou; např. *jsem* [sɛ̝m]), tak i s příliš zavřenou (úzkou) výslovností samohlásek, nejvíce bývají postiženy vokály přední. Jak je známo, otevřená výslovnost samohlásek se často vyskytuje u Pražanů (typický je příklad *jsem z Prahy* [sɛ̝m spr̩ɦɪ]), ale také u Severočechů, doložena je i u mluvčích z východních Čech. Naopak Jihočeši obvykle problémy s kvalitou vokálů nemívají.

Z hlediska posluchače nastává potíž s příliš otevřenými/zavřenými vokály především tehdy, když si není snadné (nebo přímo nelze) domyslet náležitou podobu slova na základě kontextu. Tato situace nastává např. při představování se, pokud má mluvčí méně frekventované příjmení.

Zajímavý (a ne zcela neobvyklý) je jev, kdy student pocházející z oblasti, pro kterou je příznačná úzká výslovnost samohlásek, již delší dobu žije v pražském prostředí. Může pak docházet k míšení: převládá spíše otevřená výslovnost, u některých slovních tvarů však přetrvává zavřenost (např. u spojení *z Moravy* [zmoravɪ]).

7.1.3 Ráz

S výslovností samohlásek úzce souvisí i tzv. tvrdý hlasový začátek (ráz). Při vynechání rázu nezřídka dochází k nevhodnému spojení poslední hlásky slova předcházejícího a první samohlásky slova následujícího. Pokud je poslední hláška předcházejícího slova konsonant, vznikne pak dojem jedné slabiky (např. místo dvou slov *vrátil a* [vra:ʔil ʔa] vznikne slovo jedno: *vrátila* [vra:ʔila]). Pokud je poslední hláška předcházejícího slova samohláskou stejné kvality jako samohláskou následující, dojde při výslovnosti bez rázu obvykle k jejich spojení v jednu delší (dlouhou)

---

³⁰³ Jsme si vědomi faktu, že určitá míra zpomalování, které vede k prodlužování trvání hlásek, je na koncích promluvových úseků běžná.

samohlásku (např. *tancovala a* [tancovala ʔa] → [tancovala:]).³⁰⁴ Nejen z těchto důvodů je pro budoucí herce a moderátory prospěšné výslovnost s rázem ve výuce preferovat. Největší problémy s užíváním rázu mají obvykle mluvčí pocházející z Moravy a Slezska, nevyhýbají se však ani ostatním mluvčím, zvláště těm, jejichž artikulace je celkově nepečlivá. V těchto případech obvykle dochází rovněž k neortoepické asimilaci znělosti (např. *s autobusem* [z̥autobusem]), která je nápadná zejména posluchačům z Čech.

7.1.4 Parazitní jevy

Pozoruhodné jsou rovněž výskyty tzv. parazitních jevů. Jako parazitní jevy označujeme ve shodě s P. Macháčem a R. Skarnitzlem (2009) jednak tzv. preglotalizace, jednak výskyt tzv. epentetického šva (blíže k parazitním jevům viz také Matoušek a kol., 2009). Preglotalizací rozumíme použití rázu před konsonanty, jako epentetické šva pak chápeme neodůvodněnou přítomnost vokálu [ə] mezi konsonanty. Domníváme se (podobně jako Matoušek a kol., 2009), že oba uvedené jevy jsou příznačné především pro řeč některých televizních a rozhlasových mluvčích, ve spontánních projevech neprofesionálů se s nimi lze setkat především v afektované mluvě. Tyto nápadné fenomény způsobují, že takováto řeč bývá posluchači hodnocena jako hyperkorektní, manýrovitá, afektovaná až dotěrná. Jak se ukázalo, v projevech, které byly i většinou studentů hodnoceny jako nepřirozené a afektované, se zejména preglotalizace (někdy i v kombinaci s dalším nenáležitým, vokalickým prvkem před počátečním konsonantem) opravdu vyskytovala ve zvýšené míře, např. *miluju* [ʔəmɪlʊjũ], *plány* [ʔəpla:ni], *Rusalka* [ʔərusalka].

Při pečlivější artikulaci se lze setkat s výskytem epentetického vokálu šva především mezi dvěma znělými závěrovými souhláskami. Pokud dojde při takovéto realizaci ke vzniku další slabiky, která je ve slově „navíc“, považujeme tento jev za jistý typ tzv. hyperkorektní výslovnosti, který je z percepčního hlediska velmi nápadný, srov. např. *uvědomme si* [ʔuvjedoməme sɪ]. Epentetické šva se dále dosti často vyskytuje na hranicích dvou slov (případně na konci slova před pauzou), kde zvukově „posiluje“ koncový konsonant, např. spojení *dvanáct let v Praze* vyslovené jako [dvana:ct lethə: fpraze], kde je koncová exploziva navíc aspirovaná, nebo spojení *pak žebrám* [pako: žebra:m], kde je kvůli vloženému šva porušena přirozená asimilace znělosti.

---

³⁰⁴ Podobně může být spojení hlásky *o* a *u* někdy pocíťováno jako diftongické, např. *blízko u dveří* [bli:sko̯udveři:] místo [bli:sko̯udveři:] nebo [bli:sko̯udveři:].

7.1.5 Souhlásky

7.1.5.1 Asimilace znělosti

Zvláště u mluvčích pocházejících z Moravy a Slezska (avšak nejen u nich) se zejména na rozhraní slov pravidelně objevuje tzv. moravská asimilace znělosti, při níž spodobu znělosti vyvolává souhláska jedinečná; např. *dvacet let* [dvaced let], *jinak jim* [jinag jim], *těž nebavilo* [te:ž nebavilo]. Mluvčí si tuto asimilaci u sebe málokdy uvědomuje, někdy není schopen ji slyšet ani při opakovaném pouštění nahrávky. Nápadná bývá zejména posluchačům z oblastí, kde se tento jev nevyskytuje – je nutno připomenout, že se nejedná zdaleka jen o vliv nářečí moravských a slezských, tatáž asimilace se vyskytuje např. i v nářeční skupině jihozápadočeské. Asimilace znělosti před hláskou *v* je navíc rozšířena i mimo tyto nářeční oblasti (srov. Volín–Skarnitzl, 2006), jak se v analyzovaném materiálu také projevilo. K tzv. moravské asimilaci znělosti dochází rovněž v kombinaci s vynecháváním rázu, např. spojení *vrátit a hrát* bylo vysloveno jako [vra:řida hra:t].

7.1.5.2 Výslovnost psaného *mě*

Především u studentů pocházejících ze severovýchodní Moravy, výjimečně též u mluvčích z jižních Čech, se setkáme s výslovností typu *zaměstnání* [zamjestna:ni:]. Ne vždy však jsou obdobné formy nářečním projevem – v běžné řeči totiž často ve skupině [mně] dochází k disimilaci způsobu artikulace nazál, tj. k tzv. povolené výslovnosti hlásky [ň], která ve výsledku zní jako nazální [j]. Pokud jde o percepční nápadnost, zejména v rychlé řeči jde o jev často těžko postřehnutelný, avšak např. ve čtených projevech vynikal poměrně výrazně.

7.1.5.3 Artikulační asimilace

Velmi rozšířeným jevem je artikulační asimilace se změnou způsobu tvoření, a to ve spojení explozivních nosovek *n, ň* s frikativními sykavkami *s, z, š, ž*, z nichž se vlivem asimilace stávají afrikáty (např. *Slovensko* vysloveno jako [slovencko]). V těchto případech požaduje kodifikace artikulační asimilaci neprovádět, avšak ortoepická výslovnost v obdobných spojeních nebyla u studentů dodržována v naprosté většině případů.³⁰⁵ Při upozornění na dané ortoepické pravidlo studenti často namítali, že jim neasimilovaná, tj. podle kodifikace náležitá výslovnost leckdy přijde až

---

³⁰⁵ Uvědomujeme si, že ne vždy lze poslechem jednotlivé varianty od sebe dobře odlišit, nejde tedy na rozdíl od ostatních jevů o změnu percepčně nápadnou, avšak přesto pozoruhodnou.

hyperkorektní (zejména tehdy, pokud se mluvčí snaží vyslovit danou skupinu přehnaně zřetelně a oba konsonanty jsou od sebe odděleny pomocí vokálního prvku, např. [slovenəsko]). Podrobněji se tímto jevem zabýváme dále (viz 8.4.5).

7.1.5.4 Zjednodušování souhláskových skupin

U velké většiny mluvčích rovněž dochází ke zjednodušování souhláskových skupin. Často jde o redukci vlivem vysokého tempa, nedbalosti nebo lenosti artikulovat, např. *devatenáct let* [devatena:c let] místo [devatena:ct let]. V některých případech se může jednat o užití již „lexikalizované“ podoby daného slova v nespisovném jazyce (např. *vždycky* [dickɪ]). Obzvlášť spojení dvou stejných hlásek na rozhraní dvou slov činí studentům značné potíže (např. *bych chtěla* [bixʔela]), kvůli tomuto zjednodušení však může dokonce celá věta nabýt jiného významu. Naopak přílišná snaha o zdůraznění obou souhlásek však může snadno vést k užití epentetického šva (srov. 7.1.4), při výuce tohoto jevu je tedy třeba dbát na jeho správné pochopení. Poslechově nápadná bývá zejména kombinace vícečetné redukce konsonantů společně s vokály, přičemž mohou vznikat větší promluvové celky (i spojení tří a více slov), které jsou srozumitelné pouze na základě kontextu. Pokud byly tyto realizace puštěny izolovaně, nikdo ze studentů je obvykle nebyl schopen dešifrovat. Ačkoli v běžné komunikaci dochází k těmto jevům pravidelně, aniž je většina posluchačů registruje, v jinak kultivovaných promluvách profesionálních mluvčích mohou nepříjemně vyniknout, na oporu kontextu nelze stále spoléhat, navíc v oficiálních a veřejných komunikačních situacích není vždy možnost požádat o zopakování nesrozumitelné pasáže.

7.1.5.5 Náznaková výslovnost

Obdobným jevem je tzv. náznaková výslovnost, nezřídka dochází k úplnému vynechání dané souhlásky. Nejčastěji se objevuje vynechávání hlásky *l*: *byla* [bi(l)a], *studovala* [studova(l)a], *ale* [ʔa(l)e], dále jsou takto postiženy např. hlásky *j*, *h*, *v*, *b*: *to je* [to(j)e], *toho* [to(h)o], *studoval* [studo(v)al], *třeba* [tře(b)a]. Nezřídka tak vznikají i různá komická vyjádření, např. *jaké mám plány do budoucna* [jake: ma:m pa:ni do budúcnə].

7.1.6 Hyperkorektní výslovnost

U některých mluvčích lze zaznamenat i tzv. hyperkorektní výslovnost. Ačkoli se jedná o mnohem méně početnou skupinu takto „postižených“ než např. v případě

zjednodušování souhláskových skupin, jde o fenomén neméně zajímavý, který je percepčně dosti nápadný. Častěji se vyskytoval u studentů, kteří dosud neměli s veřejným mluveným projevem žádné zkušenosti, potřebu zřetelné artikulace a význam snadné srozumitelnosti projevu si uvědomovali, avšak snažili se o náležitou výslovnost bez jakýchkoli znalostí o ní. Mezi charakteristické jevy patří např. užití alveolárního [n] tam, kde náleží velární [ŋ], silně zdůrazněná hláska *j* ve tvarech slovesa *být* v pozici, v níž ortoepická kodifikace připouští i výslovnost bez počátečního *j*, vyrazení závěrové souhlásky na koncích slov atp. Tato leckdy urputná snaha o „dokonalou“ výslovnost jednak působí na posluchače nepřírozně a celkově spíše negativně (mnohdy více než artikulace nepečlivá), jednak v ní ještě více vyniknou výslovnostní nedostatky, které si neškolený mluvčí i přes veškeré snažení neuvědomí (např. odchylky v kvalitě vokálů, zjednodušování souhláskových skupin, řečové vady, přehnaná realizace slovních přízvuků, intonace neodpovídající větné stavbě). Pokud mluvčí vyslovuje kupř. ve všech případech *jsem* zásadně jako [jsem], vynechání koncové explozivy v bezprostředně následujícím spojení *devatenáct let* [devatena:c let] velmi vynikne.

Mezi studenty herectví se vyskytují i případy hyperkorektní výslovnosti, která je následkem nesprávného školení vedeného neodborníky. Jedná se o záměr (v češtině zcela nepřírozně) přiblížit vyslovovanou podobu co nejvíce podobě psané, tj. např. neprovádět asimilaci znělosti v souhláskových skupinách (*na vyhlídce* [na vɪhli:dæce]), realizovat znělé párové souhlásky na koncích slov před pauzou: *důvod* [du:vodə]; tato snaha může vést až k tomu, že po znělé souhlásce následuje ještě redukovaný vokál, čímž vznikne nová, nepatřičná slabika. Setkali jsme se rovněž např. s návykem vyslovovat v „jevištní řeči“ slova typu *když* s počáteční neznělou souhláskou, což obvykle vedlo k podobě [ktiš], případně [kədiš].

7.2 Rovina suprasegmentální

7.2.1 Neukončující melodém

Pokud jde o suprasegmentální rovinu, zdaleka nejrozšířenějším, z percepčního hlediska negativním jevem je užívání neukončujícího melodému (často výrazně stoupavého) tam, kde podle smyslu končí oznamovací věta, a tudíž by bylo namístě použít ukončující melodém klesavý. Tento jev citlivě vnímají ostatní studenti v roli posluchačů a také většina analyzovaných studentů při poslechu své nahrávky jej hodnotí jako velké negativum svého projevu (a to zvláště tehdy, pokud nepoužijí ukončující

melodém ani na konci celého projevu – jsou pak sami překvapeni, že jejich projev skončil zcela nečekaně). V úvodních projevech se tento jev často vyskytuje u více než poloviny mluvčích. V průběhu výuky u většiny z nich dochází k výrazným zlepšením.

Opačný případ, s nímž se lze poměrně často setkat i u profesionálů v médiích, se vyskytuje v projevech čtených. Mluvčí větu intonačně jednoznačně ukončí, avšak až poté zjistí, že souvětí pokračuje dále (a měl být tedy realizován melodém neukončující). Obvykle se pak snaží zbývající text intonačně „přilepit“ k již vyslovenému, což vede např. ke klesnutí hlasu do hlubokých, pro mluvčího nepřirozených poloh nebo k užití podivných intonačních kontur. Může dojít dokonce k tomu, že posluchači určitý úsek textu vinou nenáležitého intonačního podání vůbec nepochopí.

7.2.2 Intonace otázek a vět oznamovacích

Dále se jeví jako potřebné zdůraznit význam intonace ve větách, kde je (v mluveném projevu) jedinou signalizací rozdílu mezi zjišťovací otázkou a větou oznamovací. Pokud si toho totiž mluvčí není dostatečně vědom (nebo neumí s intonací patřičně zacházet), snadno nastane situace, kdy příjemce kvůli užití melodického schématu připomínajícího tzv. antikadenci stoupavou může pochopit zamýšlené oznámení jako otázku.³⁰⁶

Není také výjimkou, že studenti (a zjevně i ostatní běžní uživatelé jazyka) netuší, že existují dva zcela odlišné hlavní typy otázek – zjišťovací a doplňovací, které se ve zvukové rovině jazyka výrazně odlišují. Ačkoli se o druzích otázek na českých školách studenti dozvídají (což sami potvrzují; často se tak děje při výuce cizího jazyka), zřejmě ne vždy se tento poznatek rozšiřuje i o znalosti intonační odlišnosti obou těchto typů. Lze se tak setkat i se značně nepřirozeným snažením o intonační vzestup všude tam, kde by v psaném textu následoval otazník (zejména při čtených projevech).

---

³⁰⁶ Studenti si při výkladu této komunikační situace obvykle vzpomenou na typickou školní situaci, kdy je žák zkoušen, odpoví, načež učitel reaguje slovy: „A to se mě ptáš, nebo mi to říkáš?“ Užitím stoupavé intonace na konci výpovědi žák dává najevo svou nejistotu, zda je odpověď na učitelovu otázku správná. V oznamovací větě se tak vlastně implicitně objevuje zjišťovací otázka (*Je to tak? Je to správně? Nemýlím se?* atd.). Podobný případ se vyskytl v nepřipraveném projevu jedné studentky, která své vystoupení zakončila slovy *a to je asi všechno*, přičemž v posledním taktu užila výrazně stoupavou intonaci. Zjevně si nebyla jistá, jestli posluchačům podala všechny informace, které od ní očekávali (jednalo se o projev, v němž se měli studenti ostatním představit, vysvětlit, proč si vybrali hereckou školu atd.; pro toto vystoupení nebyl dán žádný minimální časový limit, takže zřejmě nešlo o obvyklou implicitní otázku směrem k vyučující, zda studentka mluvila již dostatečně dlouho).

7.2.3 Jednotvárná melodická schémata

Dále se při analýze studentských projevů lze setkávat se stále se opakujícími jednotvárnými melodickými schématy; většinou jde o neukončující kadence. U studentů, kteří již mají s veřejnými projevy určitou zkušenost (např. pracují jako moderátoři v některém z komerčních rádií nebo jako průvodci po památkách atp.), pozorujeme často návyk, že jakmile se ocitnou před mikrofonem a/nebo před publikem, změní svou dosud přirozenou intonaci a začnou užívat mj. pouze stereotypní melodické kontury (tzv. „zpravodajská“ intonace). V případě kratších (a navíc čtených) projevů tento jev posluchačům většinou příliš nevadí. Avšak pokud není mluvčí schopen modulovat svůj delší, navíc např. spontánní projev odlišně, tj. přirozeněji, pokládají jej ostatní spíše za únavný a po chvíli podle svých slov mají obtíže soustředit se na jeho obsah. Mnohdy se takováto intonace vyznačuje i příliš výraznými melodickými skoky, což v neutrálním projevu působí afektovaně, dále protahováním koncových samohlásek nebo jednotvárným a přílišným zdůrazňováním koncových taktů, které často nemá logické odůvodnění, a věty tak ztrácejí smysl.

7.2.4 Přízvuk

V analyzovaných studentských projevech jsou zastoupeny také odchylky od normy v přízvukování jednoslabičných primárních předložek, kdy dochází k přesunu přízvuku z předložky na následující jméno. Tento jev je výrazný hlavně u mluvčích, kteří mají s mluvenými projevy již delší zkušenosti (např. u moderátorů), může se jednat i o vliv nesprávného školení neoborníky.³⁰⁷ Ve čtených projevech se objevují i případy, v nichž jednoslabičná předložka utvoří samostatný přízvukový takt (je tedy přízvučná) a jméno, které řídí, nese rovněž přízvuk na první slabice.

Jiný typ posluchačsky často rušivého umístění přízvuku je dán nářečím. V lašských dialektech dochází k přesouvání přízvuku na penultimu (předposlední slabiku) a tento jev se vyskytuje i u mladé generace, tedy i u analyzovaných studentů pocházejících z daného regionu (např. *něco podobného* ['něco podob'neho]). Tento nářeční jev se stále silně drží a pro dotyčné mluvčí je mnohdy velmi těžké jej u sebe

---

³⁰⁷ Nejedná se zde o případy, kdy by bylo namístě slovo po předložce zdůraznit (např. *pro 'první stupeň* v kontrastu ke spojení *pro 'druhý stupeň*) a přízvuk by tak byl náležitě přemístěn z předložky na zdůrazňované jméno.

rozpoznat,³⁰⁸ natožpak ve spisovné mluvě odstranit.

7.2.5 Tempo řeči

Přetrvávající příliš vysoké tempo řeči je pro většinu posluchačů obvykle velkým problémem. S tímto jevem jsou pak navíc úzce spojeny i další nedostatky (jak v suprasegmentální, tak i v segmentální oblasti). Není výjimkou, že mluvčí, pokud udrží přiměřenou rychlost řeči, nemá s artikulací a s modulací řeči výraznější problémy, jakmile však zrychlí, stane se jeho mluva až nesrozumitelná (navíc se začne objevovat větší množství přeráznutí a jiných rušivých faktorů). S těmito „mluvními sprinty“ se setkáváme jednak ve spontánních, nepřipravených projevech, a to zvláště tehdy, když mluvčího najednou napadne myšlenka, kterou chce posluchačům sdělit, a zřejmě se obává, že by ji mohl zapomenout, jednak v projevech čtených, kdy mluvčí není schopen zvládat najednou dvě činnosti – sledovat očima text v dostatečném předstihu a zároveň se soustředit na jeho adekvátní interpretaci. Obvykle si překotnou rychlost své mluvy studenti sami u sebe neuvědomují, nevěří posluchačům, kteří si na vysoké tempo stěžují, a jsou velmi překvapeni, když následně slyší svou nahrávku (výjimkou není ani průměrné tempo 7–8 slabik za sekundu, přičemž pro české spontánní projevy se uvádí průměrné tempo 4–5 sl/s; srov. Palková, 1997b, s. 318).

7.2.6 Nádechy

Častým jevem vyskytujícím se ve všech typech projevů jsou nevhodně umístěné nádechy, tzn. mluvčí se nadechne tam, kde mu právě dojde dech, nikoli v místě, kde by nádechová pauza byla z hlediska správného frázování logická; tento problém je způsoben především nezvládnutou technikou dýchání (nedostatečně hlubokými nádechy a plýtváním s dechem) a celkovou nervozitou. U většiny studentů dochází díky cvičením v hlasové výchově v průběhu roku v této oblasti ke značným pokrokům.

7.2.7 Intonační specifika čteného projevu

Dalším nedostatkem, s nímž se lze často setkat v projevech čtených, je neschopnost dospělých mluvčích číst souvisle, soustředěně, nepřeríkávat se, nezadržávat, ale zároveň vnímat obsah, přizpůsobovat mu melodii, dynamiku, tempo

---

³⁰⁸ Dotyční studenti mají problém slyšet rozdíl mezi slovy s přízvukem umístěným na penultimě a slovy s přízvukem na první slabice leckdy nejen u sebe, ale i v řeči jiných osob pocházejících z daného regionu, jak se ukázalo při analýze silně nářečně zbarveného projevu známého hudebníka J. Nohavici.

řeči atd. Na častou velmi neumělou intonaci upozorňuje také pracovnice oddělení vzdělávání Českého rozhlasu J. Pokorná (2008, s. 29): „Nejsou žádnou výjimkou situace, kdy jedinec mluví spatra jako kniha, ale sotva dostane do ruky text, který má přehledně přečíst, vrací se mluvou do doby školní docházky.“

Zajímavým jevem, který jsme rovněž zachytili ve čtených projevech, je situace, kdy mluvčí posluchači intonačně jasně naznačí, jak bude věta pokračovat, avšak text, který následuje, této představě neodpovídá. Posluchači potvrzují, že v takovýchto chvílích zažívají pocit, který by se dal vyjádřit jako zklamané očekávání. K této události došlo např. při interpretaci textu Karla Čapka: „*Později člověk osadí svůj záhon s expertní nedbalostí, tak, a teď ukaž, co dovedeš.*“ Mluvčí jej z hlediska intonace a frázování realizovala způsobem, jenž v posluchačích vyvolal dojem, že první věta končí až za slovem *tak* a další věta bude pravděpodobně začínat slovem *jak*, což se však nenaplnilo (sama mluvčí si byla tohoto nedostatku vědoma a vysvětlovala jej nedostatečným předvídáním textu v kombinaci s přehlédnutím čárky před slovem *tak*).

7.3 Shrnutí

Shrňme nyní nejčastější nedostatky, které se u analyzovaných mluvčích vyskytují a na něž jsme se zaměřili. V rovině suprasegmentální jde zejména o užívání neukončujícího melodému tam, kde by byl namísto melodém ukončující, dále o neortoepické přízvukování, překotné tempo řeči a nevhodné umísťování nádechových pauz. V rovině segmentální jsme zaznamenali vysokou frekvenci řečových vad. Velice často dochází k posluchačsky nápadným odchylkám v kvantitě i kvalitě vokálů. Výjimkou není ani výskyt parazitních jevů a vynechávání rázu. Pokud jde o souhlásky, vyskytuje se u nich neortoepická asimilace znělostní i artikulační (z hlediska způsobu tvoření), dochází k zjednodušování souhláskových skupin a náznakové výslovnosti vedoucí často až k úplnému vynechání konsonantu. Samostatně jsme pak pojednali o hyperkorektní výslovnosti.

Největší počet odchylek od spisovné normy, které lze považovat za výslovnostní nedostatky, je způsoben nedbalou a netrénovanou artikulací, další jsou projevem nářečního původu mluvčích. Méně analyzovaných jevů lze přičíst naopak přehnané snaze nepoučeného mluvčího o korektní mluvu.

Na většině studentů, kteří mají ambici stát se profesionálními mluvčími, je patrné, že kultuře mluveného projevu a základním výslovnostním pravidlům se na základních i

středních školách nevěnuje dostatečná, leckdy ani minimální pozornost. Ani soukromé herecké kurzy nejsou v některých případech v tomto ohledu kvalitní, správné výslovnosti se věnují buď zcela okrajově, nebo nekompetentně.

8 Korpus Monolog a výslovnostní výzkumy v něm provedené

8.1 Představení korpusu Monolog

Korpus Monolog byl vybudován v letech 2010–2012, jeho vznik podpořila Grantová agentura Univerzity Karlovy (jednalo se o grantový projekt GA UK č. 0264/2010 s názvem Korpus nahrávek českých řečových vzorů; řešitelka Veronika Štěpánová; srov. rovněž publikace Štěpánová, 2011b, 2012a, 2012b, 2013b, 2013d). Myšlenka vytvořit dosud ojedinělý korpus mluvené spisovné češtiny, který by sloužil primárně k výzkumům výslovnosti, je těsně svázána se vznikem této disertační práce. Bez něj by totiž nebylo možné provést níže představené výzkumné sondy vztahující se k ortoepii češtiny; i celý (v textové podobě nezachytitelný) poměrně dlouhý a náročný proces samotného budování korpusu Monolog proto považujeme za nedílnou součást výsledků doktorského studia.

Korpus obsahuje monologické nahrávky profesionálních mluvčích veřejnoprávního Českého rozhlasu a ortografické přepisy těchto nahrávek. Jedná se o projevy připravené, které jsou pravděpodobně vždy čtené. Materiál byl získáván ze zvukového archivu Českého rozhlasu,³⁰⁹ z něhož lze volně stahovat záznamy mnoha rozhlasových pořadů ve vysoké kvalitě (vzorkovací frekvence 44 100 Hz). Vybráno bylo postupně 16 mluvčích (osm žen a osm mužů), od nichž bylo k dispozici větší množství delších monologických nahrávek, aby bylo pravděpodobné, že se u každého z nich vyskytnou sledované jevy v dostatečném počtu. Při výběru mluvčích se zohledňoval mimo jiné i regionální původ (pokud bylo možné jej zjistit), a to tak, aby byli pokud možno zastoupeni mluvčí z různých regionů celé České republiky. Nahrávky z pořadů, které byly do korpusu zařazeny, byly odvysílány v letech 2007–2011 na stanicích ČRo 1 – Radiožurnál, ČRo 2 – Praha, ČRo Rádio Česko a ČRo České Budějovice.

Kvůli předpokládaným detailním fonetickým analýzám bylo nezbytné zvolit takové pořady, v nichž není řeč podkreslena hudbou či jinými doprovodnými zvuky. Tato podmínka a také požadavek monologického projevu repertoár vhodných pořadů značně zúžily, a proto je korpus Monolog tvořen z velké části zpravodajskými relacemi. Dostupné jsou pouze ty úseky nahrávek, v nichž mluvčí delší dobu souvisle sami hovoří, korpus tedy neobsahuje celé rozhlasové pořady. V roce 2012 byl zveřejněn

---

³⁰⁹ Viz <http://www.rozhlas.cz/radionaprani/archiv> (cit. 2016-06-25).

Monolog 1.0, jehož velikost se blížila k 300 minutám, v nichž zaznělo skoro 40 tisíc textových slov. V roce 2016 byl korpus rozšířen o další data a byla zprovozněna verze Monolog 1.1, která čítá přes 45 tisíc slov, respektive téměř 340 minut. Předpokládáme, že data do korpusu budou doplňována i v budoucnosti.

Nahrávky v korpusu Monolog jsou přepsány ortografickým způsobem.³¹⁰ Detailní fonetický přepis by vyhledávání spíše komplikoval, navíc by se kvůli časové i odborné náročnosti transkripce neúměrně navýšil rozpočet projektu, díky němuž korpus vznikl. V transkripcích se neužívá interpunkce ani velká písmena, u pravopisných dublet byla při přepisu zvolena ta, která je ve slovníkové části Pravidel českého pravopisu (1994) uvedena na prvním místě. V budoucnu by však bylo samozřejmě velmi přínosné, pokud by se možnosti vyhledávání v korpusu rozšířily (např. o detailní fonetickou transkripci).

V současnosti jsou v korpusu Monolog soustředěny nahrávky 16 profesionálních mluvčích; od každého z nich jde přibližně o 20 minut monologického projevu. Vybráni byli tito mluvčí (v závorce za jménem je uvedena zkratka, díky níž lze jednotlivé mluvčí v popisu nahrávky identifikovat; přesný popis práce s korpusem viz 8.2): Markéta Bartošová (bartos), Šárka Daňková (dank), Ladislav Dvořák (dvor), Jana Klusáková (klus), Aleš Kouba (kouba), Vladimír Kroc (kroc), Renata Kropáčková (kropac), Martin Křížek (krizek), Ivana Šimánková (siman), Břetislav Tureček (turec), Roman Víšek (visek), Renáta Volfová (volf), Lucie Weissová (weiss), Eva Ziliziová (zili), Jakub Železný (zel), Václav Žmolík (zmol).

Vybrány byly projevy z následujících relací (v závorce za názvem programu je uvedena zkratka, díky níž lze jednotlivé pořady v popisu nahrávky identifikovat; viz rovněž 8.2): 21. století (21), Glosa Rádia Česko (glosa), Kalendárium (kalend), Kronika Rádia Česko (kronika), Po Česku (pocesku), Sportžurnál (sport), Týden v Česku (tyden), Týden v kultuře (kultur), Úžasný svět (uzsvet), Zprávy (zpr). Datum vysílání pořadu lze odvodit z popisu nahrávky, např. číslo 100608 znamená, že relace byla vysílána 8. června 2010.

U všech mluvčích se předpokládá, že se (např. v souladu s kodexem Českého rozhlasu³¹¹) snaží o projev po všech stránkách spisovný/kultivovaný a že v rámci veřejnoprávního vysílání působí jako tzv. řečové vzory (podrobněji viz 1.4 nebo např. Palková, 2008–2009, s. 21).

---

³¹⁰ Ortografický přepis není v korpusech mluvené řeči ojedinělý (srov. např. Nijmegen Corpus of Casual Czech; Ernestus, 2014, s. 365).

³¹¹ Srov. http://media.rozhlas.cz/_binary/00730694.pdf (cit. 2014-12-29), zejména čl. 16.

Ukázky mluvních výkonů každého z mluvčích v korpusu byly podrobeny testům typu řečový vzor.³¹² Ty slouží k mapování podoby mluvených projevů u současných mluvčích v rozhlase nebo v televizi. Při hodnocení daného mluvčího v těchto testech jde především o zaznamenání spontánního subjektivního pocitu, nikoli o detailní fonetickou analýzu. Posluchači jsou proto instruováni, aby brali v potaz nejen zřetelnou výslovnost, ale například i mluvní tempo, umístění nádechů, hlasitost projevu a celkové působení mluvčího (příjemnou výšku a barvu hlasu atd.). Každého z mluvčích zařazeného do korpusu Monolog hodnotilo v průměru 100 posluchačů (jejichž mateřským jazykem je čeština), mezi nimiž byly zastoupeny všechny věkové kategorie dospělých z celého území České republiky.³¹³

I když se kvalita mluveného projevu jednotlivých mluvčích podle posluchačského hodnocení liší, žádný z nich nebyl považován za špatného, nebo dokonce naprosto nepřijatelného mluvčího. Všechny lze také označit za tzv. modelové mluvčí (srov. 1.4) – jde o profesionální uživatele jazyka snažící se o kultivovaný projev, jenž je prezentován veřejně a je předem připravený. Nahrávky v korpusu Monolog je tak možné považovat za jeden ze zdrojů zkoumání české noremní výslovnosti.³¹⁴

Následující tabulka 14 ukazuje, jak byli jednotliví mluvčí posluchači ohodnoceni. Maximálně mohl získat každý mluvčí od hodnotitele 7 bodů, minimálně 1 bod. Čím víc se tedy průměr blíží sedmičce, tím lépe byl daný mluvčí hodnocen (značnému počtu posluchačů připadal ideální, mohl by sloužit jako vynikající řečový vzor), neutrální výkony se pohybují kolem čtyřky. Pokud by některý z mluvčích působil zcela nepřijatelně, získal by hodnocení blízké se jedničce.

---

³¹² Tyto testy vznikají např. ve Fonetickém ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v poměrně hojném počtu již delší dobu a jejich výsledky jsou publikovány (např. Janíková, 2001a; Janíková, 2001b; Janoušková, 2004; Veroňková, 2004; Homolková, 2008; Janoušková–Veroňková, 2008; Homolková, 2009).

³¹³ Vzhledem k tomu, že se zde nezabýváme vlivem sociálních proměnných na hodnocení mluvčích zařazených do testů řečových vzorů, neuvádíme konkrétní počty hodnotitelů z jednotlivých věkových, vzdělanostních nebo regionálních skupin, ačkoli tyto údaje máme díky vyplněným dotazníkům k dispozici.

³¹⁴ Korpus Monolog je takto využíván např. pro studentské práce na FF UP v Olomouci.

Jméno mluvčího	Zkratka mluvčího	Průměrné hodnocení
Ivana Šimánková	siman	6,03
Eva Ziliziová	zili	5,96
Roman Víšek	visek	5,39
Martin Křížek	krizek	5,25
Šárka Daňková	dank	5,09
Renata Kropáčková	kropac	4,88
Lucie Weissová	weiss	4,85
Jana Klusáková	klus	4,82
Renáta Volfová	volf	4,61
Vladimír Kroc	kroc	4,48
Břetislav Tureček	turec	4,41
Jakub Železný	zel	4,28
Václav Žmolík	zmol	4,26
Markéta Bartošová	bartos	4,14
Ladislav Dvořák	dvor	3,96
Aleš Kouba	kouba	3,35

Tabulka 14. Hodnocení rozhlasových mluvčích zařazených do korpusu Monolog na základě testu řečových vzorů; jednotliví mluvčí jsou řazeni sestupně podle průměrného hodnocení

8.2 Práce s korpusem Monolog

Korpus je dostupný z webové adresy <http://monolog.dialogy.org/>, kde jsou také uveřejněny podrobné informace o něm. Pro vstup do samotného korpusu je nutné se zaregistrovat pomocí jednoduchého formuláře, v němž si zájemce zvolí uživatelské jméno a zadá svoji e-mailovou adresu. Na ni bude zasláno heslo umožňující korpus využívat. Po přihlášení je pak možné v pravém sloupci kliknout na odkaz „vyhledávání pomocí Dialogy.Org“, případně použít cestu přes odkaz „jak hledat v korpusu“. Následně se otevře formulář, v němž lze zadat konkrétní slovo, případně řetěz slov (včetně pravého a levého kontextu). Je možné také vyhledávat podle lemmatu určitého slova či na základě různých gramatických značek (tagů). Program by mohl umožnit v budoucnu hledat i podle pohlaví mluvčího, druhu pořadu atp., avšak k účelům, k nimž byl korpus především vybudován, nejsou tyto funkce nezbytně nutné.

Při hledání konkrétních hláskových spojení je výhodné používat znak hvězdičky, který zastupuje libovolně dlouhý řetězec znaků včetně znaku nulového, případně znak tečky, který zastupuje právě jeden znak. Po zadání hledaného výrazu se v horní části obrazovky vpravo vypíše počet nalezených výskytů a zobrazí se jednotlivé konkordanční řádky. Červeně je vyznačeno hledané slovo, na konci každého konkordančního řádku je uvedeno lemma (základní tvar slova; zvýrazněno žlutě), tag (gramatická značka) a informace o pořadu, z něhož nahrávka pochází (zkratka názvu a datum vysílání, viz 8.1; zvýrazněno žlutě).

Na začátku každého konkordančního řádku jsou dva odkazy, na které lze kliknout. První je označen písmenem A a spouští se jím audionahrávka v místě, kde se vyskytuje nalezený text. Druhý odkaz je označen číslem repliky a slouží k zobrazení celého ortografického přepisu dané nahrávky.

8.3 Další možnosti korpusového zkoumání zvukové roviny češtiny

Korpus Monolog byl budován především jako zdroj výzkumu výslovnostního úzu v českém veřejnoprávním rozhlase a se záměrem alespoň minimálně vyplnit mezeru, již pociťují lingvisté, kteří se zabývají analýzou zvukové (fonetické) roviny češtiny v médiích. Ačkoli jsou již vytvářeny poměrně rozsáhlé korpusy zaměřené na současnou mluvenou češtinu (např. korpusy řady ORAL ČNK), tyto zdroje stále nepostačují, k dispozici byly donedávna navíc obvykle pouze přepisy, nikoli samotné zdrojové nahrávky. Pro potřeby lingvistů, kteří zkoumají mluvenou komunikaci spisovnou/noremní/oficiální/veřejnou, pracují na výkladových slovnících atp., pak dosud korpusové zdroje nebyly dostupné téměř vůbec – korpusy ČNK řady ORAL a rovněž např. Pražský mluvený korpus (ČNK PMK), Brněnský mluvený korpus (ČNK BMK), Nijmegen Corpus of Casual Czech (viz Ernestus a kol., 2014) jsou zaměřeny primárně na spontánní mluvený dialogický diskurz; korpus SCHOLA2010 pak výhradně na mluvu ve školním prostředí; Olomoucký korpus mluvené češtiny, který by měl být zveřejněn v roce 2016, bude zaměřen na nahrávky mluvčích žijících v Olomouci.³¹⁵ Důvodem pro tento nedostatek byl a je zřejmě nejvíce fakt, že vznik korpusů vhodných pro výzkum zvukové roviny jazyka je po všech stránkách náročnější než získávání materiálu psaného. Proto lze např. při zkoumání výslovnosti spisovné češtiny i v současnosti vycházet pouze z nepočetných, rozsahově značně omezených zdrojů, které v některých případech ani nejsou, pokud je nám známo, veřejně přístupné, což platí kupř. pro Pražský fonetický korpus (viz Volín a kol., 2008).³¹⁶

V oddělení stylistiky a lingvistiky textu ÚJČ byl vytvořen rozsáhlý korpus DIALOG, k němuž má korpus Monolog velmi blízko (a to nejen svým názvem). Korpus DIALOG je speciální multimediální korpus mluvené češtiny, který slouží především

---

³¹⁵ Více viz <http://corpus.upol.cz/korpusy> (cit. 2016-03-06).

³¹⁶ Na začátku 21. století vznikly rovněž např. korpusy mluveného jazyka na katedře kybernetiky Západočeské univerzity v Plzni; více viz <http://www.kky.zcu.cz/cs/research-fields/speech-corpus-creation> (cit. 2016-06-25). Jde však o řečové korpusy zaměřené primárně na vývoj systémů rozpoznávání řeči, rozpoznávání řečníka, syntézu řeči a audiovizuální rozpoznávání řeči, nikoli na fonetickou analýzu češtiny; srov. Psutka a kol. (2001). Korpus prezidentských projevů ČNK SPEECHES obsahuje pouze psané texty, nahrávky nejsou zveřejněny.

k výzkumu mediální komunikace jako celku. Shromažďuje nahrávky a přepisy diskusních pořadů českých televizí, tedy veřejných jazykových projevů dialogického typu.

Korpusy DIALOG i Monolog vznikly jakožto nástroje k výzkumu mluvené češtiny v médiích. Liší se od sebe zejména ve dvou zásadních aspektech: DIALOG zachycuje komunikaci televizní (kde může sehrát důležitou roli i vizuální informace), Monolog nahrávky rozhlasové. V korpusu DIALOG je hlavní důraz kladen na zkoumání řeči dialogické, v korpusu Monolog naopak monologická řeč analyzovaného mluvčího není ovlivňována např. komunikačním stylem ostatních mluvčích ve studiu. Korpusy DIALOG i Monolog používají shodný vyhledávací systém Dialogy.Org, který vytvořil Nino Peterek (ÚFAL MFF UK).

8.4 Analýza vybraných segmentálních jevů v korpusu Monolog

Další části této kapitoly se věnují jednotlivým výslovnostním analýzám, které vycházejí z korpusu Monolog. Zkoumané jevy (týkající se výskytu rázu, znělostní a artikulační asimilace, zjednodušování souhláskových skupin, výslovnosti cizích slov a vlastních jmen) byly vybrány především s ohledem na dotazy vyskytující se v jazykové poradně ÚJČ (srov. 6. kapitolu) a na základě analýzy jednotlivých ortoepických zásad (viz 4. kapitolu). Jedná se o případy, kdy jsme považovali za užitečné ověřit, zda je současná výslovnostní norma v souladu s kodifikací, případně kdy jsme narazili na pozoruhodný jev, u něhož se publikace uvádějící výslovnost poněkud liší v doporučeném řešení nebo který nebyl vůbec zahrnut do kodifikační příručky. Výběr rovněž umožňuje ukázat současné možnosti a omezení³¹⁷ tohoto korpusového zdroje.

Jednotlivé výzkumy byly prováděny a jejich výsledky publikovány postupně po delší dobu v rámci doktorského studia, a to ještě i před úplným dokončením a zprovozněním korpusu Monolog; v současnosti by tedy bylo možné pravděpodobně v tomto zdroji nalézt ještě více dokladů některých jevů od většího počtu mluvčích.

Veškeré zde prezentované fonetické analýzy byly prováděny pomocí sluchové metody. V případě, kdy na základě tohoto postupu nebylo možno jednoznačně a s jistotou rozhodnout, o jakou zvukovou podobu se jedná, jsme přistoupili ke spektrální analýze nahrávky v programu Praat (Boersma–Weenink, 2016 a předcházející verze).

---

³¹⁷ Předem bylo zřejmé, že kvůli rozsahovému omezení není korpus Monolog v současné podobě využitelný k statisticky relevantnímu výzkumu např. jednotlivých cizích slov a proprií. Analýzy se proto zaměřily především na jednotlivá hlásková spojení.

8.4.1 Sekvence neslabičná předložka + slovo začínající na samohlásku

Ortoepická kodifikace VŠČ I (1967) považuje v sekvenci neslabičná předložka + slovo začínající na samohlásku za spisovnou pouze realizaci s rázem, tj. např. spojení *k otci* jako [kʔotci], nikoli [kotci] nebo [gotci]; srov. 4.6. V souladu s návrhem R. Skarnitzla (Palková a kol., 2004, s. 71–72) považujeme termín *ráz* za střežový pojem pro akusticky (i fyziologicky) odlišné glotální zvukové události, které však plní stejnou funkci; jako ráz tedy neoznačujeme pouze realizaci jednoznačné a výrazné laryngální okluzivy, ale také např. třepenou nebo dyšnou fonaci. Při výzkumu jsme pak jako výslovnost s rázem hodnotili všechny případy, v nichž byl sluchovou metodou zaznamenán „předěl“ mezi předložkou a následujícím slovem (ať se již jednalo o laryngální okluzivu, nebo o jiný akusticky zřetelný prvek).³¹⁸ Za realizaci bez rázu jsme pak považovali doklady, v nichž nebyl slyšitelný žádný předěl; u nich pak i následná spektrální analýza potvrdila plynulý přechod mezi předložkou a následujícím vokálem.

V korpusu Monolog jsme celkem analyzovali 215 dokladů spojení neslabičná předložka + slovo začínající na samohlásku od 13 různých mluvčích (6 žen a 7 mužů). Z toho bylo 25 dokladů předložky *k*, 113 dokladů předložky *v*, 41 dokladů předložky *s* a 36 dokladů předložky *z*. Za nimi následoval 37× krátký vokál *a*, 1× dlouhý vokál *á*, 28× krátké *e*, 1× dlouhé *é*, 26× krátké *i*, 4× dlouhé *í*, 63× krátké *o*, 8× dlouhé *ó*, 24× krátké *u* a 23× dlouhé *ú* (viz také následující tabulku 15).

Segmenty	<i>a</i>	<i>a:</i>	<i>e</i>	<i>e:</i>	<i>ɪ</i>	<i>ɪ:</i>	<i>o</i>	<i>o:</i>	<i>u</i>	<i>u:</i>	Celkem
<i>k</i>	2	-	1	-	4	1	10	-	5	2	25
<i>v</i>	21	1	19	1	15	3	29	3	11	10	113
<i>s</i>	9	-	3	-	5	-	15	1	2	6	41
<i>z</i>	5	-	5	-	2	-	9	4	6	5	36
Celkem	37	1	28	1	26	4	63	8	24	23	215

Tabulka 15. Počty dokladů jednotlivých neslabičných předložek a následujících vokálů rozlišených podle kvality i kvantity

Korpus neobsahuje veškeré teoreticky možné kombinace a zvláště v případě dlouhých vokálů nelze v porovnání se samohláskami krátkými z pochopitelných důvodů získat srovnatelný počet výskytů, přesto se domníváme, že výsledky tohoto výzkumu lze považovat za relevantní. V analyzovaném materiálu se totiž neprokázalo, že by konkrétní neslabičná předložka nebo určitý vokál po ní následující vykazoval vzhledem k ostatním co do výskytu rázu jakékoli odlišnosti.

³¹⁸ Zde lze podotknout, že zřetelnost realizace rázu se mezi jednotlivými mluvčími velice lišila. Proto jsme tehdy, kdy na základě poslechové metody nebylo jisté, zda se ráz vyskytl (především v rychlé řeči), přistoupili vždy ještě k analýze spektrální.

Ze získaných 215 dokladů se totiž u pouhých 11 jednoznačně prokázalo, že po neslabičné předložce nenásledovala žádná akusticky zachytitelná událost, kterou by posluchač mohl vnímat jako ráz. V těchto 11 případech³¹⁹ tedy došlo k plynulému přechodu mezi sledovanými segmenty (tzv. splývavé výslovnosti), kdy mluvčí zvukově nijak nesignalizoval mezislovní hranici. 11 dokladů, v nichž se nevyskytl jakýkoli slyšitelný náznak rázu, pochází od 5 různých mluvčích (4 mužů a 1 ženy). Z takového minima výskytů nelze vyvozovat, že např. ženy mluví celkově pečlivěji a dodržují ortoepickou kodifikaci, avšak není bez zajímavosti, že celkově nejvíce dokladů splývavé výslovnosti (4 z celkových 19 dokladů od daného mluvčího) bylo zaznamenáno u hlasatele, který byl v testech řečových vzorů hodnocen spíše jako průměrný mluvčí a s ohledem na ostatní testované se umístil jako druhý nejhorší. Ve všech případech, kdy mluvčí zkoumanou sekvenci realizovali splývavě, se jednalo o výslovnost s neznělou podobou předložky (tj. např. spojení *kudálostem* jako [kuda:lostem], nikoli [guda:lostem]; v *úvodním* jako [fu:vodňi:m], nikoli [vu:vodňi:m]). Tyto výsledky korespondují se staršími zjištěními Z. Palkové (1982, s. 191): „výslovnost bez rázu a se znělou podobou předložky (např. *vitálii*) [...] se u mluvčích pražského vysílání objevuje jen výjimečně.“ K tomu je nutno dodat, že náš korpus zahrnuje i mluvčí pocházející např. z Moravy, kde bývají podoby se znělou předložkou běžné, avšak ani u nich jsme takovouto realizaci nezaznamenali. Celkově tak lze konstatovat, že mluvčí vybraní do korpusu Monolog (zvláště ti, kteří jsou posluchači hodnoceni jako dobré až vynikající řečové vzory) dodržují ve svých projevech až na nečetné výjimky v sekvencích neslabičná předložka + slovo začínající na samohlásku ortoepickou výslovnost.

Ve výše citovaném článku Z. Palková (1982, s. 191) zmiňuje, že splývavá výslovnost bez rázu s neznělou podobou předložky ve zkoumaných spojeních je v rozhlasovém vysílání „[č]astou chybou některých mluvčích.“ Na první pohled odlišné zjištění vycházející z korpusu Monolog však nemusí být s tímto tvrzením nijak v rozporu a rozhodně by nemělo vést k závěru, že se výslovnost rozhlasových mluvčích za posledních 30 let v tomto aspektu „zlepšila“. Zásadním rozdílem mezi oběma výzkumy totiž bude pravděpodobně výběr mluvčích, jejichž řeč byla zkoumána. Jak již bylo řečeno, korpus Monolog obsahuje nahrávky hlasatelů/moderátorů, jejichž mluvní výkony ohodnotil relevantní vzorek české populace převážně pozitivně. Z. Palková se

---

³¹⁹ Konkrétně se jednalo o kombinace $k + o$, $3 \times k + u$, $3 \times v + e$, $v + o$, $v + ú$, $z + e$, $z + u$.

naopak snažila postihnout veškeré typy nedostatků vzhledem k žádoucímu standardu, s nimiž se posluchač ve vysílání může setkat, a její výzkum nezahrnoval posluchačské hodnocení individuálních mluvních výkonů. Je tak pravděpodobné, že ve zkoumané skupině se úroveň jednotlivých mluvcích značně lišila a že vynechávání rázu po neslabičných předložkách sejevilo celkově jako časté, avšak vyskytovalo se pouze u některých mluvcích (jak je patrné z výše uvedené citace).

8.4.2 Souhlásková skupina zapisovaná jako *sh*

V případě výslovnosti souhláskové skupiny zapisované jako *sh* se jedná o známý jev, kdy se na území Česka vyskytují dvě různé výslovnostní podoby této skupiny, přičemž neznělá varianta [sx] vzniklá progresivní asimilací znělosti je typická pro mluvčí z oblasti Čech a naopak znělá varianta [zh], v níž probíhá znělostní spodoba regresivní, je obvyklá spíše pro obyvatele Moravy a Slezska (toto rozdělení však nemusí platit absolutně a záleží rovněž na konkrétních výrazech, v nichž se skupina *sh* objevuje a které se nechovají vždy zcela jednotně). Podle kodifikace jsou obě realizace této souhláskové skupiny spisovné (srov. 4.7.2.2 nebo VŠČ I, 1967, s. 54), tj. např. slovo *shon* má dvě ortoepické podoby: [sxon] i [zhon].

Skupina *sh* však není v řeči příliš frekventovaná, a proto korpus Monolog poskytl pouze 15 relevantních dokladů od 9 různých mluvcích (6 žen a 3 mužů), z nichž 13 bylo realizováno nezněle jako [sx] a 2 zněle jako [zh]. Oba případy znělé výslovnosti se vyskytly u téže mluvčí, jejímž rodištěm je Olomouc, studovala a žije však v Praze. Na základě takového minima dat lze pouze předpokládat, že se ve vysílání Českého rozhlasu lze pravděpodobně setkávat s oběma spisovnými variantami, že zde nejsou (např. kvůli stížnostem posluchačů) snahy o jednotnou výslovnost u všech mluvcích a že tento jev je zřejmě v idiolektu mluvcích natolik silně zakořeněn, že jej neovlivní ani dlouhodobý pobyt v oblasti, kde převládá opačná varianta. Tato sonda však naopak potvrdila, že k obdobným fonetickým výzkumům je zapotřebí daleko rozsáhlejších korpusů mluveného jazyka, než jaké máme nyní k dispozici. Účelně lze tuto problematiku zkoumat tehdy, kdy budou k dispozici (nejméně) řádově desítky dokladů, avšak je nutné brát ohled i na náležitě vyvážení mluvcích s ohledem na jejich regionální původ. Pak bude možné také ověřit platnost dalších tvrzení o rozdílech ve výslovnosti mluvcích z Čech a z Moravy/Slezska.

8.4.3 Tvary slovesa *být* začínající na *js-*

Tvary slovesa *být* začínající na souhláskovou skupinu *js-* (tj. *jsem, jsi, jsme, jste, jsou*) se vyskytují v češtině velmi frekventovaně, a to zvláště proto, že bývají součástí složených slovesných tvarů. I mezi českými rodilými mluvčími dochází ohledně jejich náležité výslovnosti ke sporům, o čemž svědčí např. dotazy adresované jazykové poradně ÚJČ (viz 6.2.2.1). Setkáváme se i s radikálními názory, že výskyt hlásky *j* je zde vždy naprosto nevhodný, v mluveném projevu se „nesmí“ objevit, ba že je plná výslovnost dokonce přímo „zakázaná“. Jiní mluvčí se naopak domnívají, že jakékoli zjednodušení je nepřipustné, a argumentují, že pokud se *j* píše, je třeba ho i vyslovit. Také v učebnicích bývá tato problematika poněkud zjednodušována (např. Šmajsová Buchtová, 2010, s. 64) a mluvčím pak uniká podstata tohoto jevu.

Je-li sloveso *být* součástí složeného slovesného tvaru nebo jde-li o sponu, připouští VSČ I (1967, s. 59–60) jak plnou, tak i zjednodušenou výslovnost. Zvláště v pozici po souhlásce je hodnocena plná výslovnost jako zvláště pečlivá. Výslovnost nezjednodušená je doporučena tehdy, pokud je tvar užit jako plnovýznamové sloveso v tzv. existenčním významu (tehdy na něm bývá rovněž důraz) a stojí-li na začátku věty; srov. rovněž 4.7.2.3.

Uvedené zásady byly stanoveny především z artikulačních důvodů. Skupina *js-* se poměrně obtížně vyslovuje – tam, kde to působí obzvláště velké potíže (např. pokud je v okolí více souhlásek), je tedy považována za základní výslovnost bez *j*. Volba vhodné podoby tvaru závisí také na tempu řeči a stylu projevu. Při zachování skupiny *js-* je rovněž přínosné mluvčím připomenout, že není dobré počáteční hlásku [j] příliš „vyrážet“ a zdůrazňovat (souhláska pak bývá obvykle doprovázena ještě i tzv. průvodním vokálem). Takováto výslovnost působí přehnaně, hyperkorektně.

Ve spisovných projevech profesionálních mluvčích Českého rozhlasu obsažených v korpusu Monolog jsme analyzovali celkem 140 dokladů užití tvarů *jsem, jsi, jsme, jsou, jste*. Doklady pocházejí od 14 různých mluvčích, 7 žen a 7 mužů. Tvar *jsem* byl zastoupen 38×, *jsi* 1×, *jme* 16×, *jste* 8× a *jsou* 77×. Plná výslovnost s počátečním *j* se vyskytla jen ve 12 případech (u 6 různých mluvčích; 4 žen a 2 mužů), v ostatních 128 užitích jsme zaznamenali zjednodušenou variantu. Plná výslovnost nebyla nikdy realizována v pozici po souhlásce, tj. tam, kde by podle ortoepické kodifikace byla

hodnocena jako zvlášť pečlivá (na některé posluchače by mohla působit až hyperkorektně).³²⁰

V dokladech se vyskytlo jen zanedbatelné množství případů, kdy bylo sloveso *být* užito jako plnovýznamové sloveso s existenčním významem, stálo na začátku věty (promluvvého úseku) nebo na něm byl umístěn větný přízvuk (tj. nebylo součástí složeného slovesného tvaru nebo ve funkci spony); v tomto ohledu tedy z materiálu nelze vyvozovat žádné další závěry. Jako námět k diskusi a k dalším výzkumům se jeví fakt, že v 8 z 12 případů,³²¹ kdy se vyskytla plná výslovnost, předcházel konsonantu *j* přední vokál, tj. *i* nebo *e*. Tento poměr je totiž vyšší než ve skupině ostatních 128 dokladů, v nichž byla vyslovena varianta zjednodušená (zde jsme přední vokály zaznamenali 54×, ve zbylých 74 případech šlo o samohlásky střední či zadní a o konsonanty).

Zejména v případě samohlásky *i* se domníváme, že její artikulační blízkost s hláskou *j* může být příčinou, proč pro mluvčí není namáhavé realizovat skupinu *js-* nezjednodušeně. Lze rovněž předpokládat, že v současné češtině (a to i spisovně) bude převažovat výslovnost zjednodušená, avšak i plná se bude vyskytovat a pravděpodobně nebude působit jakkoli rušivě,³²² hyperkorektně (v pozici po vokálu, na začátku promluvvého úseku atd.). Jsme si vědomi skutečnosti, že zejména počet mluvčích by měl být pro objektivnější zkoumání vyšší a že se uvedené závěry dají vztáhnout pouze na profesionální rozhlasové mluvčí,³²³ kteří produkují připravený, většinou čtený projev.

8.4.4 Souhláskové skupiny *ts*, *tš*, *dz*, *dž*

V souhláskových skupinách, v nichž za explozivou následuje frikativa *s*, *z*, *š* nebo *ž*, dochází v řeči snadno k artikulační asimilaci způsobu tvoření. Např. ve spojení *ts*, *tš*,

---

³²⁰ V jednom případě sice tvaru *jsou* předchází slovo zakončené na konsonant, avšak mluvčí mezi ně umístila hranici promluvvého úseku spojenou s nádechem.

³²¹ V dalších dvou případech pak byla plná výslovnost realizována pravděpodobně z pozicních a významových důvodů.

³²² Jak ukázala poslechová cvičení prováděná se studenty Vyšší odborné školy herecké (srov. 7. kapitulu), plná realizace skupiny *js-* nepůsobila na nikoho nijak rušivě (při běžném poslechu bez předchozího upozornění na daný jev) a posluchači obvykle nebyli s to zpětně určit, zda mluvčí počáteční *j-* vyslovovali, či nikoli. Výjimkou byly nahrávky, v nichž zazněla řeč hyperartikulovaná, tj. s přílišným zdůrazněním, až vyražením daného konsonantu.

³²³ Ti mohou být např. instruováni, aby ve vysílání plnou výslovnost raději vůbec neužívali, jak bylo např. tradicí v Dismanově rozhlasovém dětském souboru za vedení Jana Bergera (osobní sdělení R. Adama). S podobným požadavkem se setkávají i adepti herectví při výuce jevištní řeči (někteří z rozhlasových mluvčích hereckým školením rovněž prošli, tudíž daný návyk mohli získat i tímto způsobem). O tradici důsledného vypouštění počátečního *j-* v jevištní mluvě se zmiňuje např. J. Michal (1959, s. 162).

dz, dž připouští VŠČ I (1967; srov. 4.7.2.3) v určitých pozicích vedle neasimilované výslovnosti i podoby zjednodušené (ve slově *světský* je ortoepické jak [svjetski:], tak i [svjecki:]; podobně *větší* [vjetši:] i [vječi:]). Místo spojení dvou hlásek, explozivy (závěrové) a frikativy (úžinové), zde tedy často dochází k redukci na hlásku jedinou, a to afrikátu (polozávěrovou), která z artikulačního hlediska „spojuje“ rysy charakteristické pro explozivy (vytvoření závěru) i frikativy (vznik úžiny). Takováto artikulační asimilace je však podle ortoepické kodifikace přípustná pouze uvnitř slova na švu kořene a přípony, nikoli na hranici předpony a kořene (tj. ve slovech typu *předseda, podšívka*) nebo na rozhraní dvou slov (např. *prát se, pět švestek*).

Jak však dokládá již výzkum J. Novotné-Hůrkové (1974, s. 115), i ve spisovných projevech na hranicích předpony a kořene a rovněž v předložkových spojeních převládají asimilované podoby. Je důvodné se domnívat, že ani současná výslovnostní norma neodpovídá ortoepickým pravidlům, jak je zaznamenává kodifikační příručka VŠČ I (1967). Problematičnost dané zásady si uvědomuje např. i Z. Palková (1997, s. 334), která sice asimilované podoby uvádí jako chybné, avšak konstatuje, že „dojem nedbalosti je u různých slov různě silný.“ Nověji M. Krčmová (2010, s. 188) připouští asimilované formy v případě pozice předpona + kořen slova i ve spisovných projevech tehdy, pokud již není morfematický šev ze synchronního hlediska zcela zřejmě pocíťován (např. ve slově *předseda*). J. Zeman (2008, s. 114) zachází ještě dále a navrhuje, aby byly kodifikovány asimilované varianty zejména u spojení *ts*, a to na hranici předpony a kořene slova, v předložkových spojeních a na hranicích slov, která chápeme jako ustálená spojení (např. *pět set*).

V korpusu Monolog jsme provedli výzkum současné noremní výslovnosti skupin *ts, tš, dz, dž* nacházejících se uvnitř slova na rozhraní předpony a kořene. Kodifikační pravidlo nepřipouštět asimilovanou výslovnost ani v této pozici se totiž jeví jako nejproblematičtější. Analyzováno bylo 181 příslušných výskytů, z nichž byla nejpočetněji zastoupena kombinace *ts* (zapisovaná jako *ds*): 168 dokladů, dále *dz*: 10 dokladů a *tš* (zapisovaná jako *dš*): 3 doklady; kombinaci *dž* na švu předpony a kořene korpus neobsahoval. Celkově lze konstatovat, že u všech skupin převažují artikulačně pohodlnější, avšak příručkou VŠČ I (1967) odmítané realizace, tedy výslovnost s afrikátou. Je nutné zdůraznit, že hranice mezi spojením dvou souhlásek, tj. explozivy a frikativy, a výslovností jedné afrikáty není ostrá a percepčně vždy zřetelně odlišitelná. V analyzovaném materiálu však naprosto převažovaly případy, které byly na základě sluchové analýzy vyhodnoceny jako jednoznačné.

Ve skupině *tš* se vyskytla neasimilovaná výslovnost jednou, a to ve tvaru *nadšením* [natšeňi:m], v ostatních dvou dokladech se projevila artikulační asimilace: *odškodnění* [ʔočkodněňi:], *nadšením* [načeňi:m]. V kombinaci *dz* byla zjištěna 8× afrikáta, a to v různých tvarech výrazu *podzim* [poďzim], odvozeninách od něj a dále u slov *podzemí* [poďzemi:] a *podzemních* [poďzemňi:x]. Tvar *předznamenáním* byl vysloven redukovane jako [přežnamená:ňi:] a opět pouze jednou jsme zaznamenali neasimilovanou podobu: *Podzvíčinsko* [podzvíčinsko]. Je možné, že tato realizace by mohla být některými posluchači hodnocena jako až přehnaně pečlivá. Zazněla totiž v situaci, kdy mluvčí diktoval tři možnosti odpovědi na soutěžní otázku, artikuloval nezvykle pomalu, a to pravděpodobně v ohleduplné snaze o maximální srozumitelnost neobvyklého slova.

Jak již bylo uvedeno výše, nejfrekventovanější skupinou je *ts*, u níž na rozdíl od ostatních můžeme prohlásit výsledky za poměrně reprezentativní. Celkem 168 výskytů pochází od 16 různých mluvčích (8 žen a 8 mužů), co do počtu dokladů poměrně vyváženě zastoupených. Jak ukazuje tabulka 16, pouze 10 % výskytů tvoří neasimilovaná výslovnost [ts]. Ve zbylých 90 % dokladů naprosto převažují podoby s [c], a to v různých tvarech slov typu *nadsázka*, *odsedět*, *odsoudit*, *odstoupit*, *odstranit*, *odsun*, *podstata*, *podstoupit*, *předsedat*, *představit*, *předstihnout*, *předstírat* a odvozeninách od nich. Marginálně jsme pak zaznamenali případy, kdy mluvčí (jednalo se vždy o téhož) souhláskovou skupinu nenáležitě zredukoval, např. *představitele* [přeřstavitele], *představu* [přeřstavu].

Realizace skupiny <i>ts</i>	[ts]	[c]	[s]	Celkem
Počty dokladů	17	147	4	168
Počty dokladů, v nichž za skupinou <i>ts</i> následoval vokál	11	71	4	86

Tabulka 16. Počty dokladů různých realizací skupiny *ts* v korpusu Monolog

Věnujme se nyní blíže 17 dokladům, v nichž mluvčí realizovali skupinu *ts* neasimilovaně. Větší část z nich (11) tvoří výrazy, v nichž za *ts* následuje vokál (typ *odsoudit*, *odsun*); na rozdíl od kontextů, kde se za *ts* nachází konsonant (nejčastěji *t*, *t'*, *r*), je zde vyslovení skupiny [ts] artikulačně snazší. Častější výskyt „plné“ výslovnosti je zřejmě dán i zřetelnějším morfologickým švem než např. u slov typu *předseda*, ve kterých již nemusí být synchronně výrazně pocitován (srov. Krčmová, 2010, s. 188). Bez zajímavosti také není, že až na jeden případ se jednalo vždy o předponu *od-* a že převážná většina neasimilovaných realizací pochází pouze od dvou mluvčích. Pro

úplnost dodejme, že u dokladů, v nichž docházelo naopak k redukci skupiny *ts* na souhlásku *c* nebo *s*, byly podíly sousedních typů hlásek vyrovnané, tj. ze 151 případů 75× následoval vokál a 76× konsonant.

Na základě výsledků výzkumu se domníváme, že by bylo vhodné uvažovat při přípravě nové ortoepické kodifikace o připuštění dubletní výslovnosti, tj. hodnotit ve skupinách *ts*, *tš*, *dz*, *dž* nacházejících se uvnitř slova na rozhraní předpony a kořene jako spisovné jak podoby neasimilované, tak i asimilované. Vzhledem k tomu, že rozdíl mezi oběma variantami je nezřídka jen obtížně odlišitelný a že žádné ze zkoumaných slov není součástí minimálního páru, který by se odlišoval pouze tímto prvkem, nemělo by se jednat o pravidlo, které by porušovalo důležitou kodifikační zásadu, tj. kritérium srozumitelnosti.

8.4.5 Souhlásková skupina *ns*

K artikulační asimilaci způsobu tvoření v běžné řeči často dochází rovněž ve spojení dalších konsonantů, a to nazály *n* nebo *ň* s následující frikativou *s*, *z*, *š* nebo *ž* (tento jev bývá důsledkem nedokonalé synchronizace měkkého patra a špičky jazyka). V tomto případě nedochází ke splynutí v jednu hlásku jako ve skupinách *ts*, *tš*, *dz*, *dž* (viz 8.4.4), avšak úžinová souhláska se změní v afrikátu (tj. [c], [č], [d͡z] nebo [d͡ž]). Ve spisovné češtině (viz VSC I, 1967, s. 60; srov. rovněž 4.7.2.4) by však podle kodifikace k takovéto artikulační asimilaci docházet nemělo, takže např. adjektivum *slovenský* by mělo být realizováno jako [slovenski:], nikoli [slovencki:]; *slovenština* pak jako [slovenš'ɥma], nikoli [slovenč'ɥma]. Pokud je nám známo, jakákoli pochybnost o tom, zda toto ortoepické pravidlo odpovídá současné výslovnostní normě, dosud nebyla vyslovena. Jde o velmi frekventované zjednodušení, kterého si však mluvčí nejsou obvykle vůbec vědomi.

Protože se jeví jako pravděpodobné, že obzvláště ve skupině *ns* i v jinak spisovných projevech nezřídka k asimilaci dochází, analyzovali jsme celkem 262 dokladů slov z korpusu Monolog, v nichž se v grafice skupina *ns* objevuje. Součástí výzkumu tedy nebyly případy, kdy se hlásky *n* a *s* setkávají na rozhraní slov. Předem je nutno konstatovat, že se jednalo o doklady značně nesourodé, tj. slova domácí i slova cizího původu, skupina *ns* se v nich vyskytovala obvykle na rozhraní morfémů, ale našli jsme i doklady, kdy byla součástí morfému jediného (především v přejatých slovech, např. *transakce*). Z tohoto důvodu byla skupina *ns* realizována nejen jako [ns] a [nc], ale také jako [nz] (např. v toponymu *Varnsdorf*) a [nd͡z] (v antroponymu *Hans*,

za níž bezprostředně následovala znělá párová souhláska). Spíše jen pro zajímavost uvádíme celkové počty analyzovaných realizací v tabulce 17, dále však budeme pracovat pouze s homogennějšími daty.

Realizace skupiny <i>ns</i>	[ns]	[nc]	[nz]	[ndž]	Celkem
Počty dokladů	57	200	4	1	262

Tabulka 17. Počty dokladů různých realizací skupiny *ns* v korpusu Monolog

Vzhledem k tomu, že jediná artikulační asimilace, kterou dosavadní ortoepická kodifikace připouští jakožto spisovnou, se týká ve skupinách *ts*, *tš*, *dz*, *dž* situace, kdy se tato spojení ocitnou uvnitř slova na rozhraní kořene a přípony (srov. 4.7.2.3 a 8.4.4), budeme se dále zabývat pouze případy, kdy se i skupina *ns* ocitla v takovéto pozici. Celkově se tedy jedná o 181 dokladů, z nichž pouhých 11 bylo na základě autorčiny subjektivní sluchové analýzy zřetelně realizováno v souladu s VŠČ I (1967) jako [ns], zbývajících 170 pak asimilovaně jako [nc]; viz tabulku 18.

Realizace skupiny <i>ns</i> na rozhraní kořene a přípony slova	[ns]	[nc]	Celkem
Počty dokladů	11	170	181

Tabulka 18. Počty dokladů realizací skupiny *ns* jako [ns] a [nc] v korpusu Monolog (pouze doklady, v nichž se spojení *ns* ocitlo na rozhraní kořene a přípony slova)

Doklady pocházejí celkem od 13 různých profesionálních mluvčích. Ani u jednoho z nich jsme neslyšeli výhradně ortoepické realizace [ns], každý mluvčí vyslovoval skupinu *ns* jako [nc] opakovaně. Podobu [ns] užilo celkem 7 různých mluvčích. Vzhledem k nízkému počtu výskytů podoby [ns] nelze vyvozovat vzhledem k mluvčím žádné další závěry (např. že by určitá skupina vyčleněná na základě pohlaví, regionální příslušnosti atp. měla tendenci vyslovovat neasimilovaně; žádná takováto tendence však zřejmě není ani ve větším vzorku pravděpodobná).

Výslovnost skupiny *ns* však může ovlivňovat jiný faktor než mluvčí. Pokud se totiž v analyzovaném vzorku dokladů zaměříme na hlásku následující za konsonantem *s*, zjišťujeme, že právě následná hlásku pravděpodobně bude mít určitý vliv na realizaci celé souhláskové skupiny. Vzhledem k tomu, že analyzujeme pouze případy, kdy *ns* stojí na hranici kořene a přípony, je repertoár možných následujících hlásek v sufixech značně omezen (v češtině pravděpodobně pouze na dvě, a to *k* a *t*). V materiálu se nachází 164 případů, kdy za *ns* stojí souhláska *k* a 17 případů se souhláskou *t*. Ze 164 dokladů skupiny *nsk* je jich plných 162 realizováno asimilovaně jako [nck], a tedy pouze 2× ortoepicky jako [nsk], avšak ze 17 dokladů skupiny *nst* se vyskytuje

asimilovaná forma [nct] 8× a neasimilovaná [nst] 9× (srov. tabulku 19).³²⁴ Nelze vyloučit, že výslovnost skupiny *ns* je ovlivňována i dalším hláskovým okolím, avšak tuto souvislost by bylo potřebné ověřit na rozsáhlejším vzorku dat.

Realizace skupin <i>nsk</i> a <i>nst</i>	[nsk]	[nck]	[nst]	[nct]	Celkem
Počty dokladů	2	162	9	8	181

Tabulka 19. Počty dokladů realizací skupin *nsk* a *nst* v korpusu Monolog (pouze doklady, v nichž se obě spojení ocitla na rozhraní kořene a přípony slova)

Je pravděpodobné, že i širší výzkum výslovnosti skupiny *ns* v současné spisovné mluvené češtině by potvrdil tendenci realizovat toto spojení na rozhraní kořene a sufixu slova spíše jako [nc]. Ačkoli nikdo z autorů publikací o spisovné výslovnosti, které jsou novější než ortoepická kodifikace (viz 4.16, 4.17, 4.18, 4.19), pravidlo, které v této skupině asimilaci nepřipouští, nezpochybnil,³²⁵ nelze tuto skutečnost přehlížet. Po provedení dalších výzkumů by se mělo zvážít, zda v pozici na rozhraní kořene a přípony nekodifikovat asimilovanou výslovnost jakožto nižší, avšak spisovnou variantu, a to především u spojení *nsk*. Realizace [nck] namísto [nsk] by totiž téměř jistě nezpůsobovala žádné problémy posluchačům (vzhledem k tomu, že se vyskytuje v koncové části slova, by neměla vliv na prediktabilitu textu; tento drobný rozdíl nejsou totiž někteří posluchači schopni ani po předchozím upozornění na daný jev rozlišit; důležitý rys pro percepci – sykavost – zůstává zachován).³²⁶ Z hlediska mluvčího jde

³²⁴ Nejčastěji se skupina *nst* vyskytla ve slově *společenství*, dále *členství*, *občanství*, *náboženství*, *těhotenství* atp. Z takto nízkého počtu dokladů nelze vyvozovat jakékoli další závěry, které by se týkaly např. vlivu jednotlivých mluvčích či účinku frekvence daných výrazů na výslednou výslovnostní podobu. Působení zmíněných faktorů se však v analyzovaném vzorku nejeví jako pravděpodobné.

³²⁵ Např. J. Hůrková (1995, s. 36) považuje tuto artikulační asimilaci za odchylku od výslovnostní normy, která se ovšem vyskytuje často.

³²⁶ J. Filipec (1987, s. 20) realizaci [nck] místo [nsk] zařazuje mezi jevy, jejichž výskyt u profesionálních televizních mluvčích kritizuje: „Velmi rušivě a nakažlivě působí **špatná výslovnost slov**, zvláště cizích, a také vlastních jmen. Je třeba si uvědomit, že televize má v tomto směru velkou odpovědnost i velké riziko, protože mnohá cizí slova a vlastní jména ze všech světových jazyků vysloví televizní redaktori a zpravodajové u nás jako první. Slyšíme tedy někdy výslovnost [argentynecký] místo [argentynský], nedbalé [taemník] místo [tajemník], [lejsr] m. [lejzr], [režizér] m. [režisér], [ruťina] m. [rutyna], dokonce [šnekbar] m. [snekbar]; [azie] m. [ázie], [čikégo] m. [čikágo i šikágo], v [pekinu] m. [pekingu], [óžist] m. [ógist, ógüst], *od boha války Marsu* m. *Marta* aj.“ Nedomníváme se, že na rozdíl od jiných Filipecových příkladů na většinu posluchačů působí výslovnost [ʔargentynecki:] místo [ʔargentynski:] vysloveně rušivě a nevhodně, ačkoli rovněž ze sociolingvistického dotazníku z roku 2010 zaměřeného na postoje české veřejnosti ke spisovné češtině vyplynulo, že 42,3 % odborné veřejnosti v oficiálních situacích varianty typu *Slovensko* [slovencko] odmítá (srov. Adámková, 2012, s. 292). Důležitou roli zde však hrála forma dotazníku (pro ověřování vnímání těchto jazykových jevů nepřiliš vhodná) – respondenti danou výslovnost totiž neslyšeli, ale pouze viděli zapsanou. Je pravděpodobné, že řada z nich není běžně zvyklá vidat autentické fonetické přepisy, kvůli čemuž neobvyklou grafickou podobu zhodnotí a priori jako nepřijatelnou i v mluvené řeči, ačkoli si této časté odchylky od kodifikace obyčejně u sebe ani u jiných vůbec nevšímají. K tomu dodejme, že více než 50 % odborných respondentů odmítalo v oficiálních

pak o podobu artikulačně pohodlnější. Je navíc otázka, zda by na některé posluchače nepůsobila důsledná a výrazná realizace neasimilovaných podob poněkud hyperkorektně (afektovaně, nepřirozeně), stejně jako je tomu např. již podle V. Staňka (1956, s. 171) u spojení *ts, tš, dz, dž*.³²⁷ Z hlediska jazykového systému by pak šlo o analogické pravidlo asimilace způsobu tvoření, jaké již platí u právě zmíněných skupin alveolární exploziva + sykavka, tj. u *ts, tš, dz, dž* (viz 8.4.4).

Kvůli nutnosti nazírat na jazykové jevy z pohledu jazykového systému jako celku bude ještě nezbytné v budoucnu doplnit analýzu o výzkum výslovnosti dalších obdobných skupin, a to zejména *ňs, nš, nz* a *nž*. Z důvodu omezeného rozsahu zdroje dat je pak nezbytné (především v případě, kdy by se uvažovalo o změně ortoepických pravidel) provést takovéto výzkumy na rozsáhlejším materiálu.

Nebylo by rovněž bez zajímavosti porovnat, jak je zkoumané spojení *ns* realizováno v obdobných slovech ve slovenštině. Podle kodifikační příručky Á. Kráľe (1996) by zde totiž mělo docházet k procesu, který je z jistého pohledu opačný než v češtině. Sice se jedná rovněž o artikulační asimilaci způsobu tvoření, ta však na rozdíl od češtiny ve slovenštině nepostupuje progresivně (tj. druhá hláska se artikulačně nepřizpůsobuje první), ale regresivně (první hláska se přizpůsobuje druhé). Ve spojení nazály *n* a frikativy *s* tedy podle Kráľe (1996, s. 75 a 154) ve spisovné slovenštině dochází k frikativizaci *n*. Tuto přední dásňovou úžinovou nosovou souhlásku Kráľ (1996, s. 75 a 154) a např. také Pavlík (2004, s. 101) označují symbolem [ɲ], který však nemá oporu v mezinárodní fonetické transkripci IPA.³²⁸

8.4.6 Výrazy *sedm* a *osm*

Číslovky *sedm* a *osm* jsou z fonetického hlediska pozoruhodné, protože pokud nejsou vysloveny s vkladným vokálem *u*, druhá slabika neobsahuje žádnou samohlásku,

---

projevech i kodifikované výslovnostní varianty typu *shořet* [zhořet], *s láskou* [zla:skou̯] (srov. graf u Adámkové, 2012, s. 293).

³²⁷ V. Staněk (1956) pokládá za překvapující, že ortoepická kodifikace považuje v těchto případech asimilované i neasimilované varianty za neutrální.

³²⁸ R. Pavlík (2004, s. 101) k úžinové prealveolární nazále poznamenává, že tato hláska „má tendenciu vyskytovat sa vo všetkých jazykoch, kde po /n/ nasleduje ktorákoľvek alveolárna alebo postalveolárna frikatíva /s, z, ʃ, ʒ/. Napriek svojmu širokému výskytu sa o tejto hláske (a ani o ostatných úžinových nazálach) vo svetovej odbornej literatúre vôbec nepíše a o jej existencii akoby sa vôbec nevedelo. S tým súvisia aj ťažkosti pri jej transkripcii, pretože v IPA neexistuje diakritické znamienko, ktoré by vyjadrovalo úžinovosť. Keďže chceme vychádzať len z existujúcich znakov IPA, musíme si v tomto prípade vypomôcť znakom [ɲ], ktorý vyjadruje otvorenejšiu artikuláciu príslušnej hlásky, v našom prípade /n/.“ Dodejme, že fonetická literatúra daný jav reflektuje; srov. např. Blevins (2004, s. 55). Důležité však je, že se nejedná o samostatnou hlásku, nýbrž o přechodovou fázi mezi hláskami, tedy o nazalizovanou alveolární frikativu. Za důležité informace k této problematice děkuji P. Macháčovi.

a dokonce ani běžné slabikotvorné souhlásky *r* nebo *l*; jejím jádrem je sonora *m*. Tento jev není v jazyce běžný; při výkladu slabikotvorných hlásek uvádějí fonetické příručky v případě slabikotvorného [ɱ] jako příkladová slova právě pouze tyto dvě číslovky, kromě odvozenin z nich se jinde téměř nevyskytuje – výjimku tvoří některá vlastní jména, např. *Rožmberk*.

Podle ortoepické kodifikace je náležité v číslovkách *sedm* a *osm* a také ve slovech od nich odvozených užívat vkladný vokál *u*, výslovnost [sedum] a [ʔosum] je považována nejen za pohodlnější pro mluvčího, ale i zřetelnější pro posluchače (srov. 4.7.2.3, případně VŠČ I, 1967, s. 59). Podoby bez vkladného *u* jsou pak považovány za příznak zvláště pečlivé výslovnosti.³²⁹ V korpusu Monolog jsme zkoumali konkurenci výskytu slabik, jejichž jádry jsou slabikotvorné konsonanty, versus slabik s vokalickými jádry.

V případě číslovky *sedm* jsme analyzovali v korpusu Monolog 82 relevantních dokladů od jedenácti různých mluvčích, z nichž je šest mužů a pět žen. 32× se jedná přímo o tvar *sedm*, 20× o slovo *sedmnáct* v různých pádech (včetně složeniny *sedmnáctileté*), 18× o slovo *sedmdesát* v různých pádech (včetně odvozeniny *sedmdesátkou* a složeniny *pěťasedmdesáti*) a 11× o složeniny typu *sedmadvacet*, v nichž výraz *sedm* tvoří první komponent. Zbývající jeden doklad je výraz *sedmasedmdesátiletá*, který je pozoruhodný nejen tím, že se v něm zkoumaný jev vyskytuje dvakrát, ale i konkrétní realizací, o níž se zmíníme dále.

Z provedené poslechové analýzy plyne, že ve 49 případech mluvčí realizovali podobu s vkladným vokálem, v 32 případech pak hláska *u* vložena nebyla (z toho ve dvou případech u stejné mluvčí byla vyslovena neortoepická podoba [sedɲ]); podrobněji k této výslovnosti viz 6.2.2.2).

Lze říci, že jednotliví mluvčí jsou ve výslovnosti tohoto slova poměrně konzistentní, tj. většina z nich realizuje číslovku *sedm* ve všech zachycených případech shodně – buď s vkladným vokálem, nebo bez něj, bez ohledu na to, v jakém tvaru a podobě se vyskytuje. Sedm mluvčích (dvě ženy a pět mužů) vokál *u* pravidelně vkládali, tři mluvčí (dvě ženy a jeden muž) jej většinou nerealizovali. U těchto tří mluvčích je možné uvažovat o tom, zda tento jev nesouvisí s jejich původem, dva z nich

---

³²⁹ Např. J. Bělíč (1972b, s. 73) se však k takovému hodnocení stavěl kriticky: „Taková formulace se mi jeví jako upřílišená, neboť mnozí uživatelé spisovného jazyka, jak jsem si ověřil, pocítují naopak výslovnost typu [sedɱ] jako neutrální, kdežto výslovnost [sedum...] považují za spisovně hovorovou, popř. přímo za nespisovnou. V hodnocení obojích podob není tedy jednoty a rozdílnost je bezpochyby zčásti podmíněna i regionálně.“

totiž pocházejí z jižních Čech, jeden z Olomouce (tj. z oblastí nářečně výrazných a spíše periferních).³³⁰ Na základě takto malého vzorku mluvčích však nelze jednoznačně tvrdit, že nevkládání vokálu *u* zde souvisí s regionálním původem daných mluvčích, u nichž navíc nevíme, zda v daných lokalitách skutečně vyrůstali, kde prožili většinu života, odkud pocházeli jejich rodiče atp. U mluvčí narozené v Olomouci se však projevila ve dvou případech i tendence realizovat nářeční, neortoepickou podobu [sedŋ], o níž jsme se zmínili již výše.

U zbývající jedné mluvčí pak dochází k pozoruhodnému střídání podob s vkladným vokálem a bez něj. Z celkových sedmi případů se třikrát vyskytuje podoba s epentetickým vokálem, ve čtyřech případech vkladné *u* užito není, zde se však vždy jedná o složeninu *sedmadvacítka* (v různých pádech), která je realizována pětislabičně, tj. sed-ma-dva-cít-ka, nikoli náležitě šestislabičně se-dm-a-dva-cít-ka, respektive se-du-ma-dva-cít-ka. Mluvčí tedy „nepohodlné“ slabikotvorné *m* odstranila jiným způsobem než obvyklým vložením samohlásky, což však nelze považovat za ortoepické.

Podobný jev je možné zaznamenat i u mluvčí, která použila již zmíněný výraz *sedmasedmdesátiletá*. Analyzovaný jev se zde vyskytuje dvakrát v jednom slově, přesto nebyl realizován shodně. V první, tříslabičné části výrazu se vkladné *u* ani slabikotvorné [m] neobjevilo, protože mluvčí vyslovila sekvenci dvojslabičně jako sed-ma. V druhé části slova, v níž není obdobná realizace možná, je však již zřetelně slyšet epentetické *u*.

V případě číslovky *osm* se vyskytlo v korpusu Monolog 76 relevantních dokladů od třinácti různých mluvčích, z nichž je sedm mužů a šest žen. 22× jde přímo o číslovku *osm*, 28× o výraz *osmnáct* v různých pádech, 23× o slovo *osmdesát* v různých pádech (včetně složeniny *pětaosmdesátkou*) a 3× o složeniny typu *osmadvacet*, v nichž výraz *osm* tvoří první složku.

Z provedené poslechové analýzy plyne, že ve 38 případech mluvčí hlásku *u* vkládali a rovněž ve 38 případech realizovali podobu bez epentetického vokálu (neortoepické nářeční podoby typu [ʔosŋ] jsme nezaznamenali). Pokud bychom však měli k dispozici rozsáhlejší materiál, je pravděpodobné, že výsledky by tak vyrovnané nebyly. Bez vkladného *u* vyslovují číslovku *osm* pouze tři mluvčí, zbývajících deset se slabikotvornému *m* vyhýbá. Plných 30 dokladů z 38 bez vkladného vokálu totiž patří

---

³³⁰ Přehled o regionálních variantách výslovnosti číslovky *sedm* podal např. J. Bělič (1972b), tamtéž viz i informace o historickém vývoji číslovek *sedm* a *osm* a o jejich výslovnosti v ostatních slovanských jazycích. Podoby se slabikotvorným [ŋ] zachytil nejen v moravských nářečích, ale právě i v jižních Čechách.

stejně mluvčí – v pořadech, z nichž její nahrávky pocházejí, se vyskytují ve zvýšené míře letopočty, které obsahují spojení *osmnáct set*. Od ostatních mluvčích se v korpusu vyskytují v průměru čtyři doklady na zkoumaný jev. Pokud od dotyčné mluvčí vezmeme v úvahu rovněž pouze čtyři doklady, výsledky budou následující: 50 výskytů celkem, z toho 38 případů s vkladným *u* a pouze 12 bez něho. V předchozí analýze výslovnosti číslovky *sedm* se takto velké nepoměry mezi počty dokladů od jednotlivých mluvčích nevyskytovaly, proto takovéto vyvážení nebylo nutné.

Jednotliví mluvčí byli ve výslovnosti slova *osm* konzistentní, až na jednu mluvčí všichni realizovali tuto číslovku ve všech případech shodně – buď s vkladným *u*, nebo bez něj, bez ohledu na to, v jakém tvaru a v jaké podobě se vyskytla. Dva mluvčí (jedna žena a jeden muž) epentezi zásadně neprováděli, deset mluvčích (šest mužů a čtyři ženy) vokál pravidelně vkládali. U zbývajících jedné mluvčí se vyskytla třikrát podoba bez epenteze a dvakrát s ní. Důvod této rozkolísanosti není jasný, nesouvisí ani s podobou daného výrazu (tj. liší se např. realizace slova *osmnáct* a *osmnáctého*), ani např. s datem nahrávky (všech pět dokladů pochází ze stejného měsíce téhož roku, na začátku a na konci měsíce se vyskytují podoby bez *u*, uprostřed měsíce pak podoby s vokálem) a ani s typem textu (jednalo se stále o tentýž pořad, text byl vždy připravený a zjevně čtený).

Pokud porovnáme celkové výsledky analýz u číslovek *sedm* a *osm*, není překvapivé, že se navzájem odlišují jen minimálně. V obou případech jsme analyzovali zhruba osm desítek dokladů od více než deseti mluvčích. Doklady s epentetickým vokálem vždy početně převažovaly nad výskyty bez něj. Se všemi 11 mluvčími, od nichž jsme získali doklady na výslovnost číslovky *sedm*, se setkáváme i ve druhé analýze, která se týkala číslovky *osm*. Porovnáním výsledků obou výzkumů u jednotlivých mluvčích se potvrdil předpoklad, že tentýž mluvčí bude epentetický vokál buď realizovat u obou číslovek, nebo u žádné z nich. Mluvčí (narozená v Olomouci), u které se vyskytla tendence ke kolísání podoby slova *osm*, je táž, u níž jsme konstatovali, že výraz *sedm* občas vyslovuje (evidentně pod vlivem nářečního původu) neortoepicky, tedy s progresivní asimilací místa artikulace. U mluvčí, která se slabikotvorného *m* ve výrazech typu *sedmadvacet* zbavovala redukcí jedné slabiky, jsme tentýž jev u číslovky *osm* nemohli zkoumat, protože korpus neobsahuje žádnou její realizaci výrazu typu *osmadvacet*.

Na závěr uvedme pro zajímavost ještě ortografický návrh J. Běliče (1972b, s. 77–78): „Nakonec poznámka pravopisná: Je známo, že hlavní zásadou českého pravopisu je

princip fonologický, tj. pravopisný systém je založen především na korespondenci foném v mluveném jazyce – grafém v jazyce psaném. Jestliže se tedy ve spisovné češtině uznává za ortoepickou výslovnost [sedm], [osm]... i [sedum], [osum]..., avšak předpisuje se jenom psaní *sedm, osm...*, je zde fonologický princip českého pravopisu porušen způsobem zcela výjimečným, omezeným pouze na tyto číslovky. Stojí proto za uváženou, zda by se paralelně s obojí výslovností vedle psaní *sedm, osm...* nemělo připustit také psaní *sedum, osum* atd.“

8.4.7 Souhlásková skupina *cts* ve spojeních typu *devatenáct set*

Konsonantická skupina [cts] ve složených číslovkových výrazech typu *devatenáct set* bývá v řeči často zjednodušována (např. [jedena:cet], [jedena:scet]). Kdybychom se řídili doporučeními, která nalezneme v ortoepické kodifikaci, došli bychom k závěru, že jakákoli redukce v rámci skupiny [cts] není spisovná. Explicitně se zde sice daný jev nezmiňuje, z obecných zásad ale vyplývá, že u skupiny [ts] na rozhraní dvou slov je výslovnost [c] považována za nespisovnou (srov. 4.7.2.3 nebo VŠČ I, 1967, s. 56) a že zjednodušení koncové souhláskové skupiny [ct] na [c] se ve slovech typu *jedenáct* hodnotí jako neortoepické (srov. 4.7.2.6 nebo VŠČ I, 1967, s. 64).

Plná výslovnost skupiny [cts] však i školeným mluvčím působí nemalé obtíže, o čemž svědčí např. dotaz rozhlasového redaktora, který jsme zaznamenali v jazykové poradně ÚJČ (viz 6.2.2.3): „*Nejběžnější je asi zjednodušený tvar "devatenáct", avšak na různých kurzech nás učili, že na švu složenin ponecháváme raději plnou výslovnost souhlásek a nezjednodušujeme. Ovšem plná výslovnost "devatenáct-set" je zvláště v rychlé mluvě náročná. Je tedy v profesionální mluvě možné zjednodušené "devatenáct"?*“

Při řešení konkrétních výslovnostních problémů je proto třeba vycházet nejen z obecných výkladů v příručkách, ale rovněž ze současného úzu (zejména z výslovnosti noremní) a zároveň zohlednit další kritéria. Jak vyplývá i z názoru tazatele, v praxi plná výslovnost spojení typu *devatenáct set* působí zvláště v rychlejší řeči mluvčím obtíže (a to i mluvčím školeným, profesionálním), které mají potřebu řešit. Z hlediska posluchače (jeho pohodlí, prediktability textu atp.) navíc není nezjednodušená realizace nutná. Pokud se mluvčí budou snažit o opravdu zřetelnou a plnou výslovnost, může pak tento jev snadno působit dojmem hyperartikulace a může být posluchači hodnocen až negativně.

V korpusu Monolog jsme zkoumali celkem 94 výskytů spojení typu *devatenáct set*, a to u devíti různých mluvčích. Nejčastěji se vyskytovalo přímo spojení *devatenáct set* (50×) a dále *osmnáct set* (21×). Spojení *sedmnáct set* se objevilo 11×, *patnáct set* 5×, *šestnáct set* 4×. Spojení *dvanáct set*, *třináct set*, *čtrnáct set* byla zachycena pouze jednou. Další číslovka tohoto typu – *jedenáct set* – se ve vzorku nevyskytla. Poslechovou analýzou bylo zjištěno, že ve všech 94 výskytech je skupina *cts* jednoznačně realizována pouze jako [c], dochází tedy ke zjednodušení původní tříčlenné souhláskové skupiny na konsonant jediný.³³¹

Tento jev by měl být v případné budoucí ortoepické kodifikaci zohledněn. Ve skriptech *Základy české ortoepie* vyjádřil Jiří Zeman (2008, s. 119) názor, že „vzhledem k obtížím s vyslovením skupiny [cts] by bylo vhodné hodnotit variantu [jedena:cset] alespoň jako běžnou.“ Zmiňovaná podoba se souhláskovou skupinou [cs] však pravděpodobně v českém úzu není běžná, což potvrzuje i náš průzkum. Takovéto řešení by se tedy v praxi zřejmě příliš neujalo. Připuštění možnosti skupinu [cts] zjednodušovat na pouhé [c] se může zdát sice na první pohled jako velmi radikální řešení,³³² které příliš upřednostňuje pohodlí mluvčího, zde však pravděpodobně nezpůsobí jakékoli nepohodlí pro posluchače, takže se nejedná o krok mířící proti jednomu ze základních principů české ortoepické kodifikace – preferovat srozumitelnost a pohodlí posluchače, a to i na úkor pohodlí mluvčího. K oprávněnosti takového doporučení nás vede i jev vyskytující se v psaném jazyce, který dokládá, že uživatelé češtiny spojení typu *devatenáct set* často nepokládají za dva samostatné výrazy, ale za slovo jedno. Rovněž si již neuvědomují, že druhý z výrazů je genitiv plurálu slova *sto*. Setkáváme se tak nikoli ojediněle s tím, že je dané spojení zapsáno jako **devatenáctet*. Jednotky takových dokladů nacházíme i v korpusech SYN ČNK (nalezené výskyty pocházejí i z celonárodních tištěných periodik), v internetových vyhledávacích se lze setkat se stovkami těchto případů. Podobné tendence nejsou u číslovek ojedinělé a ve vývoji jejich podob v češtině je možné vysledovat analogické procesy. Např. výraz *dvacet* vznikl původně ze dvou slov *dva-desěte*, *dvanáct* ze spojení

---

³³¹ V analyzovaném vzorku se (možná překvapivě) nevyskytly ani podoby typu [devatena:scet], které se nezdá vyskytovat např. u některých profesionálních mluvčích v České televizi. Takováto výslovnost je typická nejvíce pro mluvčí z Moravy a Slezska, kteří vyslovují číslovky končící na *-náct* jako [-na:st], tj. neortoepicky.

³³² Úplné vypsání dvou souhlásek není v české spisovné výslovnosti obvyklé, zde jde navíc i o elizi souhlásky, která stojí ve slově na prvním místě.

dva na desěte (srov. např. Machek, 1968).³³³ V číslovkách označujících počet 11 až 19 se tedy svazek předložka + jméno (*na desěte*) hláskově postupně redukoval a zjednodušoval, až poklesl na pouhou příponu *-náct* a splynul s předcházejícím číslovkovým výrazem v jedno slovo (Machek, 1968, s. 115). Realizace podob typu [devatena:ct] místo [devatena:ct set] je tak rovněž v souladu s obecnými principy jazykového vývoje.

8.4.8 Další výslovnostní sondy vycházející z korpusu Monolog

V případě zjišťování výslovnosti ve spojeních probíraných v předcházejících částech této kapitoly jsou data poskytnutá korpusem Monolog pro účely této práce většinou dostačující, analýzu lze provést poměrně rychle a rovněž výsledek se jeví jako uspokojivý. Pokud však nastane potřeba zjistit noremní výslovnost u konkrétních slov (zejména cizího původu, případně vlastních jmen), zjišťujeme, že se nevyskytují v korpusu s dostatečnou frekvencí a že není v současnosti snadné najít jiné lingvistické korpusové zdroje, které by výzkumný problém vyřešily.

Dalším specifikem přejatých slov (zejména těch méně frekventovaných) a vlastních jmen je skutečnost, že vliv na jejich výslovnost ve spisovných projevech zřejmě má i fakt, zda jsou čtena, nebo řečena spontánně. Ve čtených projevech tak pravděpodobně bude častější uplatňování tzv. grafické výslovnosti (viz Duběda a kol., 2014a). Nabízí se zde tedy otázka, zda je v těchto případech korpus Monolog, který sestává především ze čtených textů, vhodnou základnou pro výzkum. Nejen z tohoto důvodu jsme v následujících analýzách vycházeli rovněž z dat soustředěných v korpusu DIALOG (verze 1.2; více o něm viz 8.3), avšak ani zde jsme vždy nenalezali dostatečné počty potřebných dokladů.

V případě výrazů *hardware* a *software* (a odvozenin od nich), u nichž se příručky na doporučené výslovnosti neshodují (problematická je zde vokalická délka), jsme zjistili, že korpus Monolog (i jeho novější verze 1.1) poskytuje pouze jeden doklad tvaru *softwarového* a rovněž doklad tvaru *hardwarového* (navíc od téhož mluvčího), v žádných jiných podobách se zde zkoumané výrazy nevyskytly. Obdobná situace je i u korpusu DIALOG. Pouze pro zajímavost uveďme, že v korpusu Monolog bylo slovo *softwarového* realizováno jako [softverove:ho] a *hardwarového* [hartverove:ho], korpus DIALOG zachycuje dva výskyty slova *softwarových* (oba vysloveny jako

---

³³³ Václav Machek (1968, s. 220) tyto procesy zdůvodňuje tím, že se číslovky pronášejí rychlým tempem, čímž dochází k jejich oslabování.

[softverovi:x]) a jeden doklad tvaru *softwarového*, který však nemůže být náležitě foneticky analyzován, protože byl vysloven ve chvíli, kdy mluvili dva lidé zároveň, určit spolehlivě vokalickou délku je tedy jak poslechově, tak spektrálně nemožné.

Výslovnost těchto výrazů jsme měli snahu zkoumat z důvodu, že u hesla *software* doporučují Pravidla českého pravopisu (1994) i Nový akademický slovník cizích slov (2005) podobu [softver], Internetová jazyková příručka (stav k 20. 5. 2016) uvádí i variantu [softve:r] s poznámkou, že je v úzu běžnější. Výsledky průzkumu sice nejsou v žádném případě reprezentativní, avšak nevykazují tendenci, že by mluvčí výrazně častěji u tohoto slova realizovali *e*-ový vokál dlouze.

V případě slova *hardware* doporučují Pravidla českého pravopisu (1994) podobu [hardver], Nový akademický slovník cizích slov (2005) pak [ha:rdver]. Internetová jazyková příručka (stav k 20. 5. 2016) považuje výslovnost [hardver] za neuzuální, naopak připouští i variantu [ha:rdve:r], kterou označuje za zcela běžnou; podobu [ha:rdver] sice zpracovatel hesla rovněž uvedl, ale její frekvenci neokomentoval. Situaci zde ještě více komplikuje onen jediný nalezený doklad reálné výslovnosti z korpusu Monolog, který sice co do vokalické délky odpovídá údají v Pravidlech českého pravopisu (1994), avšak neshoduje se s nimi, pokud jde o znělost jednoho z konsonantů (mluvčí vyslovil [hart-], Pravidla doporučují [hard-]).

Další výslovnostní sonda, kterou jsme uskutečnili, avšak jejíž výsledky nejsou kvůli absenci relevantního materiálu uspokojivé, se týká příjmení cizího původu. K tomuto průzkumu nás motivovali někteří tazatelé jazykové poradny ÚJČ, kteří pocíťovali nejistotu jak u všeobecně známých příjmení velmi slavných osobností, tak někdy i např. u vlastního příjmení (viz 6.4.5). Více než o jazykovou „správnost“ zde jde spíše o otázku, jak bylo/je jméno užíváno svým vlastním nositelem, jaká výslovnostní podoba se ustálila v češtině atp. Při zjišťování uzuální zvukové varianty však dostupné korpusy zatím většinou selhávají. Ačkoli se nezdá, že se jedná o všeobecně známá příjmení, nenacházíme v dostupných zdrojích dostatečný počet (tj. desítky) dokladů jejich užití.

Typickým příkladem osobního jména, u něhož někdy čeští mluvčí váhají, jak ho číst (srov. 6.4), je příjmení rakouského skladatele *W. A. Mozarta*. Výslovnost cizích jmen v češtině je ovlivněna celou řadou faktorů, např. blízkostí jazyků, povědomím o nich, často záleží i na frekvenci jména v širším úzu, době počátku výskytu, společenských okolnostech atd. U přejatých vlastních jmen, ať už osobních, nebo

zeměpisných, se výslovnost nemusí vždy shodovat s výslovností v původním jazyce. Proto se setkáváme i s dvojitou spisovnou výslovností některých jmen.

Dostupné příručky (např. Pravidla českého pravopisu, 1999; Honzáková a kol., 2004) tak i v případě příjmení *Mozart* doporučují dvě varianty – [mo:cart] a [mozart]. První varianta vychází z podoby, jak se příjmení náležitě vyslovuje v němčině, druhá pak z podoby, jak se jméno píše a jak by se četlo, pokud by nebylo cizího původu (z hlediska principů výslovnostní adaptace přejímek v češtině, které stanovil T. Duběda a kol., 2014a, by se jednalo o konkurenci principu fonologické aproximace a grafické výslovnosti). Obě výslovnostní podoby se v češtině vžily a z našich informací³³⁴ vyplývá, že ani např. v rámci Českého rozhlasu nepanuje mezi mluvčími shoda, kterou z nich preferovat (obvykle platí jen nepsaná vnitřní dohoda uvnitř každé redakce, kupř. Český rozhlas 3 – Vltava údajně upřednostňuje podobu [mozart], ostatní stanice spíše [mo:cart]).

Pokud vyhledáváme příjmení *Mozart* v korpusu Monolog, nalezneme pouze jediný doklad jeho užití (a to v podobě [mo:cartem]). Pro porovnání jsme tentýž dotaz zadali i do televizního korpusu DIALOG. Ani zde nenalezneme dostatečný počet dokladů, který by relevantně vypovídal o současném úzu. Celkem 7 dokladů totiž pochází pouze od 4 různých mluvčích (samých mužů). Pouze pro zajímavost uvedme, že varianta s dlouhým *ó* a s *c* se vyskytla jen jednou, varianta s krátkým *o* a se *z* pětkrát a jednou slyšíme v příručkách neuváděnou „kompromisní“ podobu s dlouhým *ó* a se *z*, tj. [mo:zart].³³⁵ Z takto malého počtu dokladů nelze vyvozovat žádné relevantní závěry, pouze se lze domnívat, že v češtině výslovnost příjmení *Mozart* opravdu kolísá a vyskytuje se více různých podob.

Dalšími osobními jmény, jejichž výslovnost jsme považovali za pozoruhodnou, jsou příjmení německého původu zakončená na párový konsonant, u nichž si v nepřímých pádech konkurují výskyty souhlásky znělé a neznělé. Typickými příklady takovýchto příjmení jsou poměrně frekventovaná jména *Klaus* a *Schwarzenberg*, jejichž nositeli jsou výrazné současné osobnosti společenského dění. Tazatele jazykové poradny, mezi nimiž bývají i profesionální mluvčí, opakovaně zajímalo, zda je v těchto

³³⁴ Vycházíme zde z výzkumu, který jsme provedli v Českém rozhlase (viz Havlík a kol., 2015).

³³⁵ Pozoruhodné navíc je, že varianta [mo:zart] se vyskytuje u mluvčího V. Justa, od něhož máme v korpusu DIALOG k dispozici další tři doklady užití podoby [mozart], přičemž dotyčný užil obě dvě rozdílné výslovnosti v rámci jedné věty. Výskyt podoby [mozart] u významných osobností českého kulturního světa s úzkým vztahem k hudbě, Z. Mahlera a M. Ebena, potvrzuje, že (možná překvapivě) nebudou původní německou výslovnost respektovat spíše ti mluvčí, kteří mají k vážné hudbě velmi blízko a užívají příjmení *Mozart* frekventovaně, podobně jako profesionální mluvčí z rozhlasové stanice Vltava, o nichž jsme se zmiňovali výše.

případech náležitá podoba [klause], nebo [klaúze], respektive [švarc̥berga], nebo [švarc̥berka]. U prvního příjmení se v grafické podobě vyskytuje písmeno *s* označující hlásku neznělou, ale ve výslovnosti se lze často setkat s realizací znělou, která pak neodpovídá grafické podobě. U druhého příjmení je tomu přesně naopak, zapisuje se s písmenem *g* označujícím hlásku znělou, ale i v nepřímých pádech se vyskytuje v úzu s konsonantem neznělým.

Ačkoli se jedná o příjmení v mediálním diskurzu v současnosti poměrně frekventovaná, nenacházíme v korpusu Monolog (verze 1.1) ani v jednom případě dostatečný počet dokladů jejich užití v nepřímých pádech, díky nimž bychom mohli provést smysluplnou analýzu jejich realizací.³³⁶ Konkrétně příjmení *Klaus* se zde v nepřímém pádě vyskytuje pouze jedinkrát, a to ve tvaru *Klause* [klause] (dokladů v prvním pádě je více, avšak na nich nelze z pochopitelných důvodů daný jev zkoumat), relevantní doklady příjmení *Schwarzenberg* v nepřímých pádech jsou v korpusu jen tři – tvar *Schwarzenberga* je vysloven jednou jako [švarc̥berka], podruhé jako [švarc̥berga], tvar *Schwarzenbergem* jako [švarc̥bergem] (oba doklady s hláskou [g] pocházejí od téže mluvčí).

Korpus DIALOG obsahuje celkem 50 relevantních dokladů pádových tvarů příjmení *Klaus* a odvozenin od něj (např. přivlastňovacího adjektiva nebo jeho přechýlené formy). Výslovnost tohoto propria zde značně kolísá, varianta se [z] zazněla 24×, podoba se [s] 26×, je však nutné uvést, že plných 14 těchto „neznělých“ výskytů pochází od jednoho mluvčího (moderátora Václava Moravce), žádný jiný mluvčí takto výrazně často zastoupen není. V případě příjmení *Schwarzenberg* jsme v korpusu DIALOG zaznamenali pouze jediný vhodný doklad, a to tvar *Schwarzenberga* [švarc̥berka]. Kolísání znělosti konsonantů v těchto jménech věnujeme pozornost také dále; viz 10.3.2 a 10.4.2.

8.4.9 Shrnutí výsledků výzkumů provedených v korpusu Monolog

Provedené analýzy materiálu shromážděného v korpusu Monolog ukázaly, že některá ortoepická pravidla uvedená v kodifikační příručce VSC I (1967) nejsou z hlediska aktuální výslovnostní normy zřejmě nadále akceptovatelná (srov. např.

---

³³⁶ V korpusu se nevyskytuje ani dostatečný počet jiných příjmení podobného typu, na nichž by se dala analogická analýza provést. Tuto problematiku jsme do příspěvku zařadili především proto, abychom mohli na konkrétním příkladu ukázat nedostatečnost současných korpusových zdrojů při zkoumání zvukové stránky spisovné češtiny. Z tohoto důvodu se tomuto jevu zde nevěnujeme podrobněji.

souhláskové skupiny *ts, tš, dz, dž* a *ns*; viz 8.4.4 a 8.4.5) a po provedení dalších analýz by bylo vhodné, aby došlo k jejich změně. Jiné jevy by si zasloužily vytvoření zcela nového, explicitního ortoepického popisu (např. výslovnost souhláskové skupiny *cts* ve složených číslovkových výrazech typu *devatenáct set*; viz 8.4.7). Podstatu dalších pravidel pak pravděpodobně není třeba nijak zásadně měnit, avšak tuto skutečnost bylo nezbytné experimentálně ověřit (např. přítomnost rázu před vokálem následujícím po neslabičné předložce, výslovnost tvarů slovesa *být* začínajících na souhlásky *js-*, výslovnost číslovek *sedm* a *osm*; viz 8.4.1, 8.4.3, 8.4.6). Pro některé rovněž pozoruhodné jevy nejsou současné korpusové zdroje dostačující (skupina zapisovaná jako *sh*, konkrétní cizí výrazy a vlastní jména atp.; srov. 8.4.2, 8.4.8). Uvedený výčet rozhodně nelze považovat za konečný, dané analýzy jsme provedli zejména s ohledem na různorodost sledovaných jevů, jejich aktuálnost z hlediska dotazů z jazykové poradny ÚJČ, výsledky rozboru existujících ortoepických pravidel, proveditelnost v korpusu Monolog³³⁷ a rozsah disertační práce. V souladu se specializací autorky šlo o segmentální rovinu řeči, stranou tak zcela zůstaly kromě jiného veškeré suprasegmentální jevy, které by si jistě zasloužily ze strany badatelů i kodifikačních prací podrobnější pozornost.

8.5 Budoucnost zkoumání zvukové roviny češtiny

Jak již bylo řečeno (viz 8.4.9), korpus Monolog není ve svém stávajícím rozsahu (tj. několik stovek minut nahrávek, z nichž podstatnou část tvoří zpravodajské relace) dostatečným zdrojem pro komplexní studium současné výslovnostní normy; selhávají i další dostupné korpusy. Aktuální stav korpusu Monolog však již postačuje k alespoň základnímu zmapování výslovnostní normy u frekventovanějších hláskových skupin.

Vyhledávání potřebných (nejméně desítek) zvukových dokladů jednotlivých jevů jinými způsoby, např. na internetu v běžných mediálních archivech je práce velmi časově náročná a zdlouhavá, vyčerpávající, metodologicky sporná, často navíc přináší jen minimální výsledky. Z tohoto důvodu je vhodné korpusy mluveného jazyka neustále rozšiřovat, systematicky doplňovat o nová data a s ohledem na fonetické výzkumy

---

³³⁷ Bylo by vhodné provést analýzu rovněž např. u skupiny *řšř'*, jejíž výslovnost je ošetřena zvláštním pravidlem, jehož platnost i potřebnost se může jevit jako sporná (viz 4.7.2.3). V korpusu Monolog však nebyl nalezen jediný doklad této souhláskové kombinace, proto se jí zde nezabýváme.

zpřístupňovat i zdrojové nahrávky. Pak mohou sloužit i podobným analýzám, které jsou zajímavé nejen z lingvistického, ale i z aktuálního společenského hlediska.³³⁸

Zvláště u cizích slov a u proprií je potřebné v lingvistických zdrojích uvádět jejich výslovnostní podoby, pokud je však nelze relativně snadno zjišťovat, je tvorba nových příruček značně ztížena, případně jejich autoři mohou být sváděni k tomu, aby fonetické podoby buď pouze opsali ze starších (ne vždy spolehlivých a aktuálních) zdrojů, nebo se spolehli na vlastní dojem, s jakými realizacemi se nejčastěji setkávají, což by byl přístup značně nevědecký.

Budování korpusů zaměřených na mluvený jazyk je však činnost poměrně náročná a dlouhodobá. Zvláště pro případy, kdy je třeba pouze co nejrychleji zjistit výslovnostní podobu např. konkrétního slova cizího původu nebo vlastního jména, je nezbytné v současnosti hledat i jiné než klasické lingvistické korpusové zdroje. Jedním z takových zdrojů by se mohl stát např. zvukový archiv Českého rozhlasu, v němž je nově možné sofistikovaně vyhledávat (tj. nikoli jen podle názvu a stručného popisu pořadu, jak tomu bylo do nedávné minulosti).³³⁹ Projekt Zpřístupnění archivu Českého rozhlasu pro sofistikované vyhledávání (NAKI DF11P01OVV013), vedoucí ke zpracování těchto dat a podporovaný Ministerstvem kultury ČR, probíhal v letech 2011–2014 na Technické univerzitě v Liberci a byl zaměřen především na proces automatického rozpoznávání řeči. Nejedná se tedy o přístup zaměřený primárně jazykovědně, avšak domníváme se, že podobné postupy by mohly nabídnout velice zajímavý a cenný zdroj reálných dat, která by byla případně využitelná i lingvisticky.

---

³³⁸ Na nezbytnost soustřeďovat vhodné nahrávky, které by sloužily ortoepickým výzkumům, poukázal již téměř před 60 lety P. Zima (1958, s. 200): „Zjišťování normy spisovného jazyka v oblasti slovní zásoby a mluvnické stavby se dnes opírá o archiv lexikální, dílo tří generací za dobu zhruba půl století, a o archiv mluvnický, který právě vzniká. Archiv výslovnostních dokladů, o kterém jsme mluvili, byl by analogickou oporou pro zjišťování jazykové normy v oblasti výslovnosti. Onen ‚celonárodní archiv‘ záznamů filmových, gramofonových a rozhlasových bylo by potom možno obohatit i záznamy zvlášť pro tento účel pořizovanými.“

³³⁹ Příslušná prezentační webová aplikace je přístupná na webových stránkách: <https://naki.ite.tul.cz/> (cit. 2016-05-20).

9 Vokalická kvantita v přejatých slovech v češtině

9.1 Úvod

Kolísání vokalické kvantity se řadí v češtině mezi jevy, jejichž kodifikace je u přejímek dlouhodobě problematická a diskutabilní (srov. zejména 4.14, 4.15, 4.18, 4.20). Jak dokládají také dotazy z jazykové poradny ÚJČ (srov. 6.3.1), uživatelé češtiny si kolísání vokalické kvantity v cizích slovech všimají a zajímají se, které z podob jsou noremní (spisovné). Tato kapitola, vycházející z rozsáhlého výzkumu úzu provedeného v roce 2014 (viz Duběda a kol., 2014b), sice na podobné otázky nedává zcela uspokojivou odpověď, avšak po mnohaleté přestávce, kdy nebyly žádné rozsáhlejší analýzy české výslovnosti přejímek realizovány, poskytuje alespoň základní přehled o současné situaci v této oblasti, neméně významný je pak i přínos metodologický.

Ve spisovné češtině rozlišujeme (kromě diftongů) pět vokalických kvalit, z nichž každá má krátkou a dlouhou podobu: *i, í, e, é, a, á, o, ó, u, ú*. Rozdíl mezi krátkými a dlouhými vokály se uplatňuje i ve slovech přejatých z cizích jazyků, někdy dokonce výrazněji než v domácí slovní zásobě (např. foném *ó* se vyskytuje pouze u přejatých slov;³⁴⁰ minimální pár dvojice *o – ó* tak musí obsahovat alespoň jedno slovo cizího původu, např. *lože – lóže, nota – nóta*), ne vždy však rozdíl v kvantitě³⁴¹ plní distinktivní funkci (např. v zakončeních, kde pozorujeme kolísání nejčastěji; porozumění tím však není narušeno, srov. např. [balon], [balo:n]; [procedura], [procedu:ra]).

V domácí slovní zásobě se délka v pravopisné podobě slov důsledně vyznačuje, u části slovní zásoby cizího původu označena rovněž bývá (*fráze, schéma*), v některých přejatých slovech však nikoliv (*minus* [mi:nus]), mnohé výrazy mají v písmu dubletu (*intenzivní/intenzívni*). Nejen z tohoto důvodu pak kvantita vokálů v přejatých slovech ve výslovnosti kolísá.³⁴²

---

³⁴⁰ Dlouhé *ó* lze rovněž nalézt ve výrazech do češtiny již značně adaptovaných, např. *pór, pórek*. Ještě Příruční slovník jazyka českého (1935–1957) však zachycuje pouze podobu *por* s krátkým *o*, od něhož bylo deminutivní slovo *pórek* odvozeno českou příponou, přičemž byl přizpůsoben i způsob psaní tak, aby odpovídal výslovnosti. V pozdějším Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971) jsou již zachyceny výhradně počestěné podoby *pór, pórek*. Dlouhé *ó* se také objevuje při vyslovování zkratk, např. *ODS* [ʔo: de: ʔes].

³⁴¹ Pro účely tohoto textu považujeme termíny *vokalická kvantita* a *vokalická délka* za synonymní. Neužíváme naopak výraz *trvání* (dlouhý vokál u jednoho mluvčího může trvat kratší dobu než krátký vokál jiného mluvčího). Jsme si vědomi faktu, že např. dvojice *i – í* se ve výslovnosti liší také kvalitou.

³⁴² V případě vokalické kvantity existují u přejatých slov následující vztahy mezi písmem a výslovností, dané Pravidly českého pravopisu (1994): krátké písmeno – krátký vokál (např. *strategie* [strategije]);

9.2 Data

Výsledky prezentované v této kapitole vycházejí z výzkumu výslovnostního úzu, který probíhal v Praze a v Brně v roce 2014. Zúčastnilo se ho 300 respondentů (se základním, středoškolským a vysokoškolským vzděláním ve věkových kategoriích 18 až 39 let, 40 až 59 let a nad 60 let, mužů i žen), od nichž byly získány realizace 300 zkoumaných výrazů – apelativ i proprií pocházejících z cizích jazyků, celkově tedy 90 000 vyslovených podob. Zkoumaná slova, u nichž bylo možné předpokládat fonetickou variabilitu a (často zároveň) jejichž grafická forma se od výslovnosti výrazně liší, byla excerpována na základě frekvenčního seznamu z korpusu SYN2010. Každý z výrazů byl zapojen doprostřed krátké věty. Tyto věty byly respondentům postupně promítány v powerpointové prezentaci, každou z nich si měl účastník výzkumu zapamatovat a pak ji (již bez textové opory) vyslovit (podrobněji viz Duběda a kol., 2014b).³⁴³ Protože se jednalo o výzkum úzu, nikoli normy, nelze zde prezentované výsledky pokládat např. za návrh nové ortoepické kodifikace, avšak měly by (přínejmenším) posloužit jakožto podklad k diskusi o ní.

Z 300 zkoumaných výrazů cizího původu se vyskytuje (jakékoli) kolísání ve vokální kvantitě nejméně u $\frac{3}{4}$ z nich. Nelze však směřovat např. kolísání kvantity u slov typu *kontejner* (často do značné míry adaptovaných) s kolísáním pravopisně zcela neadaptovaných anglicismů typu *software* (které do češtiny pronikly daleko později) ani s kolísáním u zkratk (např. *ISO*) a u proprií (např. *Pierre*). Dále se proto budeme věnovat pouze první z uvedených kategorií, do níž patří 125 výrazů. Ty je možné dále členit do různě vymezených skupin: slova kolísající v zakončeních³⁴⁴ (99 výrazů, např. *milion*) versus slova kolísající jinde než v zakončeních (26 výrazů, např. *party*); slova, v nichž je kolísající vokál v písmu označen výhradně krátkým samohláskovým písmenem nebo je připuštěna grafická dubleta (110 výrazů, např.

---

krátké písmeno – dubletní výslovnost (*motív* [motɪf], [moti:f]); krátké písmeno – dlouhý vokál (*minus* [mi:nus]); dubleta v písmu – dubletní výslovnost (*benzín/benzín* [benzɪn], [benzi:n]); dlouhé písmeno – dlouhý vokál (*zóna* [zo:na]). Před rokem 1993 se vyskytovaly (např. ve VŠČ II, 1978) navíc vztahy: dlouhé písmeno – dubletní výslovnost (*sezóna* [sezona], [sezo:na]); dubleta v písmu – dlouhý vokál (*benzín/benzín* [benzi:n]).

³⁴³ Metoda výzkumu je podrobněji popsána rovněž na webových stránkách: <http://www.ujc.cas.cz/veda-vyzkum/vyzkum/grantove-projekty-ukoncene/vyslovnost-neintegrovaneho-lexika.html> (cit. 2016-04-28); výsledky výzkumu lze pak nalézt v Databázi výslovnostního úzu cizích slov (2015).

³⁴⁴ Jsme si vědomi poněkud vágního vymezení daných skupin na základě tradičně užívaného „netermínu“ *zakončení* (označujícího obvykle širší koncovou část slova, než je např. poslední slabika). Při třídění jednotlivých výrazů jsme však narazili pouze na malý počet slov, u nichž nebylo zjevné, kam je zařadit. Vzhledem k tomu, že cílem tohoto textu není jednoznačná kategorizace, ale třídění do skupin pouze účinně napomáhá orientaci v problematice kolísání vokální kvantity, považujeme tento přístup za adekvátní a dále nebudeme zařazení konkrétních výrazů tematizovat/obhajovat.

aktivní, pasi/ivní) versus slova s kolísajícím vokálem, který je v písmu reprezentován výhradně dlouhým samohláskovým písmenem (15 výrazů, např. *diagnóza*). Na základě zjištěných výsledků lze rozlišit skupinu slov chovajících se ve výslovnosti poměrně ustáleně (tj. u mluvčích značně převažuje buď dlouhý, nebo krátký vokál) a skupinu výslovnostně kolísajících výrazů. Dále v textu budeme využívat všechna tato kritéria.

Protože vokalická kvantita není jev binární, lze v konkrétních realizacích identifikovat různé stupně krátkosti, respektive délky samohlásek. Často se vyskytují takzvané polodélky čili samohlásky delší než běžné krátké, ale také kratší než obvyklé dlouhé. Mezi českými fonetiky však panuje shoda, že nemá smysl zvláště s ohledem na kodifikaci rozlišovat více stupňů kvantity než dva základní, tedy krátkost a délku. Obvykle se proto i polodélky hodnotí jako jeden ze způsobů vyslovení délky (srov. např. VŠČ II, 1978, s. 42; Novotná-Hůrková, 1983, s. 136; Hůrková, 1995, s. 51), v souladu s tím jsme transkribovali i nahrávky získané během výzkumu. Statistickou významnost rozdílů zjištěných mezi jednotlivými skupinami respondentů jsme ověřovali pomocí testu chí-kvadrát s referenční hodnotou $p \leq 0,05$.³⁴⁵

9.3 Výsledky – zakončení s převahou krátkého vokálu

Největší skupinu tvoří zakončení, v nichž se v současném úzu projevila naprosto převažující tendence realizovat krátký vokál, ačkoli u nich VŠČ II (1978) kodifikovala buď dubletní výslovnost, nebo pouze samohlásku dlouhou.

Tendence realizovat krátký vokál se dala předem předpokládat u zakončení *-emie* (zkoumané slovo: *akademie*), *-og* (přesněji *-log*, *-agog*: *psycholog*, *katalog*, *archeolog*; *pedagog*), *-onie* (*harmonie*, *filharmonie*, *symfonie*), *-ida* (*pyramida*), *-oda* (*metoda*), *-orie* (*historie*, *teorie*, *kategorie*), u nichž sice VŠČ II (1978) v naprosté většině připouštěla ve výslovnosti dubletu, avšak Pravidla českého pravopisu (1994) již doporučují výhradně krátký vokál, což odpovídá i jedině možné pravopisné podobě.

Výrazné tendence k upřednostňování krátkosti se však projeví i u dalších zakončení. Jedná se o výslovnost krátkého vokálu *e* v zakončení *-erie* (*bakterie*, *baterie*, *galerie*), u nějž VŠČ II (1978) kodifikovala plošně dubletu, a zejména *i* v zakončeních

---

³⁴⁵ V souladu s doporučením J. Volína (2007, s. 134) jsme používali test chí-kvadrát s Yatesovou korekcí. Pokud byla některá z očekávaných četností menší než 5, ověřovali jsme statistickou významnost pomocí Fisherova testu (viz Volín, 2007, s. 134). Vzhledem k tomu, že cílem této kapitoly je upozornit zejména na obecnější tendence související s vokalickou kvantitou v češtině, nikoli detailně statisticky analyzovat všechna nashromážděná data, budeme na statisticky významné odlišnosti sice v textu upozorňovat, avšak bez uvádění konkrétních pravděpodobnostních hodnot *p*.

-iv, -iva, -ive, -ivní, -ivně, -ivum (seznam zkoumaných výrazů viz v tabulce 20), v nichž kodifikovala VSČ II (1978) výhradně dlouhý vokál, což se stalo terčem kritiky (srov. např. Stich, 1982), následně Pravidla českého pravopisu (1994) připustila dubletu. Tendence ke krátkosti je natolik silná, že v úzu jsou krátké realizace většinou zcela převládající. Není bez zajímavosti, že některá z takto zakončených slov mají spisovnou pravopisnou podobu jak s krátkým, tak s dlouhým samohláskovým písmenem (např. *archi/iv, intenzi/ivní*) – ne vždy však dubleta užívaná v grafice napomáhá tomu, aby byl podíl dlouhých variant ve výslovnosti větší.

Výsledky pro veškerá výše jmenovaná zakončení uvádíme v tabulce 20 a dále je rozebereme podrobněji.

Zkoumaný výraz	Kolísající část	Pravopis v období 1957–1993	Výslovnost podle VSČ II (1978)	Pravopis podle PČP (1994)	Výslovnost podle PČP (1994)	Výskyt krátkých vokálů
<i>akademie</i>	emie	e	e/e:	e	e	100 %
<i>bakterie</i>	erie	e/é	e/e:	e/é	e/e:	97 %
<i>baterie</i>	erie	e	e/e:	e	e	100 %
<i>galerie</i>	erie	e/é	e/e:	e/é	e/e:	97 %
<i>pyramida</i>	ida	i	i/i:	i	i	96 %
<i>archiv</i>	iv	i/í	i:	i/í	i/i:	81 %
<i>detektiv</i>	iv	i	i:	i	i/i:	96 %
<i>kolektiv</i>	iv	i	i:	i	i/i:	96 %
<i>motiv</i>	iv	i	i:	i	i/i:	98 %
<i>administrativa</i>	iva	i	i:	i	i/i:	86 %
<i>alternativa</i>	iva	i	i:	i	i/i:	95 %
<i>iniciativa</i>	iva	i	i:	i	i/i:	78 %
<i>lokomotiva</i>	iva	i	i:	i	i/i:	98 %
<i>respektive</i>	ive	i	i:	i	i/i:	99 %
<i>aktivně</i>	ivně	i	i:	i	i/i:	98 %
<i>definitivně</i>	ivně	i	i:	i	i/i:	94 %
<i>efektivně</i>	ivně	i	i:	i	i/i:	98 %
<i>intenzivně</i>	ivně	zí/sí	i:	zí/zí/(sí)	i/i:	99 %
<i>negativně</i>	ivně	i	i:	i	i/i:	97 %
<i>pozitivně</i>	ivně	i	i:	i	i/i:	98 %
<i>relativně</i>	ivně	i	i:	i	i/i:	100 %
<i>agresivní</i>	ivní	i/í	i:	i/í	i/i:	97 %
<i>aktivní</i>	ivní	i	i:	i	i/i:	98 %

<i>alternativní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	99 %
<i>atraktivní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	99 %
<i>definitivní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	96 %
<i>efektivní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	98 %
<i>fiktivní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	99 %
<i>intenzivní</i>	ivní	zí/si	i:	zi/zí/(si)	ɪ/i:	99 %
<i>kolektivní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	98 %
<i>konzervativní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	100 %
<i>masivní</i>	ivní	i/í	i:	i/í	ɪ/i:	97 %
<i>naivní</i>	ivní	i	ɪ	i	ɪ	100 %
<i>objektivní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	99 %
<i>pasivní</i>	ivní	i/í	i:	i/í	ɪ/i:	97 %
<i>pozitivní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	98 %
<i>preventivní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	98 %
<i>primitivní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	97 %
<i>relativní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	99 %
<i>subjektivní</i>	ivní	i	i:	i	ɪ/i:	97 %
<i>aktivum</i>	ivum	i	i:	i	ɪ/i:	87 %
<i>metoda</i>	oda	o	o/o:	o	o	97 %
<i>archeolog</i>	og	o	o/o:	o	o	99 %
<i>katalog</i>	og	o	o/o:	o	o	99 %
<i>pedagog</i>	og	o	o/o:	o	o	97 %
<i>psycholog</i>	og	o	o/o:	o	o	96 %
<i>filharmonie</i>	onie	o	o/o:	o	o	92 %
<i>harmonie</i>	onie	o	o/o:	o	o	98 %
<i>symfonie</i>	onie	o	o/o:	o	o	96 %
<i>historie</i>	orie	o	o	o	o	100 %
<i>kategorie</i>	orie	o	o/o:	o	o	98 %
<i>teorie</i>	orie	o	o/o:	o	o	99 %

Tabulka 20. Seznam výrazů zařazených do výzkumu úzu s převahou krátkého vokálu v zakončeních, u nichž VŠČ II (1978) kodifikovala buď dubletní výslovnost, nebo pouze délku (s výjimkou slov *naivní* a *historie*); v posledním sloupci je uvedena míra zastoupení podob s krátkým vokálem; tabulka je uspořádána abecedně podle zakončení

9.3.1 Zakončení *-emie*

Ve slově *akademie* byla VŠČ II (1978) jako jedinou z příruček kodifikována ve výslovnosti dubleta, avšak podobu [akade:mije] jsme zachytili pouze jedinkrát, po zaokrouhlení je zde tedy 100% výskyt krátkého vokálu.

9.3.2 Zakončení *-erie*

Slova se zakončením *-erie* byla do výzkumu zařazena tři (*bakterie, baterie, galerie*). U všech naprosto převládla (z 97 % a více) výslovnost s krátkým vokálem. Dlouhé podoby byly zaznamenány zejména ve starší generaci, rozdíly však nejsou statisticky významné. VŠČ II (1978) uvádí u tohoto zakončení plošně dubletu, Pravidla českého pravopisu (1994) kodifikují (výslovnostní i pravopisnou) dubletu u *bakterie* a *galerie*, nikoli u *baterie*. Nabízí se otázka, zda se dlouhý vokál ve výrazu *baterie* vůbec ve spisovné nepříznačkové češtině někdy vyskytoval – ve výzkumu totiž ani mezi starší generací nebyl jediný mluvčí, který by užil podobu [bate:rije]. Dubleta zde tedy byla připuštěna pravděpodobně ve snaze o sjednocení celé skupiny se zakončením *-erie* (srov. VŠČ II, 1978, s. 43), nikoli na základě reálné výslovnosti konkrétního slova.

9.3.3 Zakončení *-ida, -oda*

Slova se zakončeními *-ida, -oda* se ve výzkumu objevila pouze jednou, nelze tedy stanovovat přesnější tendence, je jen možné konstatovat, že potvrzují všeobecný trend preferovat krátké vokály (*pyramida* 96 %, *metoda* 97 %). Opět platí, že dlouhé podoby se vyskytují zejména u starších respondentů, rozdíly oproti střední a mladší generaci jsou statisticky významné.

9.3.4 Zakončení *-iv, -iva*

Zakončení *-iv* obsahují čtyři zkoumané výrazy (*archiv, detektiv, kolektiv, motiv*), zakončení *-iva* pak rovněž čtyři slova (*administrativa, alternativa, iniciativa, lokomotiva*). U všech v úzu více či méně převažuje výslovnost s krátkým vokálem (srov. tabulku 20), který se také jako jediná možnost podle Pravidel českého pravopisu (1994) připouští v grafice – až na substantivum *archiv*, které není na rozdíl od ostatních zakončeno na *-tiv* a v němž je možná v písmu dubleta *archiv/archív*. Stejná příručka uvádí ve výslovnosti u všech čtyř zkoumaných výrazů dubletní podobu. Oproti VŠČ II (1978), která ve výslovnosti kodifikovala výhradně dlouhý vokál, se v těchto zakončeních jedná o jasnou tendenci k vokalické krátkosti (tyto tendence zaznamenává také Hůrková, 1995, s. 52). U většiny z výrazů dokonce nyní v úzu krátký vokál absolutně převládá (*lokomotiva*: 98 % podob s krátkou samohláskou, *motiv*: 98 %, *detektiv*: 96 %, *kolektiv*: 96 %, *alternativa*: 95 %), poněkud vyšší míru kolísání jsme zaznamenali u slov *administrativa*: 86 %, *archiv*: 81 %, *iniciativa*: 78 %. Substantivum *archiv* vykazuje v této skupině téměř nejvyšší zastoupení podob s dlouhou

samohláskou; lze zde uvažovat o souvislosti s tím, že jako jediné z této skupiny bylo a dosud je kodifikováno kromě krátkého *i* s dlouhým samohláskovým písmenem. U ostatních výrazů zakončených na *-iv* se dlouhé podoby vyskytují častěji u brněnských než u pražských mluvčích, celkově však i v Brně krátké podoby převládají. Vyšší zastoupení podob s dlouhou samohláskou u výrazů *administrativa* a *iniciativa* není snadno vysvětlitelné, avšak lze konstatovat, že tyto podoby jsou frekventovanější (statisticky významně) u starší generace (na rozdíl od slova *archiv*, kde se žádné takovéto významné tendence nevyskytují).

Je pravděpodobné, že podoby typu [lokomoti:va], [moti:f], [detekti:f], které byly mezi lety 1957–1993 jediné kodifikované a aktuální Pravidla českého pravopisu (1994) je akceptují jako dubletní, by část rodilých mluvčích češtiny v současnosti hodnotila jako např. archaické, expresivní, nářeční apod.

9.3.5 Zakončení *-ivní/-ivně*

Výrazů s těmito zakončeními se vyskytlo ve výzkumu větší množství, konkrétně devatenáct adjektiv s *-ivní*³⁴⁶ a sedm adverbii s *-ivně*.³⁴⁷ Podle Pravidel českého pravopisu (1994) je u těchto výrazů připuštěna dubletní výslovnost, což odpovídá starší kodifikaci v Pravidlech českého pravopisu (1957). Avšak ortoepická kodifikace VŠČ II (1978) zavedla u těchto zakončení jako spisovnou pouze výslovnost s dlouhým vokálem s očekáváním stabilizace výslovnostní normy – již tehdy výrazná tendence k výskytu krátkosti však přetrvávala i nadále (srov. Hůrková, 1995, s. 52) a spíše se ještě zintenzivnila. V současném úzu výslovnost s krátkým vokálem absolutně převažuje (a to nejméně u 94 % mluvčích v případě výrazu *definitivně* až po 100 % mluvčích u slov *relativně* a *konzervativní*; srov. tabulku 20).

Ač se zde zabýváme primárně výslovností a nikoli grafikou, považujeme za případné vyjádřit se podrobněji i k pravopisné stránce. Pravidla českého pravopisu v roce 1957 kodifikovala v písmu dubletní podoby *-ivní/-ívni*, respektive *-ivně/-ívně* u veškerých takto zakončených výrazů s výjimkou takových, v nichž *i*-ovému vokálu předcházely souhlásky *d*, *t*. Z retrográdních seznamů slov v češtině (např. Těšitelová a

³⁴⁶ Mezi slova se zakončením *-ivní* spadá i výraz *naivní*. V grafice však před *-ivní* nepředchází souhláskové písmeno, jako je tomu u ostatních výrazů, ale samohláskové písmeno *a*, což ve výslovnosti obvykle vede ke vzniku epentetického *j*. Vzhledem k odlišné povaze a chování slova *naivní* zde nikdy nebyla kodifikována dubleta v písmu ani ve výslovnosti (a jak se dalo předpokládat, ani v aktuálním výzkumu se podoby typu [naji:vni:] neobjevily, mezi zkoumané výrazy bylo zařazeno především kvůli možnému výskytu rázu).

³⁴⁷ Ne všechna zkoumaná adverbia jsou např. ve VŠČ II (1978) explicitně uvedena, jejich výslovnost, pokud jde o kvantitu, se však nepochybně shoduje s adjektivy, od nichž byla odvozena.

kol., 1986, s. 84) lze snadno zjistit, že většina takto zakončených slov spadá právě do skupiny zakončené na *-divní/-tivní*, u které se dubleta v písmu nekodifikovala proto, že by kombinace *-dí-*, *-tí-* mohla uživatele češtiny svádět k nenáležitému měkčení konsonantu, tj. vzniku skupin [d̥i:], [t̥i:]; srov. např. Pravidla českého pravopisu (1957, s. 49).³⁴⁸ Podle J. Hůrkové ortoepická komise při sestavování VSC II očekávala, že grafický obraz slov ovlivní výslovnost a napomůže její stabilizaci; to se nesplnilo, tendence realizovat krátké samohlásky pokračovala, přičemž roli sehrála např. i pokračující neznalost latiny (Hůrková, 1995, s. 52). Pokud se však většina slov zakončených na *-ivní* podle kodifikace zapisovala s krátkým samohláskovým písmenem, protože spadala do výše popsané převažující „výjimky“, nelze podporu výslovnosti dlouhého vokálu očekávat. Vzhledem k tomu, že ani u ostatních výrazů, u nichž v písmu dubleta možná je, jsme nezaznamenali zvýšený výskyt výslovnostních podob s dlouhým vokálem, nepovažujeme u daného jevu takovýto vliv za potenciálně významný.

Již na konci 80. let 20. století bylo výzkumem výslovnostního úzu zjištěno, že převažuje výslovnost krátká (ač respondenti považovali za spisovnou délku; srov. Hůrková, 1995, s. 52), výsledky aktuálního průzkumu tedy v tomto ohledu nejsou příliš překvapující. Dlouhé vokály se vyskytují nejvíce u starší generace, avšak rozdíly nejsou až na výjimky statisticky významné.

9.3.6 Zakončení *-ive*, *-ivum*

Slova se zakončeními *-ive*, *-ivum* (tj. latinismy s mírou integrace do češtiny menší než např. u výrazů zakončených na *-ivní/-ivně*) se ve výzkumu objevila jen jednou, nelze tudíž stanovovat přesnější tendence, pouze je možné konstatovat, že potvrzují všeobecný trend preference krátkosti (*respektive* 99 % krátkých podob, *aktivum* 87 %), ač VSC II (1978) připouštěla pouze vokál dlouhý. Pravidla českého pravopisu (1994) tuto tendenci respektují, u zakončení *-ive*, *-ivum* připouštějí dubletní výslovnost. Dlouhé vokály se objevují více u starší generace, avšak rozdíly nejsou statisticky významné. Zejména u těchto zakončení se jeví jako pravděpodobné, že zatímco někteří posluchači by výskyt délky hodnotili např. jako projev archaičnosti, jiní by naopak krátkou variantu mohli považovat za expresivní nebo nářeční.

---

³⁴⁸ Toto pravidlo se pochopitelně vztahuje i na kombinaci *-ní-*, ta se však v adjektivech, o nichž zde pojednáváme, nevyskytuje.

9.3.7 Zakončení *-log, -agog*

Z dnešního pohledu může poněkud udivovat, že VSC II (1978) kodifikovala u slov zakončených na *-agog* či *-log* výslovnostní dubletu, např. *pedagog* [pedagog], [pedago:k], *katalog* [katalok], [katalo:k]; dlouhý vokál totiž respektuje původní latinskou, respektive řeckou délku jen v některých případech. Žádné jiné kodifikační příručky dlouhou variantu nepřipouštějí ani nepřipouštěly. Náš výzkum potvrzuje v úzu naprostou převahu krátkých podob (*archeolog*: 99 %; *katalog*: 99 %; *pedagog*: 97 %; *psycholog*: 96 %), zbývající zanedbatelné množství podob dlouhých vychází z velké části z kategorie nejstarších respondentů a od vysokoškoláků.

9.3.8 Zakončení *-onie*

Ačkoli VSC II (1978) i v tomto zakončení kodifikovala výslovnostní dubletu, např. [harmonije], [harmo:nije], Pravidla českého pravopisu ji nikdy (tj. ani před rokem 1993) nedoporučovala. U zkoumaných slov zakončených na *-onie* v současném úzu krátké podoby převažují (*filharmonie* 92 %, *symfonie* 96 %, *harmonie* 98 %), vyšší výskyt dlouhých podob zaznamenáváme pouze u starší generace, rozdíly jsou zejména ve srovnání s mladou generací statisticky významné. V současnosti by někteří uživatelé češtiny již mohli dlouhý vokál v tomto kontextu hodnotit jako projev archaičnosti, expresivity, vliv slovenštiny apod.

9.3.9 Zakončení *-orie*

Podíl podob s krátkým *o* u zkoumaných výrazů se zakončením *-orie* je celkově naprosto převládající (*historie* 100 %, *teorie* 99 %, *kategorie* 98 %). Na rozdíl od slova *historie* kodifikovala VSC II (1978) u výrazů *teorie* a *kategorie* výslovnost dubletní (stejně jako u mnoha dalších apelativ zakončených na *-orie*, srov. např. *alegorie*, *kalorie*, *satorie*, *trajektorie*, *tratorie*; zakončení *-orie* je navíc uvedeno v úvodním obecném výkladu mezi těmi, u nichž je správná jak výslovnost dlouhá, tak krátká; viz VSC II, 1978, s. 43).³⁴⁹ Dubletní podoby připouští i např. J. Hůrková (1995, s. 53), ne však Pravidla českého pravopisu (1994). V současnosti mohou dlouhé varianty, které se vyskytují výhradně u starší generace, vyvolávat např. dojem expresivity.

---

³⁴⁹ Výjimku, kterou tvoří odmítnutí podoby [histo:rije], lze vysvětlit např. tím, že autoři VSC II (1978) považovali tuto variantu za příliš expresivně působící, a proto ve spisovném projevu za nevhodnou. V současnosti však může podobný dojem vyvolávat např. i podoba [teo:rije], a to zejména tehdy, pokud je vyslovena výrazná délka, nikoli polodélka.

9.4 Výsledky – zakončení s převahou dlouhého vokálu

Do této skupiny spadá pouze jediné zakončení, které je vzhledem k všeobecně převládající tendenci preferovat krátké vokály výjimečné. Jde o zakončení *-in* (zkoumaná slova: *benzin*, *vitamin*), u něž v úzu naopak převládá realizace s dlouhým vokálem (krátký vokál se vyskytl v 7 %, respektive v 8 %; srov. tabulku 21), ačkoli Pravidla českého pravopisu (1994) připouštějí jak výslovnostní, tak pravopisnou dubletu. Současný pozorovaný stav tak odpovídá spíše doporučení uvedenému ve VSČ II (1978), která kodifikovala ve výslovnosti pouze dlouhý vokál. Toto zakončení je také dalším dokladem toho, že vliv grafiky na výslovnost nelze vždy považovat za naprosto zásadní. V písmu je totiž možné v současnosti zaznamenat silné kolísání, případně mírnou převahu krátkého samohláskového písmene (v textech obsažených v korpusu ČNK SYN2009PUB je přibližný poměr variant *benzin/benzín* 1,5 : 1; *vitamin/vitámín* 1 : 1; srov. Štícha a kol., 2013, s. 49). Silný vliv na zvukovou podobu však tento faktor evidentně nemá – alespoň to platí u zkoumaných výrazů. Je nutné zdůraznit, že dané zakončení bylo ve výzkumu reprezentováno pouze dvěma slovy, takže výsledky není možné zevšeobecňovat (předpokládáme, že např. u nověji přejatých slov a/nebo u odborných termínů, jako jsou *heparin*, *pervitin* atp., by výsledky takto jednoznačné nebyly). Převažující výskyt [i:] by se dal vysvětlit nejspíš příklonem k poměrně častému zakončení *-in* vyskytujícímu se frekventovaně i v domácí slovní zásobě (*čeledín*, *modřín*, *odstín*, *stydln*), v českých toponymech (*Kolín*, *Bohumín*, *Manětín*) a v adaptovaných přejatých výrazech (*delfín*, *rubín*).

J. Hůrková (1995, s. 52) zmiňuje zakončení *-in* mezi těmi, u nichž údajně pokračuje tendence ke krátkosti; své tvrzení opírá o výsledky výzkumu výslovnostního úzu z let 1988–1989. Na rozdíl např. od zakončení *-iv*, *-iva*, *-ivní*, u nichž náš výzkum její konstatování potvrzuje, v případě zakončení *-in* se tento trend neprojevil, což však může být způsobeno nízkým počtem zkoumaných slov.

Zkoumaný výraz	Kolísající část	Pravopis v období 1957-1993	Výslovnost podle VSČ II (1978)	Pravopis podle PČP (1994)	Výslovnost podle PČP (1994)	Výskyt krátkých vokálů
<i>benzin</i>	in	i/í	i:	i/í	i/í:	7 %
<i>vitamin</i>	in	i/í	i:	i/í	i/í:	8 %

Tabulka 21. Seznam výrazů zařazených do výzkumu úzu s převahou dlouhého vokálu v zakončení; v posledním sloupci je uvedena míra zastoupení podob s krátkým vokálem

9.5 Výsledky – zakončení ve výslovnosti značně kolísající

Další skupinu tvoří zakončení *-ona* (zkoumaný výraz: *sezona*) a *-inový* (*benzinový*), u nichž pozorujeme v současném úzu značné kolísání (viz tabulku 22), což odpovídá i tomu, že Pravidla českého pravopisu (1994) u nich jak ve výslovnosti, tak v písmu připouštějí dubletu. Vzhledem k tomu, že daná zakončení ve výzkumu reprezentovalo pouze jedno slovo, nelze však tato zjištění generalizovat.

9.5.1 Zakončení *-ona*

Výraz *sezona* se řadí mezi ty, v nichž bylo v grafice až do roku 1993 kodifikováno výhradně dlouhé samohláskové písmeno (přičemž výslovnost byla dubletní), podle aktuálních Pravidel českého pravopisu (1994) je v písmu i ve výslovnosti správná obojí podoba. Z výsledků výzkumu výslovnostního úzu vyplývá, že výslovnost skutečně kolísá – poměr mezi variantami je přibližně 3 : 2 ve prospěch dlouhého *ó*. U tohoto slova zaznamenáváme statisticky významný rozdíl mezi mluvčími z Prahy a z Brna (brněnští mluvčí realizují dlouhé *ó* častěji) a překvapivě i mezi mladou a starší generací – mladí do 40 let vyslovovali dlouhý vokál ve větší míře (sic) než lidé nad 60 let.

9.5.2 Zakončení *-inový*

V případě odvozeného adjektiva *benzinový* je podíl obou variant vyrovnaný; dlouhý vokál, který VSC II (1978) považovala za jediný spisovný, se objevil ve 49 % případech. Ve srovnání s převládající dlouhou podobou [benzi:n] se zde může projevat systémová tendence k vokalickému krácení při odvozování (srov. případy, v nichž je u odvozenin podle VSC II, 1978, s. 54–55, náležitý jedině krátký vokál; viz rovněž Hůrková, 1995, s. 56). Nelze však říci, že odvozování příponou *-ový* vede u přejatých slov automaticky k tendenci krátit předcházející vokál (tato přípona se také neuvádí v seznamu těch, které krácení obvykle způsobují), srov. např. adjektiva *citrínový*, *cukerínový*, *margarínový* apod.

Zkoumaný výraz	Kolísající část	Pravopis v období 1957-1993	Výslovnost podle VSC II (1978)	Pravopis podle PČP (1994)	Výslovnost podle PČP (1994)	Výskyt krátkých vokálů
<i>benzinový</i>	<i>inový</i>	<i>i/í</i>	<i>i:</i>	<i>i/í</i>	<i>i/í:</i>	51 %
<i>sezona</i>	<i>ona</i>	<i>ó</i>	<i>o/o:</i>	<i>o/ó</i>	<i>o/o:</i>	40 %

Tabulka 22. Seznam výrazů zařazených do výzkumu úzu, jejichž výslovnost značně kolísá; v posledním sloupci je uvedena míra zastoupení podob s krátkým vokálem

9.6 Výsledky – zakončení chovající se ve výslovnosti nejednotně

Na rozdíl od jiných zakončení, která se chovají ve zkoumaných výrazech poměrně podobně (tj. převažuje u nich buď výslovnost krátkého vokálu, nebo dlouhý vokál, nebo všechna zkoumaná slova daného zakončení značně kolísají), u slov zakončených na *-ura* a *-on* můžeme ve výslovnostním úzu pozorovat velice různorodé výsledky v závislosti na konkrétním slově.

9.6.1 Zakončení *-ura*

Na rozdíl od jiných zakončení, která se buď chovají ve zkoumaných výrazech poměrně jednotně, nebo je možné pro odlišnosti najít zjevné důvody a vysledovat určité tendence (např. u zakončení *-on*; srov. 9.6.2), výsledky pro zakončení *-ura* lze zatím vysvětlit jen stěží. Jak ukazuje tabulka 23, v některých výrazech kvantita silně kolísá (u slova *procedura* je dokonce poměr *u/ú* takřka vyrovnaný; jde o jediný případ v této skupině, u něhož před zakončením *-ura* nestojí hláska *t*, nýbrž *d*), v některých naopak silně převažuje krátký vokál (*literatura* 95 %).

Připomeňme, že zakončení *-ura* se vždy psalo s krátkým samohláskovým písmenem *u*, VSČ II (1978) kodifikovala ve výslovnosti pouze dlouhý vokál *ú*, Pravidla českého pravopisu (1994) připouštějí v řeči dubletu. Zakončení *-ura* patřilo rovněž do skupiny, u níž již v polovině 80. let 20. století rozhodla ortoepická komise o připuštění dublety v příští kodifikační příručce – ta však nebyla nikdy dokončena. Zamýšlená změna vycházela nejen z aktuálních výzkumů výslovnostní normy, ale také z připomínek odborné veřejnosti k ortoepické kodifikaci cizích slov z roku 1978 (srov. Buchtelová, 1985).

Zkoumaný výraz	Kolísající část	Pravopis v období 1957-1993	Výslovnost podle VSČ II (1978)	Pravopis podle PČP (1994)	Výslovnost podle PČP (1994)	Výskyt krátkých vokálů
<i>agentura</i>	ura	u	u:	u	u/u:	85 %
<i>architektura</i>	ura	u	u:	u	u/u:	87 %
<i>infrastruktura</i>	ura	u	u:	u	u/u:	78 %
<i>literatura</i>	ura	u	u:	u	u/u:	95 %
<i>procedura</i>	ura	u	u:	u	u/u:	56 %

Tabulka 23. Seznam výrazů zařazených do výzkumu úzu se zakončením *-ura*

9.6.2 Zakončení *-on*

Zakončení *-on*, které ve výzkumu mělo 14 různých výrazů, si zaslouhuje podrobnější pozornost; nejedná se totiž o homogenní skupinu slov, která by se ve výslovnosti chovala podobně. To je dáno jejich původem, dobou přijetí do češtiny, významem atd., s čímž souvisí také jejich pravopisná stránka. Do roku 1993 byla některá z těchto slov kodifikována výhradně s dlouhým samohláskovým písmenem (*balkón, balón, citrón, kamión, pavilón, salón, stadión*), další se pak mohla psát dubletně (*milion/milión, penzion/penzión*), ostatní pak pouze s krátkým písmenem (*baron, elektron, patron, region, telefon*).

Autoři ortoepické kodifikace VŠČ II (1978) chtěli patrně stanovit jednoduché pravidlo platné pro veškeré takto zakončené výrazy, proto u všech apelativ mužského rodu zakončených na *-on* stanovili výslovnost dubletní. Avšak u některých slov typu *baron, elektron, patron* se dlouhý vokál ve spisovné češtině pravděpodobně ani tehdy nevyskytoval natolik frekventovaně, aby zde byl k přípuštění dublety relevantní důvod. Současná Pravidla českého pravopisu (1994) v písmu a v souladu s tím i ve výslovnosti kodifikují dubletu u první a druhé skupiny (tj. u výrazů, které se původně psaly výhradně s dlouhým *ó* nebo které již i předtím měly dvojí podobu), u třetí skupiny slov je spisovná v písmu i v řeči pouze podoba s krátkým *o*.

Na počátku 90. let 20. století popsala J. Hůrková (1995, s. 53–54), vycházejíc z průzkumu výslovnostního úzu provedeného na konci 80. let, několik výraznějších tendencí, které bylo možno v mluvených projevech postihnout. Zároveň však konstatovala, že kvůli vysoké míře rozkolísanosti je obtížné stanovovat jakákoli obecně platná pravidla. Kolísání kvantity u *o* je podle ní dáno mj. tím, že v domácí slovní zásobě se dlouhé *ó* objevuje pouze výjimečně, a to v expresivních projevech, vzbuzuje dojem cizosti, a není tedy plnohodnotnou součástí českého vokálního systému.

Převahu krátkého *o* Hůrková shledává u slov francouzského původu (*akordeon*), u slov původu řeckého nebo latinského (*mamon, kánon*) a ve skupině slov označujících syntetické látky (*silon*); výraznou tendenci ke krátkému vokálu mají podle Hůrkové také slova zakončená na *-fon (telefon), -gon (epigon), -tron (elektron)*. Naopak silné kolísání podle ní vykazují ty výrazy, u nichž Pravidla českého pravopisu (1957) zavedla označování délky i v písmu (*balkón, balón, citrón* atd.).

Trendy, které popsala Hůrková, se aktuálním výzkumem z velké části potvrzují. Z tabulky 24 zřetelně vyplývá, že nejvyšší míru kolísání vykazují skutečně výrazy, které se mezi lety 1957–1993 psaly výhradně s dlouhým *ó*, přičemž u žádného z nich

nepřevažují podoby s dlouhým vokálem, např. u slova *balon* je však poměr variant ve výslovnosti takřka vyrovnaný (51 % výskytů [balon] oproti 49 % [balo:n]). Nejméně podob s dlouhým vokálem (37 %) se v této skupině vyskytlo u apelativa *pavilon*, i zde však míru kolísání pokládáme za vysokou. Slova *penzion* a *milion*, u nichž již od roku 1957 byla kodifikována v písmu dubleta, vykazují srovnatelnou míru kolísání (63 % a 64 % ve prospěch krátkého *o*). Více podob s krátkým vokálem se objevilo u výrazů *region* (77 %) a *telefon* (83 %), ani zde však nelze hovořit o zanedbatelném podílu dlouhých podob, což je v částečném rozporu s tendencí uváděnou J. Hůrkovou (viz výše). Pokud by se u takovýchto apelativ i ve výzkumu výslovnostní normy prokázalo, že se vyslovují nezřídka také s dlouhým *ó*, měla by se tato skutečnost při příští aktualizaci kodifikace zvážit. Naopak u slov *patron* (92 % krátce), *baron* (94 %), *elektron* (96 %) není k takovýmto úvahám důvod.

Zkoumaný výraz	Pravopis v období 1957-1993	Výslovnost podle VSČ II (1978)	Pravopis podle PČP (1994)	Výslovnost podle PČP (1994)	Výskyt krátkých vokálů
<i>balon</i>	ó	o/o:	o/ó	o/o:	51 %
<i>salon</i>	ó	o/o:	o/ó	o/o:	55 %
<i>balkon</i>	ó	o/o:	o/ó	o/o:	58 %
<i>stadion</i>	ó	o/o:	o/ó	o/o:	59 %
<i>citron</i>	ó	o/o:	o/ó	o/o:	61 %
<i>kamion</i>	ó	o/o:	o/ó	o/o:	62 %
<i>pavilon</i>	ó	o/o:	o/ó	o/o:	63 %
<i>penzion</i>	o/ó	o/o:	o/ó	o/o:	63 %
<i>milion</i>	o/ó	o/o:	o/ó	o/o:	64 %
<i>region</i>	o	o/o:	o	o	77 %
<i>telefon</i>	o	o/o:	o	o	83 %
<i>patron</i>	o	o/o:	o	o	92 %
<i>baron</i>	o	o/o:	o	o	94 %
<i>elektron</i>	o	o/o:	o	o	96 %

Tabulka 24. Seznam výrazů zařazených do výzkumu úzu se zakončením *-on* seřazených vzestupně podle míry zastoupení krátkého vokálu [o]

K vyjasnění situace s kolísáním kvantity v zakončení *-on* by bylo třeba zejména výzkumu současné noremní výslovnosti (tj. především u profesionálních mluvčích), který by zohledňoval větší množství takto zakončených výrazů, než bylo možné postihnout v aktuálním průzkumu úzu. Na základě širších dat by se tak daly potvrdit, či

naopak vyvrátit tendence popsané J. Hůrkovou, ale i možné tendence další. V žádné odborné literatuře jsme se např. nesetkali s kritériem životnosti – jak je však zřejmé z tabulky 24, kolísání délky nastává zejména u výrazů rodu mužského neživotného, naopak životná jména *baron* a *patron* téměř nekolísají.

Vzhledem k tomu, že náš výzkum obsahoval pouze dva výrazy rodu mužského životného, nelze platnost hypotézy, že kritérium rodu má na kvantitu v zakončení *-on* vliv, zatím ani potvrdit, ani vyvrátit. Jeví se nám však jako pravděpodobné, že podoby s krátkým [o] budou silně převažovat i u dalších podstatných jmen mužských životných, jako např. *bizon*, *démon*, *epigon*, *gekon*, *gibbon*, *mormon*, *muflon*. Výjimku by pak zřejmě tvořila apelativa, v nichž před zakončením *-on* předchází samohláskové písmeno (*faraon*, *chameleon*, *postilion*, *šampion*, *šorpion*, *špion*); zde je dlouhé *ó* připuštěno i v písmu.³⁵⁰

Jako jednu z tendencí uvádí Hůrková (1995, s. 54) i to, že krátká samohláska se vyskytuje mj. ve slovech zakončených na *-tron*, a uvádí příklady *elektron*, *neutron* atd. Zakončení *-tron* má však např. i slovo *citron*, u něhož je podle současného výzkumu poměr dlouhých a krátkých variant v úzu přibližně 3 : 2. Kromě životného výrazu *patron* jsou takto zakončeny zejména odborné termíny, které se užívají omezeně a pouze ve specifických kontextech (*betatron*, *cyklotron*) a v češtině se vyskytují kratší dobu než např. běžně rozšířený *citron*. Spíše než kombinace hlásek u tohoto zakončení tedy mají na výslovnost vliv zřejmě jiné faktory (doba a způsob přijetí, význam, rozšíření).³⁵¹

9.7 Výsledky – výslovnost zakončení, v nichž je kodifikován výhradně krátký vokál, respektive krátké samohláskové písmeno

Ve výzkumu uzuální výslovnosti přejatých slov se vyskytlo několik různorodých zakončení (*-egie*, *-elium*, *-emie*, *-er*, *-ezie*, *-ijní*, *-ofie*, *-(l)ogie*, *-omie*, *-or*, *-urní*), u nichž byl krátký vokál vždy i kodifikován jako jediná možná podoba (ve výslovnosti i v písmu). Zkoumané výrazy *strategie*, *poezie*, *filozofie*, *analogie*, *autonomie*, *ekonomie*, *trezor*, *kulturní* byly, jak se dalo předpokládat, více než 95 % mluvčích vysloveny

³⁵⁰ Dalším výrazem rodu mužského životného končícím na *-on*, u něhož je v písmu kodifikována dubleta, je *seladon*. Domníváme se, že pokud by se varianta [selado:n] v úzu hojněji vyskytovala, bylo by to způsobeno nejspíš vlivem expresivity, kterou s sebou toto slovo nese; srov. i stylistické hodnocení „expr.“ ve Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971) a v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005).

³⁵¹ Podobně Hůrková (1995, s. 54) uvádí, že krátký vokál výrazně převažuje u zakončení *-fon* a *-gon*. I zde se však domníváme, že se co do výslovnosti nejedná o homogenní skupiny a že výraznější roli hrají jiné faktory (srov. např. slova *telefon*, *vagon* versus *sulfon*, *argon*).

s krátkým vokálem, z dlouhých podob se nejčastěji vyskytla varianta [trezo:r] (5% zastoupení); srov. tabulku 25. U takto ojedinělých výskytů není příliš smysluplné stanovovat, jak významnou roli zde hraje věk, vzdělání nebo původ mluvčích (zjištěné rozdíly většinou nebyly statisticky významné). Realizace délky může být podpořena např. snahou uplatnit v přejatých slovech příznakový dlouhý vokál, tj. především *ó*, také analogií s příbuznými slovy (*strategie* – *stratég*), tendencí vyjádřit jistou expresivitu, nejistotou způsobenou tím, že kvantita se v přejatých slovech někdy v písmu označuje, avšak jindy nikoli, atp. Někteří respondenti si rovněž mohli zachovat nářeční prvky z oblastí, v nichž se narodili, případně odkud pocházeli jejich rodiče (podmínkou účasti bylo pouze to, aby byl dotyčný český rodilý mluvčí a v Praze, respektive v Brně žil nejméně posledních 10 let). V zakončení *-logie* vyslovovali délku zejména mluvčí ze střední a starší generace (v porovnání se skupinou mladých mluvčích se jedná o statisticky významné rozdíly). Celkově to však činila pouhá 3 % respondentů, dělo se tak napříč vzdělanostními skupinami, spíše než o silnou tendenci šlo tedy o individuální výslovnost, která může být způsobena např. mylným předpokladem, že je taková podoba z hlediska svého původu náležitá.³⁵²

O něco častěji jsme dlouhý vokál zaznamenali u slova *penzijní*, a to ve 13 % (šlo o varianty [pend̥zi:j̥ni:], [pend̥zi:ni:], [penzi:j̥ni:], [penzi:ni:]), kde k jeho zvýšenému výskytu jistě přispívá následující sonora *j*, s níž navíc často splývá.

Jiná situace je však u výrazů *evangelium* a *kontejner*. Ač ani u těchto slov nebyla nikdy připuštěna dubleta, z hlediska kodifikace jediný náležitý krátký vokál se vyskytl pouze v 53 %, respektive v 64 % případů, jinak byly užity podoby typu [ʔevanɟe:lɪjum], [kontejne:r].³⁵³ U výrazu *evangelium* může ke kolísání kromě jiného přispívat např. dlouhý vokál ve slově *helium* nebo podobnost se slovy zakončenými na *-erium* (*mysterium/mystérium*, *klimakterium*), u nichž pravděpodobně výslovnost rovněž kolísá; u výrazu *kontejner* pak analogie s hojnými výrazy se zakončením *-ér* (*adaptér*, *ampér*, *interiér*), srov. rovněž poměrně časté pronikání podoby **kontejnér* do psaného projevu. Pokud by se tendence k výraznému kolísání projevila i ve výzkumu výslovnostní normy, bylo by zřejmě namístě připustit u slov tohoto typu jakožto spisovnou výslovnost dubletní, protože evidentně není pouze odrazem realizace nářeční,

---

³⁵² Komponent *-logie* však vychází z řeckého *-logía*.

³⁵³ Dále se vyskytly varianty typu [ʔevanɟe:lɪum], [kontajne:r], které se od výše uvedených liší jinak než vokalicou délkou, pro účely této práce rozlišujeme pouze podoby s krátkým versus dlouhým vokálem bez ohledu na případné další rozdíly.

příznakové, závislé na věku či vzdělání atp. (rozdíly mezi jednotlivými skupinami respondentů nejsou statisticky významné).

Zkoumaný výraz	Kolísající část	Pravopis v období 1957–1993	Výslovnost podle VSC II (1978)	Pravopis podle PČP (1994)	Výslovnost podle PČP (1994)	Výskyt krátkých vokálů
<i>strategie</i>	egie	e	e	e	e	98 %
<i>evangelium</i>	elium	e	e	e	e	53 %
<i>kontejner</i>	er	e	e	e	e	64 %
<i>poezie</i>	ezie	e	e	e	e	96 %
<i>penzijní</i>	ijní	i	ɪ	ɪ	ɪ	87 %
<i>filozofie</i>	ofie	o	o	o	o	99 %
<i>analogie</i>	ogie	o	o	o	o	97 %
<i>autonomie</i>	omie	o	o	o	o	96 %
<i>ekonomie</i>	omie	o	o	o	o	99 %
<i>trezor</i>	or	o	o	o	o	95 %
<i>kulturní</i>	urní	u	u	u	u	98 %

Tabulka 25. Seznam výrazů zařazených do výzkumu úzu, v jejichž zakončeních je kodifikován výhradně krátký vokál, respektive krátké samohláskové písmeno; v posledním sloupci je uvedena míra zastoupení podob s krátkým vokálem; tabulka je uspořádána abecedně podle zakončení

9.8 Výsledky – výslovnost zakončení, v nichž je kodifikován výhradně dlouhý vokál, respektive dlouhé samohláskové písmeno

Další skupinu s různorodými zakončeními tvoří slova, v nichž se kolísání ve výslovnostním úzu vyskytlo u vokálu, který je v současnosti v písmu reprezentován výhradně dlouhým samohláskovým písmenem. Dalo by se tedy předpokládat, že díky vlivu grafiky zde bude docházet pouze k minimálnímu kolísání. Není tomu tak vždy: výraz *seriózní* se v podobě [serjjozňi:] vyskytl ve 20 % případů, *ambiciózní* jako [ʔambicijozňi:] v 19 %, *diagnóza* jako [dijagnoza] u 16 % mluvčích (viz také tabulku 26). Jako jedno z možných se nabízí vysvětlení, že tato slova byla až do roku 1993 kodifikována s pravopisnou dubletou (*seriózní/seriousní*, *ambiciózní/ambiciosní*, *diagnóza/diagnosa*); zvláště u střední a starší generace tedy mohly mít psané podoby s krátkým *o* vliv na výslovnost. Výsledky tuto domněnku částečně potvrzují, nejvyšší výskyt krátkých podob jsme zaznamenali u respondentů nad 60 let, avšak ne vždy se jedná o rozdíly statisticky významné. Dosažené vzdělání na toto kolísání nemělo vliv. Podobně kolísá výslovnost výrazu *kritérium* (15 % podob [kriterijum]), které se od výše zmíněných však liší tím, že u něj VSC II (1978) ve výslovnosti připouštěla dubletu *e/é*

(ač v grafice bylo kodifikováno výhradně *é*). I zde však platí, že krátké podoby se v úzu vyskytují (statisticky významně) hojněji u střední a starší generace oproti mladým mluvčím.

Nižší míru kolísání jsme zaznamenali u výrazů *režisér* (11 % [režiser], případně [režizer]), *bariéra* (9 % [barijera]), *tragédie*³⁵⁴ (9 % [tragedije]), *prognóza* (7 % [prognoza]), *schéma* (7 % [sxema]), *inženýr* (5 % [ʔmženir], případně [ʔmžinir]), *vakcína* (4 % [vakcina]). I u těchto slov shledáváme vyšší zastoupení krátkých podob u střední a zejména u starší generace, rozdíly však nejsou vždy statisticky relevantní. Pokud jde o vzdělání, nemá zde tento faktor pravděpodobně žádný vliv; pouze minimální, většinou statisticky nevýznamné rozdíly lze najít, pokud porovnáme mluvčí z Prahy a z Brna (tendence ke krátkosti vykazují spíše Brňané).³⁵⁵

Zkoumaný výraz	Kolísající část	Pravopis v období 1957–1993	Výslovnost podle VSČ II (1978)	Pravopis podle PČP (1994)	Výslovnost podle PČP (1994)	Výskyt krátkých vokálů
<i>plakát</i>	át	á	a:	á	a:	1 %
<i>tragédie</i>	édie	é	e:	é	e:	9 %
<i>schéma</i>	éma	é	e:	é	e:	7 %
<i>režisér</i>	ér	é	e:	é	e:	11 %
<i>bariéra</i>	éra	é	e:	é	e:	9 %
<i>kritérium</i>	érium	é	e/e:	é	e:	15 %
<i>vakcína</i>	ína	í	i:	í	i:	4 %
<i>inženýr</i>	ýr	ý	i:	ý	i:	5 %
<i>diagnóza</i>	óza	óz/os	o:	óz	o:	16 %
<i>prognóza</i>	óza	óz/os	o:	óz	o:	7 %
<i>próza</i>	óza	óz/os	o:	óz	o:	0 %
<i>ambiciózní</i>	ózní	óz/os	o:	óz	o:	19 %
<i>seriózní</i>	ózní	óz/os	o:	óz	o:	20 %

Tabulka 26. Seznam výrazů zařazených do výzkumu úzu, v jejichž zakončeních je kodifikován výhradně dlouhý vokál, respektive dlouhé samohláskové písmeno; v posledním sloupci je uvedena míra zastoupení podob s krátkým vokálem; tabulka je uspořádána abecedně podle kolísající samohlásky

³⁵⁴ Výraz *tragédie* byl zapojen do věty *Včerejší tragédie si vyžádala mnoho obětí*, kontext tedy mluvčím naznačoval význam ‚událost s nešťastným koncem‘, nikoli ‚drama s nesmířitelným konfliktem a tragickým závěrem, opak komedie‘. Užití slova v druhém ze zde jmenovaných významů by mohlo přinést výsledky poněkud odlišné.

³⁵⁵ Pro úplnost dodejme, že u výrazu *próza* se vyskytl pouze jeden mluvčí, který realizoval zkrácenou podobu [proza]; slovo *plakát* bylo dvakrát vysloveno jako [plagat] a jednou se vyskytla varianta [plakat], která představuje kuriózní (tvarovou) homonymii se slovesem *plakat*.

9.9 Výsledky – vokalická kvantita mimo zakončení

Poslední skupinu, které se zde věnujeme, tvoří nesourodý soubor slov (z toho důvodu se jimi nebudeme zabývat příliš podrobně), která spojuje pouze fakt, že jsme u nich ve výzkumu výslovnostního úzu zaznamenali kolísání ve vokalické délce jinde než v zakončeních.

Naprostou převahu dlouhých vokálů můžeme pozorovat u výrazů *trénink* a *tréninkový* (pouze 6 %, respektive 9 % podob s [e]), u nichž je v písmu v současnosti kodifikováno výhradně dlouhé é (opět se potvrzuje, že krátké podoby vyslovují častěji starší mluvčí). Dále dlouhý vokál převládá u výrazů *minus* (94 % [mi:nus]) a *stadium* (90 % [sta:dijum]). Vzhledem k těmto výsledkům a k tomu, že se v praxi hojně vyskytují tyto výrazy v dlouhé podobě také v grafice (srov. tisíce dokladů každého z nich v korpusech ČNK SYN), stálo by jistě za úvahu, zda nepřipustit i tento způsob zápisu, který by byl v souladu s převládající výslovností.³⁵⁶ Daný proces již proběhl u slova *party* (89 % [pa:rti]), u něž Pravidla českého pravopisu (1994) i Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1994) doporučují pouze krátkou pravopisnou podobu, Nový akademický slovník cizích slov (2005) již však uvádí obě možnosti.³⁵⁷ Větší podíl krátkých variant jsme zaznamenali u výrazu *portfolio*, avšak i zde (kodifikovaná) výslovnost délky převažuje (68 % [portfo:ljo]); doklady na nekodifikovanou podobu psanou s dlouhým ó (**portfólio*) se v úzu vyskytují sice méně často než výše zmíněné **minus* a **stádium*, jeho případné připuštění by nejen respektovalo převažující výslovnost, ale bylo by i v souladu s pravopisem příbuzného slova *fólie*.

Výrazné kolísání kvantity hlásky *a* vykazuje komponent *-market* ve zkoumaných výrazech *supermarket* (66 % krátkých podob) a *hypermarket* (57 % krátkých podob). Výslovnost [ma:rkət] může odrážet původní výslovnost dlouhého vokálu v angličtině, případně ji mluvčí mohou upřednostňovat i z jiných důvodů (vyjádření expresivity atp.). Jako překvapivé se může jevit 27% zastoupení nekodifikované podoby [pena:lta], které

---

³⁵⁶ Pozoruhodný je rovněž zápis doporučené výslovnosti u hesla *stadium* v různých slovnících. Zatímco Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) uvádí přepis [-ády-], Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1994) a Nový akademický slovník cizích slov (2005) mají jen [-dy-], což implikuje výslovnost podle grafiky, tj. krátce [stadijum]. Nedomníváme se, že by autoři těchto slovníků tuto podobu doporučovali (navíc jakožto jedinou), spíše jde o jeden z dokladů nejasnosti a nesystematičnosti při uvádění fonetických prepisů v českých lexikografických dílech (srov. 5. kapitolu).

³⁵⁷ Zápis *párty* je nejen v souladu s převažující výslovností, ale může zamezit homonymii s některými pády od výrazu *parta*. K významové nejasnosti dochází např. v refrénu písně *Žádný party* od G. Osvaldové (interpretováno L. Bílou): „Žádný party, alkohol a sparty, že ví, jak to chodí, co se pro mě hodí, vždycky táta řek’ a já měla jsem vztek.“

by mohlo být způsobeno analogií se slovy jako *penál*, *penále*.³⁵⁸ Nezanedbatelný výskyt dlouhých podob byl prokázán rovněž u výrazů *linie* ([li:nije] 25 %) a *unie* ([ʔu:nije] 23 %), u nichž VSČ II (1978) i Pravidla českého pravopisu (1994) připouštějí ve výslovnosti dubletu. Žádná z příruček naopak neuvádí dlouhý vokál *ó* u slov *romský* ([ro:mski:] 22 %) a *Rom* ([ro:m] 18 %).³⁵⁹

Méně výrazné kolísání pozorujeme u slov *iont* (88 % podob s krátkým [o]) – tento výraz byl vždy kodifikován s krátkým vokálem, avšak synonymní variantu *ion* doporučovala např. VSČ II (1978) realizovat jako [ʔijo:n] či [jo:n]. U výrazu *palestinský* se podoba [palesti:nski:] vyskytovala u 10 % mluvčích, a to zejména u starší generace (rozdíl oproti mladým respondentům je statisticky významný). Dodejme, že Pravidla českého pravopisu (1994) připouštějí u toponyma *Palestina* ve výslovnosti dubletu, což pravděpodobně platí i pro přihnízdované adjektivum *palestinský*. Zkoumané adjektivum *prima* a substantivum *klima* s dlouhým [i:] se rovněž statisticky významně vyskytly hojněji ve starší generaci oproti ostatním respondentům; VSČ II (1978) tuto podobu kodifikovala jako jedinou spisovnou, novější zdroje ji však již vůbec neuvádějí. Naprostou převahu krátkých výslovnostních podob lze dále konstatovat u následujících výrazů, které byly do výzkumu zařazeny převážně kvůli sledování jiných fonetických jevů: *holding*, *asijský*, *zoologický*, *marketingový*, *anonymní*, *resort*, *taxikář*, *demokracie*, *dekret*.

9.10 Diskuse a shrnutí

Ve srovnání s výzkumy z 2. poloviny 20. století (viz Hůrková, 1995) aktuální výsledky ukazují, že v češtině pokračuje v přejatých slovech silná tendence preferovat ve výslovnosti krátké vokály.³⁶⁰ Např. u frekventovaného a produktivního zakončení *-ivní* ještě v 70. letech uváděla ortoepická kodifikace pouze podobu [i:vňi:], v 90. letech byla Pravidly českého pravopisu připuštěna dubleta [i:vňi:], [ivňi:]. Aktuální výzkum prokázal v úzu naprostou převahu (cca 98 %) podob [ivňi:]. Tato tendence se však neprojevuje všude, např. ve slovech *benzín* a *vitamin* i nadále ve více než 90 %

---

³⁵⁸ Nejčastěji se podoba [pena:lta] vyskytuje u starší generace (rozdíl oproti mladým mluvčím je statisticky významný), naopak např. vliv genderu prokázán nebyl.

³⁵⁹ Výraz *Rom* označující příslušníka romské národnosti nepovažujeme za typické vlastní jméno (srov. také např. psaní těchto pojmenování s malým počátečním písmenem v ruštině), proto jsme jej do této analýzy zařadili.

³⁶⁰ Silnou rozkolísanost ve vokalické kvantitě a tendenci vyslovovat krátké vokály u zakončení přejatých slov však konstatoval již F. Daneš na konci 40. let 20. století (ve srovnání se stavem předválečným; viz Daneš, 1948).

převažují podoby [i:n], ačkoli se i u tohoto zakončení předpokládalo rozšíření krátkých variant (srov. Hůrková, 1995, s. 52). Vyskytují se dokonce i tendence zcela opačné, např. u slov *kontejner* a *evangelium* slovníky podoby s dlouhým vokálem v zakončeních (tj. [e:r], [e:lɪjum]) nezachycují, výzkum však prokázal jejich značný výskyt (kolem 40 % případů).

Je evidentní, že na vokalickou kvantitu v češtině má u mnoha výrazů vliv věk respondentů (ne vždy však starší generace upřednostňuje dlouhý vokál, vyskytly se i opačné tendence; srov. např. slovo *sezona*, 9.5.1). U některých výrazů se projevil také odlišnost, pokud srovnáme regionální původ mluvčích (Praha versus Brno), avšak tento faktor se neprojevuje příliš výrazně. Ještě menší vliv zaznamenáváme u faktoru vzdělanosti a žádné rozdíly nevykazuje srovnání výslovnosti mezi muži a ženami. Naopak výrazněji se u některých skupin výrazů (srov. např. zakončení *-on*) projevují vlastnosti, jako jsou doba a způsob přijetí slova do češtiny, lexikální význam, frekvence a sféra užití, vliv expresivity, vliv gramatických kategorií (např. životnost u maskulin) atp. Zvláště tyto faktory je tedy potřebné při dalších výzkumech řádně zohlednit a dbát na dostatečný, vyvážený a vhodný výběr zkoumaných výrazů.

Lze očekávat, že podobně jako v úzu bude vokalická kvantita (zvláště u některých zakončení) silně kolísat i ve výslovnosti noremní. U kolísajících skupin by byla marná snaha prosazovat jednotnou výslovnost bez dublet, dále pak vyžadovat zachování původních délek v zakončeních pocházejících z latiny/řečtiny atp. Rozkolísanost vokalické kvantity zejména v zakončeních nezpůsobuje komunikační obtíže, distinktivní funkci zde tedy samohlásková délka buď neplní vůbec, nebo jen značně oslabeně; rozdíl v délce samohlásky rozlišuje dané výrazy pouze např. z hlediska stylistického, nikoli významově. Pro lexikografickou praxi však bude nutné učinit rozhodnutí, zda pro jednotlivá zakončení zvolit zcela jednotný přístup (o takové sjednocení usilovala ortoepická kodifikace VŠČ II, 1978), nebo zda posuzovat každé slovo zvlášť. Oba přístupy mají svá úskalí: první vede k tomu, že u některých výrazů se připustí rovněž neuzuální, respektive málo časté podoby; nevýhodou druhého postupu je nutnost provést rozsáhlé výzkumy i u málo frekventovaných slov, a zejména nemožnost vytvořit jednotná pravidla. Jako schůdná a účelná cesta se nabízí kombinace obou postupů. Každopádně je však potřebné vokalickou kvantitu podrobit ještě důkladnějšímu a systematictějšímu zkoumání (zejména v řeči tzv. modelových mluvčích; o nich viz 1.4); aktuální výzkum se nespécializoval na žádný konkrétní fonetický jev, zkoumané výrazy byly vybrány na základě textové frekvence.

10 Kolísání znělosti souhlásek v přejatých slovech v češtině

10.1 Úvod

Tato kapitola navazuje na aktuální bádání v oblasti znělosti českých souhlásek³⁶¹ a na základě analýzy výsledků výzkumu výslovnostního úzu rozšiřuje současné poznání o další aspekt – specifické chování výrazů cizího původu (včetně vlastních jmen) ve srovnání s domácí slovní zásobou. Společně s vokalickou kvantitou (viz 9. kapitolu) se kolísání konsonantické znělosti u přejímek řadí v češtině mezi jevy, jejichž kodifikace se jeví jako poněkud problematická (srov. zejména 4.14, 4.15, 4.20).

Kolísání znělosti u přejatých slov a u proprií není v češtině rozhodně jevem novým. Rozsáhlý a velmi hodnotný výklad na toto téma podal Vilém Mathesius (1935a) ve Slově a slovesnosti, přičemž znělostní problematiku zmínil již v přednášce na schůzi PLK 2. 4. 1932, která vyšla následně i tiskem v Časopise pro moderní filologii (Mathesius, 1932; srov. též 2.3.2.3). Na něj později navázal analýzou dat získaných díky práci ortoepické komise při ÚJČ František Daneš studií otištěnou v Naší řeči (1965), které předcházela anglicky psaný text v periodiku Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung (Daneš, 1964). Kromě těchto publikací je nezbytné v této souvislosti zmínit např. ještě příspěvek M. Romportla (1953) nebo H. Kučery (1958). V novějších publikacích se na kolísání znělosti v přejatých slovech nejčastěji upozorňuje v kontextu ortoepických pojednání; viz např. VSČ II (1978, s. 46–50), Hůrková (1995, s. 58–61), Palková (1997b, s. 344) a Zeman (2008, s. 101–108). Z hlediska konceptu centra a periférie pojednal o této problematice O. Uličný (2013, s. 146–149).

Z citovaných studií a příruček vyplývají následující závěry: Není neobvyklé, že v přejatých obecných slovech i vlastních jménech znělost u souhlásek kolísá a uplatňují se zde procesy, které v domácí slovní zásobě nepozorujeme (případně pouze výjimečně, např. progresivní asimilace znělosti). Ke znělosti konsonantů často vede jejich postavení vedle sonor, tj. souhlásek znělých nepárových. Nejčastěji kolísají dvojice *s/z* a *k/g*, avšak okrajově i některé další. Zejména u páru *s/z* převažuje tendence upřednostňovat konsonantickou znělost před neznělostí, a to často i v intervokálních pozicích. Z fonologického hlediska lze vztah *s/z* u přejatých slov a proprií (s výjimkou

---

³⁶¹ V nedávné době se znělostí (nejen) v češtině podrobně zabýval R. Skarnitzl, své především akustické, artikulační a fonologické poznatky ohledně tohoto jevu shrnul v knize Znělostní kontrast nejen v češtině (Skarnitzl, 2011).

pozice na začátku slova) popsat jako přehodnocování protikladu dvou samostatných fonémů na foném jediný, jehož základní variantou je [z]. U dvojice *s/z* tak dochází z určitého úhlu pohledu v podstatě k opačnému procesu než u páru *k/g*. Zatímco hlásku *g* lze z hlediska fonologického systému spisovné češtiny považovat za pouhou variantu fonému *k* vznikající díky procesu asimilace znělosti, která se jakožto samostatný foném uplatňuje výhradně u přejatých slov a proprií, pár *s* a *z* se chová u nepřejatých slov jako regulární znělostní protiklad, v subsystému přejímek a proprií klesá na vztah dvou variant fonému jednoho.

Jako příčiny kolísání můžeme označit následující skutečnosti: Mezi fonologickou stavbou češtiny a strukturou jazyků, z nichž byly výrazy přejaty, jsou značné rozdíly, až rozpory, což se projevuje i častou fonotaktickou odlišností přejaté slovní zásoby a proprií v porovnání s domácími slovy. Vyskytují se zde různorodé vztahy mezi grafikou a výslovností (na rozdíl od nepřejaté slovní zásoby, v níž jsou vztahy písmo–zvuk víceméně pravidelné), z čehož pramení nejistota mluvčích, jak se slovem nakládat. Cizí výrazy tak mohou u některých mluvčích vzbuzovat dojem, že jejich výslovnost musí být vždy odlišná od pravopisu.³⁶² Uplatnit u přejatých slov stejný vztah mezi písmem a výslovností, jako je tomu v domácí slovní zásobě, může být pocíťováno jako příliš mechanická, tudíž nesprávná adaptace. Často hraje roli i neznalost původní výslovnosti, případně falešné představy o ní; dochází také k přenášení zásad platných pro jeden cizí jazyk i na slova z jazyka zcela odlišného. Mnohdy výslednou zvukovou podobu ovlivňuje např. analogie s podobně utvářenými slovy. V některých případech je výslovnostní kolísání v nepřímých pádech a v odvozeninách způsobeno nejistotou ohledně základní podoby slova, na jejímž konci dochází k pravidelné ztrátě znělosti (např. u výrazu *standard*; viz 10.5). Kolísání mohou dále způsobovat dvě protichůdné tendence – na jedné straně jde o snahy k odstraňování cizosti³⁶³ (tj. k takzvanému počesťování čili k různému přizpůsobování přejatých výrazů v celé jejich struktuře domácím fonologickým i grafickým poměrům), na straně druhé však existují i silné sklony ke zdůraznění cizosti, což se projevuje mj. upřednostňováním znělých souhlásek, které jsou pocíťovány jako příznačné pro cizí slova.

---

³⁶² Např. v případě grafému *s* se mohou někteří uživatelé jazyka domnívat, že je vždy nutno jej v přejímkách realizovat jinak než [s]. Postupují pak např. podle „pravidla“: *vidím s, čtu [z]*.

³⁶³ Důsledné nahrazování „cizího“ segmentu *g* „domácí“ souhláskou *k* bylo v přejatých slovech možné dříve pozorovat v jihozápadočeských nářečích (srov. např. Voráč, 1951), mluvčí z této oblasti však do aktuálního výzkumu úzu zařazení nebyli (viz 10.2).

10.2 Data

Stejně jako v 9. kapitole vycházejí dále prezentované výsledky z výzkumu výslovnostního úzu u 300 slov, který probíhal v Praze a v Brně v roce 2014 a zúčastnilo se ho 300 respondentů (se základním, středoškolským a vysokoškolským vzděláním ve věkových kategoriích 18 až 39 let, 40 až 59 let a nad 60 let, mužů i žen). Detailní informace o metodologii výzkumu podává studie Dubědy a kol. (2014b), veškeré výsledky jsou k dispozici v Databázi výslovnostního úzu cizích slov (2015).

Ke kolísání znělosti souhlásek došlo ve více než 20 % zkoumaných výrazů, hojněji u obecných slov než u vlastních jmen. Není překvapivé, že nejčastěji kolísaly konsonanty *s/z*, méně *k/g* a dále pak pouze v malém množství případů *c/dz*, *č/dž* a *t/d*. Z hlediska jazyka původu lze vyčlenit dvě nejvýraznější, vzájemně značně odlišné skupiny: lexémy latinského, respektive řeckého původu a anglicismy. Statistická významnost rozdílů zjištěných mezi jednotlivými zkoumanými skupinami mluvčích byla ověřována pomocí testu chí-kvadrát s referenční hodnotou $p \leq 0,05$.³⁶⁴

10.3 Výsledky – kolísání *s/z*

Ze všech 300 zkoumaných slov bylo potenciální kolísání znělosti *s/z* možné předpokládat u 33 výrazů (srov. Databázi výslovnostního úzu cizích slov, filtr *s/z*).³⁶⁵ Tuto skupinu tvoří 6 proprií (včetně jedné zkratky) a 27 obecných slov (viz tabulku 27), která lze ještě dále rozdělit na menší podskupiny, a to především na základě jejich současné pravopisné podoby, případně podle jejich původu atp.

10.3.1 Kolísání *s/z* u slov obecných

Největší skupinu tvoří obecná slova latinského nebo řeckého původu, u nichž příručky doporučují výslovnost se [z], písmeno *z* je v nich podle aktuálních

---

³⁶⁴ V souladu s doporučením J. Volína (2007, s. 134) byl užíván test chí-kvadrát s Yatesovou korekcí. Pokud byla některá z očekávaných četností menší než 5, ověřovala se statistická významnost pomocí Fisherova testu (viz Volín, 2007, s. 134). Vzhledem k tomu, že veškerá vstupní data jsou veřejně přístupná a že cílem této kapitoly je upozornit zejména na obecnější tendence související s kolísáním znělosti v češtině, nikoli podat detailní statistickou analýzu všech nashromážděných dat, na statisticky významné odlišnosti se sice v textu upozorňuje, avšak bez uvádění konkrétních pravděpodobnostních hodnot *p* (podobně jako v 9. kapitole).

³⁶⁵ Pro úplnost dodejme, že řada z těchto výrazů byla do výzkumu zařazena primárně kvůli sledování jiných fonetických jevů, avšak ke kolísání znělosti u nich může rovněž dojít, ne vždy však byl tento předpoklad ve sledovaném vzorku mluvčích potvrzen. Např. u adjektiva *agresivní* se hypotetická podoba [ʔagresi:vni:] ve sledovaném vzorku nevyskytla vůbec, avšak podle předběžných odhadů ještě méně pravděpodobná varianta *supermarket* [zuperma:rket], ovlivněná zřejmě němčinou, zaznamenána byla (u slova *super* a *superstar* se kolísání *s/z* opět neprojevovalo).

pravopisných pravidel základní grafickou podobou (srov. např. Pravidla českého pravopisu, 1994), přičemž varianta s grafěmem *s* je v současnosti hodnocena jako stylově příznaková, užívaná např. v úzce odborných textech (viz např. Akademickou příručku českého jazyka, 2014, s. 58–59). Není tedy překvapující, že u většiny těchto výrazů se znělá souhláska vyskytla ve 100 % případů (*ambiciózní, poezie, pozitivně, pozitivní, prognóza, próza, realizace, realizovat*), u dvou z nich pak v 99 % (*filozofie, diagnóza*). Podobně se pak chovají i výrazy *impulz* a *kurz*, jejichž kodifikovaná pravopisná podoba byla do roku 1993 výhradně s písmenem *s* (*impuls, kurs*) a v současnosti jsou obě grafické varianty považovány za stylově rovnocenné (viz Akademickou příručku českého jazyka, 2014, s. 59–60); v souladu s metodologií výzkumu byly respondentům promítány podoby se *z* (srov. Duběda a kol., 2014b, s. 129). Vzhledem k pravidelné ztrátě znělosti u koncových hlásek byla výslovnost této dvojice zkoumána v nepřímých pádech (a to ve větách: *Zvýšení daní bylo impulzem k protestům* a *Dotkla se tě změna kurzu koruny?*). Žádná z uvedených odlišností od předchozí skupiny však na výsledky vliv neměla, podoba [ʔimpulzem] byla realizována u 99 % mluvčích, tj. jen 3 respondenti vyslovili [ʔimpulse], a [kurzu] zaznělo ve všech zkoumaných případech.

Naprostou převahu má hláska [z] také u adjektiva *asijský* (98 %). Ačkoli se tedy jeho standardní zvuková podoba se [z] od podoby grafické se *s* odlišuje, není u tohoto hesla v Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) výslovnost zachycena. Rovněž u většiny zkoumaných anglicismů, které se ve spisovné češtině zapisují původním pravopisem, znělá souhláska dominovala: *design* (98 %), *laserový* (97 %), *leasing* (97 %).³⁶⁶ Hláska [s] se zde objevovala především u respondentů s nejnižším vzděláním, případně u příslušníků nejstarší věkové kategorie, kteří dané výrazy evidentně (alespoň v psané podobě) neznali a při jejich realizaci využívali tzv. grafickou výslovnost (viz adaptační principy popsané u Dubědy a kol., 2014a). Vzhledem k celkově nízkému počtu takovýchto výskytů však nejsou rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi statisticky průkazné. K anglicismům dále patří výraz *business*, jehož původní britská i americká výslovnostní podoba zní ['biznis], případně ['biznəs]. Ten má na rozdíl od výše jmenovaných v češtině kodifikovanou, graficky adaptovanou podobu *byznys*, považovanou za základní. U slov, která mají v češtině alternativně cizí i

---

³⁶⁶ Ve výrazech *design* a *laser* se hláska [z] vyskytuje i v jejich původní anglické výslovnosti, slovo *leasing* má však v britské i americké angličtině zvukovou podobu ['li:sɪŋ]. Jak je však z výsledků výzkumu úzu vidět, v tomto případě nemá neznělost ve výchozím jazyce na adaptaci do češtiny žádný vliv (velká část mluvčích totiž pravděpodobně náležitou výslovnost v angličtině ani nezná).

počeštěný pravopis, jež se navzájem výrazně odlišují, však byla do výzkumu zařazena varianta nepočeštěná (srov. Duběda a kol., 2014b, s. 130), a to v kontextu: *Letěl business třídou úplně poprvé*. Ačkoli i zde ve výsledcích naprosto převažují (v 91 %) výskyty s hláskou [z], podíl tzv. grafické výslovnosti obsahující hlásku [s] je vyšší (nejčastěji jde o podobu [busmes]), a to především opět u respondentů s nejnižším vzděláním a také z nejstarší věkové kategorie – rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi jsou statisticky významné.

Různorodější výsledky lze pozorovat u skupiny čtyř výrazů (jde o slovo *diskuse* s původem v latině a galicismy *renesance*, *resort*, *režisér*),³⁶⁷ jejichž současná základní pravopisná, stylově neutrální varianta obsahuje písmeno *s*, avšak od roku 1993 se u nich připouští rovněž psaní se *z* (což je zdůvodňováno dubletní spisovnou výslovností; srov. Pravidla českého pravopisu, 1994, s. 382). Ortoepická příručka VŠČ II (1978) u podstatných jmen *resort* a *renesance* uváděla výslovnost [rezort], respektive [renezance] jakožto hovorové varianty vedle základních podob [resort], [renesance]. Naopak v případě výrazu *diskuse* se dubleta [diskuze] vůbec nepřipouštěla, rovněž u substantiva *režisér* nebyla varianta [reži:ze:r] ortoepickou kodifikací uznána za spisovnou. Vysoký podíl podob se souhláskou [z] má v současném výzkumu úzu zejména slovo *resort* (93 %), o něco méně často se znělá výslovnost vyskytla u výrazů *renesance* (80 %) a *diskuse* (84 %). Výsledky aktuálního výzkumu však nenaznačují, že by v úzu byla znělá varianta hojná rovněž u substantiva *režisér*; vyskytla se zde totiž pouze u 18 % mluvčích (je však možné, že např. v hereckém prostředí bude situace poněkud odlišná). Nejvíce respondentů užívajících podobu [reži:ze:r], respektive [režizer] patří navíc do nejstarší věkové kategorie, u mladých mluvčích se naopak znělost objevovala zřídka, přičemž rozdíly mezi jednotlivými věkovými skupinami jsou statisticky významné. Bude tedy nanejvýš zajímavé sledovat (zejména noremní) výslovnost slova *režisér* i v budoucnu a následně zhodnotit, zda v jeho případě bylo připuštění zvukové i grafické dublety patřičné.

Poslední dvě apelativa, jimž budeme v souvislosti s kolísáním *s/z* věnovat pozornost, jsou *dres* a *servis*, u nichž ke znělostním změnám dochází v nepřímých pádech; zkoumána proto byla ve větách *Na stadion se vrátil v dresu protivníka* a *Dovez auto do servisu v Opavě*. Ačkoli spisovná grafická podoba těchto slov je výhradně se *s*, čemuž odpovídá i kodifikovaná výslovnost s neznělou souhláskou [s], v úzu se lze

---

³⁶⁷ Podrobněji k problematice vývoje kodifikace výslovnosti i pravopisu slov *diskuse* a *režisér* viz 6.3.2.

nikoli ojediněle setkat s realizacemi znělými.³⁶⁸ Ve výzkumu se ukázalo, že podobu [drezu] vyslovilo 22 % mluvčích, variantu [servizu] pak 6 %. Zvláště u hesla *dres* je tedy ve výkladových slovnících češtiny zcela patřičné uživatele explicitně na náležitou výslovnost upozorňovat, jak to činí Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971), Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003), ne však již Nový akademický slovník cizích slov (2005). U slova *dres* se projevíly značné, statisticky relevantní rozdíly mezi jednotlivými sociologickými kategoriemi zkoumaných mluvčích. Oproti respondentům mladšího a středního věku vyslovují znělou podobu výrazně častěji lidé vyššího věku; podstatný rozdíl byl shledán rovněž mezi vysokoškoláky a mluvčími se základním vzděláním, u nichž se [z] opět vyskytuje frekventovaněji. Vzhledem k relativně nízké celkové četnosti znělosti se u výrazu *servis* odlišnosti mezi těmito kategoriemi většinou neprojevíly tak výrazně, aby je bylo možné označit za statisticky relevantní, avšak i zde je možné konstatovat podobné tendence; významně vyšší podíl znělosti byl prokázán pouze při srovnání skupiny starších respondentů oproti mladým.

Zkoumaný výraz	Výskyt [z]	Zkoumaný výraz	Výskyt [z]
<i>agresivní</i>	0 %	<i>pozitivně</i>	100 %
<i>ambiciózní</i>	100 %	<i>pozitivní</i>	100 %
<i>asijský</i>	98 %	<i>prognóza</i>	100 %
<i>business</i>	91 %	<i>próza</i>	100 %
<i>design</i>	98 %	<i>realizace</i>	100 %
<i>diagnóza</i>	99 %	<i>realizovat</i>	100 %
<i>diskuse</i>	84 %	<i>renesance</i>	80 %
<i>dres</i>	22 %	<i>resort</i>	93 %
<i>filozofie</i>	99 %	<i>režisér</i>	18 %
<i>impulz</i>	99 %	<i>servis</i>	6 %
<i>kurz</i>	100 %	<i>super</i>	0 %
<i>laserový</i>	97 %	<i>supermarket</i>	0 %
<i>leasing</i>	97 %	<i>superstar</i>	0 %
<i>poezie</i>	100 %		

Tabulka 27. Abecední seznam obecných slov zařazených do výzkumu úzu s možným kolísáním konsonantické znělosti ve dvojici *s/z*; v sudých sloupcích je uvedena procentuální míra zastoupení podob se znělou souhláskou

³⁶⁸ Domníváme se, že znělá souhláska ve výslovnosti ovlivňuje u některých pisatelů i podobu grafickou, srov. nezanedbatelné počty výskytů tvarů **drez*, **drezu* v korpusu SYN ČNK, které pocházejí i např. z celostátních tištěných deníků.

10.3.2 Kolísání s/z u proprií

Poslední šestici zkoumaných výrazů, kterými se budeme se zřetelem na kolísání s/z blíže zabývat, tvoří vlastní jména *Mars*, *Klaus*, *Kraus*, *Hans*, *Chelsea* a název *ISO*.³⁶⁹ V případě kosmonyma *Mars* zapojeného do věty *Opravdu se na Marsu vyskytuje voda?* byla opět zkoumána výslovnost nepřímého pádu. 83 % respondentů vyslovilo kodifikovanou podobu [marzu], 17 % pak zvolilo variantu [marsu]. Vzhledem k tomu, že metoda výzkumu byla záměrně zvolena tak, aby pokud možno zcela eliminovala působení psaného textu, nepředpokládáme, že by takto poměrně vysoký výskyt neznělosti byl ovlivněn grafikou (nebylo by pak možné vysvětlit, proč se u jiných proprií, která v grafice obsahují s realizované však naprostou většinou mluvčích jako [z], tento faktor neprojevil). Ve srovnání s mladou generací vyslovili podobu [marsu] statisticky významně častěji respondenti z kategorie nad 60 let (rozdíly mezi ostatními sledovanými kategoriemi nebyly takto výrazné). Protože skloňování jména *Mars* dříve prokazatelně kolísalo,³⁷⁰ lze se domnívat, že znělá souhláska u nepřímých pádů rovněž pronikala do jazyka postupně, proto si u starších mluvčích dané varianty stále ještě významněji konkurují, podoba [marsu] se totiž vyskytla u plné čtvrtiny z nich. Tuto výslovnostní variantu je však možné v současnosti vnímat spíše jako hyperkorektní, za „nepřirozenou“ ji již v 60. letech 20. století označil F. Daneš (1965).

Osobní jména *Klaus* a *Kraus* výslovnostně kolísají rovněž pouze v nepřímých pádech. Protože se tato propria frekventovaně vyskytují jako příjmení českých nositelů, a to mnohdy známých osobností, byla zapojena do vět tak, aby z kontextu vyplývala jasná jazyková interpretace (*Klaus* může být např. i německé rodné jméno): *Bez Václava Klause by nebyla kuponová privatizace* a *Show Jana Krause má vysokou sledovanost*. V obou případech shodně 95 % respondentů použilo znělou variantu [klaúze], respektive [kraúze], lze tedy konstatovat, že úzus běžných českých mluvčích

³⁶⁹ Jde o mezinárodně užívaný název organizace pro normalizaci, který vychází z řeckého slova *ἴσος* (*isos*) ve významu ‚stejný‘ a je obvykle interpretován jako zkratka anglického spojení *International Organization for Standardization*; více viz <http://www.iso.org/iso/about/about> (cit. 2016-02-09).

³⁷⁰ Příruční slovník jazyka českého (1935–1957) ještě u významu ‚jméno jedné z planet‘ uvádí genitivu *Marta* nebo *Marsa*, Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) následně *Marsu*, řidčeji *Marta*; VŠČ II (1978) a Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2003) pak už výhradně *Marsu* [-zu]. Ačkoli je Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) obvykle v uvádění výslovnosti, pokud je od grafické podoby odlišná, velmi důsledný, v případě varianty *Marsu* zachycena není. Nabízí se tedy otázka, zda jde o záměr a kodifikátoři v době vzniku slovníku považovali za jedinou spisovnou realizaci výslovnost [marsu], nebo o náhodné opomenutí. Nedlouho po vydání dotyčného dílu Slovníku spisovného jazyka českého však F. Daneš (1965) v *Naší řeči* konstatoval, že u slova *Mars* v nepřímých pádech pronikla znělost do spisovného jazyka, takže se přikláníme spíše ke druhé z možností.

příliš rozkolísaný není (na rozdíl od úzu mediálního; srov. 8.4.8) a silně tíhne ke znělosti.³⁷¹

Zastavme se nyní ještě blíže u výslovnosti jména bývalého českého prezidenta Václava Klause, které je i v současném mediálním diskurzu poměrně frekventované, na čemž se podílí také fakt, že nositeli stejného příjmení jsou rovněž další známé osobnosti z téže rodiny – Livia Klausová a Václav Klaus ml. V souvislosti s výzkumem jazykového managementu v Českém rozhlasu (viz Havlík a kol., 2015) jsme totiž zaznamenali, že si profesionální rozhlasoví mluvčí kolísání znělosti u příjmení *Klaus* uvědomují, tuto problematiku tematizují a v minulosti se pokoušeli zjistit, která z podob je náležitá, respektive kterou sám nositel preferuje. Podle více zdrojů z Českého rozhlasu se zde traduje, že si V. Klaus přeje být vyslovován s neznělým [s]. Jak však doplnil jeden z informátorů, tato výslovnostní podoba rozhodně není vždy dodržována (srov. Havlík a kol., 2015, s. 119), což potvrzují i autorčiny osobní zkušenosti s poslechem projevů rozhlasových mluvčích (srov. rovněž 8.4.8).

Kvůli ověření informace o preferované výslovnosti jsme e-mailem kontaktovali Institut Václava Klause. Tiskový mluvčí Petr Macinka zaslal 4. 5. 2015 vyjádření: *bývalý prezident Václav Klaus nemá v tomto ohledu žádnou „silnou“ preferenci. Po konzultaci s ním a i s několika členy jeho rodiny (zejména s Václavem Klausem ml.) se však lze přiklonit k jistému upřednostňování zvukové podoby [klause/klausovi/klausová], před [klauze/klauzovi/klauzová].* Pokud však budeme sledovat, jak sám V. Klaus své příjmení v praxi autenticky vyslovuje, díky možnosti sofistikovaného vyhledávání v archivu zvukových záznamů Českého rozhlasu (blíže viz 8.5) zjistíme, že ke kolísání nedochází, ale ve všech 5 relevantních případech se vyskytuje jednoznačně souhláska znělá. (Zachytit projevy, v nichž sám nositel vyslovuje své jméno v jiném než přímém pádě, bývá bez možnosti přímého dotazu většinou obtížné, u V. Klause se to podařilo, ne však u L. Klausové a V. Klause ml.)

Fakt, že V. Klaus mírně upřednostňuje, aby jeho příjmení bylo vyslovováno se [s], avšak jak se ukázalo, sám používá [z], se může jevit na první pohled jako velmi překvapivý, nicméně při výslovnostních výzkumech se s podobnými situacemi lze setkat poměrně často (srov. např. komentář k výsledkům dotazníkového průzkumu od

---

³⁷¹ Po nahlédnutí do zdrojových dat je patrné, že pouze 5 mluvčích vyslovilo zároveň neznělou podobu [klause] i [krause]; ostatní zaznamenané výskyty neznělosti tedy pocházejí od respondentů, kteří daný jev evidentně nerealizují konzistentně, případně u nich může i totéž jméno nahodile kolísat. Pro zajímavost lze dodat, že pouze jediný člověk vyslovil nezněle nejen tato dvě příjmení, ale rovněž i výše probírané proprium *Mars* (šlo o pražského vysokoškoláka z nejstarší věkové kategorie).

R. Buchtelové a J. Hůrkové, 1981). I přes veškerou upřímnou snahu je totiž introspektivní pozorování mnohdy značně zkreslující.

Posledním vlastním jménem, v němž znělost kolísá pouze v nepřímých pádech, je antroponymum germánského původu *Hans* (bylo zapojeno do věty *Znáš obrazy Hanse von Aachen?*). Celkově bylo zachyceno 14 různých výslovnostních podob, z nichž však 10 lze označit za varianty okrajové, protože je užito vždy pouze 5 nebo i méně mluvčích. Nejfrekventovaněji (v 56 %) bylo vysloveno [hance], dále v 17 % [hanse], v 16 % pak [hanze] a jen ve 2 % [handže]. Jak je z výsledků patrné, nejedná se zde o znělostní kolísání jen u souhlásek *s/z*, ale rovněž u *c/dz*. Vlivem předcházející nazály [n] bývá totiž v češtině frikativa *s* často artikulačně asimilována³⁷² na afrikátu *c* (srov. např. obvyklou výslovnost *Slovensko* jako [slovencko]; viz 8.4.5), respektive frikativa *z* na afrikátu *dz* (srov. např. *Honza* [hondza]). Celkově lze však na rozdíl od příjmení *Klaus* a *Kraus* konstatovat u jména *Hans* převahu neznělých variant.

Větší množství variant, celkem 16, výzkum prokázal také v případě názvu anglického fotbalového klubu *Chelsea* (testovaná věta: *Londýnský klub Chelsea opět vyhrál*). Za zmínku však stojí pouze nejfrekventovanější podoby [čelzi:] (81 %) a [čelsi:] (10 %). U tohoto jména se silně projevuje tendence cizích propriet ke znělosti. Ačkoli se *Chelsea* v britské i americké angličtině vyslovuje jako ['ʃelsi], tedy s neznělou souhláskou, která koresponduje s písmenem *s* v grafické podobě, při fonetické adaptaci dochází v češtině velmi často ke změně na [z].

Tentýž jev, i když v mnohem omezenější míře, je pak možné pozorovat i u realizace názvu *ISO* (zkoumaná věta: *Norma ISO má mezinárodní platnost*). U 12 % respondentů se totiž vyskytla podoba [ʔizo], respektive [ʔi:zo], přičemž znělostní změnu *s* → *z* je snad v případě těchto mluvčích možné vysvětlit tendencí i u tohoto (zřejmě nikoli všeobecně známého) pojmenování vnímat souhlásky [s] a [z] pouze jako dvě obměny téhož fonému se základní variantou [z]. Pro úplnost doplňme, že varianta [ʔiso] byla vyslovena v 81 % případů, 3 % mluvčích zvolila hláskování ['i:ʔes'ʔo:], zbývající část pak tvoří 11 dalších různých podob (ovlivněných např. spelováním) zaznamenaných pouze u jednoho, maximálně dvou mluvčích.

---

³⁷² Z fonologického hlediska by bylo možné dvojice hlásek *s/c* a *z/dz*, pokud následují po *n*, pokládat za volné varianty téhož fonému.

10.4 Výsledky – kolísání *k/g*

Kolísání souhlásek *k/g* bylo možné pozorovat celkem u 20 zkoumaných lexémů. Převážnou většinu z nich (17) tvoří obecná slova; viz tabulku 28. Opět je nutno zmínit, že některé z dále analyzovaných výrazů byly do výzkumu zařazeny především kvůli sledování jiných fonetických aspektů než kolísání znělosti, avšak pro úplnost zde pojednáme i o těch, u nichž byl výskyt znělostního protějšku zaznamenán pouze např. u jediného mluvčího.³⁷³

10.4.1 Kolísání *k/g* u slov obecných

Nejprve se budeme zabývat skupinou anglicismů končících v původní grafické podobě na *-ing*; zkoumány byly jejich nepřímé pády a také adjektiva od nich odvozená. Ačkoli u výrazů *marketing* a *marketingový* již Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) uvádí i počestěnou pravopisnou podobu, tj. *marketink*, *marketinkový*, na základě korpusového průzkumu variant SyD ČNK (V. Cvrček – P. Vondříčka, 2011) lze zjistit, že varianty s *-k-* se v psaných textech vyskytují jen řídce (kolem 3 %). Rovněž v mluvené češtině jsou za ortoepické považovány jak podoby [marketɪŋgu], [marketɪŋgovi:], tak i [marketɪŋku], [marketɪŋkovi:]. Z výsledků výzkumu výslovnostního úzu vyplývá, že varianty s [k] se zde sice objevují častěji než v grafice, avšak znělost stále silně převažuje: 88 % [marketɪŋgu], 84 % [marketɪŋgovi:]. Statisticky relevantní rozdíly se projeví především mezi jednotlivými věkovými kategoriemi. Pro obě zkoumaná slova platí, že nejvyšší frekvence neznělých podob připadá na nejstarší mluvčí, naopak u mladé generace se již vyskytují velmi zřídka. Je také možné vysledovat (ne však vždy statisticky významnou) tendenci k úbytku neznělých podob v závislosti na rostoucím vzdělání.

Pozoruhodné výsledky přinesl výraz *leasing*.³⁷⁴ Toto slovo je v češtině poměrně nové, výkladové slovníky jej zachycují od 90. let 20. století, a to výhradně v původní, nepočestěné grafické podobě; doporučená výslovnost je [li:ziŋk], gen. [li:ziŋgu] (viz též Polívková–Hůrková, 1993). Pravopisné adaptaci typu **lízink* zřejmě brání mj. možná i

---

³⁷³ To je případ např. slova *tragédie*, u něhož se předpokládalo především kolísání vokalickej kvantity (k tomu viz 9. kapitolu), avšak u jednoho respondenta se vyskytla i podoba [trake:dije] (mohlo se pochopitelně jednat o náhodné přereknutí). Obdobně byli u výrazu *supermarket* zaznamenáni pouze dva mluvčí, kteří realizovali podobu [supermarget], a slovo *hypermarket* vyslovil jako [hipermarget] jen jeden respondent. Na okraj doplňme, že se jednalo o tři rozdílné muže z nejstarší věkové skupiny, ani jeden mluvčí tedy nebyl co do znělosti komponentu [-marget] konzistentní.

³⁷⁴ Adjektivum *leasingový* do průzkumu nebylo zahrnuto z metodologických důvodů (nižší frekvence výskytu), více viz Duběda a kol. (2014b).

nechtěná asociace se slovesem *lízat*. Aktuální výzkum výslovnostního úzu ukazuje, že genitivní tvar [li:ziŋgu] sice z 63 % převažuje, avšak výskyt neznělých podob [li:ziŋku] je mnohem vyšší než u výše komentovaného *marketingu*. Opět se projevíly statisticky významné rozdíly mezi věkovými i vzdělanostními skupinami – výskyt [k] je vyšší u starších a také u méně vzdělaných mluvčích. Rovněž se zde vyskytla výrazná genderová odlišnost: mezi ženami je častěji (v 45 %) zastoupena neznělost než mezi muži (v 29 %).

Mnohem dříve přejaté výrazy *trénink* a *tréninkový* se naopak v současné češtině náležitě zapisují výhradně s *k*, hesla *trening*, *training* uvádí naposledy Příruční slovník jazyka českého (1935–1957), ve Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971) jsou již zmíněna pouze v závorce u hesla *trénink* s poznámkou „dříve psáno též“. Rovněž kodifikovaná výslovnost je neznělá, tj. [tre:niŋk], gen. [tre:niŋku]; [tre:niŋkovi:]. V úzu si však hlásky *k/g* silně konkurují – neznělé podoby se v otázce *Nechtěl bys po tréninku zajít na pivo?* vyskytly pouze v 52 %, ve větě *Marie odjela na tréninkový pobyt* pak dokonce jen ve 49 %. Na rozdíl od výše zmiňovaných, mnohem později přejatých slov *marketing*, *marketingový* a *leasing* se ve výslovnosti výrazů *trénink* a *tréninkový* neprojevují relevantní rozdíly mezi jednotlivými věkovými a vzdělanostními kategoriemi. Významné odlišnosti jsou však spojeny s kritériem genderu (stejně jako u substantiva *leasing* lze u žen zaznamenat mnohem častěji neznělé podoby s [k]) a také s faktorem místa bydliště (mluvčí z Prahy užívají neznělé varianty častěji, o statisticky relevantní rozdíl jde však pouze u adjektiva *tréninkový*).³⁷⁵

Další svébytnou skupinu tvoří 5 výrazů, v nichž po souhlásce/písmenu *k* následuje sonora/grafém *r* nebo *l*; jde konkrétně o zkoumaná slova *cyklista*, *motocykl*; *dekret*, *demokracie* a *demokrat*. V. Mathesius v roce 1935 konstatoval, že změna *k* → *g* je v těchto přejatých lexémech „v lidové výslovnosti [...] velmi důsledná“ (Mathesius, 1935a, s. 98). Po 80 letech výsledky výzkumu ukazují, že znělá souhláska v úzu již rozhodně nepřevažuje. Častěji se vyskytuje ve spojení *kl* (podoby [ciɣliɫɪɫɪɫa] a [motociɣliɫ] vyslovilo shodně 19 % respondentů), o něco méně pak v kombinaci *kr* (15 % [demograciɣje], 13 % [demograt], 9 % [degret]). Pokud srovnáme jednotlivé věkové kategorie, projevíly se zde statisticky mnohdy až extrémně významné rozdíly. Zatímco v mladé generaci se můžeme se znělými podobami setkat již jen velmi výjimečně (většinou pouze u cca 2 % mluvčích, maximálně pak u 5 % v případě slova *cyklista*),

---

³⁷⁵ Příčiny těchto odlišností se pokusil objasnit M. Havlík (v tisku).

v generaci střední jsou stále o něco častější a u respondentů nad 60 let se ještě objevují značně frekventovaně (nejméně v 30 % u podoby [degret], nejvíce v 46 % [cɪglɪsta]). Pozorovat lze také jistou tendenci vyššího výskytu znělosti u méně vzdělaných mluvčích; u výrazů *motocykl*, *dekret* jde mezi osobami se základním a s vysokoškolským vzděláním dokonce o rozdíly statisticky významné. U slov *cyklista* a *motocykl* pak lze ještě konstatovat relevantní genderovou odlišnost – znělost je častější u mužů.

Další skupinu apelatív, u nichž výslovnost *k/g* kolísá, tvoří slova *cirkus* a *balkon*, tedy výrazy, v nichž sledovaná souhláska stojí za sonorami *r* či *l*. Zatímco podobu [balgo(:)n] vyslovila pouhá 3 % mluvčích, varianta [cɪrgus] se objevila v 18 % případů, a to významně více u pražských respondentů. U obou výrazů se pak projevuje jistá, statisticky však nerelevantní tendence častějšího výskytu znělosti u starší generace.

V případě výrazu *plakát* stojí kolísající souhláska mezi dvěma samohláskami. Ačkoli je v písmu kodifikována výhradně podoba s *k*, ve výslovnosti se za spisovné považuje jak [plaka:t], tak i [plaga:t]. V úzu převažuje spíše znělá varianta [plaga:t] (71 %). U tohoto výrazu se projevuje statisticky relevantní rozdíl mezi vzdělanostními skupinami; lidé se základním vzděláním tíhnou ke [g] častěji než středo- a vysokoškoláci. Stejná, ovšem již nevýznamná tendence souvisí s věkem mluvčích (frekvence [g] roste spolu s věkem). Jako výrazná se ovšem ukázala odlišnost mezi Pražany a Brňany, u nichž je [g] zastoupeno více.

Samostatnou pozornost věnujme nyní substantivu *frekvence*, u něhož jsme výslovnost [fregvence] zaznamenali u 32 % respondentů. Ačkoli by souhláska *v* podle ortoepické kodifikace neměla vyvolávat znělostní změny, v praxi se tak mnohdy děje (srov. např. poměrně častý výskyt výslovnosti sekundární předložky *kvůli* jako [gvu:li] i u profesionálních mluvčích v médiích). Jak ukázal výzkum J. Volína a R. Skarnitzla (2006), zejména na rozhraní slov lze pozorovat, že hláska *v* je stále více pocíťována jako pravidelně se chovající párová souhláska spouštějící regresivní asimilaci znělosti. Domníváme se, že u slov cizího původu, v nichž dvojice *f – v* na rozdíl od domácí slovní zásoby vystupuje jako regulární dva samostatné fonémy, bude u některých mluvčích ochota znělostně asimilovat souhlásky stojící před *v* větší i uprostřed slov. Nelze však předpokládat, že se tento trend bude nadále výrazně šířit. Pokud se totiž podíváme na výsledky pro jednotlivé věkové skupiny, zjišťujeme, že v největší míře je znělost zastoupena u nejstarší generace, u mladých respondentů mnohem méně (rozdíl je statisticky významný). Není naopak překvapivé, že statisticky významně vyšší podíl

znělých podob se vyskytl v Brně (44 % oproti 29 % v Praze), jelikož lze předpokládat, že zdejší mluvčí mnohdy asimilují i před sonorami. Relevantní odlišnost je patrná také mezi muži a ženami – muži vyslovili [g] častěji, což koresponduje se zjištěním J. Volína a R. Skarnitzla (2006, s. 262).

Zkoumaný výraz	Výskyt [g]	Zkoumaný výraz	Výskyt [g]
<i>balkon</i>	3 %	<i>marketing</i>	88 %
<i>cirkus</i>	18 %	<i>marketingový</i>	84 %
<i>cyklista</i>	19 %	<i>motocykl</i>	19 %
<i>dekret</i>	9 %	<i>plakát</i>	71 %
<i>demokracie</i>	15 %	<i>supermarket</i>	1 %
<i>demokrat</i>	13 %	<i>tragédie</i>	100 %
<i>frekvence</i>	32 %	<i>trénink</i>	48 %
<i>hypermarket</i>	0 %	<i>tréninkový</i>	51 %
<i>leasing</i>	63 %		

Tabulka 28. Abecední seznam obecných slov zařazených do výzkumu úzu s možným kolísáním konsonantické znělosti ve dvojici *k/g*; v sudých sloupcích je uvedena procentuální míra zastoupení podob se znělou souhláskou

10.4.2 Kolísání *k/g* u proprií

Do výzkumu výslovnostního úzu se nedostala žádná vlastní jména, u nichž lze předpokládat vyšší míru kolísání souhlásek *k/g* (jednalo by se např. o nepřímé pády proprií typu *Schwarzenberg*,³⁷⁶ *Duisburg*). Naprostými okazionalismy jsou podoby [laŋkɪ] u příjmení *Langer* a [ʔafka:nista:n] u toponyma *Afghánistán*, vyskytnuvší se (možná omylem) vždy pouze u jediného respondenta. Rovněž u místního jména *Peking*, jehož výslovnost byla zkoumána v nepřímém pádě ve větě *Přestup v Pekingu trval dvě hodiny*, zcela převažovala varianta [pekɪŋgu], podobu [pekɪŋku] realizovalo pouze 5 % mluvčích (nejčastěji z nejstarší generace, rozdíly však nejsou statisticky relevantní).³⁷⁷

³⁷⁶ Na okraj poznamenejme, že zvláště příjmení politika *Karla Schwarzenberga* vyvolává u některých (i profesionálních) uživatelů češtiny výslovnostní nejistotu s ohledem na výběr mezi např. genitivními podobami [švarcɲberka] versus [švarcɲberga] (srov. rovněž 8.4.8); tohoto výrazného kolísání si v mediálním diskurzu všimli např. tazatelé kontaktující jazykovou poradnu ÚJČ v době blížících se prezidentských voleb v roce 2013. Z hlediska jazykového jsou obě varianty opodstatněné. U samotného nositele jsme zaznamenali pouze jedinou situaci, kdy toto příjmení v nepřímém pádě vyslovil. Stalo se tak v druhé debatě mezi prezidentskými kandidáty Karlem Schwarzenbergem a Milošem Zemanem s Martinem Veselovským, vysílané 23. 1. 2013 Českým rozhlasem Radiožurnál. K. Schwarzenberg v případě jména svého strýce Adolfa Schwarzenberga užil zřetelně neznělou podobu, tj. [švarcɲberka]. (Zcela stranou zde ponecháváme rovněž často tematizované, zřejmě však převážně úmyslné výslovnostní kolmení toho příjmení, např. [švancɲberk].)

³⁷⁷ U dvou mluvčích bylo zaznamenáno i úplné vynechání hlásky [g], tj. podoba [pekɪmu]. Ze spontánního komentáře jednoho takového respondenta víme, že v jeho případě jde o úmysl užívat výslovnostní podobu, která je podle něj „správná“. Zejména u nejstarší věkové kategorie (k níž oba tito mluvčí náležejí) může mít stále jistý vliv skutečnost, že ještě např. Pravidla českého pravopisu z roku 1946 uvádějí u tohoto toponyma kromě podob *Peking* a *Pejpin* i variantu *Pekin*. Ta se řídce vyskytuje i v některých

10.5 Výsledky – kolísání znělosti u dalších souhlásek

Kromě dvojic *s/z* a *k/g* se ještě budeme – již stručněji – věnovat dalším potenciálně znělostně kolísajícím párům souhlásek, a to *c/dz*, *č/dž* a *t/d*. Celkový přehled zkoumaných obecných slov podává tabulka 29.

Již mnohokrát byla v lingvistické literatuře rozebírána výslovnost slova *koncert* (za spisovné byla kodifikačními příručkami považováno vždy pouze [koncert]; srov. rovněž 6.3.6.1). Např. V. Mathesius (1935a, s. 100; viz též 2.3.2.3) upozornil na podobu [kondžert] vyskytující se v kultivovaných projevech, s čímž souhlasil i F. Daneš (1965, s. 168); oba autoři zmiňovali rovněž třetí variantu [konzert]. Tu lze chápat jako analogické připodobnění k výrazům typu *konzerva*, *konzole*, *konzum*, především v minulosti mohla vznikat patrně také pod vlivem německé pravopisné podoby *Konzert*, případně jde o disimilační změnu skupiny [ndž] na [nz]. Výsledky výzkumu ukazují, že v dnešním úzu převažuje výslovnost neznělá; varianty [kondžert] a [konzert] se vyskytly u 20 %, respektive u 9 % mluvčích. Pozoruhodný je statisticky vysoce relevantní rozdíl – u respondentů z Prahy se znělost vyskytovala v mnohem větší míře než u Brňanů, kteří realizovali podobu [kondžert] pouze ve třech případech, a [konzert] dokonce jen jednou. Ne vždy tedy automaticky platí, že pokud se u některého výrazu vyskytne regionální odlišnost, je vyšší podíl znělosti typicky moravským rysem (významnou roli bude hrát zřejmě fakt, že zde nejde o případ regresivní asimilace znělosti). Lze rovněž konstatovat, že varianty s [dž] a [z] více vyslovují spíše starší a méně vzdělaní lidé, odlišnosti mezi skupinami však nejsou významné.³⁷⁸

Mezi zkoumaná slova bylo zařazeno také adjektivum *koncertní*, u něhož můžeme sledovat stejné tendence jako u substantiva *koncert*, i když celkový podíl podob s [dž] a [z] zde byl o něco nižší (20 %). V Brně se dokonce u tohoto slova nenašel ani jeden mluvčí vyslovující znělé varianty.

Nečekaně, i když v naprosto zanedbatelné míře znělostně kolísaly i výrazy *penzijní* a *penzion*: zaznamenali jsme vždy po jednom výskytu podoby [pencijňi:], [pencijon] a [pencijo:n]. Tato slova byla pochopitelně foneticky zajímavá zejména

---

současných textech. Dodejme, že původní výslovnost daného názvu je v čínštině [pei³teɪŋ¹] (čísla označují tóny).

³⁷⁸ Laičtí uživatelé češtiny nezřídka považují výskyt podob [konzert] a [kondžert] za zcela nový jev a hodnotí jej obvykle negativně, srov. různé internetové diskuse a poradny; např. <http://www.odpovedi.cz/otazky/proc-se-v-poslednich-letech> (cit. 2016-01-27). Takováto výslovnost bývá rovněž hodnocena jako snobská a příznačná především pro umělce; srov. např. <http://kouril.bigblogger.lidovky.cz/c/43154/Snobsky-konzert.html> (cit. 2016-01-27). Realitě odpovídají názory, že znělé varianty se vyskytují mnohem více v Čechách než na Moravě a ve Slezsku; viz např. <http://www.ontola.com/cs/di/konzert-nebo-konzert> (cit. 2016-01-27).

z hlediska vokalické kvantity a artikulační spodoby (i zde převažovaly asimilované varianty se skupinou [ndž] nad [nz]).

Kolísání dvojice *č/dž* můžeme pozorovat ve výsledcích výzkumu úzu pouze u proprií. V případě toponyma *Manchester* se znělost (podoby [mandžestř], [mendžestř], [menžestř]) vyskytla u 4 % mluvčích, zejména starších a méně vzdělaných; lze předpokládat, že zde může jít mj. o vliv běžně se vyskytující výslovnosti názvu látky *manšestr* jako [manžestř], respektive [mandžestř] (blíže k problematice adaptace výrazů *manšestr* a *Manchester* viz Daneš, 1965, s. 168). Osobní jméno *George* bylo zkoumáno v nominativu (*Film natočil George Lucas*), nejčastější tedy byly varianty [džorč], [džo:rč], případně [džorš], v nichž kvůli pravidelné koncové neutralizaci nelze podíl znělosti určit. Někteří jednotlivci však dané proprium realizovali např. jako [džorče], [džordže], z čehož se lze domnívat, že v nepřímých pádech by ke kolísání znělosti v určité míře docházelo (stranou pak ponechme výslovnost typu [džordž lukas] ovlivněnou tzv. moravskou asimilací znělosti, která se vyskytovala nejen u brněnských mluvčích). Zeměpisné jméno *Los Angeles* sice přineslo více než 60 různých výslovnostních variant, avšak pokud jde o kolísání znělosti *č/dž*, můžeme konstatovat pouze zanedbatelný 1% výskyt varianty [ʔenčls]; pro úplnost dodejme, že naprosto převažovaly podoby s [dž] (91 %), [ž] bylo zaznamenáno v 6 % případů a grafickou výslovnost s [g] užila 2 % mluvčích.

Poslední znělostně kolísající dvojice, která se ve výzkumu vyskytla, je *t/d*. Zajímavé jsou z tohoto hlediska zejména příbuzná slova *standard* a *standardní*. U prvního z nich, zkoumaného v nepřímém pádě ve větě *K evropskému standardu to má velmi daleko*, výslovnost [standardu] odpovídající kodifikaci realizovalo pouze 37 % mluvčích, u druhého z nich podobu [standardni:], respektive s artikulační asimilací [standard'ni:], užilo dokonce jen 16 % respondentů. Při detailnějším pohledu na výsledky se potvrdil předpoklad, že lze zaznamenat tendenci k častějšímu výskytu neznělých podob u méně vzdělaných mluvčích; v případě slova *standard* jde zejména mezi osobami se základním vzděláním a vysokoškoly o rozdíly statisticky vysoce významné. Souhláska [t], respektive [t'] se u těchto výrazů objevuje zřejmě vlivem analogie s nominativem a akuzativem singuláru výrazu *standard* [standart] a přenáší se i do adjektiva. Rovněž může jít o důsledek kontaminace slov *standard* a *standarta* (srov. 6.3.6.6). Není tedy překvapivé, že převažující výslovnost má následně vliv i na grafickou podobu, srov. např. stovky výskytů podob **standart* v ČNK SYN, pocházející mnohdy i z významných celostátních deníků, kde texty obvykle procházejí korekturou.

Opačné kolísání, tj. náhrada neznělé souhlásky znělou, se pak zcela okrajově (u 1 % mluvčích) projevilo např. v zakončení adjektiva *koncertní* jako [-dñi:] a rovněž u substantiva *detektiv*. Podoby [dedektřf] a [dedekti:f] jsme zaznamenali celkem u 4 mluvčích, přičemž všichni patřili k nejstarší věkové skupině. Proprium *Catherine* pak jeden respondent vyslovil zcela „graficky“ [cadherne], výskyt [d] byl zde tedy způsoben pravidelnou českou regresivní asimilací znělosti.³⁷⁹ Naopak u anglicismů *City* a *Peter* předpokládáme, že oba mladí mluvčí, kteří zvolili variantu [sɪdɪ], respektive [pi:dr̩], tak učinili záměrně s úmyslem přiblížit se výslovnosti těchto slov v americké angličtině.³⁸⁰

Zkoumaný výraz	Výskyt [d͡z]/[z]	Zkoumaný výraz	Výskyt [d]
<i>koncert</i>	28 %	<i>standardní</i>	16 %
<i>koncertní</i>	20 %	<i>standard</i>	37 %
<i>penzijní</i>	100 %	<i>detektiv</i>	1 %
<i>penzion</i>	99 %		

Tabulka 29. Abecední seznam obecných slov zařazených do výzkumu úzu s možným kolísáním konsonantické znělosti ve dvojici *c/dz* (případně *c/z*) a *t/d*; v sudých sloupcích je uvedena procentuální míra zastoupení podob se znělou souhláskou

10.6 Diskuse a shrnutí

V souladu s dřívějšími studii týkajícími se kolísání znělosti u přejatých slov a vlastních jmen (viz 10.1) lze konstatovat, že u páru *s/z* převažuje i v současném úzu tendence k preferenci znělých variant na úkor neznělých. Není však možné ani zde jednoznačně říci, že se znělost šíří a v budoucnu ve všech případech převládne; na výsledné podoby mají totiž vliv takové faktory, jakými jsou např. jazyk původu, doba přijetí slova do češtiny, míra jeho rozšíření, druh kolísajících souhlásek, vliv hláskového okolí. Zejména u apelativ, která se zapisují výhradně se *s* (typ *dres*, *servis*), je možný postupný ústup znělých podob (srov. významné rozdíly mezi mladší a starší generací). Tam, kde je kodifikována dubleta i v pravopise a kde v současnosti převažuje ve výslovnosti znělost (např. *diskuse*, *renesance*, *resort*), bude pravděpodobně situace podobná i nadále, tj. v závislosti na typu projevu, vzdělání mluvčího atp. bude docházet ke kolísání, avšak neznělé varianty budou spíše v menšině. Ve dvojici *k/g* je např. pravděpodobné, že u novějších anglicismů bude znělá hláska *g* zřejmě výrazněji

³⁷⁹ Tento doklad zmiňujeme především jako důkaz, že čeští mluvčí i u principu tzv. grafické výslovnosti (viz Duběda a kol., 2014a) zcela spontánně aplikují u jim neznámých slov cizího původu běžná česká fonotaktická pravidla.

³⁸⁰ Dané výrazy byly zařazeny do vět: *Londýnská City je centrem financí* a *Ten Angličan se jmenuje Peter Smith*.

dominovat (srov. substantiva zakončená na *-ing*; snižující se míru grafické i fonetické adaptace zejména u anglicismů konstatovala např. J. Mravinacová, 2005), naopak u dříve adaptovaných výrazů se skupinami *kr*, *kl* bude znělost spíše ustupovat (srov. výsledky pro slova *cyklista*, *motocykl*; *dekret*, *demokracie* a *demokrat*). Přehled nejnvýraznějších tendencí přehledně podává tabulka 30.

Ze zkoumaných sociolingvistických kategorií (pohlaví, věk, vzdělání, region)³⁸¹ se jako důležitý projevil především faktor věku, dále pak i vzdělání – pokud se vyskytly statisticky relevantní rozdíly, v mnoha z těchto případů více inklinují ke znělosti starší a méně vzdělaní mluvčí, avšak např. u zakončení *-ink* se projevují tendence opačné. V souvislosti s přibývajícím věkem také zejména u anglicismů narůstá podíl tzv. grafické výslovnosti. Genderové hledisko naopak většinou významné není, s výjimkou preference znělého *g* na úkor neznělého *k* u mužů ve výrazech *frekvence*, *cyklista*, *motocykl* a slovech s komponentem *-ink*. Tento rozdíl by mohl podporovat např. domněnku, že ženy jsou pečlivější a více respektují normu, avšak zejména vzhledem k tomu, že v mnoha dalších případech se podobné diference neprojevují, je zde namíste vyvozovat obecné závěry pouze s velkou obezřetností (srov. podobné doporučení u Volína a Skarnitzla, 2006, s. 262). Velmi uvážlivě s přihlédnutím mj. k dlouhodobějším celkovým vývojovým tendencím by se rovněž mělo přistupovat ke změnám v kodifikaci, a to jak ortoepické, tak i ortografické, přičemž je nutné brát v potaz, že zvukové a pravopisné jevy jsou obvykle vzájemně provázány.

Pokud jde o faktor původu mluvčích, významné rozdíly mezi Pražany a Brňany se příliš často nevyskytly; pokud ano, není překvapivé, že např. u slov *plakát* a *frekvence* se vyšší podíl znělých variant objevil u moravských mluvčích. Zcela opačnou tendenci však zaznamenáváme u výrazů *cirkus* a *koncert*, jejichž znělé podoby výrazně častěji vyslovují obyvatelé Prahy. Tento paradox je obtížné přesvědčivě vysvětlit. Je možné uvažovat např. o rozdílu v uplatňování procesu progresivní asimilace znělosti mezi Čechy a Moravou (v kontrastu s jinými zkoumanými slovy zde totiž kolísající souhlásce sonora předchází, nikoli za ní následuje; v domácí slovní zásobě se Moravané na rozdíl od Čechů většinou brání obdobné „nesystémové“ postupné spodobě znělosti ve skupině *sh*), jde však pouze o nepodložené spekulace.³⁸²

³⁸¹ Sociálně motivovanému variování výslovnosti u přejímek se podrobně věnuje M. Havlík (2016).

³⁸² Výraz *cirkus* se užívá rovněž v expresivním významu „směšná podívaná; komedie; vzrušená scéna; shon, zmatek, bláznec; výtržnost“ (srov. Slovník spisovného jazyka českého, 1960–1971), u něhož lze předpokládat i vysokou frekvenci výslovnosti [cɪrgʊs] posilující příznakovost daného lexému. Ačkoli byl zkoumaný výraz zařazen do věty *Děti milují cirkus i kolotoče*, z níž je patrný základní neutrální význam

Je nutné zdůraznit, že výsledky prezentované v tomto textu nemohou přímo sloužit např. jako zdroj pro novou kodifikaci výslovnosti spisovné češtiny, protože předmětem výzkumu byl současný jazykový úzus, nikoli norma. Domníváme se však, že zaznamenané tendence (viz tabulku 30) se do jisté míry mohou odrážet i v projevech oficiálních/veřejných/spisovných, že pro potřebná další zkoumání má provedená analýza přínos přinejmenším metodologický a že poukazuje na jevy, které je vhodné dále sledovat a poznávat. Rovněž je třeba připomenout, že určitou míru kolísání znělosti u cizích slov a vlastních jmen, zvláště pokud nemá vliv na srozumitelnost či úroveň projevu, považujeme za zcela přirozenou a neproblematickou, proti níž nemá smysl vznášet námitky, nebo se jí dokonce snažit jakkoli bránit. Jak již před více než 80 lety poznamenal V. Mathesius (1935a, s. 96): „Kolísání se z ní [tj. z výslovnosti] nadobro odstranit nedá, neboť z příčin, které jsem už vyložil, patří k charakteristickým znakům cizích slov, ale přece lze stanovit obecné zásady pro její posuzování a lze říci, které z běžných variant můžeme se stanoviska současné kultivované výslovnosti považovat za vulgární, které mohou platit za korektní a v kterých mezích lze připustit kolísání.“

,divadlo zprav. pod stanem, kde vystupují artisté, klauni a cvičená zvířata', jak jej definuje Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971), mohla by i zde být frekvence hlásky [g] existencí expresivní výslovnosti podporována. Tato skutečnost však nevysvětluje regionální zvukovou odlišnost – na Moravě se totiž slovo *circus* vyskytuje v obou významech stejně jako v Čechách (konzultováno se S. Kloferovou z dialektologického oddělení ÚJČ), pro zdejší skoro úplnou absenci znělých variant je tak třeba hledat jiné zdůvodnění.

Dvojice	Pozice kolísající souhlásky	Typ slov	Grafika	Výslovnost	Výjimky	Vliv sociálních faktorů	Příklad
<i>s/z</i>	uvnitř slova; často mezi vokály	latinismy a grécismy	<i>z</i>	naprostá převaha znělosti	-	-	<i>filozofie</i>
<i>s/z</i>	uvnitř slova; mezi vokály	latinismy a galicismy	dubleta <i>s/z</i>	převaha znělosti	<i>režisér</i> (<i>z</i> jen v 18 %)	znělost ve slově <i>režisér</i> zejména u starších mluvčích	<i>diskuse</i>
<i>s/z</i>	konec slova	latinismy	dubleta <i>s/z</i>	naprostá převaha znělosti	-	-	<i>kurs</i>
<i>s/z</i>	uvnitř slova	anglicismy	<i>s</i>	naprostá převaha znělosti	-	neznělost zejména u starších a méně vzdělaných mluvčích (grafická výslovnost)	<i>design</i>
<i>s/z</i>	konec slova	anglicismy	<i>s</i>	převaha neznělosti	-	znělost zejména u starších a méně vzdělaných mluvčích	<i>dres</i>
<i>s/z</i>	zejména konec slov	<i>propria</i>	<i>s</i>	převaha znělosti	<i>Hans</i> (více různých výsl. podob; převažuje neznělost)	-	<i>Mars</i>
<i>k/g</i>	původní zakončení <i>-ing</i>	anglicismy	nejednotná	převaha znělosti	vyšší podíl neznělosti jen u dříve adaptovaných slov (<i>s -ink</i> v grafice)	neznělost zejména u starších a méně vzdělaných mluvčích	<i>leasing, trénink</i>
<i>k/g</i>	skupiny <i>kr, kl, rk, lk</i>	přejímky z latiny a z románských jazyků	<i>k</i>	převaha neznělosti	-	znělost zejména u starších a méně vzdělaných mluvčích	<i>cyklista, dekret, cirkus, balkon</i>

Tabulka 30. Přehled výrazných analyzovaných skupin slov s ohledem na převažující výslovnostní tendence, které se projeví ve výzkumu úzu

11 Závěr

Cílem této disertační práce bylo jednak zmapovat a analyzovat dosavadní práce týkající se české ortoepie (2.–5. kapitola), jednak začít navazovat na přerušenu tradici zkoumání v oblasti české výslovnosti (6.–10. kapitola). Z historického přehledu je patrné, že v první polovině 20. století vznikaly výslovnostní příručky nejprve jako díla jednotlivců, v jeho druhé polovině pak šlo díky působení ortoepické komise o díla kolektivní, která jsou dodnes uznávána jako kodifikační (VSC I, 1967, a VSC II, 1978). Od 90. let se však v rozsáhlejších výzkumech zaměřených na spisovnou výslovnost téměř nepokračuje, důsledkem čehož je nejen nedostatek aktuálních ortoepických popisů, ale komplikace při uvádění výslovnostních podob při tvorbě slovníků. Analýza obsahu ortoepických publikací ukázala, že jisté jevy lze označit z kodifikačního hlediska za stále problematické – např. užívání rázu, skupiny zapisované jako *mě* a *sh*, kombinace znělé párové a jedinečné souhlásky na rozhraní slov, určité tvary slovesa *být*, některé artikulační asimilace a znělostní analogie, zjednodušování vybraných souhláskových skupin, v oblasti přejímek kolísání vokalické kvantity a konsonantické znělosti; část z nich jsme následně zkoumali podrobněji v řeči profesionálních rozhlasových pracovníků nebo v úzu běžných mluvčích. Detailněji propracovat si pak zaslouží celá prozodická oblast. Zmíněná problematika se rovněž objevuje v dotazech, které jsou pokládány jazykové poradně ÚJČ.

Protože ani v poměrně rozsáhlé disertaci není možné široké téma, jakým výslovnostní kodifikace je, vyčerpat, shrňme závěrem otázky, jež zůstávají (částečně) nezodpovězené, a výzvy, které před českými jazykovědci stojí. Jak již bylo zmíněno, souborný aktuální popis zvukové roviny a kodifikace spisovné výslovnosti v češtině v současnosti schází. Nejen kvůli svému rozsahu a náročnosti nemohou být tyto práce svěřeny pouze jednotlivci a nemohou být kvalitně zvládnuty bez systematických dlouhodobých a nepřetržitých výzkumů jazykové praxe. Těchto činností by se zřejmě měli opětovně zhostit pracovníci Ústavu pro jazyk český AV ČR ve spolupráci s jinými lingvisty z celého Česka a s dalšími odborníky z praxe (čimž by došlo k znovuzřízení orgánu typu ortoepické komise). Nemělo by však jít pouze např. o krátkodobé projekty, ale nejlépe o soustředěné týmové práce v rámci znovuoobnoveného ústavního úkolu. Přednostně vyřešena musí být zejména metodologie sběru a analýzy relevantních a dostatečných jazykových dat, bez nichž nejsou kvalitní výstupy představitelné. Jedním

z vhodných zdrojů by se mohl stát korpus Monolog (rozšířený oproti stávajícímu stavu o další materiál), který byl vybudován v souvislosti se vznikem této disertační práce. Výsledky základního výzkumu by se poté aplikovaly nejen při sestavování samostatných ortoepických příruček, které by obsahovaly i zvukové ukázky a jejichž případný kodifikační status by měl být jasně deklarován, ale byly by využity i při tvorbě výkladových slovníků a sloužily by také jako podklady k nezbytné spolupráci s autory budoucích pravopisných pravidel.³⁸³

Disertační práci uzavíráme citátem F. Daneše (1948, s. 176): „V závěru bychom rádi vyjádřili přání, aby jazykoví odborníci i praktikové projevovali v budoucnu účinný, trvalý a správně řízený zájem o zvukovou kulturu češtiny, majíce za vzor a základ průkopnickou práci dosavadní; vždyť podle slov jednoho z těchto průkopníků je péče o výslovnost dobrým měřítkem vyspělosti národní kultury.“

---

³⁸³ Po více než sto letech se zdá být nyní opět aktuální výrok A. Frinty (1909, s. 21): „Jiným úkolem, součinnosti všech povolaných osob vyžadujícím, bude stanovení české orthoepie a uskutečnění reformy pravopisné. Jak vidno, o vyčerpání látky není možno vůbec mluvit!“

Seznam literatury a dalších zdrojů³⁸⁴

- 25 let Ústavu pro jazyk český (1971). Praha: ÚJČ ČSAV.
- A. S. (1935). Správná česká výslovnost. *Rozhledy. Literatura, věda, umění*, 4, s. 108.
- ADAM, R. (2005). K otázce kodifikační pravomoci. *Naše řeč*, 88, s. 198–201.
- ADAM, R. (2006). Znovu a širěji o formě kodifikace. *Naše řeč*, 89, s. 198–203.
- ADAM, R. (2007). K diskusi o spisovné a „standardní“ češtině. *Slovo a slovesnost*, 68, s. 184–189.
- ADAM, R. (2009). Za empiricky adekvátní teorii písemné komunikace. *Slovo a slovesnost*, 70, s. 221–230.
- ADÁMKOVÁ, I. (2004). Hodnocení výslovnostních jevů z hlediska ne/spisovnosti. In: Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: MU, s. 121–124.
- ADÁMKOVÁ, I. (2010). Řečové vzory pohledem české veřejnosti. *Čeština – jazyk slovanský 4*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, s. 8–15.
- ADÁMKOVÁ, I. (2012). Fonetické jevy z pohledu uživatelů češtiny. *Studia Slavica*, 16, s. 285–295.
- Akademická příručka českého jazyka* (2014). Pravdová, M. – Svobodová, I. (eds.). Praha: Academia.
- Akademický slovník cizích slov* (1995). Petráčková, V. – Kraus, J. (eds.). Praha: Academia.
- AMMON, U. (1995). *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin, New York: de Gruyter.
- AUGUSTINOVÁ, T. (2012). *Zpravodajství ČT a spisovná výslovnost*. Bakalářská práce. Praha: Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova v Praze.
- BALATKA, B. a kol. (1987). *Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny*. Praha: Academia.
- BALKÓ, I. (2004). Nespisovnost ve výslovnosti budoucích učitelů češtiny v nepřípravených mluvených projevech. In: Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve Vzdělávacím středisku Šlapanice 10.–12. února 2004*. Brno: MU, s. 386–389.
- BALKÓ, I. (2005–2006). Stav zvukové stránky mluvených projevů absolventů SŠ a příčiny zjištěných nedostatků. *Český jazyk a literatura*, 56, s. 15–21.
- BALKÓ, I. (2007). Několik připomínek ke zvukové stránce projevů učitelů. In: Moldanová, D. – Balowski, M. (eds.). *Co všechno slovo znamená. Sborník příspěvků věnovaných profesorce PhDr. Marii Čechové, DrSc. Ústí nad Labem: UJEP*, s. 37–40.
- BALKÓ, I. (2012–2013). Nepodceňují učitelé zvukovou stránku jazyka? *Český jazyk a literatura*, 63, s. 6–12.
- BARTEK, H. (1944). *Správna výslovnosť slovenská*. Bratislava: Ján Horáček.
- BARTOŠ, F. (1891). *Rukověť správné češtiny*. Telč: České knihkupectví Emila Šolce.
- BARTOŠEK, J. (1992). Nemelodické melodické vytýkání. *Naše řeč*, 75, s. 198–204.
- BARTOŠEK, J. (1995). Splacený dluh zvukovému popisu češtiny. *Naše řeč*, 78, s. 148–154.
- BARTOŠEK, J. (2003). *Kultura a technika mluvené řeči*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.

³⁸⁴ Platnost veškerých internetových odkazů byla ověřena ke dni 27. 5. 2016.

- BĚLIČ, J. (1972a). *Nástin české dialektologie*. Praha: SPN.
- BĚLIČ, J. (1972b). Sedm, sedmnáct, sedmdesát... *Naše řeč*, 55, s. 72–78.
- BENEDIKT z NUDOŽER, V. (1603). *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo*. Praha. Dostupné on-line: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice>>.
- BENEŠ, J. (1962). *O českých příjmeních*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- BENEŠ, J. (1998). *Německá příjmení u Čechů*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- BENEŠ, M. – PROŠEK, M. (2011). Ke konceptu minimální intervence. *Slovo a slovesnost*, 72, s. 39–55.
- BENEŠ, M. (2012). Jazyková norma a možné způsoby jejího zjišťování. In: Čmejrková, S. – Hoffmannová, J. – Klímová, J. (eds.). *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum.
- BENNI, T. (1924). *Ortofonja polska. Uwagi o wzorowej wymowie dla artystów, nauczycieli i wykształconego ogółu polskiego*. Warszawa, Lwów: Książnica Polska.
- BLAHOSLAV, J. (1905). *B. Jana Blahoslava Vady kazatelův a Filipika proti nepřátelům vyššího vzdělání v Jednotě bratrské*. Slavík, F. A. (ed.). Praha: Fr. A. Urbánek.
- BLAHOSLAV, J. (1991). *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Čejka, M. – Šlosar, D. – Nechutová, J. (eds.). Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- BLEVINS, J. (2004). *Evolutionary Phonology: The Emergence of Sound Patterns*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BOCKOVÁ, M. (2012). *Charakteristika moderátorského mluveného projevu v rozhlasovém zpravodajství*. Diplomová práce. Plzeň: katedra českého jazyka a literatury, Fakulta pedagogická, Západočeská univerzita v Plzni.
- BOERSMA, P. – WEENINK, D. (2016). *Praat: doing phonetics by computer*. Version 6.0.14. Dostupné on-line: <<http://www.praat.org>>.
- BOESCH, B. (1957). *Die Aussprache des Hochdeutschen in der Schweiz. Eine Wegleitung*. Zürich: Schweizer Spiegel Verlag.
- BOSÁK, J. (1986). Král, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s. *Slovenská reč*, 51, s. 371–374.
- BRÁDKOVÁ, H. (1998–1999). Na pomoc spisovné výslovnosti cizích osobních jmen. *Český jazyk a literatura*, 49, s. 153–155.
- Brus jazyka českého* (1877). Sestavila kommise širším sborem Matice české zřízená. Praha: Theodor Mourek.
- BUBEN, V. (1941). K výslovnosti románských slov v češtině. *Slovo a slovesnost*, 7, s. 144–154.
- BUCHTELOVÁ, R. (1964). Jak má správně znít výslovnost slova rekordman: [rekordmen], či [rekordman]? *Naše řeč*, 47, s. 255–256.
- BUCHTELOVÁ, R. (1966). K činnosti subkomise pro slova přejatá při ortoepické komisi ÚJČ ČSAV. *Jazykovědné aktuality*, 3, s. 41–44.
- BUCHTELOVÁ, R. (1971). Příspěvek k aplikaci některých sociolingvistických metod na výzkum výslovnosti slov přejatých. *Slovo a slovesnost*, 32, s. 45–54.
- BUCHTELOVÁ, R. (1974). K technice výběru skupiny posuzovatelů pro hodnocení výslovnosti slov přejatých. *Slovo a slovesnost*, 35, s. 202–205.
- BUCHTELOVÁ, R. – ŠVESTKOVÁ, L. (1975). Výslovnost spisovné češtiny II. *Jazykovědné aktuality*, 12, s. 138.

- BUCHTELOVÁ, R. – ŠVESTKOVÁ, L. (1977). Před vydáním příručky Výslovnost spisovné češtiny II. *Slovo a slovesnost*, 38, s. 153–157.
- BUCHTELOVÁ, R. (1978). Druhý díl Výslovnosti spisovné češtiny. *Jazykovědné aktuality*, 15, s. 164–165.
- BUCHTELOVÁ, R. – HŮRKOVÁ, J. (1981). Z oblasti výzkumu spisovné výslovnostní normy. *Jazykovědné aktuality*, 18, s. 111–112.
- BUCHTELOVÁ, R. – HŮRKOVÁ, J. (1982). Aus dem Gebiet der Untersuchung der orthoepischen Norm. In: Stock, E. (ed.). *Sprechwirkungsforschung, Sprecherziehung, Phonetik und Phonetikunterricht*. Halle (Salle): Martin-Luther-Universität, s. 337–344.
- BUCHTELOVÁ, R. (1984a). Výslovnost dvou typů francouzských vlastních jmen v češtině. *Naše řeč*, 67, s. 130–138.
- BUCHTELOVÁ, R. (1984b). Zasedání ortoepické komise Ústavu pro jazyk český ČSAV. *Jazykovědné aktuality*, 21, s. 48.
- BUCHTELOVÁ, R. (1984c). Zur Frage der Ermittlung der Aussprachenorm von Lehnwörtern. *Phonetica Pragensia*, 6, s. 139–142.
- BUCHTELOVÁ, R. (1985). Zasedání ortoepické komise Ústavu pro jazyk český ČSAV. *Jazykovědné aktuality*, 22, s. 93–94.
- BUCHTELOVÁ, R. (1986). Zasedání ortoepické komise Ústavu pro jazyk český ČSAV. *Jazykovědné aktuality*, 23, s. 74–75.
- BUCHTELOVÁ, R. (1987). K uplatňování sociolingvistických výzkumů v oblasti spisovné výslovnosti. In: *K problematice sociologie jazyka. Sborník textů k semináři konanému v Alšovicích v listopadu 1985*. Praha: Sociologická společnost, s. 84–88.
- BUCHTELOVÁ, R. (1989a). Čatní. *Naše řeč*, 72, s. 106.
- BUCHTELOVÁ, R. (1989b). Nika. *Naše řeč*, 72, s. 55–56.
- BUCHTELOVÁ, R. (1991). Joule. *Naše řeč*, 74, s. 255–256.
- BUCHTOVÁ, B. (2006). *Rétorika*. Praha: Grada.
- CMÍRALOVÁ, J. (1992). *Učte se mluvit*. Brno: Datal.
- CVRČEK, V. (2008a). Koncept minimální intervence. *Slovo a slovesnost*, 69, s. 284–292.
- CVRČEK, V. (2008b). *Regulace jazyka a koncept minimální intervence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- CVRČEK, V. a kol. (2010). *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.
- CVRČEK, V. – VONDŘÍČKA, P. (2011). *SyD – Korpusový průzkum variant*. Praha: FF UK. Dostupné on-line: <<https://syd.korpus.cz>>.
- CVRČEK, V. (2012). Conditio sine qua non: východiska a možnosti při hledání konsenzu o jazykové regulaci. *Slovo a slovesnost*, 73, s. 103–134.
- ČERMÁK, P. – POETA, C. – ČERMÁK, J. (2012). *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech*. Praha: Academia.
- ČERNÁ, A. (2001). E-maily v jazykové poradně. Co víme o tazatelích? *Naše řeč*, 84, s. 62–73.
- ČERNÁ, A. – SVOBODOVÁ, I. – ŠIMANDL, J. – UHLÍŘOVÁ, L. (2002). *Na co se nás často ptáte*. Praha: Scientia.
- ČERNÝ, F. (1902). K české výslovnosti. *Listy filologické*, 29, s. 245–247.
- Český národní korpus – BMK (2002). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupné on-line: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – ORAL2006, ORAL2008, ORAL2013 (2006–2013). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupné on-line: <<http://www.korpus.cz>>.

- Český národní korpus – PMK (2001). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupné on-line: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SCHOLA2010 (2010). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupné on-line: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SPEECHES (2015). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupné on-line: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SYN2000, SYN2005, SYN2010, SYN2015, SYN (2000–2016). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupné on-line: <<http://www.korpus.cz>>.
- ČMEJRKOVÁ, S. – HAVLÍK, M. – HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. – ZEMAN, J. (2013). *Styl mediálních dialogů*. Praha: Academia.
- DANEŠ, F. (1947–1948). Zvuková kultura jazyka a škola. *Zprávy pro češtináře*, 2, s. 10–15.
- DANEŠ, F. (1948). Několik poznámek o spisovné výslovnosti. *Slovo a slovesnost*, 10, s. 173–176.
- DANEŠ, F. – HÁLA, B. – JEDLIČKA, A. – ROMPORTL, M. (1954). *O mluveném slově*. Praha: SPN.
- DANEŠ, F. (1957). *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha: ČSAV.
- DANEŠ, F. (1964). Some Remarks on the Phonemic Status of Loan-words in Czech. *Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft*, 17, s. 161–168.
- DANEŠ, F. (1965). K výslovnosti znělých souhlásek v přejatých slovech. *Naše řeč*, 48, s. 161–171.
- DANEŠ, F. (1966). Výslovnostní norma z hlediska funkční jazykovědy. In: Justl, V. (ed.). *Slyšet se navzájem*. Praha: Orbis, s. 56–59.
- DANEŠ, F. (1977). K dvěma základním otázkám kodifikace. *Naše řeč*, 60, s. 3–13.
- DANEŠ, F. (1989). K výslovnosti tzv. iniciálových zkratk. *Naše řeč*, 72, s. 170–172.
- DANEŠ, F. (2009). *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum.
- Databáze výslovnostního úzu cizích slov* (2015). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR a Ústav translologie FF UK. Dostupné on-line: <<http://dvucs.ff.cuni.cz/>>.
- DIBLÍK, J. (1991). *Malý slovník výslovnosti cizích slov z učebnic českého jazyka a čítanek*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Diskuse (1956). *Divadlo*, 7, s. 862–866.
- DOBROVSKÝ, J. (1795). Böhmische Prosodie. In: Pelzel F. M.: *Grundsätze der böhmischen Grammatik*. Prag: F. Gerzabek, s. 209–246.
- DOBROVSKÝ, J. (1809). *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniss für Böhmen*. Prag: Johann Herrl.
- DOBROVSKÝ, J. (1815). Über den Wohlklang der Slawischen Sprache, mit besonderer Anwendung auf die Böhmische Mundart. In: *Slovanka*. Prag: Der Herrlschen Buchhandlung, s. 1–67.
- DOHALSKÁ, M. a kol. (1985). *Mluvíme, mluvíš, mluvíme*. Praha: Horizont.
- DOROSZEWSKI, W. – WIECZORKIEWICZ, B. (1947). *Zasady poprawnej wymowy polskiej (ze słowniczkeim)*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- DOVALIL, V. (2006). K úvahám o spisovném/standardním jazyku: pohled z poněkud širší perspektivy. *Slovo a slovesnost*, 67, s. 96–102.
- DOVALIL, V. (2012). Nad Dolníkovou Teorií spisovného jazyka o konceptuálních a metodologických problémech ve výzkumu jazykových norem a spisovné variety. *Slovo a slovesnost*, 73, s. 135–146.

- DUBĚDA, T. – HAVLÍK, M. – JÍLKOVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014a). Loanwords and Foreign Proper Names in Czech: a Phonologist's View. In: Emonds, J. – Janebová, M. (eds.). *Language Use and Linguistic Structure. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2013*. Olomouc: Palacký University, s. 313–321.
- DUBĚDA, T. – HAVLÍK, M. – JÍLKOVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014b). Průzkum výslovnostního úzu u výpůjček a cizích vlastních jmen – metodologické otázky. *Jazykovědné aktuality*, 51, s. 125–141.
- Duden. *Das Aussprachewörterbuch. Band 6* (1974). Mangold, M. a kol. (eds.). 2., přepracované a aktualizované vydání. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Duden. *Das Aussprachewörterbuch. Band 6* (2005). Mangold, M. a kol. (eds.). 6., přepracované a aktualizované vydání. Mannheim: Dudenverlag.
- Duden. *Das Aussprachewörterbuch. Band 6* (2015). Kleiner, S. – Knöbl, R. a kol. (eds.). 7., přepracované a aktualizované vydání. Berlin: Dudenverlag.
- DURDÍK, J. (1873). *Kallilogie čili o výslovnosti*. Praha: Theodor Mourek.
- DVORSKÝ, L. (1967). Odsouvání hlásek při recitaci. *Naše řeč*, 50, s. 144–148.
- DVOŘÁČKOVÁ, V. (2011). *Osudy Ústavu pro jazyk český. Dějiny ÚJČ ČSAV a jeho předchůdců ve světle archivních pramenů*. Praha: ÚJČ AV ČR, v. v. i.
- EHRlich, K. (2008). *Wie spricht man „richtig“ Deutsch? Kritische Betrachtung der Aussprachenormen von Siebs, GWDA und Aussprache-Duden*. Wien: Praesens.
- EHRlich, K. (2009). *Die Aussprache des österreichischen Standarddeutsch – umfassende Sprech- und Sprachstandserhebung der österreichischen Orthoepie*. Disertační práce. Wien: Universität Wien. Dostupné on-line: <http://othes.univie.ac.at/6128/1/2009-07-14_9950303.pdf>.
- EICHLER, E. (1981). Výslovnost spisovné češtiny. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 34, s. 385–386.
- Encyklopedický slovník češtiny* (2002). Karlík P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ENTLOVÁ, G. (2004). K formální a fonetické adaptaci anglických kompozit backhand a forehand v češtině. *Naše řeč*, 87, s. 198–204.
- ERNESTUS, M. – KOČKOVÁ-AMORTOVÁ, L. – POLLAK, P. (2014). The Nijmegen corpus of casual Czech. In: Calzolari, N. – Choukri, K. – Declerck, T. – Loftsson, H. – Maegaard, B. – Mariani, J. – Moreno, A. – Odijk, J. – Piperidis, S. (eds.). *Proceedings of LREC 2014. 9th International Conference on Language Resources and Evaluation*. Reykjavik: European Language Resources Association, s. 365–370.
- FIGOVÁ, M. (1999). *Kodifikace ortoepické a ortografické normy slov přejatých*. Diplomová práce. Ústí nad Labem: katedra bohemistiky, Pedagogická fakulta, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.
- FILIPEC, J. (1987). Čeština z obrazovky. *Naše řeč*, 70, s. 10–21.
- FLÍDROVÁ, D. (1988). Double – dublé. *Naše řeč*, 71, s. 270.
- FLÍDROVÁ, D. (1993). Airbrush. *Naše řeč*, 76, s. 105–107.
- FREJKA, J. (1944). *Jevištní řeč a verš tragédie*. Praha: Umělecká beseda.
- FRINTA, A. (1909). *Novočeská výslovnost. Pokus o soustavnou fonetiku jazyka českého*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- FRINTA, A. (1913). Česká fonetika. *Časopis pro moderní filologii*, 3, s. 200–210.
- FRINTA, A. (1920). Přízvuk na předložce a české verše. *Živé slovo*, 1, s. 5.
- FRINTA, A. (1921). Výslovnost cizích jmen vlastních. *Živé slovo*, 1, s. 127–128.

- FRINTA, A. (1929a). Dobrovský-fonetik. In: Horák, J. – Murko, M. – Weingart, M. (eds.). *Josef Dobrovský 1753–1829. Sborník statí k stému výročí smrti Josefa Dobrovského*. Praha: Slovanský seminář University Karlovy v Praze, s. 89–94.
- FRINTA, A. (1929b). O správné výslovnosti spisovné češtiny a slovenštiny. In: *Sborník přednášek proslovených na Prvém sjezdu čsl. profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3.–7. dubna 1929*. Praha: Stálý přípravný výbor sjezdový, s. 138–145.
- FRINTA, A. (1937). Česká výslovnost slov původu slovanského, zvláště ruského. *Slovo a slovesnost*, 3, s. 56–58.
- FRINTA, A. (1943). Česká divadelní mluva. *Slovo a slovesnost*, 9, s. 40–44.
- Fremdwörterbuch* (1954). Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Fremdwörterbuch* (1964). Leipzig: Bibliographisches Institut.
- FRONEK, J. (2006). *Velký anglicko-český slovník*. Praha: Leda.
- FRYDRICH, M. (1961). K etymologii jména Botič. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 2, s. 306–307.
- GALINOVÁ, M. (2000). *Dodržování ortoepických zásad při vyučování českému jazyku na 2. st. ZŠ*. Diplomová práce. České Budějovice: katedra bohemistiky, Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- GAUROVÁ, K. (2013). *Komparace formální zvukové stránky mluveného projevu rozhlasových moderátorů*. Bakalářská práce. Olomouc: katedra žurnalistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci.
- GEBAUER, J. (1876). *Uvedení do mluvnice české*. Praha: Knihkupectví dra Grégra a F. Dattla.
- GEBAUER, J. – ERTL, V. (1926). *Gebauerova Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské*. Praha: Unie.
- GIGER, M. – ŠTĚPÁN, P. (2007). Někteří dosud nepopsaná česká deverbální příjmení typu Vybíral, Odložil. *Čeština doma a ve světě*, 15, s. 90–100.
- GREGOR, A. (1932). *Mluvnice jazyka českého pro vyšší třídy středních škol: Nauka o slově a všeobecné výklady o jazyce a mluvnici*. Praha: Bursík a Kohout.
- GREGOR, A. (1935). Správná česká výslovnost. *Lidové noviny*, 43, č. 170 (3. 4.), s. 9.
- GREGOR, A. (1940). Fr. Trávníček: Spisovná česká výslovnost. *Střední škola. Časopis pro středoškolskou pedagogiku a didaktiku*, 20, č. 5 (13. 6.), s. 251–253.
- GRIMM, H.-J. (1979). Die Aussprache der tschechischen Literatursprache. *Sprachpflege*, 28, s. 192.
- HABĚTÍNOVÁ, E. (1966). K přízvukování předložkových spojení v mluvené češtině. *Slovo a slovesnost*, 27, s. 243–247.
- HÁJKOVÁ, E. (2006). *Zvuková stránka češtiny. Úvod do fonetiky a fonologie*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- HÁJKOVÁ, E. – ŘÍHOVÁ, A. (2006). *Praktická rétorika pro pracovníky veřejné správy: učební materiál k programu celoživotního vzdělávání Komunikační zdatnost pracovníka veřejné správy*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.
- HÁJKOVÁ, E. (2011). *Rétorika pro pedagogy*. Praha: Grada.
- HÁLA, B. – SOVÁK, M. (1941). *Hlas – řeč – sluch. Základní věci z anatomie, fyziologie a hygieny hlasového, mluvicího i sluchového ústrojí, z foniatry, fonetiky, orthoepie, orthofonie atd.* Praha: Česká grafická unie.
- HÁLA, B. (1943). F. Trávníček, Spisovná česká výslovnost. (Posudek). *Český časopis filologický*, 1, s. 167–171.
- HÁLA, B. (1947). Rozhlas a výslovnost. *Rozhlasová práce*, 1, s. 64–69.

- HÁLA, B. – SOVÁK, M. (1947). *Hlas – řeč – sluch. Základní věci z anatomie, fyziologie a hygieny hlasového, mluvicího i sluchového ústrojí, z foniatrie, fonetiky, orthoepie, orthofonie atd.* Praha: Česká grafická unie.
- HÁLA, B. (1947–1948). O potřebě pěstování mluvní a rozhlasové kultury ve školách. *Zprávy pro češtináře*, 2, s. 7–10.
- HÁLA, B. (1953). Fonetický kabinet. *Naše řeč*, 36, s. 175–177.
- HÁLA, B. (1962). *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- HÁLA, B. – SOVÁK, M. (1962). *Hlas – řeč – sluch. Základy fonetiky a logopedie.* Praha: SPN.
- HÁLA, B. (1975). *Fonetika v teorii a v praxi.* Praha: SPN.
- HALLER, J. (1936). Československý rozhlas a český jazyk. *Naše řeč*, 20, s. 1–2.
- HALLER, J. (1945). Kruh přátel českého jazyka za války. *Naše řeč*, 29, s. 89–95.
- HAMPLOVÁ, I. – ŠTOČEK, M. (2012). *Jak správně vyslovovat cizí jména osobní (slovník).* Nový Bydžov: aTre.
- HANKA, V. (1849). *Pravopis český Václava Hanky.* Praha: V. Hanka.
- HATTALA, M. (1854). *Zvukosloví jazyka staro- i novo-českého a slovenského.* Praha: Matice česká.
- HAVLÍK, M. (2011). Výslovnost. In: Čmejrková, S. – Hoffmannová, J. (eds.). *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí.* Praha: Academia, s. 206–209.
- HAVLÍK, M. – JÍLKOVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2015). Management výslovnosti pravopisně neintegrovaného lexika v Českém rozhlase. *Slovo a slovesnost*, 76, s. 107–128.
- HAVLÍK, M. (2016). Sociálně motivované variování výslovnosti cizích slov. *Časopis pro moderní filologii*, 98, s. 157–173.
- HAVLÍK, M. (v tisku). Proč muži chodí po *tréningu* na pivo a ženy jezdí na *tréninkový* pobyt. In: *Sborník z bohemistické konference „Od počátků k současnosti (1955–2015)“.* Budapešť.
- HAVLOVÁ, I. – BOROVIČKOVÁ, B. – HŮRKOVÁ, J. – MALÁČ, V. (1983). *Fonetika.* Praha: SPN.
- HAVRÁNEK, B. – WEINGART, M. (eds.) (1932). *Spisovná čeština a jazyková kultura.* Praha: Melantrich.
- HAVRÁNEK, B. (1935). K otázce normalisování české spisovné výslovnosti. *Slovo a slovesnost*, 1, s. 182–183.
- HAVRÁNEK, B. (1940). Spisovná výslovnost česká. Úsilí o její kodifikaci. *Lidové noviny*, 48, č. 167 (3. 4.), s. 7.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1951). *Česká mluvnice. Základní jazyková příručka.* Praha: Slovanské nakladatelství.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1970, 1981). *Česká mluvnice.* Praha: SPN.
- HAVRÁNKOVÁ, M. (2008). *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci.* Praha: Academia.
- HAVRÁNKOVÁ, M. – PETKEVIČ, V. (eds.) (2014). *Pražská škola v korespondenci. Dopisy z let 1924–1989.* Praha: Karolinum.
- HLADIŠ, F. (1963). Péče o výslovnost přejatých slov v češtině. *Naše řeč*, 46, s. 205–209.
- HOFMÜLLER-SCHENCK, A. (1993). *Die Standardaussprache des Deutschen in der Schweiz.* Aarau, Frankfurt am Main, Salzburg: Sauerländer.
- HOLASOVÁ, T. (1992). *Umíte dobře mluvit?* Jinočany: H&H.
- HOLMAN, J. – STRAHL, V. (1986). *O řečnických projevech.* Praha: Ústřední kulturní dům železničářů.

- HOMOLÁČ, J. – MRÁZKOVÁ, K. (2011). Jazyková regulace jako věc dohody. *Slovo a slovesnost*, 72, s. 196–222.
- HOMOLKOVÁ, V. (2008). Test moderátorů Objektivu a Toulavé kamery jakožto řečových vzorů. *Čeština doma a ve světě*, 16, č. 1–2, s. 50–52.
- HOMOLKOVÁ, V. (2009). Poslechové testy typu „Řečový vzor“. In: Gianitsová-Ološtiaková, L. – Ivanová, M. – Ološtiak, M. (eds.). *Varia XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 224–227.
- HONZÁKOVÁ, M. – ROMPORTL, M. (1981). *Čteme je správně? Slovníček výslovnosti cizích jmen*. Praha: Albatros.
- HONZÁKOVÁ, M. – HONZÁK, F. – ROMPORTL, M. (1996). *Čteme je správně?* Praha: Albatros.
- HONZÁKOVÁ, M. – HONZÁK, F. – ROMPORTL, M. (2004). *Čteme je správně?* Praha: Albatros.
- HORÁK, G. (1979). Výslovnost spisovné češtiny vo dvoch dieloch. *Kultúra slova*, 13, s. 249–253.
- HORÁK, G. (1986). Pri Pravidlách slovenskej výslovnosti. *Kultúra slova*, 20, s. 267–273.
- HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R. (1970). *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I*. Praha: Academia.
- HOVE, I. (2002). *Die Aussprache der Standardsprache in der Schweiz*. Tübingen: Niemeyer.
- Hovorna (1920). *Živé slovo*, 1, s. 31–32.
- HRBÁČEK, J. (1971). Citátové výrazy a jiné periferní lexikální prvky cizího původu v slovní zásobě češtiny. *Slovo a slovesnost*, 32, s. 26–34.
- HUBÁČEK, J. (1976, 1978, 1981). *O zvukové stránce českého jazyka*. Praha: SPN.
- HUBÁČEK, J. (1983). *Jak mluvit a přednášet*. Ostrava: Profil.
- HUBÁČEK, J. (1990). *Rétorické minimum pro studující učitelství*. Ostrava: Pedagogická fakulta.
- HŮRKOVÁ, J. (1974). K výslovnosti některých souhláskových skupin a tzv. rázu v češtině. *Slovo a slovesnost*, 35, s. 113–120.
- HŮRKOVÁ, J. – BUCHTELOVÁ, R. (1979). Otázky kodifikace spisovné výslovnosti. In: Kuchař, J. a kol. (eds.). *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, s. 169–173.
- HŮRKOVÁ, J. – MAKOVÍČKOVÁ, H. (1983). *Česká výslovnostní norma v uměleckém přednesu*. Praha: DAMU.
- HŮRKOVÁ-NOVOTNÁ, J. – MAKOVÍČKOVÁ, H. (1984). *Základy jevištní mluvy 1*. Praha: SPN.
- HŮRKOVÁ-NOVOTNÁ, J. – MAKOVÍČKOVÁ, H. (1986). *Základy jevištní mluvy 2*. Praha: SPN.
- HŮRKOVÁ, J. (1988). Vývojové tendence české výslovnostní normy. In: *Přednášky z XXX. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: UK, s. 78–89.
- HŮRKOVÁ, J. (1990). Vztah herců k národnímu jazyku. In: Klosová, L. – Kopáčová, L. (eds.). *Jevištní řeč a jazyk dramatu*. Praha: Divadelní ústav, s. 119–129.
- HŮRKOVÁ, J. (1991). Pravidla normativní výslovnosti. In: *Vybrané otázky jazykové kultury češtiny a slovenštiny*. Praha: Institut pro vzdělávání pracovníků Čs. televize, s. 11–38. Záznam podle sdělení autorky v publikaci Nováková, M. (1994). *Bibliografie české lingvistiky 1991*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.

- HŮRKOVÁ, J. (1992–1993). Mluvní výchova a úloha tzv. mluvního vzoru. *Český jazyk a literatura*, 43, s. 9–13.
- HŮRKOVÁ, J. – POLÍVKOVÁ, A. (1993). Albertville. *Naše řeč*, 76, s. 49–50.
- HŮRKOVÁ, J. (1995). *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia.
- HŮRKOVÁ, J. (2005a). *Antická jména. Jak je číst a skloňovat*. Praha: AMU.
- HŮRKOVÁ, J. (2005b). Výslovnostní norma a český rozhlas. *Svět rozhlasu*, 14, s. 42–43.
- HURT, J. (1934). *Řečnictví v teorii i v praxi*. Praha: Spolek čsl. právníků Všehrd.
- HUS, J. (1975). *Výklady. Magistri Ioannis Hus Opera omnia I.* Daňhelka, J. (ed.). Praha: Academia.
- HUS, J. (1982). O českém pravopisu. In: Nechutová, J. – Šlosar, D. – Večerka, R. (eds.). *Čítanka ze slovanské jazykovědy v českých zemích I.* Brno: FF UJEP, s. 56–69.
- CHLUMSKÝ, J. (1932). Trávníček, F.: Úvod do české fonetiky. *Listy filologické*, 59, s. 287–306.
- CHLUMSKÝ, J. (1933a). Odpověď na obranu Trávníčkovu. *Listy filologické*, 60, s. 76.
- CHLUMSKÝ, J. (1933b). Poznámky k Weingartově Zvukové kultuře českého jazyka. *Naše řeč*, 17, s. 161–178.
- CHLUMSKÝ, J. (1936). Dr. Fr. Trávníček: Správná česká výslovnost. *Listy filologické*, 63, s. 166–174.
- Ilustrovaný encyklopedický slovník* (1980–1982). Praha: Academia.
- Internetová jazyková příručka*. (2008–2016). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné on-line: <<http://prirucka.ujc.cas.cz>>.
- J. V. (1928). *Mě. Naše řeč*, 12, s. 191–192.
- Jak je číst?* (1956). Praha: SNKLHU a Kniha.
- Jak správně číst jména cizích spisovatelů* (1976). Brno: Knihovna J. Mahena.
- Jak to často bývá s výslovností cizích vlastních jmen v češtině (1998, červenec). *Kmit. Komunikace, Média, Informace, Technologie pro novinářskou praxi*. Praha: Centrum nezávislé žurnalistiky, s. 46–47.
- JANDIT, V. (1704). *Grammatica linguae Boëmicæ*. Praha. Dostupné on-line: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice>>.
- JANÍKOVÁ, J. (2001a). Moderátoři televizního zpravodajství (ze série poslechových testů „Řečový vzor“). *Čeština doma a ve světě*, 9, s. 178–203.
- JANÍKOVÁ, J. (2001b). Můj řečový (ne)vzor. *Čeština doma a ve světě*, 9, s. 163–164.
- JANOŮŠKOVÁ, J. (2004). Radiožurnál 2001–2002. Poslechová analýza samohlásek a její konfrontace s intuitivním hodnocením posluchačů v testech „Řečový vzor“. In: Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny, perspektivy*. Brno: MU, s. 108–120.
- JANOŮŠKOVÁ, J. – VEROŇKOVÁ, J. (2008). Moderátoři večerního televizního zpravodajství 2003. *Čeština doma a ve světě*, 16, s. 53–88.
- JANOŮŠKOVÁ, J. (2008). Pokorná, Jaroslava; Vránová, Milena: Přehled české výslovnosti, Portál, Praha, 2007. 925 s. ISBN 978-80-7367-169-3. *Čeština doma a ve světě*, 16, č. 1–2, s. 103–109.
- JEDLIČKA, A. (1955). Deset let péče o český jazyk. *Naše řeč*, 38, s. 146–158.
- JEDLIČKA, A. (1963). K problému normy a kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 24, s. 9–20.
- JEDLIČKA, A. (1971). Spisovná výslovnost a její stylová diferenciacie. *Slavica Pragensia. Acta Universitatis Carolinae, Philologica*, 13, č. 2–3, s. 219–226.
- JELÍNEK, M. (1957). Ke slovu bufet. *Naše řeč*, 40, s. 114–116.
- JONES, D. (1917). *English Pronouncing Dictionary*. London: Dent.

- JONES, D. (2011). *Cambridge English Pronouncing Dictionary*. Roach, P. – Setter, J. – Esling, J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press.
- JUNKOVA, B. (1991). *Vybrané kapitoly z fonetiky a fonologie*. České Budějovice: Pedagogická fakulta Č. Budějovice.
- JUNKOVA, B. (1996). *Vybrané kapitoly z fonetiky a fonologie českého jazyka*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta.
- KARPOWICZ, T. (2009). *Kultura języka polskiego. Wymowa, ortografia, interpunkcja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KASKOVÁ, I. (1971). *Jak vyslovujeme... Fonetický přepis cizích jmen*. Karlovy Vary: Okresní knihovna.
- KAVKA, S. (1984). *Úvod do fonetiky a fonologie*. Ostrava: Pedagogická fakulta.
- Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté* (1999). Praha: Libri.
- KLEMENSIEWICZ, Z. a kol. (1930). *Prawidła poprawnej wymowy polskiej*. Kraków: Gebethner i Wolff.
- KLEMENSIEWICZ, Z. a kol. (1995). *Prawidła poprawnej wymowy polskiej*. Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczynski.
- KLOFEROVÁ, S. (2000). *Zombi(e), ale mumie*. *Naše řeč*, 83, s. 104–105.
- KNAPPOVÁ, M. (1967). *Jak vyslovujeme Montreal?* *Naše řeč*, 50, s. 307–308.
- KNAPPOVÁ, M. (1970). *O kultuře jazykových projevů v televizi*. *Naše řeč*, 53, s. 155–167.
- KNAPPOVÁ, M. (1977). *Vědeckovýzkumné úkoly Ústavu pro jazyk český ČSAV v 6. pětiletce*. *Jazykovědné aktuality*, 14, s. 10–13.
- KNAPPOVÁ, M. (1979). *Ze zprávy o činnosti Ústavu pro jazyk český ČSAV v r. 1978*. *Naše řeč*, 62, s. 143–147.
- KNAPPOVÁ, M. (2010). *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* Praha: Academia.
- KOCHOVÁ, P. – OPAVSKÁ, Z. (2016). *Akademický slovník současné češtiny*. *Naše řeč*, 99, s. 57–83.
- KOLÁŘ, J. (2010). *Výslovnostní styly v textech televizních reklamních spotů*. Bakalářská práce. Zlín: Ústav marketingových komunikací, Fakulta multimediálních komunikací, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
- KOLAŘÍK, J. (1995). *Problémy ortoepie u výchovných pracovníků učňovského školství*. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Paedagogica Philologica XVI. Studia philologica 6*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, s. 15–19.
- KOMÁREK, M. (1957). *K nové kodifikaci české orthoepické normy*. *Slovo a slovesnost*, 18, s. 37–42.
- KOMENSKÝ, J. A. (1893). *Umění kazatelské*. Praha: Spolek Komenského.
- KOMENSKÝ, J. A. (1983). *Zpráva a naučení o kazatelství*. In: Kopecký, M. a kol. (eds.). *Dílo Jana Amose Komenského 4*. Praha: Academia.
- KONEČNÁ, H. (2003–2004). *Výslovnost a skloňování románských osobních jmen*. *Český jazyk a literatura*, 54, s. 98–101.
- KÖNIGOVÁ, I. (2009). *Vlastimil Strahl*. *Svět rozhlasu*, 21, s. 59–60.
- KOPEČNÝ, F. (1949). *Trávníčkova Mluvnice spisovné češtiny*. *Slovo a slovesnost*, 11, s. 170–182.
- Korpus DIALOG 1.1* (2012). Praha: ÚJČ AV ČR. Dostupné on-line: <<http://ujc.dialogy.cz>>.
- Korpus Monolog 1.0* (2012). Praha: FF UK a ÚJČ AV ČR. Dostupné on-line: <<http://monolog.dialogy.org>>.

- Korpus Monolog 1.1* (2016). Praha: ÚJČ AV ČR. Dostupné on-line: <<http://monolog.dialogy.org>>.
- KOUDELA, B. (1962). *Mluvená řeč a spisovná výslovnost*. Ústí nad Labem: Kabinet českého jazyka.
- KOUDELOVÁ, M. (1982). McEnroe [mekenrou], nebo [makenrou]. *Naše řeč*, 65, s. 167–168.
- KRÁL, Á. (1978). *Slovenská výslovnost'. Hovorí Á. Král' a V. Záborský'*. Bratislava: Opus.
- KRÁL, Á. (1979a, 1982). *Príručný slovník slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRÁL, Á. (1979b). Výslovnost spisovné češtiny. *Jazykovedný časopis*, 30, s. 178–182.
- KRÁL, Á. (1984, 1988, 1996). *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRÁL, Á. (2005). *Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník*. Bratislava: Matica slovenská.
- KRÁL, Á. (2009). *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Matica slovenská.
- KRÁL, J. (1923). *O prosodii české*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- KRAUS, J. – KUCHAR, J. – STICH, A. – ŠTÍCHA F. (1981). Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 42, s. 228–238.
- KRAUS, J. (1982). Jazyková kultura jako součást cílového projektu Národní jazyky v rozvinuté socialistické společnosti. *Slovo a slovesnost*, 43, s. 21–27.
- KRAUS, J. a kol. (2011). *Člověk mluvící. Řečníci bez tribuny čtením i poslechem*. Voznice: Leda.
- KRBEC, M. (1953). Dobrovský o českém přízvuku. *Slovo a slovesnost*, 14, s. 179–189.
- KRČMOVÁ-HRABÁKOVÁ, M. (1964). Poznámky k otázce přízvukování jednoslabičných původních předložek ve spojení se jménem. *Sborník prací Filosofické fakulty University J. E. Purkyně v Brně*, 13, č. A12. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 105–115.
- KRČMOVÁ, M. (1981). *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně.
- KRČMOVÁ, M. (1984). *Fonetika a fonologie*. Praha: SPN.
- KRČMOVÁ, M. (1995). Proměny mluvené komunikace a vývoj ortoepické normy. In: Gajda, S. (ed.). *Języki słowiańskie 1945–1995. Gramatyka – leksyka – odmiany*. Opole: Uniwersytet Opolski, s. 119–126.
- KRČMOVÁ, M. (1996). Kodifikace výslovnosti a jazyková praxe. In: Šrámek, R. (ed.). *Spisovnost a nespisovnost dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost v současné jazykové a literární komunikaci. Šlapanice u Brna 17. – 19. ledna 1995*. Brno: MU, s. 103–105.
- KRČMOVÁ, M. (1998). Dnešní problémy kultury mluveného projevu. In: Karlík, P. – Krčmová, M. (eds.). *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám*. Brno: MU, s. 107–112.
- KRČMOVÁ, M. (2005a). Kultivovaná výslovnost současné češtiny. In: Čmejrková, S. – Svobodová, I. (eds.). *Oratio et ratio. Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 209–218.
- KRČMOVÁ, M. (2005b). Přehled ortoepických zásad současné češtiny. In: Rusinová, E. (ed.). *Přednášky a besedy z 38. běhu LŠSS*. Brno: MU, s. 73–93.
- KRČMOVÁ, M. (2010). *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.

- KRECH, E.-M. a kol. (1964). *Wörterbuch der deutschen Aussprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- KRECH, E.-M. a kol. (1982). *Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- KRECH, E.-M. a kol. (2009). *Deutsches Aussprachewörterbuch*. Berlin: Walter de Gruyter.
- KROBOTOVÁ, M. (1992). *Spisovná výslovnost a kultura mluveného projevu*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého v Olomouci.
- KROBOTOVÁ, M. (2000). *Spisovná výslovnost a kultura mluveného projevu*. Olomouc: Univerzita Palackého, Pedagogická fakulta.
- KROČIL, M. (2010). *Na počátku bylo Slovo*. Brno: JAMU.
- KUČERA, H. (1958). Inquiry into Coexistent Phonemic Systems in Slavic Languages. In: *American Contributions to the Fourth International Congress of Slavistics*. The Hague: Mouton.
- KUČERA, J. – ZEMAN, J. (1998). *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině: Anglická osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- KUČERA, K. (1978). *Cizí slova. Výběrový slovník*. Praha: Mladá fronta.
- KULDANOVÁ, P. (2001a). Fenomén úpadku mluvené spisovné češtiny. *Jazykovědné aktuality*, 38, s. 138–142.
- KULDANOVÁ, P. (2001b). Krize mluvních vzorů v Čechách? *Čeština doma a ve světě*, 9, s. 156–161.
- KULDANOVÁ, P. (2001c). Mluvní vzory dnešních dětí. In: Novák, R. – Rosová, M. (eds.). *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi*. Ostrava: PdF OU, s. 101–103.
- KULDANOVÁ, P. (2007). *Zvuková stránka českého jazyka*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- KULDANOVÁ, P. (2008). „Mějte krésný podzemní dan“. In: Kralčák, I. (ed.). *Hovorená podoba jazyka v médiích*. Nitra: UKF Nitra, s. 171–176.
- KULDANOVÁ, P. (2009). Je spisovná mluvená čeština v médiích nepotřebný přežitek? In: Mitter, P. – Tošková, K. (eds.). *Ty, já a oni v jazyce a literatuře*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, s. 74–77.
- KULDANOVÁ, P. (2010a). K řečové kultuře současnosti. In: Čmejrková, S. – Hoffmannová, J. – Havlová, E. (eds.). *Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám Františka Daneše*. Praha: Karolinum, s. 491–495.
- KULDANOVÁ, P. (2010b). Neduhy zvukové stránky současné češtiny. In: Novák, R. – Kuldánová, P. (eds.). *Překračování hranic obvyklosti*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, s. 32–48.
- KULDANOVÁ, P. (2010c). Nemoci současné české výslovnosti. In: Šink, R. (ed.). *Čeština – jazyk slovanský 4*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, s. 112–117.
- KULDANOVÁ, P. (2013a). *Basics of Czech Orthoepy*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- KULDANOVÁ, P. (2013b). *Zvuková stránka češtiny*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- KUNSTOVNÝ, O. (1912). Poznámky k Frintově Novočeské výslovnosti. *Časopis pro moderní filologii*, 2, s. 193–196, 298–302, 397–402.
- LÁBUS, V. (2012). Nisa, nebo Nysa? *Acta onomastica*, 53, s. 207–218.
- LACINA, O. (1996). *Fonetika pro zpěváka*. Praha: Resonus.
- LAŠŤOVKA, M. – LEDVINKA, V. a kol. (1997). *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*. 1. díl: A–N. Praha: Libri.
- LEDVINA, M. (1986). K problémům s výslovností odborných názvů. *Naše řeč*, 69, s. 159–160.
- LIPOWSKI, J. (2011). *Operatívna fonetika slovenčiny, češtiny a polštiny*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- LIPOWSKI, J. (2012). Jak traktować antynormę w ortoepii? *Studia Slavica*, 16, s. 47–54.
- LIPOWSKI, J. (2014). *Současný český jazyk – fonetika a fonologie (studijní materiály k předmětu)*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové. Dostupné on-line: <http://inpdf.uhk.cz/wp-content/uploads/2014/03/Fonetika_a_fonologie_Lipowski.pdf>.
- LUBAŚ, W. – URBAŃCZYK, S. (1994). *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej*. Kraków: Fundacja dla Wspierania Śląskiej Humanistyki.
- LUKAVSKÝ, R. (2000). *Kultura mluveného slova*. Praha: AMU.
- LUTTERER, I. – KROPÁČEK, L. – HUŇÁČEK, V. (1976). *Původ zeměpisných jmen. Etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemí, měst a přírodních objektů z celého světa*. Praha: Mladá fronta.
- LUTTERER, I. – ŠRÁMEK, R. (1997). *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Havlíčkův Brod: Tobiáš.
- MACHAČ, P. (2006). K variabilitě formální stránky řeči psané a zejména mluvené. In: Pořízka, P. – Polách, V. P. (eds.). *Tzv. základní výzkum v lingvistice – desideratum, nebo realis?* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 181–189.
- MACHAČ, P. (2008). „Jagonotoasněbure?“... (aneb Příspěvek k přijatelnosti některých veřejných mluvčích). *Čeština doma a ve světě*, 16, s. 36–50.
- MACHAČ, P. – SKARNITZL, R. (2009). Phonetic analysis of parasitic speech sounds. In: Vích, R. (ed.). *Speech Processing. 19th Czech–German Workshop 29th September – 1st October 2009*. Prague: Institute of Photonics and Electronics Academy of Sciences of the Czech Republic, s. 61–68.
- MACHEK, V. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- MACHOVÁ, S. – CHVÁTALOVÁ, K. – VELČOVSKÝ, V. (eds.) (2007). *Slovník osobností jazykovědné bohemistiky*. Dostupné on-line: <http://kcjl.modry.cz/studenti/slovník_vse.htm>.
- MAJTÁN, M. (1968). O výslovnosti názvov obcí Tisovec, Dolný Tisovník, Horný Tisovník a Tisinec. *Kultúra slova*, 2, s. 220–221.
- MALČÍK, P. (2011). *Poznatky o zvukové stavbě řeči v české gramatologii první třetiny 19. století*. Diplomová práce. Brno: Ústav jazykovědy a baltistiky, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita.
- MALEC, O. (1938). Moravská varianta spisovné výslovnosti české (Příspěvek k diskusi). *Slovo a slovesnost*, 4, s. 90–96.
- Malý encyklopedický slovník A–Ž* (1972). Praha: Academia.
- MATHESIUS, B. (1935). O jevištní češtinu. *Literární noviny*, 7, č. 14, s. 1.
- MATHESIUS, V. (1932). Cizí slova ze stanoviska synchronického. *Časopis pro moderní filologii*, 18, s. 231–239.
- MATHESIUS, V. (1935a). K výslovnosti cizích slov v češtině. *Slovo a slovesnost*, 1, s. 96–105.
- MATHESIUS, V. (1935b). Péče o výslovnost v anglickém rozhlasu. *Slovo a slovesnost*, 1, s. 179–182.
- MATHESIUS, V. (1940–1941). Výslovnost jako faktor sociální a funkční. *Program D 41*, s. 71–74.
- MATHESIUS, V. (1943). Srozumitelnost a účinnost mluveného slova v rozhlasu. Z přednášky napsané pro pracovníky Českého rozhlasu. *Slovo a slovesnost*, 9, s. 138–145.
- MATHESIUS, V. (1947). Výslovnost jako jev sociální a funkční. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, s. 130–136.

- MATHESIUS, V. (1982). Krása jazyka. In: Vachek, J. a kol. (eds.). *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon, s. 88–91.
- MATOUŠEK, J. – SKARNITZL, R. – MACHAČ, P. – TRMAL, J. (2009). Identification and Automatic Detection of Parasitic Speech Sounds. In: *Proceedings of the 10th Annual Conference of the International Speech Communication Association (Interspeech 2009)*. Brighton: ISCA, s. 876–879.
- MICHAL, J. (1959). Vztah spisovné výslovnosti k herecké tvorbě (k otázkám výslovnosti). In: Bundálek, K. – Vysloužil, J. (eds.). *Sborník Janáčkovy akademie múzických umění v Brně I*. Praha: SPN, s. 153–166.
- MISTROVÁ, V. (2000–2001). Kolik délek má čeština? *Češtinář*, 11, s. 107–109.
- Mluvnice češtiny I* (1986). Praha: Academia.
- MRAVINACOVÁ, J. (2005). Přejímání cizích lexémů. In: Martincová, O. a kol. *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 187–211.
- MUHR, R. (2007). *Österreichisches Aussprachewörterbuch. Österreichische Aussprachedatenbank*. Frankfurt am Main, Berlin: Peter Lang.
- MÜLLEROVÁ, O. – HOFFMANNOVÁ, J. – SCHNEIDEROVÁ, E. (1992). *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany: H&H.
- MUSILOVÁ, D. a kol. (1976). *Slovníček uměleckého přednesu*. Benešov: Krajské kulturní středisko.
- MUSILOVÁ, D. a kol. (1981). *Slovníček uměleckého přednesu*. Praha: Středočeské krajské kulturní středisko.
- Návrh se ujal... (1935). *Literární noviny*, 7, č. 16, s. 5.
- NEBESKÁ, I. (1996). *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Karolinum.
- NEJEDLÝ, J. (1804). *Böhmische Grammatik*. Prag: Bidermann'schen Buch-Handlung.
- Nijmegen Corpus of Casual Czech* (2014). Nijmegen: Mirjam Ernestus a kol. Dostupné on-line: <<http://www.mirjamernestus.nl/Ernestus/NCCCz/index.html>>.
- NOHA, M. (1956). K výslovnosti souhláskových skupin v češtině. *Slovo a slovesnost*, 17, s. 78–88.
- Nová slova v češtině. Slovník neologizmů* (1998). Praha: Academia.
- NOVOTNÁ, J. (1962). K přepisu zvukové podoby některých hláskových skupin v češtině. *Naše řeč*, 45, s. 82–87.
- NOVOTNÁ, J. – TEJNOR, A. (1972). *O kultuře mluvených projevů*. Příbram: Okresní národní výbor a Okresní kulturní středisko.
- NOVOTNÁ-HŮRKOVÁ, J. (1973). Dětská recitace a česká výslovnostní norma. *Naše řeč*, 56, s. 172–177.
- NOVOTNÁ-HŮRKOVÁ, J. (1974). K výslovnosti některých souhláskových skupin a tzv. rázu v češtině. *Slovo a slovesnost*, 35, s. 113–120.
- NOVOTNÁ-HŮRKOVÁ, J. (1976). O výslovnosti názvů vín. *Naše řeč*, 59, s. 107–108.
- NOVOTNÁ-HŮRKOVÁ, J. (1983). *Výslovnostní norma v uměleckém přednesu*. Praha: AMU.
- Nový akademický slovník cizích slov* (2005). Praha: Academia.
- NOWAKOWSKI, P. – WIATROWSKI, P. (2013). Informacje fonetyczno-ortofoniczne w podręczniku Tomasza Karpowicza *Kultura języka polskiego. Wymowa, ortografia, interpunkcja*. *Slavia Occidentalis*, 70, s. 87–100.
- OHNESORG, K. (1974). *Fonetika pro logopédy*. Praha: SPN.
- ONDRÁČKOVÁ, J. (1957). K diskusi o jevištní mluvě. *Naše řeč*, 40, s. 55–58.
- ONDRÁČKOVÁ, J. – ROMPORTL, M. (1975). Kvalita samohlásek přejatých slov v českém kontextu z hlediska výslovnostního. *Naše řeč*, 58, s. 113–117.
- ONDRÁŠKOVÁ, K. (2013). *Cvičení z českého jazyka: artikulace a ortoepie, fonetický přepis a klasifikace hlásek*. Brno: MSD.

- ONDREJOVIČ, S. (1979). Romportl, M. a kol.: Výslovnost spisovné češtiny. *Slovenská reč*, 44, s. 377–379.
- ONDREJOVIČ, S. (1988). O niektorých problémoch slovenskej ortoepie. *Slovenská reč*, 53, s. 100–108.
- ONDREJOVIČ, S. (1996). Do tretice nič dobré (Kráľ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 3. vyd., Bratislava 1996). *Literárny týždenník*, 9, č. 44, s. 3.
- ONDREJOVIČ, S. (2001a). O výslovnosti pomenovania rieky Tisy. *Slovenská reč*, 66, s. 63.
- ONDREJOVIČ, S. (2001b). Ortoepické v lexikografii. In: Ondrejovič, S. – Považaj, M. (eds.). *Lexicographica '99. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej*. Bratislava: Veda, s. 108–113.
- ONDREJOVIČ, S. (2004). K niektorým problémom pripravovaného Ortoepického slovníka slovenského jazyka. In: Duběda, T. (ed.). *Konferencie česko-slovenské pobočky ISPhS 2004*. Praha: Fonetický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, s. 54–64.
- ONDREJOVIČ, S. (2009). Slovenská výslovnosť a jej kodifikácia. *Slovenská reč*, 74, s. 219–230.
- ONDREJOVIČ, S. (2010). K niektorým výzvam a petíciám na ochranu slovenského jazyka. *Jazykovedný časopis*, 61, s. 5–14.
- OPTÁT, B. – GZEL, P. – PHILOMATHES, V. (1533). *Gramatika česká v dvoji stránce*. Náměšť nad Oslavou. Dostupné on-line: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/modules/mluvnice>>.
- ORLOŠ, T. Z. (1981). Výslovnost spisovné češtiny. *Rocznik Slawistyczny*, 42, s. 105–108.
- Orthoepická komise (1943). *Slovo a slovesnost*, 9, s. 168.
- Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Díl 4, svazek 2* (1937). Němec, B. (ed.). Praha: Novina.
- Ottův slovník naučný. Díl 18.* (1902). Praha: J. Otto.
- PAČESOVÁ, J. (1969). *Fonetika a ortoepie češtiny*. Brno: UJEP.
- PALCOVÁ, Z. (1982). Výslovnost rozhlasových mluvčích. *Naše řeč*, 65, s. 186–196.
- PALCOVÁ, Z. (1989–1990). Mluvená forma současné češtiny a spisovný standard jazyka. *Český jazyk a literatura*, 40, s. 145–152.
- PALCOVÁ, Z. (1990a). O jevištní řeči z hledišť. In: Klosová, L. – Kopáčová, L. (eds.). *Jevištní řeč a jazyk dramatu*. Praha: Divadelní ústav, s. 152–165.
- PALCOVÁ, Z. (1990b). Zum Aussprachestandard im heutigen Tschechisch. In: Stock, E. – Schmidt, H.-H. (eds.). *Methodische Grundlagen der Sprecherziehung. Beiträge der 15. Sprechwissenschaftlichen Fachtagung*. Halle (Saale): Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, s. 79–81.
- PALCOVÁ, Z. (1994a). *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum.
- PALCOVÁ, Z. (1994b). Mluvená čeština ve veřejných projevech (k problematice řečových vzorů). In: Hasil, J. (ed.). *Přednášky z 36. běhu LŠSS*. Praha: FF UK, s. 67–81.
- PALCOVÁ, Z. (1994c). *Stručná pravidla české ortoepie (domácí slovní zásoba)*. Praha: Český rozhlas, odbor vzdělávání.
- PALCOVÁ, Z. (1995a). Česká výslovnostní norma. Jiřina Hůrková; Scientia, Praha 1995, 74 s. *Čeština doma a ve světě*, 3, s. 219.
- PALCOVÁ, Z. (1995b). Zvuková stránka řeči ve veřejných projevech. In: Davidová, D. (ed.). *K diferenciaci současného mluveného jazyka. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference (Ostrava, září 1994)*. Ostrava: FF OU, s. 104–109.

- PALCOVÁ, Z. (1997a). Die Aussprache in öffentlichen Medien: Höreransprüche im heutigen Tschechisch. In: Haase, M. (ed.). *Von Sprechkunst und Normphonetik*. Halle (Saale): Hanau, s. 138–144.
- PALCOVÁ, Z. (1997b). *Fonetika a fonologie češtiny*. Dotisk. Praha: Karolinum.
- PALCOVÁ, Z. (1999). Čeština na jevišti. In: *Přednášky z XLII. běhu Letní školy slovanských studií. I. díl. Přednášky z jazykovědy*. Praha: FF UK, s. 83–92.
- PALCOVÁ, Z. – VEROŇKOVÁ-JANÍKOVÁ, J. – HEDBÁVNÁ, B. (2003). Zvuková podoba rozhlasové češtiny. In: Hraše, J. – Kolářová, B. – Ješutová, E. (eds.). *Proměna rozhlasového výrazu a tvaru*. Praha: Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, s. 20–39.
- PALCOVÁ, Z. (2004a). Srozumitelnost řeči v rozhlasovém a televizním zpravodajství. In: Hasil, J. (ed.). *Přednášky z 47. běhu LŠSS*. Praha: FF UK, s. 97–109.
- PALCOVÁ, Z. (2004b). Srozumitelnost řeči ve vztahu k spisovnosti mluvených projevů. In: Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: MU.
- PALCOVÁ, Z. – VEROŇKOVÁ, J. – VOLÍN, J. – SKARNITZL, R. (2004). Stabilizace některých termínů pro fonetický popis češtiny v závislosti na nových výsledcích výzkumu. In: Duběda, T. (ed.). *Sborník z Konference česko-slovenské pobočky ISPhS 2004*. Praha: FF UK, s. 65–74.
- PALCOVÁ, Z. (2008a). Kultura řeči v jedné redakci Českého rozhlasu. *Čeština doma a ve světě*, 16, s. 21–24.
- PALCOVÁ, Z. (2008b). Zvuková podoba veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury. *Čeština doma a ve světě*, 16, s. 19–21.
- PALCOVÁ, Z. (2008–2009). Výslovnost současné češtiny a kultura řeči. *Český jazyk a literatura*, 59, s. 18–26.
- PAPÍRNÍK, F. (1914). *O umění řečnickém. Theorie a praxe*. Praha: Unie.
- PAVELKOVÁ, I. (2001). K tzv. rázu v češtině. *Jazykovědné aktuality*, 38, s. 78–83.
- PAVELKOVÁ, I. (2003). Vzory pro pěstování zvukové kultury češtiny. In: Tichý, M. (ed.). *Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Řada jazykovědná*. Opava: PPF SU, s. 131–137.
- PAVELKOVÁ, I. (2004). Výslovnost v ve spojení s jinými konsonanty (s využitím rozboru výslovnosti studentů SU). In: Pořízka, P. – Polách, V. P. (eds.). *Vztah langue a parole v perspektivě „interaktivního obratu“ v lingvistickém zkoumání. Sborník příspěvků z 3. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů, konané na FF UP ve dnech 14.–15. května 2002*. Olomouc: UP, s. 22–26.
- PAVLÍK, R. (2004). Slovenské hlásky a mezinárodní fonetická abeceda. *Jazykovedný časopis*, 55, s. 87–109.
- PECUŠOVÁ, A. (1987). Softbal, či softbol? *Naše řeč*, 70, s. 271.
- PETR, J. (1981). Na okraj výročí Ústavu pro jazyk český ČSAV. *Naše řeč*, 64, s. 1–14.
- POKORNÁ, E. (1979a). O výslovnosti přejatých slov v češtině. *Typografia*, 82, s. 181.
- POKORNÁ, E. (1979b). Výslovnost spisovné češtiny. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 20, s. 582–586.
- POKORNÁ, J. – VRÁNOVÁ, M. (2007). *Přehled české výslovnosti*. Praha: Portál.
- POKORNÁ, J. (2008). Z praxe hlasového pedagoga aneb co se v mládí naučíš, toho se v dospělosti jen tak nezbavíš! *Čeština doma a ve světě*, 16, s. 25–30.
- POLÍVKOVÁ, A. (1979a). Názvy potravin. *Naše řeč*, 62, s. 108–109.
- POLÍVKOVÁ, A. (1979b). Pravopis, výslovnost a skloňování španělských zeměpisných jmen v češtině. *Naše řeč*, 62, s. 77–84.
- POLÍVKOVÁ, A. (1988). Bistro a bufet. *Naše řeč*, 71, s. 164.
- POLÍVKOVÁ, A. (1989). O výslovnosti názvu státu Belize. *Naše řeč*, 72, s. 214–215.

- POLÍVKOVÁ, A. (1993). Pizza. *Naše řeč*, 76, s. 223–224.
- POLÍVKOVÁ, A. – HŮRKOVÁ, J. (1993). Leasing, leasingovat? *Naše řeč*, 76, s. 107–109.
- POVOLNÁ, R. (1985). Jak mluvit a přednášet. *Naše řeč*, 68, s. 99–101.
- PRAVDOVÁ, M. (ed.) (2012). *Jsmo v češtině doma?* Praha: Academia.
- Pravidla českého pravopisu* (1957). Praha: ČSAV.
- Pravidla českého pravopisu* (1993). Školní vydání. Praha: Pansofia.
- Pravidla českého pravopisu* (1994). Akademické vydání. Praha: Academia.
- Pravidla českého pravopisu* (1999). Školní vydání. Praha: Fortuna.
- Pravidla českého pravopisu* (2010). Brno: Lingea.
- Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů* (1946). Praha: Státní nakladatelství.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom* (1962). Bratislava: SAV.
- Prezentační webová aplikace pro testování přístupu k archivu* (2014). Liberec: Technická univerzita v Liberci. Dostupné on-line: <<https://naki.ite.tul.cz>>.
- PROŠEK, M. – SMEJKALOVÁ, K. (2012). Kodifikace – právo, nebo pravomoc? In: Čmejrková, S. – Hoffmannová, J. – Klímová, J. (eds.). *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum.
- PROUZOVÁ, H. (1965). Několik poznámek k jazykové stránce rozhlasového vysílání. *Naše řeč*, 48, s. 304–306.
- Před novým vydáním příručky spisovné výslovnosti (1960). *Naše řeč*, 43, s. 116.
- Přednášky v Praž. ling. kroužku od ledna do června 1935 (1935). *Slovo a slovesnost*, 1, s. 254–256.
- Přednášky v Pražském lingvistickém kroužku od března do června 1936 (1936). *Slovo a slovesnost*, 2, s. 261–264.
- Příruční slovník jazyka českého* (1935–1957). Praha: Státní nakladatelství / SPN.
- PSUTKA, J. – RADOVÁ, V. – MÜLLER, L. – MATOUŠEK, J. – IRCING, P. – GRAFF, D. (2001). Large broadcast news and read speech corpora of spoken Czech. In: Dalsgaard, P. – Lindberg, B. – Benner, H. (eds.). *Proceedings of the 7th European Conference on Speech Communication and Technology (Eurospeech 2001)*. Aalborg: Universitetsforlag, s. 2067–2070. Dostupné on-line: <https://catalog.ldc.upenn.edu/docs/LDC2004T01/paper_eurospeech2001.pdf>.
- REJZEK, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- REKTORISOVÁ, K. (1940). *Česká mluvnice pro herce*. Praha: Otakar Růžička.
- REKTORISOVÁ, K. (1942). *Česká divadelní mluvnice*. Praha: Otakar Růžička.
- REKTORISOVÁ, K. (1971). *K pravidlům výslovnosti spisovné češtiny pro herce a loutkoherce*. Praha: SPN.
- RENDÁR, L. (2003). *Dejiny jazykovej kultúry na Slovensku od povojnového obdobia po súčasnosť*. Rigorózní práce. Trnava: katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity.
- RICHTEROVÁ, D. (2010). *Analýza mluvených projevů v rozhlasových stanicích Olomoucka*. Bakalářská práce. Olomouc: katedra bohemistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci.
- ROBOVSKÁ, L. (2009–2010). Výslovnost portugalských osobních jmen v češtině. *Češtinář*, 20, s. 107–115, 129–143.
- ROMPORTL, M. (1951–1952a). Výslovnost zkratkových slov. *Naše řeč*, 35, s. 46–50.
- ROMPORTL, M. (1951–1952b). Výslovnost ruských vlastních jmen v češtině. *Naše řeč*, 35, s. 131–134.

- ROMPORTL, M. (1953). K výslovnosti cizích slov v češtině. *Naše řeč*, 36, s. 268–273.
- ROMPORTL, M. (1955). Die tschechische Phonetik in den Jahren 1945–55. *Časopis pro moderní filologii, Philologica*, 7, s. 65–70.
- ROMPORTL, M. (1958). Probleme der orthoepischen Norm und ihrer Kodifizierung im Tschechischen. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg*, 7, s. 923–930.
- ROMPORTL, M. (1961). K otázce spisovnosti větně fonetických prvků, zejména intonace. *Slovo a slovesnost*, 22, s. 1–8.
- ROMPORTL, M. (1964). Práce na pravidlech výslovnosti spisovné češtiny. *Naše řeč*, 47, s. 168–171.
- ROMPORTL, M. (1969). Zvuková podoba slov a jmen přejatých z němčiny do češtiny. In: Krauss, W. – Stieber, Z. – Bělič, J. – Borkovskij, V. I. (eds.). *Slawisch-deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur*. Berlin: Akademie Verlag, s. 155–162.
- ROMPORTL, M. (1973). *Základy fonetiky*. Praha: SPN.
- ROMPORTL, M. – NOVOTNÁ, J. – BUCHTELOVÁ, R. (1973). Tendence vývoje české výslovnostní normy. In: *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*. Praha: Academia, s. 233–239.
- ROSA, V. J. (1672). *Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus, orthographia, ethymologia, syntaxi et prosodia constans*. Praha. Dostupné on-line: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice>>.
- Rozhlasová výslovnost (1936). *Naše řeč*, 20, s. 76.
- RYBA, B. (1936). Ke kvantitě latinských slov v české výslovnosti. *Slovo a slovesnost*, 2, s. 25–32.
- ŘÍHOVÁ, A. (2005). Jak si Češi říkají o croissant? *Naše řeč*, 88, s. 50–52.
- SALZMANN, Z. (1981). Milan Romportl and Others Výslovnost spisovné češtiny. *Language Problems and Language Planning*, 5, s. 84–87.
- SEDLÁČEK, M. (1972). Durdíkovy názory o jazyce a jazykové kultuře. *Naše řeč*, 55, s. 202–214.
- SEKVENT, K. – ŠLOSAR, D. (2002). *Jak užívat francouzská vlastní jména ve spisovné češtině*. Praha: Academia.
- SERVÍTOVÁ, J. (1979). Na okraj Výslovnosti spisovné češtiny (II). *Český jazyk a literatura*, 29, s. 428–429.
- SCHULZOVÁ, O. (1995). *Nástin vývoje fonetiky I*. Praha: Karolinum.
- SIEBS, T. (1898). *Deutsche Bühnenaussprache*. Berlin: Ahn.
- SIEBS, T. (1957). *Hochsprache: Bühnenaussprache*. Boor, H. de – Diels, P. (eds.). Berlin: Walter de Gruyter.
- SIEBS, T. (1969). *Deutsche Aussprache. Reine und gemässigte Hochlautung mit Aussprachewörterbuch*. Boor, H. de – Moser, H. – Winkler, Ch. (eds.). Berlin: Walter de Gruyter.
- SKARNITZL, R. (2011). *Znělostní kontrast nejen v češtině*. Praha: Nakladatelství Epoque.
- SKARNITZL, R. (2012). Dvojitá *i* v české výslovnosti. *Naše řeč*, 95, s. 141–153.
- SKARNITZL, R. – MACHAČ, P. (2012). Míra rušivosti parazitních zvuků v řeči mediálních mluvčích. *Naše řeč*, 95, s. 3–14.
- SKARNITZL, R. – VOLÍN, J. (2012). Referenční hodnoty vokalických formantů pro mladé dospělé mluvčí standardní češtiny. *Akustické listy*, 18, s. 7–11.
- Slovník současné češtiny* (2011). Brno: Lingea.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1978). Praha: Academia.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1994). Praha: Academia.

- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2003). Praha: Academia.
- Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971). Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G* (2006). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Słownik wymowy polskiej* (1977). Karaś, M. – Madejowa, M. (eds.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SOJKA, P. (2012). *Tvaroslovná a hláskoslovná variantnosť v dialogických textech rozhlasové publicistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta.
- STANĚK, V. (1956). Výslovnost spisovné češtiny. *Naše řeč*, 39, s. 166–174.
- STANĚK, V. (1968). O jazyce dramatu a jevištní řeči. *Naše řeč*, 51, s. 33–39.
- STANISLAV, J. (1953). *Slovenská výslovnosť. Príručka pre umelcov a iných verejných pracovníkov*. Martin: Osveta.
- STICH, A. (1982). Výslovnostní kodifikace přijaté slovní zásoby. *Naše řeč*, 65, s. 86–101.
- STICH, A. (1993). Zpráva o tom, jak vlastně mluvíme. *Literární noviny*, 4, č. 20 (20. 5.), s. 6.
- STRAHL, V. (1999). Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině. Praha: Karolinum.
- SUCHÁNKOVÁ, O. (1984). O výslovnosti některých německých příjmení. *Naše řeč*, 67, s. 158–159.
- SUCHÁNKOVÁ, O. (1992). K výslovnosti slova konsensus. *Naše řeč*, 75, s. 223–224.
- SVĚTLÁ, J. (2005). Carrefour znamená francouzsky křižovatka. *Naše řeč*, 88, s. 220–221.
- SVOBODA, J. (1964). *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- SVOBODOVÁ, D. (2009). *Psaná a mluvená podoba současné češtiny*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.
- SVOBODOVÁ, J. – KULDANOVÁ, P. (2006). *Veřejný projev a jeho prezentace*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- SVOBODOVÁ, J. – KULDANOVÁ, P. (2008). Slovo o mluveném slově v českých médiích. In: Sičáková, L. – Vužňáková, K. – Rusnák, R. (eds.). *Slovo o slove*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 10–16.
- SVOBODOVÁ, M. (2008). *Technika mluveného projevu pro tlumočnický pro neslyšící*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.
- SYNČÁKOVÁ, K. (2013). *Ortoepická norma současné češtiny: Kodifikace a praxe*. Diplomová práce. Olomouc: katedra bohemistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci.
- SYROVÁTKOVÁ, J. (1956). K pravidlům spisovné výslovnosti. *Český jazyk*, 6, s. 67–73.
- ŠEDIVÝ, I. (2007). Liblické konferenční centrum v letech 1952–1989. *Akademický bulletin*, 10, s. 8–10.
- ŠEFČÍK, O. (2007). Fonetika a fonologie. In: Pleskalová, J. – Krčmová, M. – Večerka, R. – Karlík, P. (eds.). *Kapitoly z dějin české jazykové bohemistiky*. Praha: Academia, s. 281–295.
- ŠIMANDL, J. (1996). Čteme je správně? *Čeština doma a ve světě*, 4, s. 284–290.
- ŠIMANDL, J. (2002). Jak zacházet s francouzskými jmény. *Naše řeč*, 85, s. 262–266.
- ŠLOSAR, D. (1979). Výslovnost spisovné češtiny. *Věda a život*, 24, s. 320.
- ŠLOSAR, D. (2004). *Jazyčník*. Praha: Dokořán.
- ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, B. (2010). *Rétorika. Vážnost mluveného slova*. Praha: Grada Publishing.

- ŠMEJKALOVÁ, M. (2015). *Praporu věren i ve ztraceném boji. Vladimír Šmilauer – život a dílo filologa (1895–1983)*. Praha: Academia.
- ŠMILAUER, V. (1972). *Nauka o českém jazyku*. Praha: SPN.
- ŠMILAUER, V. (1980). Výslovnost spisovné češtiny. *Zprávy KPČJ*, březen, s. 24–27.
- ŠMITT, J. E. (1816). *Gramatika Česká, nebo: Učení, jak se Česká slova uchylovati, spojovati a psáti mají, veskrz s vybranými příklady vysvětlené, jako užitečná mateřčiny vědomost, i potřebná příprava České mládeže k naučení cizích řečí*. Praha: Jan Bohumír Kalve.
- ŠOLTYS, O. (1981). Ze zprávy o činnosti Ústavu pro jazyk český ČSAV v roce 1979. *Naše řeč*, 64, s. 52–55.
- ŠOLTYS, O. (1983). Ze zprávy o činnosti Ústavu pro jazyk český ČSAV v roce 1982. *Naše řeč*, 66, s. 258–261.
- ŠOLTYS, O. (1987). Aids, nebo eids? *Naše řeč*, 70, s. 219–220.
- ŠRAJEROVÁ, D. – MAREK, M. (2001). Vážení talavezní d'eváce... (ze série poslechových testů „Řečový vzor“). *Čeština doma a ve světě*, 9, s. 166–178.
- ŠRÁMEK, E. (1927). *Pokus o stanovení jakosti českých samohlásek (studie z experimentální fonetiky na dlouhých samohláskách)*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- ŠTAJER, M. V. (1668). *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Praha. Dostupné on-line: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/modules/mluvnice>>.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2010). Mluvený projev studentů 1. ročníku Vyšší odborné školy herecké. In: Hladký, J. – Rendár, L. (eds.). *Varia XIX. Zborník plných príspevkov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov (Trnava – Modra-Harmónia 18.–20. 11. 2009)*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, s. 386–389.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2011a). Jiří Zeman: Základy české ortoepie. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008. 186 s. *Slovo a slovesnost*, 72, s. 149–152.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2011b). Korpus rozhlasových nahrávek. In: Čermák, F. (ed.). *Korpusová lingvistika Praha 2011. Svazek 2. Výzkum a výstavba korpusů. (V rámci edice Studie z korpusové lingvistiky, svazek 15)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 74–77.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2012a). Česká ortoepie a její současné problémy. In: Palečsková, D. – Kumorová, Z. – Gregorík, P. (eds.). *Rara Avis IX. 1. diel – jazykoveda. Zborník z IX. medzinárodnej filologickej konferencie*. Trnava: katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, s. 219–223.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2012b). Korpus řečových vzorů. In: Múcsková, G. (ed.). *Varia XX. Zborník plných príspevkov z XX. kolokvia mladých jazykovedcov, Častá-Papiernička 24.–26. 11. 2010*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra SAV, s. 565–567.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013a). Česká ortoepická kodifikace (vznik, obsah, porovnání s kodifikací výslovnosti němčiny). In: Neswetha, J. – Czerwonka, Z. – Rysová, K. (eds.). *Grenzüberschreitungen. Polnische, tschechische und deutsche Sprache, Literatur und Kultur. Beiträge zur VIII. Internationalen Westslawistischen interFaces-Konferenz in Leipzig 26.05.-02.06.2011*. Hildesheim, Zürich, New York: Olms, s. 343–351.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013b). Die Aufnahmen von professionellen Sprechern aus dem öffentlich-rechtlichen Tschechischen Rundfunk – Quelle der Forschung der tschechischen Aussprachenorm. In: Kuše, H. – Kosourová, H. (eds.). *Tschechisch*

- in den Medien. Beiträge zum 6. Bohemicum Dresdense 11. November 2011. Specimina Philologiae slavicae, 177.* München – Berlin: Otto Sagner. s. 67–71.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013c). Fonetická problematika v jazykové poradně. *Naše řeč*, 96, s. 61–77.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013d). Nová možnost zkoumání (nejen) zvukové roviny jazyka – korpus Monolog. In: Beneš, M. – Benešová, L. – Křivan, J. – Prokšová, H. – Smejkalová, K. – Zíková, M. (eds.). *Lingvistika Praha*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. Dostupné on-line: <<http://lingvistikapraha.ff.cuni.cz/node/186>>.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013e). Pojetí výslovnosti v českých výkladových slovnících (výzva k diskusi). *Slovo a slovesnost*, 74, s. 279–297.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013f). Výslovnost cizích slov, vlastních jmen, zkratk a některé další fonetické dotazy v jazykové poradně. *Naše řeč*, 96, s. 117–140.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014a). *Devatenáct set softwarů a hardwarů* (analýza vybraných výslovnostních jevů v češtině). In: Dudová, K. (ed.). *Varia XXII. Zborník plných príspevkov z XXII. kolokvia mladých jazykovedcov (Nitra 5.–7. 12. 2012)*. Nitra: katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty UKF v Nitre, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV, s. 422–426.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014b). K uvádění výslovnosti v českých výkladových slovnících. In: Ondrejovič, S. – Satinská, L. – Vrábľová, J. (eds.). *Štefan Peciar a moderná lexikografia. Zborník k 100. výročiu narodenia Štefana Peciaru*. Bratislava: VEDA, s. 216–223.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2015a). K dnešním možnostem výzkumu mluvené češtiny. In: Czok, M. – Czemplik, N. – Nousch, A. – Veselka, M. (eds.). *Między regionalizmami a kosmopolityzmem. Polska, niemiecka i czeska literatura, język i kultura. Materiały IX Międzynarodowej Konferencji interFaces we Wrocławiu i w Karpaczu*. Leipzig – Dresden – Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Neisse Verlag, s. 253–261.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2015b). *K obtížnému shánění* (korpusových dat pro fonetický výzkum). In: Děngeová, Z. – Vališová, P. (eds.). *Proměna jazyka a jeho výzkumu v době nových médií a technologií. Sborník z Konference studentů českého jazyka 2013 (Brno 4. 10. 2013)*. Praha: Ústav pro jazyk český, s. 36–41. Dostupné on-line: <<http://www.ujc.cas.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/sbornik-brling.pdf>>.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2015c). Vokalická kvantita v přejatých slovech v češtině: Výsledky výzkumu výslovnostního úzu. *Naše řeč*, 98, s. 169–189.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (v tisku a). Jak se vyslovuje Slovensko? In: *Varia XXIII. Zborník príspevkov z XXIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Harmónia, 20.–22. 11. 2013)*.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (v tisku b). Kolísání znělosti souhlásek v přejatých slovech v češtině: Výsledky výzkumu výslovnostního úzu. *Naše řeč*.
- ŠTÍCHA, F. a kol. (2013). *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- ŠVEJDOVÁ, J. (1978). *Učte se mluvit*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko.
- ŠVESTKOVÁ, L. (1974). Výslovnostní slovník přejatých slov před ukončením. *Naše řeč*, 57, s. 214–217.
- ŠVESTKOVÁ, L. (1982). Čteme správně cizí vlastní jména? *Naše řeč*, 65, s. 49–50.
- ŠVESTKOVÁ, L. (1989). K výročí zakladatele české fonetiky. *Naše řeč*, 72, s. 259–261.

- TAKAHASHI, H. (1996). *Die richtige Aussprache des Deutschen in Deutschland, Österreich und der Schweiz nach Maßgabe der kodifizierten Normen*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang.
- TEJNOR, A. (1980). *O kultuře mluvených projevů*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko.
- TĚŠITELOVÁ, M. – PETR, J. – KRÁLÍK, J. (1986). *Retrográdní slovník současné češtiny*. Praha: Academia.
- TOMÍČEK, J. S. (1860). *Česká mluvnice*. Praha, Bedřich Tempský.
- TOMSA, F. J. (1782). *Böhmische Sprachlehre*. Praha. Dostupné on-line: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice>>.
- TRÁVNÍČEK, F. (1932). *Úvod do české fonetiky*. Praha: Česká grafická unie.
- TRÁVNÍČEK, F. (1933). Odpověď Chlumskému. *Listy filologické*, 60, s. 69.
- TRÁVNÍČEK, F. (1935). *Správná česká výslovnost*. Brno: Zemské divadlo.
- TRÁVNÍČEK, F. (1940). *Spisovná česká výslovnost*. Brno: Zemské divadlo.
- TRÁVNÍČEK, F. (1941). Funkce českého přízvuku. *Slovo a slovesnost*, 7, s. 17–27.
- TRÁVNÍČEK, F. (1947). Nevážnost ke spisovné mluvě. *Svobodné noviny*, 5. 7., s. 8.
- TRÁVNÍČEK, F. (1948). *Mluvnice spisovné češtiny. Část I*. Praha: Melantrich.
- TRÁVNÍČEK, F. (1954). *Phonetik der tschechischen Schriftsprache*. Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag.
- TRÁVNÍČEK, F. (1954). Poznámky ke knížce „O mluveném slově“. *Naše řeč*, 37, s. 292–299.
- TRNKA, B. – MUKAŘOVSKÝ, J. (1935). Odborné mezinárodní sjezdy v létě 1935. *Slovo a slovesnost*, 1, s. 247–248.
- TRNKA, B. (1942a). O fonologických cizostech v češtině. *Slovo a slovesnost*, 8, s. 20–27.
- TRNKA, B. (1942b). Výslovnost anglických vlastních jmen v češtině. *Časopis pro moderní filologii*, 28, 175–181.
- UHER, F. (1979). M. Romportl a kol.: Výslovnost spisovné češtiny. *Komenský*, 104, s. 61–62.
- UHLÍŘOVÁ, L. (1993). Ombudsman. *Naše řeč*, 76, s. 223.
- UHLÍŘOVÁ, L. (1996). Archivace lingvistických dokumentů na počítači (O dopisové a jiné agendě jazykové poradny Ústavu pro jazyk český – u příležitosti půlstoletí její činnosti). Část II. *Naše řeč*, 79, s. 225–237.
- UHLÍŘOVÁ, L. (2002). Jazyková poradna v měnící se komunikační situaci u nás. *Sociologický časopis*, 38, s. 443–455.
- ULIČNÁ, L. (2012). Jekuti'el Zalman ha-Kohen a první zmínky o zvukové stránce češtiny. *Bohemica Olomucensia*, 4, s. 271–278.
- ULIČNÝ, O. (1993). Jaké úpravy pravopisu a kdy? (Na okraj Pravidel českého pravopisu 1993). *Čeština doma a ve světě*, 2, s. 64–70.
- ULIČNÝ, O. (2003). K teoretickým otázkám grafické adaptace přejatých slov v češtině. *Slavica Pragensia. Acta Universitatis Carolinae, Philologica* 3, 38, s. 292–295.
- ULIČNÝ, O. (2013). K příznakovým grafickým a výslovnostním rysům současné češtiny. In: Uličný, O. – Prošek, M. (eds.). *K české fonetice a pravopisu. Studie k moderní mluvnici češtiny 5*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 144–157.
- UPTON, C. – KRETZSCHMAR, W. A. – KONOPKA, R. (2001). *The Oxford Dictionary of Pronunciation for Current English*. Oxford: Oxford University Press.
- VÁHALA, F. (1951). Příprava nového vydání pravidel českého pravopisu. *Naše řeč*, 35, s. 115–117.

- VACHEK, J. (1935). České předložky a struktura češtiny. *Naše řeč*, 19, s. 320–331.
- VACHEK, J. (1999). *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Jinočany: H&H.
- VEČERKA, R. (2008). *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné on-line: <<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/vecerka/vec-medailonky2.pdf>>.
- VEROŇKOVÁ, J. (2004). Průřez rozhlasovými stanicemi 1999–2002 (ze série poslechových testů „Řečový vzor“). In: Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, s. 99–107.
- VEROŇKOVÁ, J. – JANOUŠKOVÁ, J. (2010). Jak hodnotí posluchači zvukovou stránku projevů u moderátorů zpravodajství ČT1? In: Čmejková, S. – Hoffmannová, J. – Havlová, E. (eds.). *Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám Františka Daneše*. Praha: Karolinum, s. 115–119.
- VIĚTOR, W. (1885). *Die Aussprache des Schriftdeutschen*. Leipzig: Reisland.
- VOLÍN, J. – SKARNITZL, R. (2006). Fonologická výjimečnost české znělé labiodentály. In: Palková, Z. – Janoušková, J. (eds.). *Kapitoly z fonetiky a fonologie slovanských jazyků*. Praha: FF UK, s. 253–268.
- VOLÍN, J. (2007). *Statistické metody ve fonetickém výzkumu*. Praha: Epoque.
- VOLÍN, J. – SKARNITZL, R. – MACHAČ, P. – JANOUŠKOVÁ, J. – VEROŇKOVÁ, J. (2008). Reliabilita a validita popisných kategorií v Pražském fonetickém korpusu. In: Kopřivová, M. – Waclawičová M. (eds.). *Čeština v mluveném korpusu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny a Ústav českého národního korpusu, s. 249–254.
- VOLÍN, J. (2012). Jak se v Čechách „rázuje“. *Naše řeč*, 95, s. 51–54.
- VORÁČ, J. (1951). K jazykovému zeměpisu Čech. *Naše řeč*, 35, s. 15–19.
- VOROVKA, K. (1890). *Krasočení a přednášení, zvláště ve škole*. Praha: Rohlíček a Sievers.
- VOTOČEK, E. (1945). Poznámky o kvantitě samohlásek při vyslovování cizích slov v češtině. *Naše řeč*, 29, s. 206–209.
- Výslovnost a skloňování osobního jména Garrigue (1937). *Naše řeč*, 21, s. 240.
- Výslovnost cizích jmen v češtině*. (1974). 1. vyd. Praha: Československý rozhlas.
- Výslovnost cizích jmen v češtině*. (1985). 2. vyd. Praha: Československý rozhlas.
- Výslovnost spisovné češtiny (1979). *Televizní tvorba*, č. 1, s. 100–101.
- Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých*. (1967). Hála, B. (ed.). 2. vyd. Praha: Academia.
- Výslovnost spisovné češtiny, její zásady a pravidla. Díl 1. Výslovnost slov českých*. (1955). Hála, B. (ed.). Praha: ČSAV.
- Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník*. (1978). Romportl, M. a kol. (eds.). Praha: Academia.
- WALKER, J. (1791). *A Critical Pronouncing Dictionary and Expositor of the English Language*. London: G. G. J. and J. Robinson, T. Cadell.
- WEINGART, M. (1932). Základy české orthofonie. In: Havránek, B. – Weingart, M. (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, s. 190–225.
- WELLS, J. C. (2008). *Longman Pronunciation Dictionary*. Harlow: Pearson Longman.
- Wielki słownik poprawnej polszczyzny* (2004). Markowski, A. (ed.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Z dopisů jazykové poradně (1999). *Naše řeč*, 82, s. 224.
- ZEMAN, J. (1980a). *K otázce přízvukování prvotních jednoslabičných předložek v mluvené spisovné češtině*. Disertační práce. Praha: FF UK.

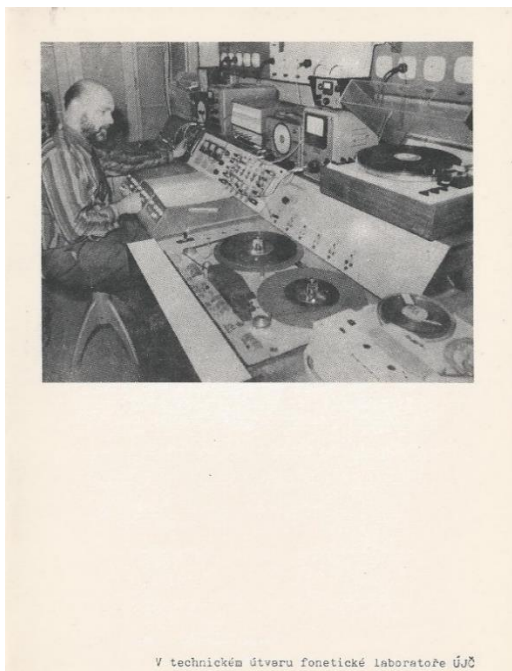

- ZEMAN, J. (1980b). K přízvukování prvotních jednoslabičných předložek. *Naše řeč*, 63, s. 145–149.
- ZEMAN, J. (1983). Ještě k přízvukování prvotních jednoslabičných předložek. *Naše řeč*, 66, s. 192–197.
- ZEMAN, J. (1991–1992). Příručka o výslovnosti cizích slov. *Češtinář*, 2, s. 83–84.
- ZEMAN, J. (2000). *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině, 2: Severská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZEMAN, J. (2001). Příručka o výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině. *Naše řeč*, 84, s. 44–47.
- ZEMAN, J. (2001–2002). Kultura mluveného slova. *Češtinář*, 12, s. 91–93.
- ZEMAN, J. (2002). *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině, 3: Románská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZEMAN, J. (2002–2003). Publikace o pravopisu, výslovnosti a skloňování francouzských vlastních jmen v češtině. *Češtinář*, 13, s. 48–53.
- ZEMAN, J. (2003). *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině, 4: Francouzská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZEMAN, J. (2005). *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině, 5: Italská, holandská a albánská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZEMAN, J. (2005–2006). Jak vyslovovat a skloňovat antická propria. *Češtinář*, 16, s. 130–132.
- ZEMAN, J. (2006). *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině, 6: Polská, maďarská, estonská a latinská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZEMAN, J. (2007). Výslovnostní styly. In: Odaloš, P. – Sabol, J. (eds.). *Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie. Zborník materiálův zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 504–508.
- ZEMAN, J. (2008). *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZEMÍNOVÁ, Z. (1988). *Stručně o správné výslovnosti*. Praha: Lektorský sbor Ústřední rady odborů.
- ZIMA, P. (1958). K otázce zjišťování stability ve spisovné výslovnosti. *Naše řeč*, 41, s. 195–201.
- ZIMA, P. – ROMPORTL, M. (1959). Výslovnost slova kosmický. *Naše řeč*, 42, s. 191–192.
- ZUBATÝ, J. (1919). O českém pravopise. *Naše řeč*, 3, 97–104.
- Zvýšený zájem o výslovnost u nás (1920). *Živé slovo*, 1, s. 18.

Příloha

Obrázek 1. Fotografie vily v Tupadlech (okres Mělník), kde se 21. a 22. 1. 1954 konala konference, na níž bylo stanoveno definitivní znění ortoepických pravidel 1. vydání VŠČ I (1955). V tomto objektu č. p. 88 se donedávna nacházel hotel, snímek pochází pravděpodobně z 50. let 20. století. Zdroj fotografie: <http://www.auktiva.cz/tupadly-dum-vedec--prac--csav-okr--melnik--35279-a401703.html>; cit. 2016-05-02.

Obrázek 2. Fotografie vybavení fonetické laboratoře ÚJČ ze začátku 70. let 20. století. Žádný z přístrojů se do dnešních dob nedochoval, ačkoli se uvažovalo o předání některých z nich Fonetickému ústavu FF UK (osobní sdělení Z. Palkové). Na snímku pracovník laboratoře S. Hlaváč. Zdroj fotografie: publikace 25 let Ústavu pro jazyk český (1971).